MUSTAFA SUPHİ

Türk Ocağı'ndan Türkiye Komünist Partisi'ne

OZAN YAYINCILIK

Turhan Feyizoğlu

Turhan Feyizoğlu

Türk Ocağı'ndan Türk Komünist Partisi'ne MUSTAFA SUPHİ

Ozan Yayıncılık Ltd.
İstanbul 2007

Turhan Feyizoğlu

Türk Ocağı'ndan Türk Komünist Partisi'ne MUSTAFA SUPHİ

Ozan Yayıncılık Ltd.
İstanbul 2007

Bu kitabın tüm yayın hakları Ozan Yayıncılık'a aittir.
Tanıtım için yapılacak alıntılar dışında tüm alıntılar,
Kültür Bakanlığı Telif Hakları Sözleşmesi gereği yayınevinin
iznini gerektirir.

Mustafa Suphi / Turhan Feyizoğlu

Yayın Yönetmeni: Mustafa Demir
Editör: Fethiye Ödünç
Kapak tasarımı: Ozan Yayıncılık

Baskı: Eren Ofset
Cilt: Engin Mücellit

Kütüphane Bilgi Kartı (CIP):
MUSTAFA SUPHİ (Türk Ocağı'ndan Türk Komünist Partisi'ne)
Biyografi. Siyasi tarih. TKP
Ozan Yayıncılık Ltd. 2007. Türkiye. İstanbul. 240 sayfa

ISBN: 978-9944-143-01-1

Dağıtım:
İstanbul: 2A, Alfa, Alkım, Arı, Bilgi, Çıra, Evren,
Final, İmge, NT, Remzi, Say, Telos, Yelpaze, Yeni Çizgi
Ankara: Işık Eğitim, İmge, Sandal, Özgür İletim
İzmir: Erdoğanlar, İklim

İnternet satışı
www.kitapyurdu.com, www.yenisayfa.com, www.kitapnet.com,
www.iskenderiye.com, www.weblebi.com, www.dharma.com.tr,
www.idefix.com.

Ozan Yayıncılık Ltd.
Alemdar Caddesi Güzel Sanatlar Sk. No: 13 Cağaloğlu İstanbul
Tel: 212.511 93 95 - 520 43 90 Faks: 212.527 98 47
Email: info@ozanyayincilik.com Web: www.ozanyayincilik.com

Oğlum Kemal Deniz'in annesi
Aynur için...

Sunuş ve Önsöz

Mustafa Suphi, 38 yaşında öldü.

İlk kez şair Nazım Hikmet'in şiirlerinden tanıdığım-öğrendiğim Mustafa Suphi'nin yaşamı toplumsal mücadeleler tarihi açısından önem taşımaktadır.

Mustafa Suphi'nin Sinop'tan firar ettikten sonra Rusya'ya gittiği dönemde Türkiye'den giden vatandaşlar da Rusya'da iş yapıyor, çalışıyorlardı. Sınır sorunu yokmuş. Rahatlıkla gidilip gelinebiliyormuş.

Babamın amcası, Rusya'ya gitmiş orada pastacılık-fırıncılık işi yapmıştı. Döndüğünde Rusça konuşabiliyormuş. Rusya'dan gidip gelmelerinde bir seferinde getirdiği eşyalar arasında bir tane de sarı semaver getirmiş. Rusya'dan getirilen o sarı semaver halen bizdedir.

Türk ve Rus halkının ortak kullanılan eşyalarından birisiydi "semaver".

Kurtuluş Savaşı'nda Türk kökenli Azerbaycanlı subaylar, değişik bölgelerde Kurtuluş Savaşı'na katılmışlardı.

Örneğin, 20 Ocak 1918 tarihinde kurulan, "İspir Şuralar Cemiyeti" yöneticilerinden ikisi Türk kökenli Azerbaycan mebusuydu.

İşgal döneminde para olarak kullanılan "Rus manatları" vardı. Bu Rus manatlarından bazılarını halen hatıra olarak saklamaktayız,

***

Bir dönem, birisine "Komünist" damgası vurulması demek, o kişinin iş bulamaması, işten atılması, toplumdan dışlanması anlamına geliyordu.

Öyle düşünsün düşünmesin bir çok kişi bu suçlama nedeniyle tutuklandı, işkence gördü, yıllarca cezaevinde yattı.

"Komünizm propagandası" yaptığı iddiasıyla 12 Eylül 1980 darbesinden sonra bu tutuklamalar yoğunlaşmıştı.

Değişik nedenlerle 650.000 kişi gözaltına alındı.

Açılan dava sayısı: 210.000

Sıkıyönetim mahkemelerinde yargılananlar: 230.000

Bunlardan 141-142 ve 163. maddelerden yargılananlar: 71.500 kişiydi.

1981-82 yılları.

Amasya Suluova Et Balık Kurumu (EBK) tesislerinin bodrum katında siyasi tutuklular yatmaktadır.

Tutuklulara her Cuma akşamı zincirlere bağlı olarak "İstiklal Marşı" söyletilir.

Amasya Lisesi Felsefe öğretmeniyken tutuklanan ve bu dönem Amasya Suluova Et Balık Kurumu (EBK) tesislerinde tutuklu kalan Ali Ednan Feyizoğlu, zincirli haldeyken tutuklulara İstiklal Marşı söyletmeye çalışanlara, bir gün, *"İstiklal Marşı'nda 'hangi çılgın bana zincir vuracakmış şaşarım' dizesi olmasına rağmen siz zincirle İstiklal Marşı'nı söyletmeye çalışıyorsunuz. Bu çelişki değil mi?"*, diye sordu.

O günden sonra bir daha böyle bir uygulama olmadı.

Amasya Suluova Et Balık Kurumu (EBK) tesislerinde tutuklu kalan kişilerden bir kısmının ismini yazmak istiyorum:

Yılmaz Arın, Mustafa Altınöz, Çiğdem Atalay, Sebahattin Atalay, Esma Baş, Recai Bütüner, Rüstem Bütüner, Necati Böyürcü, Seydi Cansuer, Ferdi Çavuşoğlu, İbrahim Çavuşoğlu, Kaya Çıdırlı, Meryem Erdal, Hamdi Eskioğlu, Ali Ednan Feyizoğlu, Mustafa Geçici, Besim Gökalp, Cesim Gökalp, Hüseyin Gümüş, Mustafa Görgü, Hüsamettin Gül, Sadık Kabak, Abidin Koç, Aynur Meletli, Menderes Meletli, Ayhan Öncü, İsmail Öztunç, Fikri Sönmez (Terzi Fikri), Cengiz Şahin, Zühal Topal, Emir Topal, Ahmet Tuz, Ahmet Yılmaz, Cevat Yündem, Seyfettin Yündem.

Diğer bölgelerden.

Aydın Ortaklar'dan: Esen Meltem Akçit, Mehmet Ciğerci, Mehmet Demirci, Kibar Deve, Alpaslan Kaya.

Diyarbakır'dan: Rukiye Kurtuluş, Muhittin Kurtuluş, Niyazi Tatlıcı (Terzi).

TİP Genel Başkanı Behice Boran'ın "İspir TİP örgütü bizim onurumuz", dediği TİP İspir İlçe örgütü kurucularından Hakan Dündar, Rahmi Dündar, Doğan Efe, Erol Karavaizoğlu.

İspir'den: Hasan Acar, Hülya Akın, Naim Akın, Sevilay Akın, Fazıl Zikri Akıncı, Köksal Akıncı, Necati Akıncı, Mustafa Aksu, Fikret Alakuş, Ferruh Alemdaroğlu, Namık Alp, Nedim Alp, Ali Rıza Aksu, Hamza Aksu, Namık Alp, Emrah Aslan, Cafer Asma, Haydar Atmaca, İsmail Atmaca, Kadir Bektaş, Mehmet Büyükaras, Ayten Ceylan, Baki Çağlayan, Uğur Çağlayan, Çağlar Çağlayan, Kadir Çelik, Mehmet Değirmencioğlu, Türkan Demirci, Zeki Demirci, İzzet Doğan, Mehmet Şinasi Duman, Hasan Dursun, Hüseyin Dursun, Nafiz Dursun, Sedai Dündar, Kenan Efe, Kemal Emeç, Eyüp Ersoy, Mehmet Ersoy, Mürsel Ersoy, Orhan Samih Feyizoğlu, Süphan Şahin Feyizoğlu, Duygu Fırat, Firdevs Görgülü, Gürkan Gündoğdu, Osman Hatunoğlu, Belma Kanar, Kader (Kul) Kaplan, Mustafa Karavaizoğlu, Avni Kaya, Ahmet Kul, Aydın Kul, Çetin Kul, Sezai Kumbasar, Süleyman Kumbasar, Hanife (Gümüş) Öztürk, Naci Öztürk, Vacip Öztürk, Leyla Öztürkoğlu, Fatma Polat, Gülay Polat, Şükran Saraç, Nevzat Sevgi, Mustafa Sevindi, Serpil Sevindi, Behçet Şimşek, Fikret Şimşek, Jale Şimşek, Efgan Taboğlu, Esin Taboğlu, Onur Taşkın, Yakup Taşkın, Erol Turan, İsmet Turan, Saliha Turan, Kemal Türkoğlu, Mustafa Türkoğlu, Dursun Uzun, Zemzem Yaşar, Nihat Yazar, Mustafa Yeşilyurt, Sebehe Yılmaz.

***

Arkadaşlarımdan, dostlarımdan, tanıdıklarımdan bazılarının adlarını belirtmek istiyorum.

Hüseyin Adıgüzel, Orhan Ağın, Şenel Akkemik, Barbaros Hasan Akyıldız, Nurhan Alpay, Saadet Alpay, Halit Arslan, İsmet Arslan, Sinan Arslan, Mehmet Atay, Abdur-

rahman Atalay, İdris Atmaca, Taner Ay, Derya Ayyıldız, Suat Batur, Serdar Beyazdoğan, Özden Yılmaz Bilgin, Bingül Caner, İkbal Caner, Alev Cedimağar, Deniz Çırakman, Levent Çırakman, Pınar Çırakman, Uğur Çırakman, İsrafil Dağlar, Mikail Dağlar, Adnan Demir, Zeynel Demir, Zeynep Doğan, Ercan Dolapçı, Zeki Emin, Mustafa Erdem, Erkut Ersoy, Levent Ersoy, Nilüfer Feyizoğlu, Zeki Gemici, Kamil Genç, Hüsamettin Godri, Riyaz Güder, Turan Gümüş, Hasan Basri Gürses, Fatih Hacıfazlıoğlu, Volga Tuygun Habora, Osman Cavit İyigün, Ali Karagöz, Öznur Kaymakçı, Yaşar Kaymakçı, Süleyman Kocabaş, Niyazi Koçak, Hale Soysü Koper, Hatice Kudiş, Emre Kulcanay, Murat Maner, Selma Saçlı Menemencioğlu, Arif Okay, Filiz Öğretmen, Reha Ören, Halil İbrahim Özcan, Aslan Özdemir, Cevat Özdil, Cengizhan Özelmas, Nigar Sancak, Ersoy Soydan, Necla Şener, Sakine Şimşek, Serhat Şimşek, Sönmez Targan, Rahmi Taş, Emriye Taşpınar, Serpil Tatar, Enis Tayman, Zafer Temoçin, Turab Turaboğlu, Enver Turaboğlu, Saim Üstün, Begüm Yavuz, Gülsen Yılmaz, Zeynel Yıldırım, Fethi İhsan Yıldırım, Hasan Yılmaz, Zafer Yılmaz.

***

68'liler Birliği Vakfı, Bağlam Yayınları, Berfin Bahar Dergisi, Bizim Gazete, E Yayınları, İzdüşüm-Doruk Yayıncılık, Kaynak Yayınları, Kızılelma Yayınları, Mendos, Önder Babat Kültür Merkezi, Telos Yayıncılık, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti , Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Basın Müzesi Kütüphanesi, TÜSTAV ve Volga Sahaf Kitabevi'nin yönetici ile çalışanlarına teşekkür ederim.

Turhan FEYİZOĞLU

Mart 2007

KISALTMALAR

Ankara-KP: Ankara Komünist Partisi
AP Teşkilatı (Ayn-Pe): Askeri Polis Teşkilatı
ATASE Arşivi: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi
AÜTİTE: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
C.: Cilt
D.: Dosya
EHUR: Erkan-ı Harbiye Umumiye Riyaseti
F.: Fihrist
K.: Klasör
KOMİNTERN: Komünist Enternasyonal
KTÜ: Karadeniz Teknik Üniversitesi
ÖDP: Özgürlük ve Dayanışma Partisi
(P) Şubesi: Askeri Polis Şubesi
RKP (B): Rusya Komünist Partisi-Bolşevik
RKP (B) MK: Rusya Komünist Partisi-Bolşevik Merkez Komitesi
RSFSC: Rusya Sosyalist Federasyonu Cumhuriyetleri Birliği
S.: Sayfa
SBKP (B): Sovyetler Birliği Komünist Partisi-Bolşevik
SİP: Sosyalist İktidar Partisi
SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
TBKP: Türkiye Birleşik Komünist Partisi
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM ZC: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
THİF: Türkiye Halk İştiraküyun Fırkası
TİP: Türkiye İşçi Partisi
TKF: Türkiye Komünist Fırkası

TKP: Türkiye Komünist Partisi
TKT: Türkiye Komünist Teşkilatı
Vd.: ve devamı
Yb.: Yarbay
Yzb.: Yüzbaşı

İÇİNDEKİLER

Sunuş ve önsöz,
Kısaltmalar,
Dipnotlar,
Belgeler,
Kaynaklar,
BÖLÜM BAŞLIKLARI:

Mustafa Suphi'nin Doğumu, Ali Rıza Özütürk, Öğretmenlik, Üç Tarzı Siyaset: Türkçülük/ İslamcılık/ Osmanlıcılık, İfham Gazetesi ve Türk Yurdu Dergisi, Türk Ocağı, Milli Meşrutiyet Fırkası, Mahmut Şevket Paşa'nın Öldürülmesi, Sinop Zindanı'ndan Kaçma, Türklük Fırkası, Rusya'da Sürgün ve Esaret Hayatı, Ateşli Devrimci, Mustafa Suphi Moskova'da, Müslüman Sosyalist-Komünist Parti, Bolşevik Devriminde Türklerin Önemi ve Katkısı, Brest-Litovsk Antlaşması, Lenin ile Stalin-Türk Komünistlere Verdikleri Sözleri Tutmuyor, Şerif Manatov ile Mustafa Suphi'nin Tanışması, Yeni Dünya Gazetesi, Türk Komünist Teşkilatı, Türk Sosyalist Komünistleri Teşkilatı ile Askeri Müfrezeleri, Birinci Müslüman Komünistleri Kurultayı, Rus Bolşevikler İkiyüzlülük Yapıyordu, Komintern, Kırım'da Müslüman Komünist Ülke Bürosu Açtı, Türk İşçi ve Köylü Komünist Teşkilatı, Türk Milli Mücadelesi, 1920'de Yapılan İki Antlaşma: Bir-Sevr Antlaşması/ İki: İngiltere-Sovyet Rusya Antlaşması, Enver Paşa Moskova'da Halk Şuralar Fırkası'nı Kuruyor, Ankara Hükümeti ile Sovyet Rusya Arasındaki Görüşmeler, Türkiye Geçici İhtilal Hükümeti, Dr. Fuat Sabit ve Halil Paşa (Kut) Mustafa Kemal'in İsteğiyle Sovyet Rusya'ya Gitti, İngilizler Bolşevikliğe Karşı Kürtçülüğü Destekliyor, Ankara Hükümeti'nin Sovyet Rus-

ya'daki İlk Heyeti, Görüşmeler Oyalamalarla Geçiyor, Ziyanı Yok Beklerler, Azerbaycan'daki Türk Komünist Fırkası, Az Masrafla Partiyi Ele Geçiriyor, Mustafa Suphi Parti'de Casusluk Servisi Kuruyor, Azerbaycan'ın Rus Kızıl Ordu'su Tarafından İşgali, Türk Kurtuluş Savaşı Döneminde Azerbaycan-Türkiye İlişkileri, Lenin-Komünizm Esaslarını İslamiyet'ten Almıştı, Birbiriyle Çatışan Üç Türk Lider: Enver Paşa/ Mustafa Suphi/ Mustafa Kemal, Mustafa Suphi ile Mustafa Kemal Mektuplaşması, Türk Milli Mücadelesinde Sol Hareketler, İslam İhtilal Cemiyetleri İhtilali, Türk Milliyetçiliğini-Sosyalizmi ve Müslümanlığı Birleştirmeğe Çalışan Bir Örgüt: Yeşil Ordu, Mustafa Kemal'le İttihatçılar Arasındaki Çatışma: İç Savaş, İttihatçı Türk Komünist Fırkası ile Halk Şuralar Fırkası, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, Kurtuluş, Ankara-Komünist Partisi, Birinci Doğu Halkları Kurultayı, Birinci Dünya Savaşı Doğu Halkları Kimin Kölesi Olacak Diye Yapıldı, Mustafa Suphi'nin TKP'si, Türk Kızıl Alayı Türkiye'ye Geliyor, Çerkesizm ve Türkizm, Komünizme İnanıyor Fikir ve Prensiplerini Kendi Siyasetine Bir Vasıta Yapmak İstiyordu, Mustafa Kemal'e Yazılan 3 Ocak 1921 Tarihli Mektup, Ya Hepiniz Erzurum Üzerinden Giderek Halkın Hissiyatını Görürsünüz Veyahut Ankara Seyahatinden Vazgeçerek Bakü'ye Geri Dönersiniz, Erzurum, Mustafa Suphi ve Arkadaşlarını Erzurum'da Alkışlarla Karşılayanlar Vardı, Ankara ve Trabzon'daki Yetkili Bazı Şahıslar, Enver Paşa'yı Bekliyorlar, Bozuk Parti, Kara-Deniz, Arkadaşları Bağladılar ve Süngüleyip Denize Attılar, Mustafa Suphi'nin Karısı, RSFSC Türk Halkları Komünistlerinin Danışma Kurultayı, Türk Komünistleri yok edildi, KUTV, Yahya'nın Sonu, İki Tane Muhafız Alay Komutanı, Kurtuluş Savaşı ve Sonrası.

Mustafa Suphi'nin Doğumu

Türk-Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılda da Avrupa, Asya ve Afrika'nın önemli bölgelerine egemen bir devletti.

Esas Adı Mehmet Mustafa Suphi olan Mustafa Suphi, 9 Temmuz 1882 tarihinde, Giresun'da doğdu.(1)

Babası Mevlevizade Saadetlü Ali Rıza Efendi, annesi Samsun eşrafından Belediye Reisi Halil Hilmi Efendi'nin kızı Memnune Hanım'dır.

Ali Rıza Efendi Hoca Şükrü Efendi'nin oğluydu.

28 Eylül 1860 tarihinde Giresun'da doğan Ali Rıza Efendi, Giresun Duyunu Umumiye Müdürlüğünde, Trabzon Duyunu Umumiye Müdürlüğünde, Erzurum Vilayeti Mektupçuluğu'nda memur olarak çalışmıştı.

Ali Rıza Efendi, o dönem Türk-Osmanlı Devleti'nin yönetiminde olan Yanya, Kudüs ve Şam ile Kastamonu (16.09.1908-24.02.1909), Konya (11.9.1912-19.5.1913), Edirne (1920) vilayetlerinde Valilik yaptı.

Babasının memur olması nedeniyle Mehmet Mustafa Suphi'nin yaşamı Osmanlı Devleti'nin değişik illerinde geçti.

İlkokulu Kudüs ve Şam'da, ortaöğrenimini Erzurum'da yaptı.

İstanbul'da Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kaydolmuştu. Öğrenim dört yıldı.

İstanbul Hukuk Fakültesi'ni 23 Mayıs 1906'da iyi derece ile bitirmişti.

Öğrenciyken bir taraftan da devlet dairesinde memurluk yapan Mehmet Mustafa Suphi, 1901 yılında memuriyet hayatına başlamış, "Şura-i Devlet Mülkiye Dairesi"nde kalem memurluğu yapmıştı.

Mehmet Mustafa Suphi, kış aylarını Bakırköy'de, yaz aylarını da, Erenköy'deki dört katlı köşklerinde geçiriyordu.

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni 1906'da bitirdikten sonra Fransa'ya giden Mehmet Mustafa Suphi, Paris'teyken hükümetin resmi yayını olan "Tanin" gazetesinin muhabirliğini yapmış, İstanbul'a haberler göndermişti.

"Bir yandan hükümetin gazetesi Tanin'in muhabirliğini yaparken öte yandan Türk Büyükelçiliği tarafından paraca desteklenmekte olan Osmanlı Talebe Birliği'ni yönetmektedir. Paris Emniyet Müdürlünün hazırladığı bir rapora göre, bu birliğin bazı üyeleri Fransız başkentinde yaşayan İttihat ve Terakki komitesine muhalif kişileri gözetim altında tutmakla görevliydiler."(2)

Mehmet Mustafa Suphi, Paris'te "Siyasal Bilgiler Okulu (L'Ecole Libre des Sciences Politigues)"de okumuş ve bu okuldan 30 Haziran 1910 tarihinde mezun olmuştu.

Paris Siyasal Bilgiler Okulu'nun diplomasını alabilmek için, "Tarım Kredi Kooperatiflerinin Durumu ve Geleceği", adlı tezi hazırlamıştı.

Tez, Ziraat Bankası üzerine bir çalışmaydı.

Mustafa Suphi, Fransızcanın yanında Arapça ile Farsça da biliyordu.(3)

Ali Rıza Özütürk

Cumhuriyet ilan edildikten sonra da memurluk hayatına devam eden Ali Rıza Bey, soyadı kanunu nedeniyle "Özütürk" soyadını aldı.

Ali Rıza Özütürk'ün toplam dokuz çocuğu oldu. Bunlardan altısı çeşitli nedenlerle öldü.

Mehmet Mustafa Suphi'nin iki kız kardeşi sağ kaldı. Fitnat Hanım'la, Jale İsmet Hanım.

Fitnat Hanım, babası Ali Rıza Bey'in görev yaptığı o dönem Osmanlı Devleti'nin yönetiminde olan Kudüs'te doğdu.

Almanya'da tıp öğrenimi gördü. İstanbul Üniversitesi Tıp

Fakültesi'nin kurucularından Prof. Kerim Sebati Gürgün (Göker) 'le evlendi. Bu evliliğinden Rezan, Leyla ve Berhan adında üç çocukları oldu.

Fitnat hanımın kızı Leyla Gürgün'den olan torunlarından birinin adı Güzin Yılmaz'dır.

Çamlıca Kız Lisesi'nden mezun olan Jale İsmet Hanım da, dönemin Washington Büyükelçisi'yle evlendi ve uzun süre ABD'de yaşadı. Jale İsmet Hanım, bir yılbaşı gecesi intihar etti.(1)

Kazan Türklerinden olan Prof. Akdes Nimet Kurat, Ali Rıza Bey hakkında özetle şu değerlendirmeyi yapıyor:

· *"Ali Rıza Bey emekli olmuş ve İstanbul'da, Süleymaniye'deki evinde tam bir Müslüman-Türk ailesi hayatı geçirmiştir. Kendisinin hakikaten çok muhterem bir zat olduğu bilinmektedir."(2)*

Giresun'da 1277 (1860) senesinde doğan Ali Rıza Özütürk, 1953 yılında İstanbul'da öldü.

Öğretmenlik

Mustafa Suphi, Paris'te öğrenciyken, o dönem, Paris, "Genç Türk" diye adlandırılan devrimci Türk sürgünlerin barındıkları yerlerden biriydi.

"Jön Türk" diye adlandırılan bu devrimci Türkler, Paris'te dergi, gazete ve broşürler yayınlamaktaydı.

Genç Türk (Jön Türk) olarak adlandırılan bu devrimci Türklerin faaliyetleriyle ilgilenen Mehmet Mustafa Suphi, ayrıca Fransa'daki siyasal gelişmelerle de ilgileniyordu doğal olarak.

Şefik Hüsnü de bu sırada Paris'tedir. Mustafa Suphi'yle bu dönem tanışıp arkadaş olmuşlardı.(1)

Mehmet Mustafa Suphi, Paris'teyken Türk-Osmanlı Devleti'nde 23 Temmuz 1908 ihtilali oldu ve İttihat-Terakki Cemiyeti liderleri devletin yönetimini ele aldı.

1910 yılında, İstanbul'a döndükten sonra Mehmet Mustafa Suphi, bir süre Galatasaray Lisesi'nde, İstanbul Öğretmen Okulu'nda ve İstanbul Yüksek Ticaret ve Tarım Enstitüsü gibi okullarda başta "İktisat bilimi" olmak üzere bir çok eğitim dalında öğretmenlik yaptı.

Mehmet Mustafa Suphi, öğretmenliğinin yanısıra yazın işiyle de uğraştı.

Sorbonne Üniversitesi öğretim üyelerinden Celestin Bougle'nin "Toplum Bilim Nedir?" isimli kitabını Türkçeye çevirdi.

İtalyanların Osmanlı Devletinin egemenliğinde olan Trablusgarb'a 1911 Eylül ayında saldırmaları üzerine, "Vazife-i Temdin-Uygarlaştırma Görevi" adlı kitabı yazdı. Bu arada, Tanin, Servet-i Fünun ve Hak gazetelerinde çalıştı.

Üç Tarz Siyaset: Türkçülük, İslamcılık, Osmanlıcılık

Türk-Osmanlı İmparatorluğu toprakları emperyalist güçlerce paylaşılmaya başlanmıştı.

Türk-Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde yüzyıllardan beri barış içinde yaşayan çeşitli milletler İngiliz, Fransız, İtalyan, Rus emperyalist güçlerinin desteği ve kışkırtması sonucu birbirleriyle çatışmaya, savaşmaya başladı. Emperyalist güçlerin kışkırtması sonucu Türk-Osmanlı İmparatorluğunda iç savaş başlamıştı.

Halk ve aydınlar, sorunlara çare aramaya başladı.

Çareler bazı fikirler altında dile getiriliyordu. Bunlar şöyleydi:

Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük ve Toplumculuk.

Türk düşünürü Ziya Gökalp, bu akımları, "Türkleşmek/ İslamlaşmak/ Muasırlaşmak" adlı kitabında konu edinmişti.

Yusuf Akçura'nın bu konuda yayınlanmış "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı kitabı o dönemdeki tartışmaları yansıtan önemli çalışmalardan bir diğeridir.

"1908'den 1914'e kadar İstanbul'da oluşturulan bütün milliyetçi örgütlerde ve çıkartılan tüm dergilerde, Yusuf Akçura en ön saftadır. İkinci Meşrutiyet'in ilanı üzerine Türkiye'ye geldiğinde, yayın faaliyeti hürriyete kavuşmuş, fikir ve edebiyat hayatında görülmemiş bir canlılık belirmişti. Böyle bir ortamda, önce Aralık 1908'de 'Türk Derneği'nin kuruluşunda başı çekmiş ve aynı adla yedi sayı çıkan yayın organında çalışmıştır. Ağustos 1911'de ise 'Türk Yurdu Cemiyeti'nin örgütlenmesine katılmıştır. Bu andan itibaren, I. Dünya Savaşı'nın ilk yılına kadar yazışleri müdürlüğünü yapıp sonra Celal Sahir'e devredeceği Türk Yurdu dergisine, zamanıyla enerjisinin büyük kısmını hasretmiştir."(1)

Türk-Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nda İngilizlerle işbirliği yapan Arapların tutumları nedeniyle İslamcılıktan soğumuştu.

Osmanlıcılık ise, emperyalist güçlerce imparatorluk içinde yer alan bazı etnik grupların kışkırtılması-kullanılmasıyla yok olmaktaydı.

Geriye "Türkçülük" kalmıştı. Dünyanın neresinde olursa olsun Türk milletinin hepsini bir bayrak altında toplamaya kalkan bir birliktelikti. Bunun adı "Turan"dı.

"Türkçülük", vatanın kurtuluşu için devrimci bir teoriydi. Emperyalizme karşı bir tepkiydi, Türk'ün kurtuluş bayrağıydı.

İfham Gazetesi ve Türk Yurdu Dergisi

Mehmet Mustafa Suphi, Yusuf Akçura ve Ahmet Ferit Tek iyi arkadaştı.

Yusuf Akçura ile Ahmet Ferit Tek de, Mehmet Mustafa Suphi gibi, Paris'te Ecole des Sciences Politiques (Siyasal Bilgiler Okulu)'de okumuştu.

Mehmet Mustafa Suphi, Yusuf Akçura ve Ahmet Ferit Tek, "Türk Yurdu" dergisi ile "İfham" gazetesinde yazıyordu. Ethem Nejat'ın da, "Türk Yurdu" dergisinde makaleleri yayınlanıyordu.

Teorik bir yayın organı olan, *"Türk Yurdu, Türklerin eski eserlerini, seçkin sınıf ve halk edebiyatlarını, etnografyalarını, şimdiki toplumsal yapılarını ve uygarlıklarını, eski ve yeni coğrafyalarını araştırıp ortaya çıkartmayı amaçladığını ilan etmiştir. Bu dergiyi kurma girişimi, Mehmet Emin ve Ahmet Ağaoğlu ile birlikte Akçura'dan gelmiş, çıkış sermayesini ise, çok tipik olarak, Tatar büyük burjuvazisinden Orenburg'un zengin ailelerinden Hüseyinof'lar sağlamıştır. Birinci olarak, Abdülhamit döneminin (Veled Çelebi), Necib Asım, Mehmet Emin gibi) eski Türkçüleri, ikinci olarak, 1912'ye kadar Genç Kalemler dergisinde toplanmış milliyetçi çevreler (Ziya Gökalp, Ömer Seyfeddin ve Ali Canib'ler), üçüncü olarak, Yusuf Akçura gibi, 1907'den itibaren Rusya'daki reaksiyondan kaçarak yeniden Türkiye'de toplanan göçmenler (Ahmed Ağaoğlu, Mehmet Emin Resulzade, Abdürreşid, Hüseyinzade Ali, Ayaz İshaki, Halim Sabit'ler, giderek Türk Yurdu etrafında yoğunlaştılar... Genel olarak Türk Yurdu taraftarları, eğilimlerini 'halkçı ve milliyetçi' olarak tanımlıyorlardı. Önlerine koydukları hedef, bir Türk orta sınıfı, bir milli burjuvazi yaratmaktı."(1)*

Ahmet Ferit Tek, Türklük üzerine düşüncelerini "Turan" isimli kitabında dile getirmişti.

İfham gazetesinin sahibi Ahmet Ferit Tek, sorumlu müdürü Mehmet Mustafa Suphi'dir.

Mehmet Mustafa Suphi'nin "Hak" gazetesinin 2 Mayıs 1912 tarihli nüshasında "Sosyalizm Cereyanları" başlığıyla yayınlanan bir makalesi var.

Türk Ocağı

Türkçü bir siyasal örgüt olan "Türk Ocağı", 12 Mart 1912'de İstanbul'da resmen kurulmuştu.

Türk Ocağı'ndan önce 7 Ocak 1909'da "Türk Derneği", ardından, 31 Ağustos 1911 tarihinde de "Türk Yurdu" dernekleri kurulmuştu.

Türk Ocağı'nın Genel Başkanı Ahmet Ferit Tek, ikinci başkanı Yusuf Akçura'ydı.

Mehmet Ziya Gökalp, Tevfik Fikret, Celal Sahir Erozan, Akil Muhtar Özden, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Yusuf Ziya Ortaç, Mehmet Emin Erişirgil, Mehmet Emin Yurdakul, Ahmed Ağaoğlu, Mehmet Fuat Köprülüoğlu, Halide Edip Adıvar, Mehmet Mustafa Suphi, Ethem Nejat, Dr. Hasan Ferid Cansever ve Dr. Fuat Sabit, Türk Ocağı'nda fiilen çalışanlardandı.

Şair Nazım Hikmet de, Sovyet Rusya'ya gitmeden önce Mevlevi ve Türkçü şiirler yazmış, bu düşüncelerden etkilenmişti.

Nazım Hikmet'in dayısı Mustafa Celalettin Paşa, Türkçü akımının öncülerindendi.

Mustafa Celalettin Paşa, "Eski ve Yeni Türkler-Les Turcs anciens et modems", ile "Zamanımızda Savaş- La Guerre Moderne" adlı iki tane kitap yazmıştı.

"Türk Ocağı" ismi Dr. Fuat Sabit Ağacık'ın teklifiydi ve oybirliğiyle kabul edilmişti.

Dr. Fuat Sabit'le Mehmet Mustafa Suphi, daha sonra, Sovyet Rusya'sında da karşılaşacaklar, her ikisi de Sovyet Rusya'sında kurulan TKF'de yeralacaklardı. Fakat, her ikisi de birbirlerini sevmeyeceklerdi.(1)

Yusuf Akçuraoğlu ile Yüksek Erkek Öğretmen Okulu öğretmeni Aziz Bey, Lenin ve bazı Rus sosyalistleriyle 1916 yılında, İsviçre'nin başkenti Lozan'da tanışmıştı.

Türk Ocağı'nın ilk yönetim kurulu şöyleydi: Ahmet Ferit Tek, Yusuf Akçuraoğlu, Mehmet Ali Tevfik, Dr. Fuat Sabit.

Türk Kurtuluş Savaşı döneminde önemli görevler yapan Türk Ocağı, 1931 yılında kapatıldı yerine "Halkevleri", kuruldu.

Milli Meşrutiyet Fırkası

Mehmet Mustafa Suphi, ilk olarak İttihat ve Terakki Cemiyetinde çalışmış, bu cemiyetin üyesi olmuş, İttihat-Terakki Partisi'nin 1911'de Selanik'te toplanan kurultayına delege olarak katılmıştı.(1)

İttihat-Terakki Partisi'nden ayrılan Mehmet Mustafa Suphi, Ahmed Ferit Tek'in başkanı olduğu "Milli Meşrutiyet Fırkası"nda çalıştı. Bu Partide, Yusuf Akçura da vardı.

Yusuf Akçura'yla Ahmet Ferit Tek, daha önce, Osmanlı yönetimine muhalefet ettikleri için Trablusgarb'a birlikte sürgün edilmişlerdi. Bu sürgün döneminde Yusuf Akçura'yla Ahmet Ferit Tek, bir fırsatını bulup Avrupa'ya kaçmışlardı.

9 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle İstanbul'a döndüler.

5 Temmuz 1912 tarihinde kurulan "Milli Meşrutiyet Fırkası", "Meşrutiyet döneminde kurulan ilk açık milliyetçi (Türkçü-Pantürk) Fırka"ydı.(2)

"Parti, Türkçü ve hatta Turancı bir partidir."(3)

Partinin kurucu ve yöneticileri şunlardı:

Yusuf Akçora, Mehmet Ali, Cami Baykurt, Ahmet Ferit Tek (Kütahya milletvekili ve İfham gazetesi başyazarı).

Mahmut Şevket Paşa'nın Öldürülmesi

Osmanlı Devleti'nde milletvekili genel seçimleri yapıldı ve İttihat-Terakki Cemiyeti, 1912'de yeniden iktidara geldi.

Milli Savunma Bakanı Mahmut Şevket Paşa, Beyazıt'ta makam otomobili içindeyken 11 Haziran 1913 günü, suikast sonucu öldürüldü.(1)

Suikastla ilgili olarak Beyazıt Meydanı'nda 12 kişi idam edildi.

Bunu fırsat bilen İttihat-Terakki yönetimi, kendilerine muhalif olan yazar ve aydınları tutuklayıp gözaltına aldı.

Gözaltına alınan muhaliflerden İfham gazetesi sahibi, Meşrutiyet Fırkası başkanı Ahmet Ferit Tek'le İfham gazetesi sorumlu müdürü Mehmet Mustafa Suphi ve diğer başka kişiler Sinop'a sürgüne gönderildi.

Rasih Nuri İleri bir konuşmasında şunları söylemişti:

"Mustafa Suphi o derece tanınmış bir kişi idi ki, 1914 yılında yayınlanan 'Nevsal-i Milli' yani Osmanlı yıllığında yılın ünlüleri arasında yer almakta ve hayat hikayesi anlatılmaktadır."(2)

Sürgün edilen 322 kişi arasında şu kişiler bulunmaktaydı:

Amasya milletvekili İsmail Hakkı Paşa, Burhan Felek, Refik Halit Karay, Dr. Celal Paşa, Refii Cevad Ulunay, Ahmet Bedevi Kuran, Osman Cemal Kaygılı, Halid Fahri, Dr. Rıza Nur, Halil Edip, vd.

Sinop Zindanından Kaçma

Mehmet Mustafa Suphi'nin sürgün cezası 15 yıldı.

Sürgüne gönderilenler çok sıkı denetim altında değildi. Şehir içinde gezebiliyor, ahbaplarıyla konuşabiliyorlardı. Bu kolaylıklar nedeniyle Mehmet Mustafa Suphi, "kaçma" düşüncesindeydi. Bu düşüncesini samimi bulduğu arkadaşlarına söylemiş, bazıları da buna katılmıştı.

Mehmet Mustafa Suphi'nin kaçtıktan sonra gitmeyi düşündüğü yer Kafkaslar'dı.

Ahmet Bedevi Kuran, firar olayını şöyle anlatmıştır:

"Bazı dostlar arasında, teşebbüs mahiyetinde olmamak üzere, bir fikir birliği mevcuttu ve bu sayede bazan derin mübahasalere cereyan vermek mümkün oluyordu. 'İfham' gazetesi sahiplerinden Mustafa Suphi Bey 'İttihat ve Terakki' hükümetinin amansız aleyhtarlarından biri idi. Bu zat itimat ettiği arkadaşlardan bir teşekkül vücuda getirmeğe çalışıyordu. Evvela bir Türk ve islam

farmasonluğu teşkilini, 'İttihat ve Terakki' cemiyetinin beynelmilel farmasonluğuna karşı 'Milli bir farmasonluk, kurumunu tecrübe etmek istedi. Pek mahdut olmakla beraber birkaç arkadaş bu noktada birleştik. Bunda takip edilen gaye perde arkasında siyasi roller oynamak ve hükümetin sükutunu mümkün kılarak kuvvetli bir teşekkül vücuda getirmekti. Bu fikir bir kere ortaya atılmış; benimsenmişti. Şimdi fikri yaymak için Sinop'tan kaçmak lazımdı. Vaktiyle menfilerden Halid (Göksu) Bey kaçmış; bunun üzerine şehirde takayyüt arttırılarak polis kuvvetleri takviye edilmiş; hatta limana bir de torpido getirilmişti. Tek fikir yolu denizdi. Bütün bu müşkülata rağmen biz başlı başına bir firar planı tasarladık. Sandal ile denize açılacak, deniz ortasında Rusya'ya giden gemilerden birine binecektik. Sandal tedariki bir mesele idi. Limandaki kayıklar her gece karaya çekilir ve kürekleri evlere götürülürdü. Herhangi bir sandalcının rızasını alarak sandalından istifade temini, hükümet korkusu hasebile, mümkün değildi. Fakat birgün Mustafa Suphi her neredense iki kürek buldu. Bunlar, Zeytinlik denilen yere gizlendi. Artık işi herhangi bir fırsatla denize kayık indirmeğe ve bir vapur beklemeğe kalmıştı.

Bir gece limana bir ecnebi vapur gelmişti. Daha evvel takarrür ettiği veçhile bizler Zeytinlikte toplanmış bekliyorduk. Ansızın limanda büyük bir gürültü koptu. Her tarafta düdükler ötüyor; polis kayıkları faaliyette bulunuyordu. Vapurdan denize akseden elektrik ışıkları delaletile bütün telaştı hareketler farkedilmekte idi. Nihayet mesele anlaşıldı: O gece fırsat bularak bizim hesabımıza bir kayık tedarik eden Servet isminde bir zat Zeytinliğe bizi almağa gelirken deniz ortasında polisler tarafından yakalanmış; polisler firar vukuuna sahip olduklarından her tarafı telaşa vermişler ve vapurun hareketine mani olmak istemişler. Servet, günlerce hapis yattı; dayak yedi; fakat bizi ele vermedi.

Karadeniz ortasında bir korsanlık vak'ası.

Artık firar için başka çarelere başvurmuştuk. Trabzon'dan Mustafa Reis isminde birisini getirttik; yanında bir de arkadaşı vardı. Bunlar bizi kaçırmayı üzerlerine aldılar. Bir akşam bermutad gece yoklaması için karakola uğradıktan sonra fenha yollardan

geçerek tayin, edilen mevkide toplandık. Berrak bir gece idi. Gizlendiğimiz yer bir mağara olduğundan hariçten görünmek tehlikesi yoktu. Mustafa Reis, sandalını kayalık bir yere yanaştırdı. Hepimiz sandala girdik: Nevres, Mülazim, Lütfi, Suphi, Münir, Servet, Salih, Sıtkı, Raşid Mehmed ve Sabahaddin. Ben ve kayıkçılar da dahil olduğu halde tam on iki kişi. Tesadüfüm lütfuna kendimizi teslim ederek denize açıldık. Sinop limanı oldukça uzun bir körfezdir. Saatlerce kürek çekildikten sonra liman haricine çıkabildik. Mustafa Reis'in vadettiği bir yelkenli açıklarda bizi bekliye-cekti. Türkiye ile Rusya arasında kaçakçılık yapan yelkenlilerden biri. Sahibi Rus tebaası imiş. Türk karasularına pek sokulamıyormuş.

Sandal açıldıkça deniz de kabarıyordu. Sandaldakilerde büyük bir telaş ve heyecan uyandı.

Her ağızdan bir ses çıkıyor; ekseriyet dönmeyi tavsiye ediyordu. Nihayet Sinop'ta yaşamanın boğulmağa mürecca olduğu fikri galeba çaldı. Bir aralık vaziyet ciddiyet kesbetmişti. Az kaldı deniz ortasında birbirimize girecektik. Bereket versin o sırada uzaktan görünen bir vapura! Bunun ziyasına doğru yolumuza devam etmemiz öve avdet sözünün bir daha söylenmemesi nihayet bazı tehdidlerle temin edilebildi. Fakat ne çare ki, vapur bizi görmeden uzaklaştı. Feryadımız, imdat işaretlerimiz gecenin sükutu içinde fezada akisler bırakarak dağıldı, gitti. Biz mütemadiyen açılıyordık. Açıldıkça da deniz yükseliyor; tehlike artıyordu. Ne cinnet yarabbi! Ufak bir sandalla Karadeniz'i aşmak ve Rusya'ya geçmek istiyordu! Ve mütemadiyen ölümün korkunç cazibesine doğru yol alıyordık!...

Bir aralık uzaktan bize doğru ilerleyen bir ziya belirdi. Sandalımız da o ziyaya doğru gitmeğe başladı. Görünen bu ziyada hayat kadar tatlı, ümit kadar aldatıcı bir hal vardı; bizleri kendisine doğru çekiyordu. Bir müddet sonra ziyanın ufak bir yelkenliden geldiği anlaşıldı. Artık yelkenli iyice yaklaşmış; hatta teknesi seçilecek derecede yakınımıza gelmişti. Bu, küçük bir taka idi. İmdat feryadını işiterek bize doğru dümen kırmış ve yelkenini gevşetmişti. Maamafih bizi görür görmez işi anladılar. Hemen uzaklaşmağa davrandılar; fakat iş işten geçmişti. Sandalımız kuvvetli hamlelerle

yelkenlinin bordasına artık yanaşmış bulunuyordu. Hemen yelkenliye atladım. Diğer arkadaşlar da beni takip ettiler. O sırada bizim kayıkçılar mavzerlere sarılmışlar ve yelkenlinin kaçmasına meydan vermemişlerdir. Halbuki yelkendekiler de tabancalarını çekerek şart olsun tehdidile silah kullanacaklarını söylüyorlardı. Biz, boş gürültüye ehemmiyet verecek vaziyette değildik. Yelkenli sahipleri de hükümet korkusu ile ne yapacaklarını şaşırmış ve apansızın karşılarına çıkan bu cüretkar korsanlardan nasıl kurtulacaklarını kestiremez bir hale gelmişlerdi. Kayıkçılarımız yelkenliye bağladıkları sandal içinde ellerinde mavzer, tetikte idiler. Mustafa Reis, Rusya'ya götürülmemize rıza gösterilmediği takdirde yelkenlinin cebren zapt edileceğini ve icap ederse silah kullanılacağını and içerek bağırıyordu. Yelkenli sahibi Salih Reis, bu teklife muvafakat ederse mahvolacağını düşünerek merhamet dileniyor ve hükümetin kendilerine tatbik edeceği cezanın takdirini insafımıza bırakıyordu. Vaziyet hakikaten, nazikti. Bir vatandaşı incitmek; daha doğrusu bir vatandaşın mahvına yürümek vicdanımızı sıkan bir şeydi. Ne çare ki, vaziyet merhamet göstermeğe müsait değildi.

İki taraf arasında hailevi bir muhavere cereyan etti. Bizler de bu vatanın evladı idik. Elimize geçen bu fırsatı kaybedersek ne olacaktık? Tekrar sandalımıza binecek ve bu ecel beşiğinin batmasını bekliyerek, bir müddet daha deniz ortasına çalkalanacaktık. Nihayet her iki tarafın nefine pekala bir çare bulunabildi. Tatlı bir lisanla, munis bir tavırla kalbi çok temiz olan Salih Reis'in hissiyatını okşadık ve bu öz Türk evladı bizi Sivastopol'a götürmeğe rıza gösterdi.

Sivastopol'a doğru. Yelkenli çok küçük olduğundan fazla hamuleye mütehammil değildi. Bundan dolayı yelkenlideki pirinçlerin denize dökülmesi ve bedelinin tarafımızdan tesviyesi kararlaştırıldı. Zavallı adam, bu ufak yapı ile Karadeniz'i aşmak hayali bir düşünce olacağını iddia ediyor; biz ise aksi takdirde, felaket zühurunun muhakkak bulunduğunu ileri sürerek yola devam edilmesinde ısrar eyliyorduk. Onların sözleri, mahzı hakikatti. Karadeniz'in ne kadar mütlüş fırtınalara sahne olduğunu, büyük gemilerin bile ne ağır müşkülatı iktihama mecbur kaldıklarını biliyor ve yürekten gelen

bu ifadenin doğruluğunu kalben tasdik ediyorduk. Maamafih, belki onun maksadı gözümüzü korkutmak ve bu tehlikeli ve mesuliyetli teşebbüsten bizi vazgeçirmekti; fakat ne yapacaktık? Tarık Bin Ziyad'ın İspanya seferine benzer bir vaziyette idik. Geride tehlike muhakkak, ileride belki hayat ümidi vardı. Rotayı Sivastopol'a çevirdik. Dalgalar arasında hedefimize doğru ilerlemeğe başladık. Gemimiz, limon kabuğu gibi çalkalanarak dalgalara batıp çıkıyor; bu korkunç tepecikler arasına gömülme anını lakaydı ile bekliyorduk. Fakat:

'Gün doğmadan meşime-i şebden neler doğar!', bilinemez.

Artık tanyeri ağarmış; deniz sathının görülmesine mani olan zulmet örtüsü kalkmış; uzakları kolaylıkla seçmek imkanı doğmuştu. Bütün nazarlarımızla ufuklarda dahi emin bir halas çaresi araştırıyorduk. Bilhassa bizi beklemesi memul olan gemiyi bulmak ümidiyle etrafa bakıyorduk. Batmak korkusu yanında başka bir tehlike daha mevcuttu. Sabahleyin firarımızdan şüphesiz haberdar olacak bulunan mutasarrıf (Müştak) Bey, bizi yakalatmak için her türlü çareye başvurmaktan geri durmıyacaktı. Zaten sahilden o kadar uzakta değildik; Sinop şehri, harabe yığınına benziyen çehresile bize bakıyordu. Bereket, o sırada, muhafız torpido tamir için İstanbul'a gitmiş bulunuyordu. Maamafih, İstanbul limanından alelacele tahrik edilecek seri bir gemi de Rus karasularına varmadan bizi kolaylıkla yakalıyabilirdi.

Biz, bu duygu ve düşünceler içinde kıvranıp dururken, uzaktan gözümüze bir yelkenli göründü. Hemen o tarafa doğru yol almağa başladık. Biraz yaklaşınca, geminin müteharrik olmadığını ve yelkenlerini kısmen gevşetmiş bulunduğunu anladık. Bizi bekliyen halaskarın bu gemi olduğunun farkına vardık. Küçük takayı terkle hemen oraya geçtik. Cüret ve cesaret eseri ve korsanlık mahsulü olarak elimize geçen küçük yelkenliyi, cereyan eden vakayiden hiçbir yerde bahsetmemek vadile, serbest bıraktık. Zavallı sahibi, hükümetin dikkat nazarını celbetmeden Bartın limanına gireceğini söyliyerek sahile doğru dümen kırdı.

Yeni gemimiz oldukça büyük ve denize mütehammildi. Bahusus tecrübeli bir kaptanı vardı. Rüzgar kuvvetli olmamakla beraber

geminin müteaddit yelkenleri bulunduğundan daha süratle yol almak mümkün oluyordu. Bununla beraber yakalanmak tehlikesi elan zail olmamıştı. Nisbi bir sükun içinde yolumuza devam ettik. Gecenin hululünü bekliyorduk. Karanlıklar çok daha mühim vakaiyi yabancı nazarlardan gizlemiştir. Bizim de gizlenmeğe ihtiyacımız vardı.

Akşama kadar endişemiz zail olmamış ve ancak güneş battıktan sonra emniyet husule gelmişti. Kuru peksimet ve zeytin tanesi yerken kavuşmak üzere bulunduğumuz hürriyet için hasbihallere daldık. Geç vakit şiddetli bir fırtına zuhur etmeseydi, zevkle devam eden sohbetimiz sabaha kadar uzayacaktı. Fırtınanın şiddeti gittikçe artmış ve kaptan uzun tecrübelerle kazandığı metanete rağmen meyusiyet izharından kendini alamamıştı. Arkadaşlar, bilhassa Nevres ve Lütfi Beyler, kaptanın imdadına koştular; dümenin idaresini ve pusla tanzimini deruhte ettiler. Doğrusu her ikisi de çok mahir birer gemici rolü oynadılar. Rüzgarın hızı arttıkça arttı. Fırtına bütün şiddetiyle gemiyi hırpalamağa başladı. Müthiş anlar geçiriyorduk. Bir aralık geminin Prova direği kırıldı. Prova yelkeni parça parça oldu. Güverte üzerinde ayakta durmak imkansız bir hale gelmiş; dümen idaresi güçleşmişti. Nevres'le Lütfi, nöbet bekliyen vazifeşinas iki asker gibi, dümenin başından bir lahze olsun ayrılmıyorlar ve rüzgarın gemiyi sürüklemesine meydan vermemeğe çalışıyorlardı. Takip edilen istikamet çoktan terkedilmiş ve rüzgarın seyrine uygun bir rota alınmıştı. Hava, ancak sabaha karşı durgunlaştı. Kırılan direkle parçalanan yelkenin tamir ve tebdiline imkan olmamakla beraber büyük direkteki yelken, geminin ilerlemesine yetiyordu. Dümende de arızalar husule gelmişti. Maamafih tamamen istimalden sakıt bir halde değildi. O halile bir müddet daha sevk ve idare hizmeti görebilecek kabiliyeti haizdi. Rota yeniden tebdil edilmiş, gemi tekrar Sivastopol'a doğru yola girmişti. Güneşle beraber sükunet de tamamile avdet etti. Karadeniz'de pek ender tesadüf edilen bir tatlılıkla coşkun ve kükremiş deniz şimdi bir kadın teslimiyetile munislemişti.

Artık Kırım sahilleri uzaktan görünmeğe başladı. Kaptan, bizi Yalta'ya çıkartacağını ve oradan yaya olarak Sivastopol'a gitmemi-

zin muvafık olacağını söyledi. Yani ne suretle ve hangi vasıta ile geldiğimizin gizli kalmasını, ve pek haklı olarak, mesuliyetini icap ettirecek ahvale meydan verilmemesini istedi. Biz, Yalta yerine Sivastopol'a çıktığımızı ve bir takanın Sivastopol sahilinde bizleri karaya bıraktığını söyliyecektik. Öğleden sonra Yalta limanına vasıl olduk. Limana girmek pek müşkül bir şey. Her taraf dar boğazlar ve kayalık kıyılar ve taşlar içinde. Gizlenmek ve görünmemek mecburiyetile üç beş dakikalık bir mesafede bulunduğumuz halde bir türlü karaya çıkamıyorduk. Naçar yarasalar gibi gecenin hulûnün-den sonra alaca karanlıkta karaya çıktık.

Bizim kayıkçılar, yelkenlide kalmışlardı. Bu firar kifayetinin cereyan şekli hakkında, Prens Sabahaddin Bey'in düşünceleri ileriki sahifelerde kaydedilecektir.

Kaptanın tarifi veçhile önümüzde uzanan şoseyi takiben on kişilik ufak bir kabile halinde yaya olarak Sivastopol'a doğru yollandık. Gece olduğu için olsa gerek, yollar tenha idi. Tek tük rastladığımız yolcular hayretle bize bakıyorlardı. Başımızdaki fesler ve Türkçe konuşmalar dikkatlerini çekmekten hali kalmıyordu. Şehir dolaylarında sıra sıra kışlalar gördük. Ne soran oldu, ne de aldıran. Hayretler içinde idik. Koca müstahkem şehrin kapıları ne güzel muhafaza ediliyordu!

Sivastopol Askeri Kumandanlığının Telaşı.

Çarlık devrinde Rusya'da cari idare usulüne göre otelcilerin bizi kabul etmesi ihtimal haricinde idi. Bu yüzden şehre girer girmez doğruca polis müdüriyetine gittik. Bizim böyle ani vürudumuzdan polis müdiriyeti telaşa düştü. Müdür, gecenin o vaktinde daireye geldi; mutasarrıf davet edildi; Petersburg'a telgraflar çekildi. Bizler tabii bütün bu harekata lakayt, ikram edilen çayları ve pastaları boş midemize indirmekle meşguldük.

Tercümanlar vasıtasıyla vaziyetimiz hakkında malumat istediler. Biz de icap eden izahatı verdik. Sinop'tan kaçtığımızı, siyasi mülteci olduğumuzu, Rus topraklarında muvakkat bir zaman için kalacağımızı anlattık. Gündük olunca, kendi hesabımıza, bizi bir otele yerleştirdiler. Bir müşkülata maruz kalırsak tereddütsüz hükümete müracaat edileceğimizi, Rus topraklarını terkedinceye ka-

dar bizlere misafir nazarile bakacaklarını ve memleketi terkederken icap eden kolaylığı göstereceklerini bildirdiler.

Mahalli gazeteler, bizden bahsetmeğe başlamıştı. Diğer gazete muhabirleri de mülakat istiyor; resimlerimizi çekiyor ve yüksek aileler hususi davetlerle hakkımızda büyük alakalar gösteriyorlardı. Tatarlar evlerine çağırıyorlar, islam ağniyası ziyaretimize geldikçe muavenete hazır olduklarını ve hizmet ifasını vazife telakki ettiklerini söylüyorlardı. Lokantaya gidemez olmuştuk. Lokanta sahibi para almaz; her masadan votka veya bira ikramı hücumuna maruz kalırdık.

Bir gün otele gelen askeri heyet bizimle görüşmek arzusunu izhar etti. Bizim Sivastopol'a ne suretle geldiğimiz büyük bir alaka uyandırmış; Çarlık Sarayı'nda, nöbetçilerin mevcudiyetine rağmen, hariçten gelen bir kayığın Sivastopol sahiline yolcu çıkartması merak uyandırmış. Gelen heyet çıktığımız mevkii, huruç saatini ve mümanaate maruz kalıp kalmadığımızı sordu. İlk verdiğimiz izahat pek ziyade endişeyi mucip olmuş; Sivastopol sevahili tamamile müstahkem olduğundan her tarafta asker nöbet beklemekte imiş. Bu kadar nöbetçinin mevcudiyetine rağmen görünmeden ve hiçbir itiraz ve müamaanete uğramadan bir kayığın sahile yanaşması ve bizim bilmiyerek memnu mıntıka dahilinden geçtiğimizi iddia etmemiz fevkalade bir mesele olmuş; o geceki nöbetçiler ve hatta nöbetçi zabitleri hapsedilmiş, kumandanın mevkii tezelzüle uğramış. Hele aramızda bir erkanıharp ve bir de istihkam zabitinin bulunması vaziyetin ehemmiyetini arttırmıştı. Bizim bunlardan haberimiz yoktu; yalnız gemicileri himaye maksadile her türlü askeri düşünceleri bir kenara bırakarak ve hakikatin tersine olarak Sivastopol'a çıktığımızı iddia ediyordık.

İkinci defa gelen heyet başkanı general, bizi getiren geminin Yalta'da bulunduğu anlaşılmış olduğunu ve oradan yaya olarak Sivastopol'a geldiğimizin tahakkuk ettiğini, binaenaleyh artık hakikatin itirafında bir beis kalmadığını söyledi. Biz verdiğimiz ilk ifadede sebat göstermiş olmak için sözümüzü değiştirmiyorduk. Nihayet mevkufların haksız yere cezalandırılmasına mahal kalmamak üzere bizzat general bir çare bulmuş, harita üzerinde takip edilen

yol tesbit ve o suretle mesele izah edilerek Petersburg ikna edilmiştir. Harita üzerinde tesbit edilen nokta Sivastopol istihkamatile Yalta arasında bulunan yüksek kayalıkların himayesine sığınmış bir dere idi. Oraya yanaşan herhangi bir kayığın nöbetçiler tarafından görülmesi mümkün değilmiş. Biz de oraya çıktığımızı, dereyi takiben bir mezarlık yanından geçerek şoseye vardığımızı ve bu tarikle Sivastopol'a girdiğimizi –generalin talimatı dairesinde- tafsil etmek suretile ilk ifademizi cerh ve nakzetmeden, husule gelen telaşı bertaraf edebildik. Hakikatta bu son ifademizle ilk beyanatımızı tebdil etmiş olmuyorduk. Sadece harita üzerinde mevkii tesbit etmiş ve bu sayede askerleri tecziye edilmekten kurtarmış bulunuyorduk.

İttihatçıların bizi affetme teşebüsleri.

Sivastopol'da bulunduğumuz günlerin birinde konsolosumuz Cemil Bey, beni konsoloshaneye davet etti ve hükümetten aldığı bir emri tebliğ eyledi. Hükümet darbesi veya o zamanki tabirle 'taklibi hükümet' mahkumları affedilmiş; vatana avdet etmemize artık mani kalmamışmış."(1)

Türklük Fırkası

Mehmet Mustafa Suphi ve bir kısım Sinop sürgünü, 24 Mayıs 1914'te bir tekne ile kaçmışlar, 29 Mayıs 1914'te Rusya'nın Balaklava bölgesine çıkmış, sonra da Sivastopol'a varmışlardı.

Kaçaklardan bir kısmı Rusya'da kalmış, bir kısmı da değişik Avrupa ülkelerine gitmişti.

Mehmet Mustafa Suphi, Kırım'da olduğu sırada Bahçesaray'da oğluyla birlikte "Tercüman" gazetesini çıkartan İsmail Gaspralı'yla tanıştı.

İsmail Gaspralı, Mustafa Suphi'yle bir söyleşi yapmış ve söyleşi Tercüman gazetesinin 8 Haziran 1914 tarihli nüshasında yayınlanmıştı.

Mehmet Mustafa Suphi, Kırım'da bir süre kaldıktan sonra Kırım'dan ayrılmış, 23 Temmuz 1914'te Bakü'ye gitmişti.

Bakü'de yayınlanan "İkbal" gazetesi, 24 Temmuz 1914 tarihli nüshasında Mehmet Mustafa Suphi'yle ilgili bilgiler vermiş ve Mehmet Mustafa Suphi'yle yapılan söyleşi sonrasında şunları aktarmıştı:

"Mustafa Suphi Beyefendi'nin fikri Osmanlı dahilinde bir 'Türklük Fırkası' teşkil etmek ve Anadolu Türklerini terbiye etmek imiş."

Mehmet Mustafa Suphi'nin 1911 yılında yayınlanan kitabının ismi de, "Vazif-i Temdin"di. Yani "Uygarlaştırma Görevi."

Mehmet Mustafa Suphi, herkesin eğitilerek kurtarılacağını düşünüyor ve savunuyordu.

Mehmet Mustafa Suphi, bir ay kadar Bakü'de kalmış, "İkbal" ve "Basiret" gazetelerinde yazılar yazmıştı.

Rusya'da Sürgün ve Esaret Hayatı

Mehmet Mustafa Suphi, Bakü'den ayrıldıktan sonra Batum'a gitti.

Gittiği her yer Türk dünyasıydı.

Bu sırada, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Kafkasya'da 29 Ekim 1914'te savaş başlamıştı.

Rusya, aralarında Mehmet Mustafa Suphi de olmak üzere Rusya'da işçi ve esnaf olarak çalışmakta olan yüzlerce Türk vatandaşını tutuklayarak Moskova'nın güneyinde Kaluga şehrine sürgüne gönderdi.

1914 Aralık ayında Kaluga'da 2.000'den fazla Türk esir vardı.

Kaluga'daki esirler daha sonra Türkistan sınırına yakın Kazakistan'ın Ural'sk (Oral) şehrine gönderildi.

Mehmet Mustafa Suphi de, diğer esirler gibi fabrikada, tarlalarda, yol inşaatında çalıştırıldı, taş taşıtıldı, toprak kazdırıldı.

Kısaca, esirlere yaptırılan her tür işte çalıştırıldı Mehmet Mustafa Suphi.

Ural'sk şehrinde ticaretle uğraşan ve ekonomik durumu iyi olan Kazan Türkleri vardı. Bunlar, sürgün Türklere yardım ediyorlardı. Mehmet Mustafa Suphi, bu Kazan Türkleriyle tanıştı.

Ateşli Devrimci

Kazan Türkleriyle tanışması Mustafa Suphi'nin hayatını etkiledi.

Ural'sk şehrine yakın Orenburg şehri ise Türklerin kültür merkezlerinden birisiydi. İlim adamı olan Türkler, şehire hakimdi. Türkçülük hareketinin liderlerinden tarihçi Rızaeddin Fahreddin, "Şura" isminde bir gazete çıkartıyordu.

Bu Türkçü ilim adamlarıyla ilişki kuran Mehmet Mustafa Suphi, sürgündeyken yine kendisi gibi sürgün olan, Çarlık rejimine karşı muhalefet eden Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi üyeleriyle tanıştı, bu partiye üye oldu.

Yayınlanan illegal bildirileri, broşürleri, kitapları okudu.(1)

Mir Seyit Sultan Galiyev'in dediği gibi, "Ateşli devrimci" oldu. Esirler arasında komünizmin propagandası yaptı onları örgütlemeye çalıştı.

"Kazan Türkleri arasında 1905 devriminden bazı sol-sosyalist fikirler ve örgütler oluşmuştu. Kazan Türkleri arasında bu fikirlerin savunucuları daha çok 'Tatar Öğretmen Okulu' ve 'Muhammediye Medresesi' öğrencilerinin oluşturduğu gruplardı. Muhammediye Medresesi İsmail Gaspıralı Bey'in eğitim reformları çerçevesinde kurulmuş bir medrese idi. Bu medrese öğrencileri 1904 yılında 'Islahistler' adı ile bir araya gelirler. 'El-Islah' adı altında gizli bir gazete çıkartılar. Gazetenin sloganı, 'Bütün Şakirdler Birleşiniz' idi.... Türkistan, devrim öncesi feodal yönetimin ve Cedidizme karşı olan Kadimist ulemanın hakimiyeti altındadır. Emirlerin ve mollaların yenilikçi gençlere karşı sürdürdükleri acımasız tutum

karşısında, bu gençler Emire karşı Rus sosyalistleri ile ittifaka girişirler. Devrim öncesi Türkistan'da 1916 yılında Rus idaresine karşı büyük bir ayaklanma olmuştur. Türkistan'ın yakın tarihindeki en büyük felaketlerden birisi olan ayaklanmada, sadece Yedisu'da öldürülen Türklerin sayısı 100.000'den fazla idi. Doğu Türkistan'a kaçmak zorunda kalanların sayısı ise 300.00 kişi civarındadır. Bu göç esnasında ölenlerin sayısı 10.000, Sibirya'ya sürülenlerin sayısı ise 168.000 kişidir. Bazı kaynaklar ise ayaklanmada ölenlerin sayısını 673.347 kişi olarak göstermektedir."(2)

Mehmet Mustafa Suphi'nin esirliği devam ederken Rusya'da 12-15 Mart 1917 tarihlerinde "Şubat Devrimi" gerçekleşti ve Aleksandr Feodoroviç Kerenski başkanlığında geçici bir hükümet kuruldu.

1917 "Şubat Devrimi", daha sonra, 7 Kasım 1917 (25 Ekim 1917) ihtilaline yol açtı.

Rusya Devlet Başkanı Tatar kökenli bir Türk olan Lenin oldu.

Mustafa Suphi Moskova'da

Mustafa Suphi, 1917 devriminden sonra Kazan şehrine gitti ve oradaki Kazan ve Tatar Türk Bolşevikleriyle ilişkisini geliştirdi.(1)

Kazan'da bulunan Türkler de Rus Bolşevikleriyle hareket ediyordu.

Müslüman Askerler Kurultayı, Kazan'da 17-22 Temmuz 1917'de "Harbi Şura" Başkanı İlyas Aklin tarafından toplandı.

1917 Ekim devriminden sonra 12 Kasım 1917'de, Kazan'da "Müslüman Sosyalist Komitesi" oluşturulmuştu. Bu komitenin belli başlı önderleri şunlardı:

Mir Seyit Sultan Galiyef, Molla Nur Vahidof, Burhanof, Mansurof, Maksudof, Kazakof.

Rus Bolşevikliğinin etkisine sokmak amacıyla Jossef Vissarionoviç (Cugaşvili) Stalin, bu komitenin çalışmasına izin vermedi.

Stalin, ilk önce, Ocak 1918'de, bir kararname yayınlayarak MUSKON adıyla tanınan "İç Rusya ve Sibirya Müslümanlarının İşleri Merkez Komiserliği" adı altında bir komiserlik kurdu ve Türk Bolşeviklerini, Rus Bolşeviklerinin egemenliği altına almaya çalışdı.

Molla Nur Vahidof, Kazan Türklerindendi.

Mehmet Mustafa Suphi, 1918 Ocak ayında Molla Nur Vahidof'la birlikte Moskova'da, "Merkez Müslüman Komiserliği"nin örgütlendirilmesinde ve sağlamlaştırılmasında sorumluluk üstlendi. Bu komiserlikte, "Halklararası Propaganda Şubesi"ni kurdu.

Stalin, bu denetimi yeterli görmedi. 15 Şubat 1918 tarihli bir kararnameyle "MUSKON" Stalin'in başkanlığındaki, "Milliyetler Halk Komiserliği" bünyesine bağlı bir şube durumuna getirildi.

Rus Bolşevikliğini Rusya'daki Müslümanlar arasında da yaymaya çalıştılar.

Yine Kazan'da, 8 Ocak 1918-3 Mart 1918 tarihleri arasında "Rusya Müslümanları İkinci Askeri Genel Kurulu" toplandı.

Bu genel kurul yapılırken, 21 Şubat 1918 tarihinde, birinci başkanlığını Mir Seyit Sultan Galiyev'in yaptığı "Kazan Müslüman Komiserliği" kuruldu.

"Müslüman Sosyalist Komünist Parti"

Mir Seyit Sultan Galiyev'le Molla Nur Vahidof, 8 Mart 1918'de, Moskova'da "Rusya Müslüman Emekçileri Konferansını" topladı. Konferans yirmi gün sürdü. Bu konferansta, "Müslüman Sosyalist Komünist Parti" kuruldu.(1)

Mir Seyit Sultan Galiyev'le Molla Nur Vahidof, 23 Mayıs 1918-31 Mayıs 1918 tarihleri arasında Kazan'da "Tüm Rusya Müslüman Eğitimcileri Kurultayı"nı, topladı.

Bunun ardından, Rus Bolşevikleri'nin muhalefetine rağmen, Kazan'da, 17 Haziran 1918-23 Haziran 1918 tarihleri

arasında "İç Rusya Müslüman Komiteleri" temsilcilerinin katılımıyla, "Birinci Müslüman Komünistler Konferansını" topladılar.

Bu konferansta, 11 üye ile "Merkez Müslüman Komünist-Bolşevik Komitesi" adı altında özerk bir komite oluşturuldu.

Bütün bu gelişmeler Stalin'i ve Rus Bolşeviklerini iyice tedirgin ettiği gibi bu gelişmeler ve etkinlikler Stalin ve Rus Bolşevikleri tarafından ağır dille eleştirilmeye, suçlanmaya başlandı.

Bolşevik Devriminde Türklerin Önemi ve Katkısı

V.İ. Ulyanov Lenin ve J. V. Cugaşvili-Stalin'in imzalayıp, 24 Kasım 1917 (3 Aralık 1917)'de, "Rusya'nın ve Doğu'nun Tüm Müslüman Emekçilerine" başlıklı bir çağrı yayınlayarak, Türkleri devrime destek olmaya çağırdı. Bu çağrı özetle şöyleydi:

"Rusya ve Doğunun ezilen emekçileri, size hitap ediyoruz.

Camileri, minberleri, inanç, örf ve adetlerini Rusya Çarları ve zorbaları tarafından hiçe sayılıp ayak altında ezilen sizler, Rusya Müslümanları, Volga boylarının ve Kırım'ın Tatarları, Sibirya ve Türkistan Kırgızları ve Sartları, Kafkaslar ötesi Türkler ve Tatarları, Kafkasların Çeçenleri ve Dağıstanlılar!

Bundan böyle inançlarınız, örf ve adetleriniz, milli kültür yapılarınız dokunulmaz ilan ediliyor. Milli hayatınızı dilediğiniz biçimde, serbestçe kurunuz. Bu, sizin kutsal hakkınızdır. Gerek sizin haklarınızı, gerekse Rusya'da yaşayan tüm milletlerin haklarını devrim ve devrim organları olan işçi, asker ve köylü delegeleri sovyetleri bütün gücü ile korumaktadır.

Siz de devrimi ve meşru devrim hükümetini destekleyiniz. Doğu müslümanları, Türkler, İranlılar. Araplar ve Hintliler: hayatlarını ve varlıkları ile, özgürlük ve anavatanları ile Avrupa'nın gözü doymaz soyguncularının yüzyıllarca alçakça ticaret yaptıkları sizler; soyguncuların kendi aralarında paylaşamadıklarından birbirleriyle savaşan memleketlerin asıl sahipleri sizler; hepiniz.

Zaman kaybetmeyiniz ve topraklarınıza yüzyıllar boyunca el koyanları sırtınızdan silkip atınız. Tüten enkaz haline gelmiş anayurdunuzun daha fazla soyulmasına izin vermeyiniz. Kendi ülkelerinizin öz sahibi olunuz. İnsanlığınıza yaraşır, insanlığınıza uygun yaşamlarınızı kendiniz kurunuz. Bu, hakkınızdır. Çünkü yazgınız kendi elinizdedir.

Rusya Müslümanları! Doğu Müslümanları!

Dünyanın yenilenmesine götürecek olan bu yolda biz, sizden, duygularımıza katılmanızı ve yardım bekliyoruz. Haydi bu devrimi destekleyiniz."(1)

Brest-Litovsk Antlaşması

Birinci Dünya Savaşı sonunda Brest-Litovsk şehrinde İttifak Devletleri (Almanya, Türkiye, Avusturya, Macaristan, Bulgaristan) ile Sovyet Rusya arasında 3 Mart 1918 tarihinde barış antlaşması imzalandı.

1917'de Birinci Dünya Savaşı'ndan çekildiğini ilan eden Rusya ile İttifak Devletleri arasındaki barış görüşmeleri, 22 Aralık 1917'de başlamıştı. Ancak, görüşmelerin uzaması ve bir neticeye varılamaması üzerine, Almanlar, 18 Şubat 1918'de tekrar saldırıya geçti. Almanların ileri sürdüğü şartların kabulüne taraftar olan Lenin, partisine de görüşünü kabul ettirmeyi başardı.

3 Mart 1918'de imzalanan antlaşmaya göre Sovyet Rusya, Polonya, Ukrayna ve Finlandiya ile Baltık ülkeleri şu konularda anlaşmaya vardılar:

a. Osmanlı, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan Devletleri ile Rusya Devleti arasındaki savaş durumu sona erecekti.

b. Taraflar, diğer tarafın hükümeti veya devlet örgütü ve askeri aleyhine her çeşit kışkırtma hareketinden vazgeçeceklerdi.

c. Rusya, Doğu Anadolu'da işgal ettiği yerler ile Ardahan, Kars ve Batum'dan hemen çekilecekti.

d. Rusya, Yeniden kurduğu da dahil olmak üzere, bütün ordularını terhis edecekti.
e. Baltık Denizi'nde ve Karadeniz'de ticaret gemileri serbestçe dolaşabileceklerdi.
f. Rusya; Ukrayna ile hemen barış yapacak ve bu devletin dört müttefik devletle aralarında yaptığı anlaşmaları kabul edecekti.
g. Rusya, Polonya, Litvanya, Estonya, Letonya'yı boşaltacaktı. Ayrıca Letonya ve Estonya halkından tutuklanan ve göç ettirilenleri serbest bırakacaktı.
h. Almanya'nın isteği üzerine Baltık Denizi'nde kıyısı bulunan diğer devletler de bu antlaşmaya katılmaya davet edilecekti.
ı. Taraflar, İran ve Afganistan'ın siyasi ve ekonomik bağımsızlıkları ile topraklarının bütünlüğüne uyacaklardı.
k. Asker ve sivil savaş esirleri karşılıklı olarak geri verilecekti.

Rusya, antlaşma sonucu Ardahan, Kars ve Batum'u Türkiye'ye bıraktı.

Antlaşma, 15 Martta Rus Sovyetler Kongresinde de tasdik edildi.

Brest-Litovsk Antlaşması, 11 Kasım 1918'de Almanya'nın müttefiklerle imzaladığı ateşkes antlaşmasıyla birlikte yürürlükten kalktı.

Rusya'da, Kafkaslar'da, Türkiye'de hem iç hem de dış savaş başladı.

Rus Bolşevikler, hem iç savaşı hem dış savaşı kazanmak amacıyla bazı konularda hem Türkiye'deki hem de Orta Asya'daki Türklerle iyi ilişkiler kurmak, ittifak etmek zorunda kaldı.

Türkler, Çarlık rejiminin yıkılması için komünistlerle ortak hareket etmiş sonuçta Rusya'daki Çarlık rejimi devrilmişti.

Türkler, şimdi de Sovyet Rusya'nın kuruluşuna katkıda bulunup destek olacaktı.

Türkler, Rus Bolşeviklerine destek vermeseydi Rusya'da Bolşevikler değil yine çarlık yanlıları kazanacaktı.(1)

Ruslar, bu antlaşmayla birlikte işgal ettikleri Türk topraklarından geri çekiliyor ama yerlerine işbirliği yaptıkları Ermeni ve Gürcü birlikleri geliyordu.

Ermeniler ile Gürcüler, özellikle 1918, 1919, 1920 yıllarında vahşet denilecek derecede Türk katliamı yaptı.

Rus Bolşeviklerde, Ermeni ve Gürcü tarafını tutuyor, ikili hareket ediyordu.

Bununla beraber Lenin, Moskova'da Türk murahhas heyeti başkanının kulağına, *"Ermenilerle antlaşma yapmakla hata ettik. Biz düzeltmeye çalışacağız. Biz yapamazsak siz düzeltiniz", demişti.(2)*

Lenin ile Stalin, Türk Komünistlere Verdikleri Sözleri Tutmuyorlar

1920 yılında, Sovyet Rusya'ya Ankara Hükümeti adına görüşme yapmaya giden heyetin içinde yeralan Yusuf Kemal Bey, 16 Ekim 1920 günü, TBMM'de yapılan gizli görüşmelerde bu konuda verdiği bazı bilgiler özetle şöyledir:

"Rusya'da çok esirimiz varmış, bunlardan bir kısmı Rus Kızıl Ordusu'nda hizmet etmiş. Rus devriminin oluşumunda büyük kahramanlıklar yapmışlar. Rus Kızıl Ordusu'nda yüksek mevkiler tutmuş bir çok onbaşı ve çavuşlarımız var."(1)

1905'den 1922 yılına kadar, Stalin'le birlikte olan Türk milliyetçisi (Pantürkist) Mehmet Emin Resulzade, 1903 yılının Bakü'sünü şöyle tarif ediyor:

"Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkentini teşkil eden Bakü, o zamanki şartlar dahilinde, yalnız Rusya'da sosyalist cereyanların ve Çar aleyhdarı hareketlerin kaynar bir ocağı değil, aynı zamanda Kafkasya'da yaşayan Müslümanların ve bilhassa Azerbaycan Türklerinin milli hareketlerine merkezlik yapan bir şehir idi."(2)

Bakü'de Çarlık rejimine karşı çalışanlardan birisi de Stalin'di.

Mehmet Emin Resulzade, 1905 yılında Stalin'le tanıştı ve çalışmaya başladı.

Stalin, bir gün şunu söyler:

"Hedefimiz Rusya Çarlığıdır. Biz işçiler bir zulmün altında isek, siz Müslümanlar iki zulüm altındasınız. Bir millet olarak, sizin hürriyetiniz de bunun içindedir."(3)

"Türkler, Çarlığın devrilmesi uğruna bütün güçleri ile komünistlerin saflarında yer aldılar. Kolçak ve Denikin'in orduları Türklerin katkılarıyla yok edildi ve komünistler ancak 1920 yıllarında iktidarı tam olarak ellerine alabildiler."(4)

"1917 Ekim Devrimi'nin gerçekleşmesi ve sonrasında yerleşip yayılması uğrunda mücadele eden Türk asıllı, Mir Seyit Sultan Galiyev, Turar Rizkulov, Feyzullah Hocayev, Ali Bükenay, Neriman Nerimanov gibi komünistlerin" büyük rolü olmuştu.(5)

Fakat, Sovyet Rusya yöneticileri bundan rahatsızdılar.

Bir dönem Başkırdistan reisi olan Zeki Velidi Togan, bunun nedenini özetle şöyle açıklıyor:

"Sovyetler... Orta Asya'nın herhangi bir vesile ile bilhassa Türkiyeliler tarafından teşkilatlandırılmasından müttefiklerinden korktuklarından daha fazla korkuyorlardı."(6)

Türk komünistleri (N. Nerimanov, M. Sultan Galiyev, Z. Velidi Togan, Tutar Rizkulov, F. Hocayev, A. İkramov, A. Bukeyhanov ve diğerleri) ile komünist rejim arasındaki mücadele Stalin ve Lenin'in verdiği sözleri tutmaması, Panrusist politika izlemeleri, 1920 yılında Rusya'da denetimi ele geçirmeleriyle başladı.(7)

Şerif Manatov ile Mustafa Suphi'nin Tanışması

Müslüman Komiserliği'nde birlikte çalıştığı Başkırt Türklerinden Şerif Manatov, Mehmet Mustafa Suphi'yle nasıl tanıştığını ve tanıştığı zaman Suphi'nin neler yapmak istediğini şöyle anlatıyor:

"Mustafa Suphi kendilerini tanıttı. Suphi sivil esir-i harp sıfatıyla Uralski Vilayeti'nde amele olarak çalışmış, fakat Teşrin-i sani devriminden sonra, o da Rusya'daki bütün esirler gibi, o vaziyetten kurtulabilmişti. Şimdi de Moskova'ya devrim için çalışmağa geldiğini söyledi. Suphi, İslam Komiserliği nezdinde bir Türk Şubesi kurarak gazete yayınlamanın olanaklı olup olmadığını ve bu konuda bizim düşüncemizin ne merkezde olacağını anlamak istedi.

Birkaç dakika zarfında biz tamamen anlaştık ve yakın arkadaş olduk. Suphi'nin fikrini İslam Komiserliği onaylayacağını belirttim. Suphi her ne kadar az çok Rusça konuşuyor ise de, benimle Türkçe konuşabilmesinden ve muhasebemizin pek samimi olmasından dolayı memnuniyetini gizleyemiyor, seviniyordu."(1)

Yeni Dünya Gazetesi

Şerif Manatov, 1919 yılı yazında Türkiye'ye geldi. İstanbul, Ankara ve Eskişehir'e gitti, Bolşevizm üzerine konuşmalar yaptı.

1920 yılının başında kurulan Gizli Türkiye Komünist Partisi'nin kurulmasında önemli görevler yaptı. Bu parti daha sonra, Türkiye Halk İştiraküyun Fırkası (THİF) adını aldı.

Mehmet Mustafa Suphi, "Müslüman Komiserliği"ne bağlı "Dış Propaganda" bölümünü yönetiyordu. Yaptığı işe uygun hareket etmek amacıyla bir gazete çıkartmak istiyordu.

Mehmet Mustafa Suphi'nin gazete çıkartma düşüncesi Milli İşler Komiseri Stalin'e açıklanmış, Stalin'de buna izin vermişti.

Stalin'le bu konuda ayrıca görüşen Mehmet Mustafa Suphi, "Yeni Dünya" adında, bir gazete yayınlamaya başladı.

Yeni Dünya gazetesinin ilk sayısı, 27 Nisan 1918'de çıktı.

Gazetenin değişik isimleri, Mustafa Suphi'nin gerçekleştirdiği örgütleme çalışmasının evrelerini de yansıtır.(1)

"Moskova'da Merkez Müslüman Sosyalistler Komitesinin Türkçe Yayın organı" (Sayı: 1-2),

"Merkez Müslüman Sosyalistler Komitesinin Türkçe Yayın Organı" (Sayı:3-7)

"Türk Sosyalist-Komünistlerinin Yayın Organı" (sayı: 8-9),

"Türk Komünistlerinin Yayın Organı" (sayı:10),

"Rus (Bolşevik) Komünist Partisi Türk Örgütü Organı" (sayı: 11),

"Rus (Bolşevik) Komünist Partisi Müslüman Örgütler Merkez Bürosunun Türk Şubesi Organı" (sayı: 12-15),

"Yeni Dünya Gazetesi Türk Komünistleri Teşkilatının Yayın Organıdır" (sayı:16-25),

"Yeni Dünya Gazetesi Türk-Tatar Komünistleri Teşkilatının Yayın Organıdır" (sayı: 26).

Gazete Arap harfleriyle Türkçe basılıyor, Rusya'da ve Türkiye'de dağıtılıyordu.(2)

Yeni Dünya gazetesi ilk sayısından itibaren İttihat-Terakki'nin liderlerinden Enver Paşa ile Cemal Paşa'yı eleştirmeye başlamıştı.

Türk Komünist Teşkilatı

Rusya'nın değişik bölgelerinde Türk solcular ve örgütlenmeleri vardı.

Mehmet Mustafa Suphi, dağınık Türk solcularını ve örgütlerini biraraya getirmek, tek bir çatı altında birleştirmek istiyordu.

Bunun için ilk önce Türklerin yoğun olarak yaşadığı Kazan şehrine gitti.

17-20 Haziran 1918 tarihlerinde toplanan, "Müslüman Sosyalistleri Kurultayı"na katıldı. Buradaki sosyalistlerle tanıştı. Ayrıca, Kazan'da çok sayıda savaş esiri Türk vardı. Yaptığı görüşmeler ve toplantı sonunda bir kurultay toplanması fikrinde anlaşıldı.

"Türk Sosyalistleri Kurultayı", 22-25 Temmuz 1918 tarihlerinde, Merkezi Müslüman Komiserliği'nin Moskova'daki binasında toplandı.(1)

"Mustafa Suphi, aynı zamanda Merkezi İslam Komiserliğinin, Rus Bolşevik Partisi'nin, Alman, Macar ve Romen partilerinin temsilcilerinin de kongreye katılmalarını sağlamıştı."(2)

Kurultay başkanlığına seçilen Mehmet Mustafa Suphi özetle şu konuşmayı yaptı:

"Aziz Yoldaşlar! Beni bu kurultaya başkan seçtiğinizden dolayı büyük teşekkürler ederim. İtimadınıza teşekkürüm resmi değil, pek samimi mahiyettedir. Ben bu içtimamızı büyük bir kıymet-i tarihiye ile telakki ediyorum. Çünkü fikrimce bu teşkil ettiğiniz heyet, tarihte Türk halkının teessüratını hakikaten arz ve temsil eden ilk teşkilattır. Bugünkü heyetimiz içinde ötedenberi Türk inkılap teşkilatlarında olduğu gibi, yalnız münevver ve mütefekkir kimselerin değil, belki doğrudan doğruya zulme ve itisafa düçar halk efradından Türk askeri, Türk köylüsü ve Türk işçisi olarak birçok arkadaşlarında bulunuşu inkılap ruhunun Türkiye'de aşağı tabakalara kadar nüfuz ettiğini, Türkiye'de sosyalistliğin ütopizm, yani hayalperestlik devrini atlatıp bir devr-i hakikate gitmek istidadında bulunduğunu gösterir."(3)

"Türk Sosyalist Komünistleri Teşkilatı" ile Askeri Müfrezeleri

Bu kurultayda, bir "Türk Sosyalist Komünistleri Teşkilatı" kurulmasına karar verildi. Bunun için "Türk Sosyalist Komünistleri Yürütme Komitesi" kuruldu.

Partinin kurulması amacıyla, kurultayda üç ay sonra ikinci kurultayın yapılması kararlaştırılmış ama bu kurultay yapılamamıştır.

Fakat, 25 Eylül 1918'de Kazan'da Tukayevski Caddesi'ndeki eski büyük tüccarlardan Sabitov'un evinde bir toplantı yapılmıştır.

Bu toplantıda, "Türk Kızıl Rotası (Bölüğü)'nın kuvvetlendirilmesi kararlaştırılmış ve bu rotanın komiseri olarak da Mustafa Suphi seçilmişti."(1)

Böylece, "askeri müfrezeleri" de olan siyasi bir partinin başkanı durumuna gelen Mustafa Suphi, bazı delegeler tarafından, "anarşistlikle", suçlanmıştı.(2)

Birinci Müslüman Komünistleri Kurultayı

"Birinci Müslüman Komünistleri Kurultayı" 5 Kasım 1918'de Moskova'da toplandı. Bu kurultay altı gün devam etti.

Mehmet Mustafa Suphi, bu kurultaya, Türk savaş esirlerinden örgütlediği kişilerle katılmıştı.

Mir Seyit Sultan Galiyev ve arkadaşı Kırım Tatarı Firdevs, Müslüman Komünist Partisi'nin özerkliğini sağlamaya çalıştı.

Müslüman Komiserliği için seçim yapıldı ve yeni yöneticiler seçildi. Yeni yöneticiler şunlardı:

Mir Seyit Sultan Galiyev, Yalimov, Yakubov, Yumagalov, Serdarov, Dadaş Bünyadzade, Devlet Aliyov, İsmail Rahmetullayev.

Müslüman Komiserliği, Mart 1919'da "Doğu Halkları Komünist Teşkilatları Bürosu"na dönüştürüldü ve yöneticisi de Mir Seyit Sultan Galiyev oldu.

Türk Bölümü Başkanı da Mehmet Mustafa Suphi'ydi.

Mir Seyit Sultan Galiyev, amaçlarını şöyle açıklıyordu, "Doğu'ya sosyalizmi yayma konusunda Müslümanların konumu Ruslara göre daha elverişli."

Mir Seyit Sultan Galiyev'in bu stratejisi kabul edilmiş olsaydı Rusya'daki egemenlik ve ulusal kurtuluş savaşlarındaki önderlik Rus Bolşeviklerinden Turancı sosyalistlere geçmiş olacaktı ki, bunu Rus Bolşevikleri kabul edemezdi. Bunu engellemek için de her türlü yolu denediler.

Bu kolay değildi. Rus Komünist Partisi Müslüman Örgütleri Merkez Bürosu'nun başkanı Stalin'di.

Bütün yetkiler Stalin'in başkanlığında bulunan merkezde toplandı. Müslüman Merkez Komiserliğinin propaganda yayınları ve örgütlenme bölümleri kapatıldı. Mir Seyit Sultan Galiyev'in yetkileri ve sorumlulukları, 1918 yılında, kısıtlanmıştı.

Rus Bolşevikler İkiyüzlülük Yapıyordu

21 Kasım 1919'da, "İkinci Doğu Halkları Komünist Örgütleri Kurultayı'nın Hazırlık Konferansı", yapıldı.

Konferansın başkanlığını Lenin, Stalin ve Kalinin yapmıştı.

Mir Seyit Sultan Galiyev, konferansta, "23 Mart 1918 tarihli kararnamenin uygulanmasını ve en kısa zamanda Tatar-Başkır devletinin kurulmasını", istedi.

Lenin, bu isteği reddetti.

Konu, Parti Merkez Komitesine iletildi. Parti delegeleriyle yapılan toplantıda, 23 Mart 1918 kararnamesinin yürürlükten kaldırılmasına karar verildi.

22 Kasım 1919 - 3 Aralık 1919 tarihleri arasında Moskova'da yapılan "İkinci Doğu Halkları Komünist Örgütleri Kurultayı"nda Mir Seyit Sultan Galiyev, önerisini tekrarlıyor ve 23 Mart 1918 kararnamesinde yer alan sözlerin tutulmasını istiyordu.

Rus Bolşevikler, kurultayda aldıkları kararla 23 Mart 1918 kararnamesinin kesinlikle yürürlükten kaldırılmasını kararlaştırdı.

Alınan bu kararla Rus şovenizmi, Rus Bolşevikleri tarafından da devam ettirildiğini açıkça ortaya koyuyordu.

Bu kurultaya katılan İranlı delegeler, Rus Bolşeviklerin aldıkları bu karara, "Çift yüz", "Çift söz", demişti.(1)

Yani, Rus Bolşevikler ikiyüzlülük yapıyorlardı İranlı delegelere göre.

Komintern

Mehmet Mustafa Suphi, 2-19 Mart 1919 tarihlerinde, Moskova'da toplanan Komünist Enternasyonal (Komintern)'in Birinci Kurultayına katıldı.(1)

Komünist Enternasyonal'in açılış konuşmasını Sovyet Rusya Devlet Başkanı Lenin yaptı.

Mehmet Mustafa Suphi'nin Komintern'de yaptığı konuşma şöyledir:

"Moskova'da, dünyanın geleceğini değiştirecek olan bu görkemli 3. Enternasyonal'de proletaryanın, ezilen Türk köylülüğünün ve işçi sınıfının adına, özgürlüğün, eşitliğin, kardeşliğin adına, zalim ve yırtıcı emperyalizmden çok çekmiş, kapitalizmin pençesi ve batı uygarlığının şiddeti altında mahvolan silahlı bir halkın adına konuşmak ne büyük bir mutluluk. Gerçek şudur ki, Türkiye'de diğer devletlerde olduğu gibi, halkın canına kastedip kanını emen birçok barbar ve alçaktan başka, bir de sadece Ermenilerin değil, fakir işçi ve köylü kitlesinin de kanını akıtan Osmanlı Padişahları vardır. Barbarlığı temsil edenler ezilen halk kitleleri değil Osmanlı padişahlarıdır.

Yoldaşlar! Rusya'da bulunan işçi ve köylü temsilcileri Ekim Devriminden sonra sermayeye karşı savaşı başlatmayı ve özellikle naip denen bu açgözlüleri yoketmeyi başarmışlardır.

Bir yıl önce, Osmanlı paşaları orduyu Hazar Denizi kıyılarını, İran'ı, Türkistan'ı işgale göndermeyi tasarladıkları sırada Moskova'da, tüm dünyaya mutluluk vadeden bu başkentte, Türk devrimcileri bu paşaların maceracı tutkularına baş kaldırmışlardı. Sesimizi boğmak isteyen Moskova'daki Osmanlı Elçisi, Rus topraklarından derhal atılmamızı istemek için Rusya Cumhuriyeti hükümetini notalara boğmuş ve Müslüman Taşkent, Örenşehir, Kazan halkları arasında şiddetli bir propagandayı yöneterek çalışmamızı yoketmeye dört elle sarılmıştı.

Burjuva gazetelerinde bizlere karşı yöneltilen makalelerde: 'Asya'nın en ucuna dek uzanan Müslüman dünya, Osmanlı ordusunun zaferini kutlarken, Türk Tatar milletine duyulan bu en kutsal inançla alay eden bu insanlar kimlerdir: Hangi dinden ve hangi millettendirler?' gibi sorular yer alıyordu. Ama elçilik Müslüman doğu dünyasını ikiyüzlü sorularıyla aldatmak isteyince biz, Türk komünistleri dünyanın vatanımız, insanlığın da milletimiz olduğunu büyük bir ciddiyetle bildirdik.

Böylece, Devrimin kızıl bayrağını korkusuzca çektikten sonra, Osmanlı emperyalizmine katılan gruplara karşı çıkmayı, onlara tepki göstermeyi kararlaştırdık. Bir süre için düşüncelerimizin gerçekleşmesini sağlıyacak olan bu yolu izleyenler sadece bizdik. Ama şimdi bütün Doğu bizimle beraber yürüyor. Yoldaşlar, açgözlü Fransız ve İngilizler Osmanlı emperyalistleriyle beraber İstanbul'u ele geçirince, hakkımızda söylenen yalanlar etkisini yitirdi ve herkes ezilen mutsuz halk için büyük Rus devriminden daha iyi bir müttefik olmadığını açıkça anladı.

1908'den itibaren Türk gençliğinin bir kısmı halkın selametini sosyal bir devrimden başka bir şeyde bulamıyacağını anlamıştı. Ama o sıralar sosyalist çalışma kısıtlanmıştı. Ezilen halkın korunması için yükselen elem içindeki Jaures'in güçlü sesi boşuna nefes tüketiyordu. Arkadaşlarından sadece birkaçı giriştikleri işe sırt çevirmediler ve burda Rusya'da devrimci Türk Ocağını örgütlediler. Doğu'daki gerekli ekonomik ve sosyal değişimin sosyal devrimle gerçekleşebileceği yolundaki inançları Ekim olaylarından sonra iyice pekişti.

Sizlere bu inancın halen Türk proletaryası ve aydınları arasında varolduğunu ispatlıyan bir örnek vereceğim. Devrim ertesinde, İstanbul Üniversitesi, Nobel Ödülü'nün kime verileceği sorusunu sorduğu zaman Türk gençliği profesörlerin yaptığı baskıya rağmen yoldaş Lenin'i seçti; ve bu, sosyal devrim fikirlerinin Doğu'da ne kadar etkili olduğunu bir kez daha ispatlıyordu. Büyük saygın ustamız ve onun eylemleri, tüm devrimci dünyayı temsil etmektedir ve Türk gençliği de yaptıkları seçimle devrimci dünyaya bağlı olduklarını göstermişlerdir.

Türk halkının Rus devrimine olan sempatisinden bahsetmeyeceğim bile. Rusya'daki sosyal devrimin kahramanları halkımızca biliniyor: dünya sosyalist devrimi uğruna birçok kurban feda ettiler, artık savaş alanlarında tek başlarına değiller ve Türk proleter kitlesi gerçekten varlık kazanmıştır, tüm aydınlarıyla birlikte onların hayatını yaşamaktadır ve kalbi onlarınkiyle birlikte aynı uyum içinde atmaktadır.

Bu kahramanlar, bu kötülük dünyasında, Türk proletaryasında başlayan derin bir isyanın olgunlaştığından, bu proletaryanın savaşa atılmak için kardeşlerinin, Rus yoldaşlarının savaş çığlığını beklediğinden emin olabilirler.

Yoldaşlar! Bunu şizlere Orta Doğu'da, Türk halkı içinde, bütün kalpleriyle Rus devriminden yana olan gerçek devrimciler olduğunu göstermek için söyledim. Şimdi hemen bu hareketin dünya devrimiyle olan ilişkileri sorununa geçeceğim. Derinden inanıyorum ki, Doğu'daki devrimin Batı'daki devrimle dolaysız bağları bulunmaktadır. Biz, Türk devrimcileri derinden inanıyoruz ki, Doğu'daki devrim sadece Doğu'yu Avrupa emperyalizminden kurtarmak için değil, aynı zamanda Rus devrimine destek olmak için de zorunludur.

Yoldaşlar, çok açıktır ki Fransız-İngiliz kapitalizminin başı Avrupa'da olsa da, gövdesi Asya'nın verimli topraklarındadır. Biz Türk sosyalistleri için önemli ve birinci görev Doğu'daki kapitalizmin kökünü kazımaktır. Ancak bu yolla Fransız-İngiliz üretimini ham maddeden yoksun bırakabiliriz. Türkiye, İran, Hindistan ve Çin, Fransız-İngiliz endüstrisine kapılarını kapayarak, onu Avrupa borsalarına akma imkanından yoksun bırakacak,böylece iktidarın proletaryanın eline geçmesi ve sosyalist düzenin yerleşmesiyle sonuçlanacak, eli kulağında bir bunalıma yol açacaklardır. Buna ulaşmak için bölgesel devrimci hareketin ajitasyon yürütmesi ve Doğu halklarının Fransız; İngiliz emperyalizmine karşı ayaklanmaları lazımdır. Ama Doğu'yu nasıl devrimci kılacağız? Sık sık doğu sorununun tartışıldığı, Doğu halklarının manevi hayatlarından sözedildiği, bunların daha iyi incelenmesi isteğinin ifade edildiği toplantılara katıldım. Çarlık rejimi Doğu'yu işte böyle inceli-

yordu. Söz konusu olan doğu halklarını sömürmek için en iyi yolların bulunmasıydı. Bu sorunu bugün inceliyorsak, bu, ezilen Doğu'yu kurtarmak içindir. Doğu'nun bilimsel incelenmesine vakit ayırarak, silahlarımızı sıkıca ellerimizde tutmamız, Doğu'da devrimci bir ocağın örgütlenmesi amacımızı gözden kaçırmamamız lazımdır. Doğu halklarının Avrupa sermayesine başkaldırışı, Rus devrimi için olduğu kadar bugün tüm ülkelerin proleterlerini harekete geçiren –ki bu da onu İngiltere ve Amerika'nın sürekli tehdidi altına sokmakta ve bizim, yani Doğu'nun yardımının beklenmesini zorunlu kılmaktadır- genç Alman devrimi için de yararlıdır.

Bu nedenle, Doğu halkları arasında devrimci ocakların kurulması 3. Enternasyonal'in acil görevi olmalıdır. Güçlü ve genç Rus Kızıl Ordusunun bağrında, gelişen Türk askeri örgüt hücreleri kurulmaktadır. Bugün çeşitli Rus cephelerinde, Sovyetlerin gücünü korumak amacıyla Kızıl Ordunun yanında dövüşen bin kadar Türk için büyük bir yarar belirmektedir.

Coğrafi konumundan dolayı, Türkiye daima Asya ve Avrupa arasında bir bağ oluşturmuş ve kapitalizmin dolaysız baskısı altında ezilmiştir.

Bütün bunlar bizlere dünya devriminin gelecek safhasında Türk proletaryasının önemli bir yer işgal edeceğini gösteriyor.

Eminiz ki Türk proletaryası dünya sosyal devrimine dayanak olmak ve onu ilerletmek için bütün gücünü kullanacaktır."(2)

Komintern, değişik ülkelerde kurulmuş komünist ve sosyalist partilerin oluşturduğu birlik ve dayanışma örgütüydü.

Komintern kurultaylarında alınan kararlar, bu örgüte üye olan bütün komünist ve sosyalist partileri bağlayıcı özellikler taşıyordu. Bu nedenle, Türk ulusal kurtuluş hareketini yönetenler, Mehmet Mustafa Suphi'nin kurduğu TKP'yi kuşkulu karşılamışlar, temkinli davranmışlardır.

Komintern'in ikinci kurultayı da 19 Temmuz 1920 - 7 Ağustos 1920 tarihleri arasında toplandı.

Bu kurultaya Türklerden üç delege katıldı. Hilmioğlu İsmail Hakkı, Slanitzki (yada Slawutski takma adıyla katılan biri), ve Nihat (Hüseyin Hüsnü).

Hilmioğlu İsmail Hakkı, bu kurultayda bir konuşma yapmıştı.

Komintern'in tüzüğü bu kurultayda kabul edildi.

Kırım'da Müslüman Komünist Ülke Bürosu Açtı

Mustafa Suphi, 22 Ocak 1919'da Kırım'a geçmişti.

Türk Müslümanlar bu bölgede yoğunluktaydı.

Kırım'da "Müslüman Komünistler Ülke Bürosu" açtı. "Yeni Dünya" gazetesinin yayınına bu bölgede de devam ettiği gibi "Kırım Haberleri" adında yeni bir gazetenin çıkartılmasına yardımcı oldu.

Mustafa Suphi'nin Kırım'da yaptığı çalışmalar hakkında Sultan Galiyev özetle şunları yazmıştı:

"Kırım'da çok kısa bir süre kalmasına karşın, İstanbul'a ve Türkiye'nin diğer kentlerine, Türkiye'nin yarınki komünist alayının ilk kadroları olan onlarca komünist göndermeyi başarır. Suphi Yoldaş'ın Kırım'da çalışmasının ürünleri Vrangel döneminde meyvasını verdi. Kırım'da tüm karşı hareketler yenilgiye uğrar.

İngiliz karşı casusluk örgütü de kendi açısından Suphi Yoldaş'ın prestijini istismar etmeyi planlıyordu. Kırım'ı ele geçirmek isteyen beyazlar, M. Suphi'yi yakalamak için her yana ajan saldılar. Onun gizli bir çalışma için Kırım'da kaldığı kuvvetle tahmin ediliyordu. Sıkı aramalardan sonra M. Suphi 'bulundu ve asıldı'. Bir zaman, Kırım'daki beyaz muhafızların gazeteleri böylesi bir yayında bulundular. Oysa, o anda Suphi Yoldaş, Kiev yakınlarında Petliura ile Denikin'in müfrezeleri tarafından kuşatılan 12. Ordu'daydı ve yanındaki yiğitler ile, kendi saflarına ulaşmak üzere bu yoğun süngü çemberini yarmaya çalışıyordu."

"Türk İşçi ve Köylü Komünist Teşkilatı"

Rus Bolşeviklerinin denetimindeki 3. Komintern'in kurul-

tayının hemen ardından RKP (Bolşevik)'nin sekizinci kurultayı, 18-23 Mart 1919 tarihlerinde Moskova'da, toplandı.

Kurultayda, "Tüm ulusal komünist örgütleri kapatma", kararı alındı.

Mustafa Suphi, bu kurultaya delege olarak katılmıştı.

General Anton İvanoviç Denikin, 1919 baharında Kırım'a saldırınca Mehmet Mustafa Suphi de, 23 Nisan 1919'da Odesa'ya gitmiş, çalışmalarına orada devam etmişti.

Odesa'da yaptığı çalışmalar içinde, "Türk İşçi ve Köylü Komünist Teşkilatı", adına bildiriler yayınlamıştır.

Bu bildirilerden bir tanesi şöyledir:

"Türk Askerine ve Türkiye'nin Mazlum İşçi ve Köylülerine, Hemşehri!

Kendini gösterecek son saat çaldı.

Çünkü bıçağı gırtlağa sapladılar.

Geçen dört yıllık kanlı, karanlık muharebede verdiğin milyonlarca kurban yetmiyormuş gibi, şimdi de memleketini bütün Türkiye'yi ve Anadolu'yu, üstünde işlediğin küçük tarlaya varıncaya kadar, Avrupa canavarları aralarında bölüşüyor, kendilerine mal ediyorlar. Fransa, İngiltere ve bunların yardakçısı, Amerikan, Yunan gibi yeryüzünde menfaatten, altından başka ne hak, ne hakikat, hiçbir şeyi tanımayan ve insanlık namına hiçbir şeyi temsil etmeyen devletler, bütün Türkiye ve Anadolu'daki askerlerin silahlarını, eski martinili tüfenklere ve altı patlar Rüvölverlere varıncaya kadar toplanmasını emir ediyorlar. Bununla da Türk işçi ve köylüsünü, talancı Avrupa emperyalistlerine karşı hakkını müdafaadan aciz bir kadın veya çocuk haline getirmek istiyorlar.

Avrupa'nın alçak bezirganları Yunan'ın İngilizlere satılmış kancık palikaryaları buna muvaffak olacaklar mı?

Bunlar Türkiye topraklarını kendilerine mahsus bir çiftlik, bu topraklar üzerinde yaşayan mazlum işçi ve köylüyü ise kendileri için kul-köle haline getirebilecekler mi?

Şüphesiz ki hayır, onlar bu hasis ve murdar muradlarına kavuşamayacaklar. Çünkü bir kere fakir ve mazlum fakat hak ve adaleti,

şeref ve namusunu müdafaa için her biri aslan parçası olan Türkiye'nin cesur askeri, kahraman işçi ve köylüsü bu alçakça harekete karşı koyacak, kendi toprağından kendisi için zindanlar yapılmasına, kendi gözleri önünde evlad-ü iyalinin basmacı Frenk bezirganlarına esir ve hizmetkar olmasına asla razı olmayacaktır.

Bundan başka, Türkiye'nin fukara ve mazlum halkları üstünde işlenecek bu kasaplığa Fransa, İngiltere, Amerika, Yunan ilh. Memleketlerdeki dert ortaklarımız, işçi ve köylü yoldaşlarımızda razı olmayacaklar.

Arkadaş! Bu zalim dünya yüzünde, bir kulluk ve açlığı yaşatan hükümet ve devletler var; bir de bu kulluk ve açlığı çeken milletler. Hükümet ve devletler, Fransa, İngiltere ve Yunanistan'da Klemenso, Lord Corc veya Venizelos cellatı elinde kanlı satır halinde kullanılıyor.

Halklar ise yüzde doksan beşi sizin gibi fukara ve köylüden ibaret olan halk, bu satırlar altında doğranıp eziliyor. Muharebe millet farkı olmaksızın Fransız'dan, Alman'dan, Yunan, Türk, Rus veya İtalyan'dan milyonlarca köylü ve işçiyi ejderha dişleri arasında çiğneyip mahvederken, yalnız zenginler elindeki o devletlere hakimiyet, istibdat ve zulm fırsatı veriyor.

Sanki korkunç ve müthiş muharebeye kadar ışığa çıkmayan bu hakikatı şimdi bütün milletlerin askeri olan işçi ve köylü anladı. Ve onun için yeni memleketler fethetmek, başka milletleri kendisine esir maksadıyla açılan muharebelere Fransız ve İngilizler de içinde olmak üzere hiçbir millet işçisi razı olmuyor.

Onlar bilakis kendi devletlerinin insafsız hareketlerini kınıyorlar. Rusya hudutlarında köylü ve işçi inkılabını, Bolşevikiliği söndürmek için gönderilen Fransız, İngiliz, Amerikan askerleri kumandanlarını yalnız bırakıp Rus Kızıl Ordusu'yla kardaşlığı ilan eyliyorlar.

Arkadaşlar! Biliniz ki, Fransız, İngiliz, ABD ve Yunan emperyalistlerinin Türkiye'yi yok etmeğe çalışmaları, yeryüzünde yeniden yeniye kanlı, ateşli muharebeler açmağa sebep olmaktan başka bir şeye yaramayacaktır.

Bundan elli sene evvel Almanların Fransızlara zorla kabul ettirdikleri insafsız barış koşulları nihayet koca Almanya'nın başını nasıl yedi ise, şimdi Almanya, Türkiye'nin büsbütün paylaşılması işi de Fransız, İngiltere ve hele Yunanistan Hükümetlerinin varlığını öyle yarım asır beklemeğe lüzum kalmaksızın ezip yok edecektir.

ABD Hükümeti Reisi bezirgan Wilson, bundan daha birkaç ay önce dünya kamuoyuna seslenerek, dünyadaki bütün milletlerin hayır ve saadeti ve harbi ortadan tamamen kaldıracak bir barışın yapılmasını öneriyordu.

Şimdi ise Almanya ve Türkiye hakkında revaa görülen bir kasaplığın başında duranlardan biri, yine bu Wilson cenapları. Bu durum gösteriyor ki, bizim için bu büyük bezirgan devletlerin başında herhangi bir Wilson veya Klemenso veya herhangi bir bey ve paşa bulunsun, hayır ve selamet beklenemez.

Dünya yüzündeki insanlar arasında barışın devam etmesi için bunun dünya durdukça devam edecek, ilahi ve vicdani bir hak ve adalet esasına müstenid olması lazım gelir. Bu hak ve adaleti insanlara sağlayacak, insanları yeryüzünde kardeş gibi yaşatacak kim?

Yoldaşlar! İnsanlar arasında hak ve adalet ile beraber sonsuz barış ve selameti kuracak bir güç varsa, oda hakikaten buna muhtaç olan, kolunun ve aklının gücü ile yeryüzünü şanlatan işçi ve köylü milletidir. Bütün insanlık aleminin zulm altında cefa çekmiş, ezilmiş fakir ve muhtaçlarından, bütün dünyanın milletlerinden bir millet olarak doğan işçi ve köylülerdir ki, bu köhne ve zalim kainatı yıkıp onun yerine öz icadı olan yenisini kuracaktır.

Bu yeni dünya da insanlar, şeytan zenginler ve ahmak rençberler diye ikiye ayrılmayacaklar ve belki, kolunun gücüyle çalışıp, alnının teriyle gün gören bütün namuslu insanlar birleşip kardaşça yaşayacaklar, böylece ise yer, toprak, zenginlik kavgası harp bütün o bildiğiniz dehşetleriyle cehenneme gönderilmiş olacaktır.

İşte aziz yoldaşlar; bizim istediğimiz hak ve adalet dünyası, işte bütün Rusya ve Macarasitan'ın alkanlar içinde yürüyüp varmak istediği ebedi barış ve selam.

Böyle bütün dünyayı ve insanları kapsayacak olan bir barışı, topraklar altındaki kömür madenlerini bile aralarında bir türlü paylaşamayan ve hırs ve intikamlarını insan kanı akıtmakla söndüren Wilson, Klemenso veya Venizeloslardan beklemenin büyük bir hayalperestlik, aynı zamanda nasıl bir akılsızlık olduğu böylece pek aşikar meydana çıkmış oluyor.

Bütün dünyanın proleteryası gibi, biz Türkiye'nin mazlum ve fakir işçi ve köylüleri de bilmeliyiz ki, bizim kanımızla beslenen, esaslı düşmanımız bu krallar, imparatorlar, bu çorbacı bezirgan, banker, bu bey, ağa, paşalar... Hülasa hiç çalışmaksızın bizim sırtımızda bir bit ve tahta kurusu gibi yaşayan bu sefil mahluklardır.

Bizim kazancımızı, hakkımızı yiyen, dünya malı için muharebeler icad edip bizim kanımız pahasına varislere sahip olan, bugün Almanya ve Türkiye'yi yarında Rusya'yı veya diğer bir memleketi paylaşarak son sermayemiz olan az kadar toprağı elimizden almak ve can-u paremiz evlad-u ıyalimizi kendilerine kıyamete kadar esir etmek isteyen hep bu menhus tufeylilerdir.

Hemşehriler! Son damlaya kadar kanımızı emmek isteyen bu alçak ve arsız güruha ve güruh-ı haşaratın başında durdukları yağmacı devletlere karşı ayaklanmak bizim bugünkü en büyük borcumuz, en mukaddes görevimizdir. Memleketimiz de bu Avrupalı eşkıyaya yardım eden zenginlerin ve hangi fırkadan olursa olsun hükümetlerin canları cehenneme.

Hemşehriler! Biliniz ki bugün Türkiye'nin de inkılapçı Rusya ve Macaristan Hükümetleri'nin de en büyük düşmanları; Emperyalist Fransa, İngiltere, ABD ve Yunanistan... ilh, ile bu devletlere memleketimin içinden yardım eden hain burjuvalardır.

Fakat gam yemesin, o canavar devletler ve bu hain burjuvalar, şimdi bütün dünyanın mazlum işçi ve köylüsü –herhangi milletten olursa olsun- proletaryanın birleşmiş düşmanını, hunhar emperyalizm ve burjuvazya alemi pek iyi tanımıyor. Ve işçiler sırtında yaşayan burjuvazyanın foyası meydana çıktıkça proletaryanın kuvve-

ti çoğalıyor. Fransız ve İngiliz orduları içindeki işçi ve köylü arkadaşlarımız, askerler gerçeği anladıkça bölük bölük silahlarını bırakıp inkılapçılar tarafına geçiyorlar. Onun için kralların, bezirganların orduları bozuldukça biz inkılapçı işçi ve köylüler sıralarımızı sıklaştırmalıyız. Silahı elden bırakmamalıyız.

Arkadaşlar, biliniz ki bizim karnımızı doyuran nasıl kol kuvvetimiz ise, hakkımızı müdafaa edecekte elimizdeki silahımızdır. Rusya'da başlayıp bütün Avrupa'ya ve Türkiye'ye doğru bütün şarka yayılan bu yeni kavga insanlık yaşayışında son ve şanlı en kati muharebe olacak ve bu kızıl harp meydanında bütün dünya işçilerinin, şimdi o bütün dünyaya hakim olması tecelli ve çelik tırnaklı zalim ve katil burjuvazya alemini yenmesiyledir ki, hak ve adalet güneşi üzerimizde parlayacaktır.

Onun için hemşehriler, Türkiye'deki işçi ve rençber arkadaşlar! Toprağınızı, hakkınızı, hürriyetinizi, savunmadan çekinmeyiniz. Dünyada yalnız olmadığınızı unutmayınız. Başka milletlerinde sizin gibi ezilmiş işçi ve köylü kızıl ordularıyla birleşip size saldıran canavarlara nefes aldırmayınız.

Geceler uzun olsa da, doğan gün sizindir. Hak, adalet, ikbal, istikbal sizin hep sizindir yoldaşlar.

Yaşasın bütün dünyanın aynı ışık etrafında toplanmış işçi ve köylüleri!

Yaşasın hain ve canavar Avrupa emperyalistlerini korkutan toplumsal ihtilal!

Yaşasın Rusya ve bütün Avrupa emekçisine ruh ve kuvvet veren Bolşevizm!

Türk İşçi ve Köylü Komünist Teşkilatı."

Mehmet Mustafa Suphi, Kırım'dayken esas amacı Türkiye'ye gidip çalışmaktı. Fakat içinde bulunulan koşullar nedeniyle bunu yapamadı.

1919 yılında, iki Mustafa da aynı şeyi yapmayı planlıyordu.

İkisinin de amacı Türkiye'de emperyalizme karşı Türk milli kurtuluş mücadelesini başlatmaktı.

Mustafa Kemal, 1919 yılının Mayıs ayında bu koşulları yarattı ve Samsun'a gitti.

Mustafa Suphi, 1919 yılının Mayıs ayında, çalışmalarına devam etmek amacıyla Moskova üzerinden Türkistan'a gitti.

Türk Milli Mücadelesi

"Birinci Dünya" ya da diğer adıyla "Birinci Paylaşım Savaşı", dünya haritasını ve sınırlarını değiştirdi.

Yeni devletler ortaya çıktı.

19. yüzyılın sonunda, yirminci yüzyılın başlarında, Türk-Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki topraklar başta İngiliz emperyalist güçler tarafından zorbalıkla paylaşılmış, Türk-Osmanlı devletinin egemenliği altındaki topraklar emperyalistlerce neredeyse tamamen işgal edilmiş, Türk-Osmanlı devleti yok olmakla karşı karşıya getirilmişti.

İngiltere, ABD, Almanya, Fransa, Rusya, İtalya gibi devletlerin hepsi bu işin içindeydi ve bu devletler, Türk-Osmanlı Devletinin egemen olduğu coğrafyada egemen olmanın yarışı içindeydiler.

Bu dönem emperyalistlere karşı tek başına kalan Türk halkı, değişik kurtuluş çareleri arıyor, bulundukları bölgede halk direniş örgütleri kurarak emperyalizme, emperyalizmin uşaklarına-maşalarına karşı bağımsızlık-kurtuluş savaşı veriyordu.

Mustafa Kemal, varolan direniş örgütlerini bir araya getirmeye, örgütlü olmayanları da örgütlemek amacıyla Anadolu'ya gitmişti.

Erzurum'da 23 Temmuz 1919'da başlayan kurultay çok önemliydi.

Bölgedeki halk bir araya getirildi. Önemli kararlar alındı.

Halktan alınan güçle, Ankara'da Millet Meclisi oluşturuldu.

23 Nisan 1920'de halkın temsilcilerinin katılımıyla Ankara Büyük Millet Meclisi (BMM), göreve başladı ve ilk hükümet kuruldu.

Türkiye'de iki tane hükümet oldu böylece.

Bir tanesi İstanbul'daki Türk-Osmanlı Hükümeti, diğeri: Ankara'daki Anadolu Hükümeti.

1920'de yapılan iki antlaşma:

Bir: Sevr Antlaşması.

İki: İngiltere-Sovyet Rusya Antlaşması.

İngiltere Başbakanı David Lloyd George, 21 Temmuz 1920'de Avam Kamarası'nda yaptığı açıklamada, *"Türkiye'nin tamamiyle parçalanması gerektiğini ve bundan üzüntü duymak için de bir neden bulunmadığını", açıklamıştı.(1)* Türkiye'nin parçalanması ve yok edilmesi anlamına gelen "Sevr Antlaşması", İstanbul'daki hükümet temsilcileri tarafından, 10 Ağustos 1920'de imzalanmıştı.

Sevr Antlaşmasında yer alan bazı maddelerin bir kısmı zorunlu olarak Birinci Dünya Paylaşım Savaşı içinde yerine geldi.

Mustafa Kemal'in liderliğindeki Ankara Hükümeti, emperyalist güçlerin baskısı-zorbalığı altında imzalandığı için İstanbul Hükümeti'nin temsilcileri tarafından mecburen imzalanan bu antlaşmayı tanımadığını tüm dünya kamuoyuna açıkladı.

Emperyalist güçler tarafından zorla-hileyle imzalatılan Sevr Antlaşması, Türk kurtuluş savaşı sonrasında 24 Temmuz 1923 tarihinde "Lozan Antlaşması", yapılarak tamamen geçersiz sayıldı.

Sevr Antlaşması'nın yapıldığı dönemde, Sovyet Rusya, İngiltere ve Almanya arasında da bazı antlaşmalar yapmaya çalışılıyordu.

Rus hükümeti, 3 Mart 1918'de, Almanya'yla Brest-Litovsk'ta barış antlaşması yapmış Almanya'ya bazı imtiyazlar vermişti. Ayrıca, Rusya'da ticaret yapması için İngiltere'ye bazı imtiyazlar veriliyordu.

Rusya'daki Çarlık döneminde kurulan ilişkiler-antlaşmalar nedeniyle İngiltere, Rus Bolşeviklerine 1 Temmuz 1920 tarihinde bir nota vererek, İngiltere'yle Sovyet Rusya arasındaki ticari ilişkilerin yeniden kurulması için bazı koşullar ileri sürüyordu.

Rus Sovyet Hükümeti, "7 Temmuz 1920'de bir nota vererek İngiliz Hükümetinin koşullarını temel kabul ettiğini", açıkladı.(2)

Rus Sovyet Hükümeti, kapitalistlere ayrıcalıklar sağlayan "imtiyazlar kararnamesini" 23 Kasım 1920 tarihinde imzaladı.

Yapılan görüşmeler sonrasında İngiltere'yle Sovyet Rusya arasındaki antlaşma, 16 Mart 1921 tarihinde imzalandı.

16 Mart 1921 tarihinde, uzun süredir görüşmelerini sürdüren Ankara Hükümeti ile Rus Sovyet Hükümeti arasındaki görüşmeler de sonuçlanmış ve antlaşma imzalanmıştı.

Sovyet Rusya hükümetinin Türk hükümeti ve İngiliz hükümeti ile aynı gün antlaşma imzalaması bir tesadüftü belki de!

İngiltere, bu antlaşmaya rağmen, Sovyet Rusya'yı devlet olarak üç yıl sonra, Şubat 1924'te tanıdı.

İmtiyazlar kararnamesi sonucu Sovyet Rusya'da çalışan imtiyazlı kapitalist işletme sayısı 1928 yılında, 68 taneye ulaşmıştı.

Lenin, İngiltere'yle Sovyet Hükümeti arasındaki yapılan "imtiyaz" görüşmeleri ve antlaşmayla ilgili çok uzun açıklamalar yapmış, yazılar yazmış, konuşmalar yapmıştı.(3)

Örneğin Lenin, 26 Kasım 1920'de yaptığı bir açıklamada, bu konuda, *"Belirli imtiyaz işletmelerinde faaliyet gösterecek ya-*

bancıların bizim için tehlikeli olduğunu, ya da bunları denetlemeyi beceremediğimizi iddia etmek gülünçtür", demişti.(4)

İngiltere ile Sovyet Rusya arasında 16 Mart 1921'de yapılan antlaşma neye yolaçtı ona bakalım.

"İngiltere-Rusya ilişkilerinin gidişatı, İngiliz hükümetinin genç Sovyet cumhuriyetini kısmen tanıdığı Mart 1921 Ticaret Antlaşması'yla değişmişti. Her iki tarafta da, aralarındaki ilişkileri askeri kuvvetlerini bölgesel bir savaşa sokmadan ayarlama yönünde güçlenen bir eğilim vardı. İngiltere 1921 Mart'ın da Anadolu çatışmasında tarafsızlığını ilan ederek Yunanlıların sonu kötüye giden Anadolu seferiyle doğrudan bağlantıdan dikkatle kaçındı. Moskova da Türk ulusçularını teşvikten geri durdu ve Sovyet devletinin uluslar arası ilişkilerini zora sokabilecek bir İngiliz protestosuna hedef olma riskini azalttı."(5)

Demek ki parti politikalarıyla devlet politikaları birbirinden tamamen zıt ve tamamen farklı olabiliyor.

Enver Paşa, Moskova'da
"Halk Şuralar Fırkası"nı Kuruyor

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi, Türk-Osmanlı Devleti'yle yenen devletler arasında imzalanmış, Türk güçleri, hakimiyet altında bulundurdukları Kafkasya ve İran bölgelerini boşaltmaya zorlanmıştı.

Enver Paşa ile Sadrıazam Talat Paşa, 2 Kasım 1918'i 3 Kasım 1918'e bağlayan gece yarısı bir Alman zırhlısına binerek Türkiye'den ayrılıyorlardı.

Amaçları gittikleri ülkelerde birer sürgün gibi yaşamak değil varolan olanakları-güçleriyle Türkiye'nin kurtuluşu için çaba göstermekti.

İttihatçı liderlerin içinde en eylemci olanı Enver Paşa'ydı.

22 Kasım 1881'de doğan Ali Enver Paşa, Türk-Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en güçlü liderlerinden birisiydi.

Enver Paşa, 1920 yılından 1922 yılına kadar Sovyet Rusya'da kaldı.

Moskova'da "İslam İhtilal Cemiyeti" adında bir örgüt kuran Enver Paşa, buna paralel bir de "Halk Şuralar Fırkası", adında bir örgüt kurdu.

Enver Paşa, bu konuda özetle şunları söylüyordu:

"Mütarekeden sonra rüfekamın devamlı çalışmaları, gayretleri ve milletin layetezelzel azmi neticesinde dahili ve harici bir çok müşkilata galebe ederek Anadolu'da Garba ve Şarka kendisini tanıttıracak büyük bir Millet Meclisi ile hükümeti vücude gelmiş ve bu sayede Türkiye'nin kurtuluşu (halas) yaklaşmıştır. Her Türk milliyetperveri gibi ben ve arkadaşlarım bu halden son derece memnun kaldık ve sevindik. Yıllardanberi Avrupa muhacematı karşısında pek zayıf düşmüş olan Türkiye'de İslam ve Türk alemi tarafından yardım edilmek zarureti hasıl olduğuna kanaat getirdik. Bu maksadın temini için de hariçte çalışmak mecburiyeti gördük. Bu vazifeyi arkadaşlarım ve ben üzerime aldım. İslam aleminde bizatihi ve müstakilen idare olunmak ve buna mani mani emperyalizme karşı mücadele etmek üzere Avrupa'nın ve Asya'nın muhtelif merkezlerinde şubeleri bulunan bir İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı kurdum. İttihadın merkezi Moskova idi."(1)

Rusya'dayken Enver Paşa'ya en çok Karl Radek, yardımcı oluyordu.

Enver Paşa ile Karl Radek, Berlin'de hapishanedeyken tanışmışlardı.

Karl Radek (Asıl adı: Karl Sobelsohn), Rosa Luxemburg ile Karl Liebknecht'in 12 Şubat 1919 tarihinde katledildikleri olaylar nedeniyle Berlin'de tutuklanmış, Şubat 1919 ile Ocak 1920 arasında Berlin'de tutuklu kalmışlardı.

Radek, Üçüncü Enternasyonal'in başkanlığını yaptı. Muhalif olduğu iddiasıyla Stalin tarafından 1939'da idam edildi.

Enver Paşa, Moskova'ya Almanya'dan gitmişti. 14 Ağustos 1920'de Moskova'daydı.

Moskova'da Rus Bolşevik liderler Nikolay Buharin, Georgi Vasiliyeviç Çiçerin ve Lev Mihailoviç Karahan'la görüşen Enver Paşa, Lenin'le de görüşme yapmıştı.

Enver Paşa, Lenin'le görüşme yaparken gözlemci ve çevirmen Mir Seyit Sultan Galiyev'di.

Gazeteci Aleksey Abromov, bu konuda şunları açıklıyor:

"1917 yılında Rusya'da Lenin ihtilali gerçekleştirirken, Türklerle de bir bakıma ortak kaderimiz oluşmuş. Birinci Dünya Savaşı'nda İttifak Devletleri Türkiye'yi parçalamaya çalıştığı sırada, sizin devlet büyüklerinin, Lenin ile yakın ilişkisi olmuş. Bunlardan biri Enver Paşa. Enver Paşa, 1918 yılında, Osmanlı savaş kaybedince, Moskova'da Lenin ile görüşüyor, aralarında ittifak kurmak için temaslar yapılıyor. Enver Paşa Türkiye'de milliyetçi ekolü başlatan kişi olarak saldırgan Batılı İttifak Devletleri'ne karşı denge oluşturma arayışına giriyor. Lenin'e 'Büyük Türkistan' fikrini açıyor ve Hindistan'a kadar uzanacak yeni devlet oluşumu öneriyor. Lenin, Enver Paşa'nın önerisini kabul ediyor. İki yıl boyunca Enver Paşa Kafkasya bölgesinde Lenin'in yakın adamı olarak çalışmalar yapıyor. Türk Kurtuluş Savaşı gerçek kahramanı Mustafa Kemal ön plana çıkana kadar. 1921 yılında Sovyet Rusya ve Cumhuriyet olmaya çalışan Türkiye arasında antlaşma imzalanıyor. Lenin bu tarihten sonra, güneyde ortak olarak Enver Paşa'yı değil, Atatürk'ü seçiyor. Bildiğiniz gibi daha sonra, Orta Asya'ya giden Enver Paşa, Afgan hükümdarının kendisine sırt çevirmesinden sonra Kızıl Komiserler tarafından öldürülmüştü."(2)

Enver Paşa'nın amacı, parçalanan Osmanlı İmparatorluğu yerine "Turan İmparatorluğu", kurmaktı.

Bir diğer "Sosyalist Turan Devleti" kurmak isteyen lider de Mir Seyid Sultan Galiyev'di.

Ruslar Bolşeviklik adına Rus imparatorluğunu, Türkler de "Sosyalist Turan Federe Demokratik Cumhuriyeti" adıyla bir devlet kurmak istiyordu.

Birisi o dönem başardı diğeri başaramadı. Ama Sultan Galiyev, bu düşüncesiyle tarihte önemli bir iz bıraktı.

Rus Bolşevikleri, Enver Paşa'yı Mustafa Kemal'e karşı kullanmak istedi ama olmadı. Beceremediler. Enver Paşa, buna olanak vermedi.

Ankara Hükümeti ile
Sovyet Rusya Arasındaki Görüşmeler

Türk Milli Kurtuluş Savaşı hareketini yürütenler, değişik kesimlerle ya kendileri görüşmüşler ya da görüşmeler diğer kesimler tarafından istenilmiş, bu görüşmeler gerçekleşmişti.

Türk Kurtuluş hareketini yürüten kadroların Sovyet Rusya'nın temsilcileriyle görüşmesi 1919 yılında gerçekleşti.(1)

Mustafa Kemal, Türk kurtuluş hareketini başlatmak amacıyla Samsun'a gitmişti.

Mustafa Kemal, Samsun'a ulaştıktan sonra Havza'ya gitmiş, Havza'da 25 Mayıs 1919-12 Haziran 1919 tarihleri arasında kalmıştı.

Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'dayken bir Sovyet heyetiyle görüştüğü söylenir.

M.M. Grubu Başkanlığında bulunan Süvari Albayı Hüsamettin Ertürk, Mustafa Kemal'in Havza'da Sovyet Rus heyetiyle yaptıkları görüşme hakkında özetle şunları anlatmıştır:

"Mustafa Kemal ve arkadaşları, sıcak sularıyla şöhret almış bu şirin beldede tam 22 gün kalmışlar, buraya kadar gelmiş olan bir Sovyet heyeti ile görüşmüşlerdi. Heyetin başında Rus miralayı Budiyeni (Mareşal) bulunuyordu. Bu pala bıyıklı, babayani askerle Mustafa Kemal'in ahbaplığı süratle ilerlemiş ve kısa zamanda dost olmuşlardı.

Miralay, Mustafa Kemal'e, Bolşevik Rusya'nın silah ve cephane ile para yardımını vaad ediyor, buna mukabil müşterek düşmanları olan İtilaf devletlerine karşı, Türkleri mücadeleye davet ediyordu. Budiyeni'nin istekleri yalnız bu kadarla kalsa idi, Mustafa Kemal Paşa, çoktan razı olacak,

müzakerelerin de uzun sürüp gitmesine mahal kalmayacaktı. Fakat Rus miralayının dilinin altında bir şey vardı. Nitekim pek az sonra o da baklayı ağzından çıkarmış oluyordu. Miralay Budiyeni, Mustafa Kemal'e şöyle sormuştu:

— Acaba General Hazretleri, Anadolu'da kurulacak hükümet için nasıl bir rejim düşünüyorlar?

Mustafa Kemal, muhatabının maksadını pek güzel anlamış ve hemen şaşırmadan cevabını vermişti:

— Tabii Sovyetlerin, Şuralar Cumhuriyetine benzer bir hükümet tarzı!.

— Yani Bolşevikliğin prensipleri üzerine kurulmuş bur cumhuriyet değil mi Generalim!.

— Öyle olacak, devlet sosyalizmi dersek, daha doğru söylemiş oluruz."(2)

"Türkiye Geçici İhtilal Hükümeti"

Rus Bolşevikleriyle ilk ilişkiler İttihat-Terakki'ci liderler tarafından kurulmuş, ilk antlaşma da İttihat-Terakki'ciler tarafından yapılmıştı.

İttihat ve Terakki liderlerinin Rus Bolşevikleriyle yaptığı görüşmeler sonucu ilk antlaşma 11 Ocak 1920'de Kızıl Ordu'ya mensup ve Sovyet Rusya'nın İstanbul temsilcisi Miralay İlyaçev'le İttihatçı liderlerden Baha Sait (Karakol Cemiyeti'nin Kafkasya temsilcisi) arasında yapılmıştı.

Antlaşma, "Türkiye İhtilal Hareketi'ni Temsil Eden Karakol Örgütü ve Uşak Kongresi Heyeti İcraiyesi", adına imzalanmıştı.(1)

"Türkiye Geçici İhtilal Hükümeti" adına imzalanan bu antlaşma, Mustafa Kemal tarafından sert tepkiyle karşılandı ve 3 Mart 1920'de Kazım Karabekir'e özetle şu yazıyı gönderdi:

"Baha Sait Bey'in Bakü'de bulunduğu anlaşılıyor. Oradaki zevata bu adamın cemiyetimiz ve memleketimiz namına hiçbir yetkisinin bulunmadığına dair mektupla bilgi verilmesini rica ederiz."

Dr. Fuat Sabit ve Halil Paşa (Kut),
Mustafa Kemal'in İsteğiyle Sovyet Rusya'ya Gitti

Mustafa Kemal tarafından Rus Bolşevikleriyle ilişki kurulması iki kişinin Rusya'ya gönderilmesiyle gerçekleşmişti.

İlk kurulan bağlantı, Erzurum Kongresi (23 Temmuz 1919 - 7 Ağustos 1919)'nden sonra Mustafa Kemal'in isteğiyle Erzurum Askeri Hastane Baştabibi Dr. Fuat Sabit (Anadolu Hükümeti'nin Kafkasya temsilcisi)'in Sovyet Rusya'ya gönderilmesiyle olmuştu. Bu yolculukta Dr. Fuat Sabit'e Mülazim Hilmi Bey, yol arkadaşlığı yapmıştı.

Dr. Fuat Sabit, Eylül 1919'da Sovyet Rusya'ya gitmiş, Anadolu Hareketinin Komintern'deki temsilcisi olmuştu.

Rus Bolşevikleriyle kurulan ikinci ilişki Halil Paşa (Kut) ile olmuştu.

İngilizler tarafından tutuklanıp İstanbul'da Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu bulunan Halil Paşa, 8/9 Ağustos 1919'da, arkadaşları tarafından kaçırıldı.

Mustafa Kemal Paşa ile biraraya geldikten sonra Halil Paşa, Rus Bolşevikleriyle ilişki kurmak için görevlendirilmişti.

23 Eylül 1919'da yanında Nahcivanlı Büyükhan'la birlikte Erzurum'dan Rusya'ya gitmek için yola çıktı.

Halil Paşa (Kut), Bakü'ya 13 Ocak 1920'de ulaşabildi.

Halil Paşa (Kut), Rus Bolşevik liderlerinden Lev Mihailoviç Karahan, Georgi Vasiliyeviç Çiçerin, Lev Kamanev'le yaptığı görüşmeler sonrasında Anadolu hareketine silah, para, maddi teçhizat sağlamıştı.

Anadolu hareketine Sovyet Rusya aracılığıyla gönderilen paralar, Buhara Cumhuriyeti Başkanı Osman Kocaoğlu tarafından sağlanmıştı.

Buhara Cumhuriyeti Başkanı Osman Kocaoğlu ve Buhara Cumhuriyeti Başbakanı Feyzullah Hoca, Lenin'le görüşmüş, Ankara Hükümetine, "altın paraları" kendilerinin vereceğini söylemiş ve "100 milyon altın ruble", Anadolu Hükümetine

verilmek üzere Rus Bolşeviklerine vermişti. Fakat, "100 milyon altın ruble" Ankara Hükümetine Sovyet Rus yetkilileri tarafından verilmemiş, sadece "11 milyon altın ruble" verilmiş, 89 milyon altın ruble Rus Bolşeviklerince alıkonulmuştu.

Buhara Halk Cumhuriyeti, Mustafa Kemal'le diplomatik ilişkiler de kurmuş, Buhara Halk Cumhuriyeti'nden bir heyet, 17 Ocak 1921'de Ankara'ya gelmiş Mustafa Kemal'le görüşmüştü.

İngilizler, Bolşevikliğe Karşı Kürtçülüğü Destekliyor

İngilizler, Türk Kurtuluş Savaşı döneminde, hem halkı hem de ülkeyi parçalamak için Türklere karşı her türlü hain çabayı destekliyordu.

1920'de toplanan Londra Konferansı'nda İngiltere Dışişleri Bakanı Lord George Curzon, bir taraftan Ermenistan devletinin diğer taraftan Kürdistan devletinin kurulması için çaba gösteriyor ilişkiler kuruyor, onları destekliyordu.

Damad Ferid, iki kez İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir F. de Robeck'le ilişki kurarak Mustafa Kemal'e karşı Kürtlerin kullanılmasını önerdi.

İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir F. de Robeck, Damad Ferid'in bu önerisini İngiltere Dışişleri Bakanı Lord George Curzon'a 28.7.1920 tarihli raporunda şöyle bildirmişti:

"... Kürt meselesi hakkında sizin fikrinizi biliyorum, daha kesin bir karara varmamız için bunu yazıyorum. Damad Ferid bana geldi, sulh antlaşmasına göre Kürtler ayrı bir devlet olacaklardır. Kürt liderleri Mustafa Kemal'i sevmezler. Çünkü O, Bolşevikliği getirmek istiyor. Siz Mustafa Kemal'den nefret ediyorsunuz. Çünkü o sizin yaptığınız antlaşmayı kabul etmiyor. O halde Kürtleri Mustafa Kemal'e karşı birlikte kullanalım, dedi..."(1)

İngilizler, zaten bazı Ermeniler ile kürtleri Türklere karşı kullanmaktadır.

İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir F. de Robeck'in 26.3.1920 tarihli raporunda, Kürt Teali Cemiyeti Başkanı Said Abdül Kadir'le ilişkin değerlendirmesi şöyledir:

"... Kürdistan Türkiye'den tamamen ayrılıp özerk olmalıdır. Ermenilerle Kürtlerin çıkarlarını bağdaştırabiliriz. İstanbul'daki Kürt kulubü başkanı Said Abdül-Kadir ve Paris'teki kürt delegesi Şerif Paşa emrimizdedir."(2)

Kürt Nemrut Mustafa Paşa Harp Divanı, Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Cebesoy Paşa, Kara Vasıf Bey, Alfred Rüstem Bey, Adnan Adıvar, Halide Edip Adıvar'ı 11 Mayıs 1920 tarihinde, idama mahkum etmişti.

Padişah Vahideddin de, bu idam kararını 24 Mayıs 1920'de onaylamıştı.

Ankara Hükümeti'nin Sovyet Rusya'daki İlk Heyeti

Rus Bolşevikleri tarafından ilişki kurmak için Türkiye'ye gönderilenler, sadece kendi güvendikleri kişilerle ilişki kurdu ve bu siyasi çevre içinde çalıştı.

Bu dönem Ankara Hükümeti de, Rus Bolşevik hükümetiyle daha iyi ilişki kurulabileceğine inandığı yeni bir heyet hazırladı.

Ankara Hükümeti, 3 Mayıs 1920'de kurulmuştu.

Ankara Hükümeti Dışişleri Bakanı Bekir Sami (Kunduk), Moskova'ya gitmek üzere 11 Mayıs 1920'de Ankara'dan hareket etti.

Heyette şu kişiler vardı:

İktisat Bakanı Yusuf Kemal Tengirşek, Rize milletvekili Osman, Doktor Miralay İbrahim Tali Öngören, Kurmay Yarbay Seyfi Düzgören.

Ankara heyeti, çeşitli nedenlerle ancak 19 Temmuz 1920'de Moskova'ya varabildi.

Moskova'da Rus Bolşevikleriyle Ankara heyeti arasında, 24 Temmuz 1920-24 Ağustos 1920 tarihleri arasında yapılan görüşmelerde bir dostluk antlaşması hazırlandı.

Görüşmeler başladığında Çiçerin, Cemal Paşa ve Halil Paşa'yla gerekli antlaşmaların esaslarının tesbit edildiğini, ayrıntıların da Ankara'daki Türk resmi heyetiyle kararlaştırılabileceğini, söyledi.

Bekir Sami Bey, Cemal Paşa ve Halil Paşa'nın Ankara Hükümeti tarafından görevlendirilmemiş olduklarını, bu nedenle teşebbüs ve taahhütlerinin kendi şahsi niteliğini taşıyabileceğini, cevabını verdi.

Görüşmeler sürerken, Sovyet Rusya Hariciye Komiseri George Vassilievitch Çiçerin, 13 Ağustos 1920'de, bu antlaşmanın kabulünü ve yardımın yapılmasını Van, Bitlis ve Muş vilayetlerinin Ermenilere verilmesi koşuluna bağladı.

Bekir Sami Bey başkanlığındaki Türk heyeti, Sovyet Rusya lideri Lenin Wladimir Ulyanof'la, 14 Ağustos 1920'de bir görüşme yaptı.

Rusya Lideri Lenin'e, "Heyet Reisi Bekir Sami Bey, Anadolu halkının ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin selamlarını tebliğ ettikten sonra Sovyetlerin bütün dünyaya ilan ettikleri prensiplere sadık kalacaklarına ve iki seneden beri devamlı olarak emperyalist ve kapitalist hükümetlere karşı mücadelede bulunan, milli hudutları içinde mevcudiyet ve istiklalinden başka gayesi olmayan ve komşu memleketlere karşı istila emeli beslemeyen Türk halkına yardım ve dostluklarını esirgemeyeceklerine büyük emniyet ve itimadı olduğunu söylemişti.

Lenin, bu sözlerden çok mütehassis olduğunu işaret etmiş, mazlum milletlere yardımın Sovyet hükümetinin esas prensiplerine dayandığını, emperyalistlere ve bilhassa İngiltere'ye karşı metanetle savaşa devam eden Türk milleti hakkında pek samimi hisler beslediklerini, müzaheretten geri

durmayacaklarını, bütün İslam aleminin esaret boyunduruğundan kurtulmasının kendileri için bir siyaset umdesi olduğunu ve Rusya dahilinde istiklale kavuşan (!) Kazakistan, Türkistan ve Başkırdistan gibi yeni İslam Cumhuriyetlerinin teşekkülünün Türkiye Büyük Millet Meclisince memnuniyetle karşılanacağından emin bulunduğunu beyan etmişti.

Türk mudahhasları, vaadedilen yardımın gecikmesinin ve açılacağı bir çok defalar tekrar edilen Ermenistan yolunun henüz açılmadığı gibi, kendileriyle aramızda muvasala ve irtibatı temin edecek yegane yol olan Nahcıvan-Şahtahtı şimendifer hattının Sovyet hükümeti tarafından bu defa Ermenistan'a teslim edilmesinin hayret ve teessüfümüzü mucip olduğunu belirtmişlerdi. Lenin:

— Evet, bunda bir haksızlık ve hata vaki oldu. Maamafih mesele tetkik edilmekte olup üç dört gün zarfında muvafık bir hal sureti bulunacağından ümitvarım.

Cevabını vermişti. Murahhaslarımız, Ermenilerin yaygarasının çok olmasına ve mütemadiyen masumiyetlerinden bahsetmelerine rağmen zannedildikleri kadar pek masum olmadıklarını hatırlattıkları zaman, Lenin:

— Evet, doğrudur. Gerek Ermenistan'ın ve gerekse Gürcistan'ın pek yakın bir zamanda istediğimiz şekle gireceğine şüphe yoktur, demişti."(1)

Görüşmeler Oyalamalarla Geçiyor

Ankara Hükümetinin temsilcileriyle Sovyet Rusya temsilcileri arasında yapılan görüşmeler, istenildiği gibi gitmedi. Bundan sonraki görüşmeler, oyalamalarla geçti. Görüşmelere ara verildi.

Ankara heyeti, tıkanan görüşmeler nedeniyle Kafkaslara gitti, orada bulunan Türk heyetleriyle görüştü. Bu arada zaman zaman Ankara heyetiyle-Sovyet Rus heyeti bir araya geldi.

İttihatçılar, Ankara Hükümetinin karşı çıkmasına rağmen Ankara'nın gönderdiği heyetle birlikte Rus Bolşevikleriyle yapılan bazı toplantılara-görüşmelere katıldı.

Örneğin, İttihatçılardan Enver Paşa'yla Halil Paşa (Kut), 28 Eylül 1920'de yapılan toplantıya katılmıştı.

Halil Paşa (Kut), Enver Paşa'nın amcasıydı.

Toplantıya katılanlar şunlardı:

İttihatçılardan Enver Paşa'yla Halil Paşa (Kut), Rus Bolşeviklerinden Hariciye Komiseri George Vassilievitch Çiçerin, Harbiye Komiseri ve Rus Hükümetinin Türkiye temsilcisi Şalva Eliava, Başkomutan Lev Davidoviç Troçki'nin Muavini Sklianski, Ankara Hükümeti'nin gönderdiği heyetten İbrahim Tali Öngören ve Seyfi Bey.

Toplantıyı Çiçerin açtı. Toplantıda Türkler adına Enver Paşa'yla Halil Paşa (Kut), konuştu. Ankara Hükümeti adına hareket edenlerse, sadece dinlemekte kaldı.

Bu süreçleri öğrenen Mustafa Kemal, sürece müdahale etmek için Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Cebesoy'u 21 Kasım 1920'de Moskova Elçisi olarak atadı.

Ali Fuat Cebesoy'un yanında ataşe olarak Saffet Arıkan vardı. Ayrıca Moskova'ya gidenler arasında Tevfik Rüştü Aras'la Fuat Carım da vardı.(1)

Başarılı bir asker olan ve 1916 yılında Ruslarla savaşan Ali Fuat Cebesoy, Mustafa Kemal'in Harb Okulu'ndan sınıf arkadaşıydı.

Ankara hükümetiyle- Sovyet Rus antlaşmasının imzası yaklaşık altı ay sonra, 16 Mart 1921 tarihinde yapılabildi. Bu antlaşma, 21 Mart 1921 tarihinde, Ankara'daki Hükümet tarafından da imzalandı.

Bu antlaşmaya göre, Türk sınırları içinde olan Van, Bitlis ve Muş Ermenilere değil, Türk sınırları içindeki Ahıska, Ahılhelek ve Batum, Rus'lara bırakıldı.

13 Ekim 1921 tarihinde yapılan Kars Antlaşmasıyla da Moskova antlaşması iyice netleşti.

"Ziyanı Yok Beklerler"

16 Mart 1921 tarihinde imzalanan antlaşmanın imzalanmasının gecikmesine bir neden Georgi Vasiliyeviç Çiçerin ise bir diğer neden de Stalin'di.

Azerbaycanlı Türk liderlerden Mehmet Emin Resulzade, tutuklu bulunduğu cezaevinden Stalin tarafından serbest bırakıldıktan sonra 1920 yılında Stalin'le birlikte trenle Moskova'ya giderken tanık olduğu bir olayı şöyle anlatmıştır:

"Yolculuğumuz Türkiye-Sovyet münasebatının çok gergin bir sırasına tesadüf etmişti. Kemalist Türkiye'den Moskova'ya bir heyet gönderilmişti. Heyet Moskova'da müzakere halinde iken, Ankara Hükümeti'nin o zamanki Hariciye Vekili Bekir Sami Bey Fransa'da imzaladığı tavizkar bir andlaşma ile Sovyetlerin endişesini mucip olmuş; Türkiye'ye gönderilmekte bulunan askeri mühimmat sevkiyatı durdurulmuştu. Bu münasebetle Ankara ile Moskova arasında muhabereler devam ediyor, peyderpey alınan telgraflarda Stalin'in mütaalasına müracaat olunuyor, onun fikri isteniyordu. Moskova'dan gelen endişelerle dolu bu müstaceliyet telgrafları Berzanovaski kendisine gösterdikçe Stalin,

— Ziyanı yok, beklerler, diye cevap veriyordu."(1)

Azerbaycan'daki Türk Komünist Fırkası

1919 yılında, Bakü'de kurulmuş bir Türkiye Komünist Partisi vardı.

Bu partinin geçmişi özetle şöyleydi.

Anadolu'daki Türk milli kurtuluş hareketine destek sağlamak amacıyla değişik yollar aranmıştı.

Bunlardan birisi de Sovyet Rusya'yla ilişki kurmaktı.

Bu ilişkiyi kurmanın sorumlularından birisi de Kazım Karabekir'di.

Kazım Karabekir Paşa, bu ilişkiyi sağlamak için Mustafa Kemal'in isteğiyle bazılarını görevlendirdi. Dr. Fuat Sabit ile Dr. Ömer Lütfü, Rus Bolşevikleriyle bu ilişkiyi kurmak için Rusya'ya gitti.

Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa (Kut), Sivas'ta Mustafa Kemal'le görüştükten sonra Azerbaycan'a gitmiş Rus Bolşevikleriyle görüşmüştü.

Halil Paşa (Kut) ile Mustafa Kemal Paşa, Harb Okulu'nda aynı sınıfta arkadaştı.

Azerbaycan'daki Türk komünistlerinin de yardımıyla bir Türk Komünist Fırkası (TKF) kurulmuştu.

Bu Türk Komünist Fırkası'nın içinde Halil Paşa (Kut), Dr. Fuat Sabit, Süleyman, Erkan-ı Harp Mustafa, Baha Sait, Yüzbaşı Yakup, Küçük Talat, Salih Zeki, Süleyman Nuri ve Hilmi gibi şahıslar bulunuyordu.

Abidin Nesimi'nin yazdığına göre, *"Partinin başkanı Mustafa Şevki, Genel Sekreteri Baha Sait'tir. Komintern temsilcisi doktor Fuat Sabit'tir."(1)*

Mehmet Mustafa Suphi, İttihatçıların kurduğu Türk Komünist Fırkası'na girerek partiyi denetimi altına aldı. Partinin önemli yerlerinde olan İttihat ve Terakki mensuplarından bir kısmını partiden temizledi, bir kısmının etkisini azaltarak kendi denetimine soktu.

"Az Masrafla Partiyi Ele Geçiriyor"

Mustafa Suphi, *"İttihatçı yöneticilerle yaptığı uzun pazarlıklar sonucunda, örgütlerini desteklemeye razı oldu, ancak bu örgüt Türkiye Komünist Partisi'nin 'Bakü şubesi' şekline sokulacaktı. Yapılan temizlik hareketi ise mensuplarından yalnızca kendileri için çok sakıncalı birkaç kişiyi, özellikle Halil Paşa'yı uzaklaştırmak şeklinde oldu. Öteki İttihatçı yöneticilerin parti bünyesinde kalmalarına izin verildi. Hatta bazıları yeni örgüt içinde önemli görevlere getirildiler. Önceki ekibin en karanlık kişilerinden olan Küçük*

Talat, 'çeviri komisyonu'nun başkanlığına getirildi. Salih Zeki ve Yüzbaşı Yakup partinin merkez komitesine alındılar. Dünkü düşmanlarıyla barışmasını sağlamlaştırmak için Mustafa Suphi'nin (Secret İntelligence Service)'in bir raporuna göre, onları düğününe bile davet ettiği söylenir. Bu tuhaf dostluk iki tarafa da yarıyordu. Mustafa Suphi böylece rakip bir örgütü az masrafla ele geçirirken, İttihatçıların Türk Komünist Partisi'ne sızmaları da bir bakıma yasallaşmış oluyordu."(1)

Mustafa Suphi, Partide Casusluk Servisi Kuruyor

Mustafa Suphi, İttihatçıların kurduğu Türk Komünist Partisi'ni ele geçirince bir sekreterlik oluşturdu ve merkez komitesine bağlı her birinin belirli görevleri olan bir çok "şube" kurdu.

Bu şubeler şöyle açıklanıyordu:

"Baku'da etkin siyasa yapan Osmanlı Türkleri -ki pek çoğu İttihatçı idiler- birkaç şubeye ayrılan bir komite kurarlar. Bunlar:

A) Harekat şubesi: 4 Türk ve 3 Rus'dan kuruludur.

B) Yayın şubesi: Başında Dr. Fuat Sabit bulunmaktadır.

C) Propaganda şubesi: Başı eski Zor mutasarrıfı Salih Zeki'dir."(1)

"Bu şubelerinin en önemlisi partinin yeni hücrelerinin örgütlenmesi ile görevli olanıydı. Anlaşıldığına göre, 1920 Haziranının başından itibaren faaliyete geçmişti. Bu tarihte partiye üye kazandırmak amacıyla 30 kadar propagandacının Anadolu'ya ve Karadeniz kıyılarına yayıldığını biliyoruz. Görünüşe göre, amaç devrimci ögelerin gerektiğinde Türkiye'ye rahatça girebilmeleri için ülkenin belirli stratejik noktalarında bir komünist etkililik sağlayabilmekti. Daha önce Karadenizli kaçakçılardan yararlanmış olan Mustafa Suphi, bu kıyıdaki limanlara özel bir önem veriyordu. Temmuz ayının ortalarına doğru çeşitli Anadolu limanlarında (Trabzon, Rize, Zonguldak, Ereğli) Rusya'daki Tuapse ve Novorossisk limanları ile sürekli ilişki içinde olan bir çok hücre ku-

rulmuştu. Bu kıyı ağından sonra iç bölgelerde (Anadolu ile Azerbaycan arasındaki en önemli yol olan Aras vadisini denetleyen Nahcivan, Erzurum, Sivas ve son olarak da Ankara'da kurulan hücrelerle yeni bir ağ meydana getirildi. Müttefiklerin işgalinde bulunan İstanbul'a erişebilmek elbette ki daha zordu. Ama Türkiye'de bazı kişilerle ilişki içinde bulunan Bakü'lü 'yahudi komünist grubu'nun becerisi sayesinde bu şehirdeki militanlarla da haberleşilebildi. Mustafa Suphi tarafından oluşturulan bir başka şube, 'propaganda şubesi' de son derece aktifti. Yeni Dünya'nın yayınlanması işi de ona verilmişti. 4.000 nüsha basılan parti organı Türkiye, Azerbaycan, Rusya ve Türkistan'da dağıtılmaktaydı. Ayrıca bu şubeye bağlı olarak ajitatör yetiştirmekle görevli bir 'parti okulu' ve bir 'çeviri komisyonu' kurulmuştu. Küçük Talat gibi ünlü bir İttihatçının yönettiği bir tuhaf komisyondu bu. Kesinlikle komünizme karşı olan Küçük Talat görevine çok bağlıydı: birkaç ay içinde on kadar propaganda broşürü (Lenin'in burjuva demokrasisi ve proleterya diktatörlüğü üzerine görüşleri, Sovyet İktidarı Nedir? v.b.) ile Komünist Partisi Manifestosu ve Buharin ile Preobraijenski'nin Komünizmin Alfabesi gibi temel eserler de yayınladı. Bu 'propaganda şubesi'ne paralel olarak Bakü'deki örgütün 'İlişki ve haber alma şubesi' adı verilen bir çeşit casusluk servisi de vardı. Taşkent'deki Uluslararası Propaganda Merkezi ile işbirliği içinde çalıştığı sanılan bu servisin en önemli görevi Türkiye'deki yöneticilerin ve halk kitlelerinin her konudaki düşünceleri üstüne bilgi edinmekti. Mustafa Suphi'nin kurduğu idari yapı, elbetteki, önemli bir 'Askeri Şube' ile tamamlanıyordu. Bunun amacı Anadolu'ya yapılması muhtemel bir müdahale için 20.000 kişilik bir silahlı güç oluşturmaktı."(2)

•

Azerbaycan'ın Rus Kızıl Ordu'su Tarafından İşgali

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti, Çarlık devri sona erdikten sonra, 28 Mayıs 1918'de resmen kurulmuştu.(1)

Mehmet Emin Resulzade başkanlığında, "Türk Ademi-i

Merkeziyet/ Müsavvat Fırkası", Azerbaycan'da 3 Aralık 1918 tarihinden 1920 Nisan ayına kadar iktidardaydı.

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulması Rus Bolşeviklerini tedirgin etmişti. Bu tedirginliğin sonucu Azerbaycan'da iç savaş başlatıldı.

11. Kızıl Ordu, 28 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan'a girerek işgal etti ve Mehmet Emin Resulzade başkanlığındaki Müsavvat Hükümetini yıktı.

Rus işgaliyle, Azerbaycan'daki bağımsızlıkçı ve ulusçu-sosyalist iktidar anlayışı sona erdirildi.

Bir diğer Türk komünisti olan Neriman Nerimanov, Azerbaycan yönetime getirildi.

Nerimanov'da, *"Bütün Türk halklarının özgür ve bağımsız olmalarını savunuyordu. Daha sonra bu devletlerin birleşerek bir Turan kuracakları hayalini taşıyordu."(2)*

Mustafa Suphi de, taraftarlarıyla birlikte 6 Mayıs 1920'de Taşkent'ten ayrılarak 27 Mayıs 1920'de Bakü'ye gitti.

Türk Kurtuluş Savaşı Döneminde

Azerbaycan-Türkiye İlişkileri

Mustafa Kemal, Türk milli kurtuluş savaşının yürütüldüğü bu dönemde, Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği 3 Mayıs 1920 tarihli mektubunda şunu açıklıyordu:

"Şu anda devlette tek bir kuruş para kalmadı. İçeride devlete para bulabileceğimiz bir kaynak da yok. Başka kaynaklardan para bulununcaya kadar, Azerbaycan hükümetinden en yüksek miktarda borç para almamız için gerekeni yapmanızı rica ederim."

Türk Kurtuluş Savaşı döneminde Azerbaycan Türk Cumhuriyeti, her türlü yardımı Anadolu Hükümetine yapmıştı.

Azerbaycan Devlet Başkanı Neriman Nerimanov, Ankara Hükümeti Başkanlığına, 19 Ağustos 1920 tarihli bir mektup göndererek şunları belirtmişti:

"Emperyalizme karşı birlikte hareket etmekten başka yolumuz yoktur. Müslüman Türk komünistleri, emperyalizme karşı yürüttüğünüz haklı kavganızda yanınızda olacaktır. Amacınıza ulaşabilmeniz için var güçleriyle size destek olacaklar ve ellerinden geleni asla esirgemeyeceklerdir. Aksi durumda, ne sizin ne de mazlum doğu milletleri için hiçbir kurtuluş yolu kalmayacaktır."

Azerbaycan Devlet Başkanı Neriman Nerimanov'un bu mektubu Ankara Meclisi'nde okunduğunda alkışlarla karşılanmıştı.

Lenin, Komünizm Esaslarını İslamiyet'ten Almıştı

Rusya'daki 1917 Bolşevik ihtilalinden sonra sol ve komünizm anlayışı, dünyanın daha fazla gündemini belirledi.

Türkiye'nin sınır komşusu olan Rusya'daki Bolşevik devrimi Türkiye'de arayış içinde olan bazı kesimleri etkilemişti.

Öyle bir Bolşeviklik havası esiyordu ki neredeyse Anadolu'da etkisi altına almadığı kimse kalmamış gibiydi.

Hatta, Osmanlı Hükümeti Başbakanı ve Dış işleri Bakanı Damat Ferit Paşa'nın, 1919 yılında, *"Bolşevizmin memleketi istila ettiği veya etmek üzere olduğu yolunda"*, iddiaları vardır.(1)

Türklerin Bolşevikliğe karşı ilgisinin arka planında bence Orta Asya'daki Türklerin bu dönem bu hareketin içinde önemli sorumluluklar üstlenmesiydi.

Bolşeviklikle İslam anlayışı birleştiriliyordu. Aynı anlama geldiği söyleniyor, bu konuda görüşler ileri sürülüyordu.

Türkiye'de bazı çevreler, komünizmle İslam'ı aynı anlamda görüyor, komünizmi İslam'ın "nur" kavramıyla birleştiriyor, bu amaçla, "Şarktan gelen nur'a kavuşmak istiyorum", deniliyordu.

Türkiye Komünist Partisi'nin 10 Eylül 1920'deki kurultayına katılan Şevket Süreyya Aydemir, kurultayda tanık olduğu bir olayı özetle şöyle anlatmaktadır:

"Adına 'Türkiye Komünist Fırkası' denilen bir teşkilatın ilk kongresi 10 Eylülde, gene Baku'de oldu. Eğer kongre salonundaki kalabalığa ve burada sahneye çıkarılan ve her biri Türkiye'nin bir vilayeti adına konuşan delegelere ve söylenen nutuklara bakılırsa, Türkiye'ye artık komünist bir memleket demek yerinde olurdu. Fakat dikkat edilirse görülüyordu ki, bu kalabalığa katılan insanlar, aslında hiçbir yeri, hiçbir teşekkülü temsil etmiyorlardı. Aralarında müşterek bir bağ yoktu. Her birinin komünistliği anlayışı da başka başkaydı. Ortalığı dolduran topluluk aslında, Rus ihtilali üzerine başıboş bırakılan ve memlekete dönmek için yol ve çare arayan harb esiri Türk askerlerden ibaretti. Harb içinde Almanya'da okuyan veya orada yaşıyan birkaç Türk aydını vardı ki bunlar, işgal ettikleri başkanlık sahnesinden, parteri dolduran derme çatma kalabalığa yukarıdan aşağıya ve açıkça küçümseyerek bakıyor gibiydi. Parterde yer alanların bir kısmına göre ise, onlar birer münevver, yani kendilerine gönüllü birer yabancı birer kervana karışandılar. Aksaçlı bir Rus kadını (Bayan Stasova) iki tarafı beyhude yere birleştirmeğe çalışıyordu. Bu iki azlık, fakat didişen gurup haricindeki asıl kalabalık, yani Bakü'da tesadüfen toplanmış harb esirleri ise, bu kavganın ne vakit biteceğini ve kendilerinin memlekete ne vakit sevk olunacaklarını gözlüyorlardı. Kürsüye çıkıp konuşanların dilleri ve dilekleri de birbirinden ayrı idi. Birisi:

— Hilafet ve saltanat makamı taarruzdan masum olmalıdır (korunmalıdır) dedi. Bir taraftan itiraz edecekler oldu. Fakat teklif gürültüye getirildi. Zapta geçti mi, geçmedi mi kimse bilmedi. Ama ara yerde bunu kabul edilmiş gibi alkışlayanlar oldu. Bir diğeri de İstanbul'un devlet merkezi olmasını istiyordu. Bu teklif de hoş görüldü. Daha bir başkasının endişesi ise 'muhadderat-ı islamiye' yani islam kadınları meselesiydi. Bu zat, Karadeniz kıyılarından sakallı bir hoca, ve belki de esaretten dönen bir tabur imamıydı. İsmi galiba Maksut'tu. Onun söylediğine göre, 'mezhebi iştirakiyun-komünizm' ile 'esasatı islamiye' yani şeriat ve Müslümanlığın

esasları arasında pek fark yoktu. Ve bunları kaynaştırmakla övünüyordu. Hatta bu hazrete göre Lenin, iştirakiyun-komünizm esaslarını,İslamiyetten almıştı."(2)

1919 yılında, Rusya'da yaşanan iç savaşta Rus Bolşevikler, yenilgiyle karşı karşıyaydı. Çünkü karşılarında çok güçlü komutanlar olan general Anton Denikin, amiral Aleksadr Kolçak, general Yudeniç ve general Miller vardı.

İç savaşın en iyi savaşçıları olan Türk-İslam askeri birlikleri, Rus Bolşevikleri desteklemeseydi, Bolşevik Rus iktidarı sona erebilirdi. Türk-İslam askeri birlikleri Rus Bolşevikleri destekledi ve iç savaşta, diğer güçler yenildi.

Birbiriyle Çatışan Üç Türk Lider:
Enver Paşa, Mustafa Suphi, Mustafa Kemal

Sovyet Rusya'yla bağ kurmaya çalışan üç ana Türk hareketi vardı.

Birincisi: Enver Paşa hareketi, ikincisi: Mehmet Mustafa Suphi hareketi, üçüncüsü: Mustafa Kemal hareketi.

Bu hareketlerin içinden hangisi Rus Bolşeviklerin yani tercihiydi?

Rus Bolşevikleri dengelere ve kendi devlet politikalarına göre hareket etti, buna uygun olarak ilişkide olduğu kişilerle ya bağlarını zayıflattı-kopardı ya da güçlendirdi.

İlk başta Enver Paşa'yla antlaşmalar yapan Sovyet Rus yetkililer, Enver Paşa'nın Türkistan'da ihtilalci-özgürlükçü "Basmacı" hareketiyle bağlantı kurması nedeniyle Enver Paşa, Rus Kızıl Ordu komiserleri tarafından öldürüldü.

Basmacı hareketi, 1918-1924 yılları arasında Orta Asya'da; Türkistan, Buhara ve Harezm'de ortaya çıkan devrimci bir gerilla hareketiydi. Basmacı hareketinin amacı, Orta Asya cumhuriyetlerini Sovyet Rus emperyalizminin tahakkümünden çıkartmaktı.

Mustafa Suphi ile Mustafa Kemal Mektuplaşması

Mustafa Suphi, İttihatçıların kurduğu komünist partiye egemen olduktan sonra Mustafa Kemal'e, 15 Haziran 1920 tarihini taşıyan bir mektup gönderdi.

17 Haziran 1920 tarihinde Bakü'den yola çıkan Süleyman Sami, 17 Temmuz 1920'de Trabzon'a vardı ve bu mektubu Trabzon Vali Vekaletini de üzerine almış olan Üçüncü Kafkas Fırkası Kumandanı Albay Rüştü'ye verdi.

Bu mektup, kumandan Albay Rüştü tarafından Ankara'ya gönderildi.

İçeriği tam olarak açıklanmayan mektup özetle şöyledir:

"Büyük Millet Meclisi Reisi ve Kuvay-ı Milliye Baş Kumandanı Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

Osmanlı heyeti murahhasası reisi Tevfik Paşa'nın İstanbul'a tebliğ ettiği sulh şartlarına göre, Anadolu rençperinin son nefesine kadar taarruz olduğu anlaşılıyor. Böyle hali kabule razı olan herhangi bir hükümet ve sınıf ile cidale karar vermiş olan İştirakiyyun Teşkilatının müzaheretinize nail olacağı ümidindeyiz. Buradaki faaliyetimiz hakkında Süleyman Sami Yoldaş lazım gelen malumatı arz edecektir. Mağdur halkımızın selameti mübareze inkılabında olduğu kanaatiyle hatmi kelam ve teyidi ihtiram eyleriz.

Türk İştirakiyyun Fırkası Heyet-i Merkeziye Reisi Mustafa Suphi, aza Mehmet Emin Bey."

Mustafa Kemal'in Mustafa Suphi'ye verdiği cevap şöyledir:

"Bakü'de Türkiye İştirakiyyun Komitesi Merkez Heyeti Başkanı Mustafa Suphi Bey ve azadan Mehmet Emin Yoldaşlara.

Süleyman Sami Yoldaş eliyle gönderdiğiniz 15 Haziran 1920 tarihli mektubunuzu aldım. Milletimiz kendisini hiçbir suretle temsil etmeyen İstanbul Hükümeti'nin kabul eylediği barış şartlarını reddetmiştir. Ezici çoğunluğu rençber ve köylüden teşkil edilmiş olan milletimiz Batı emperyalizm ve kapitalizminin mahkumiyetinden kendini kurtarabilmek için bunlara karşı birleşmiş olarak

mücadeleye, savaşmaya karar vermiştir ve bu kararını uygulamaktadır.

Türkiye İştirakiyyun Teşkilatının da aynı kanaat ve amaç ile çalışmakta olmasını büyük bir kıvançla karşıladık.

Milletimiz Ankara'da vücude getirdiği Büyük Millet Meclisi ile kaderine kendi eliyle ve tam bağımsızlık dairesinde el koymuştur. İşbu halk hükümetini meydana getiren teşkilatımızın köyden başlayarak nahiye, ilçe, liva ve vilayet merkezlerine kadar her yerde halk tarafından seçilmiş birer yönetim kurulu vardır ve bu teşkilat Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na bağlıdır. İşbu teşkilat mütareke-den sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaayı Hukuk Cemiyeti adı altında vücude getirilmiş bir teşkilattır. Bugünkü Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti işbu teşkilattan doğmuştur ve bu nedenle Sovyet idare teşkilatından farksızdır. Sosyal devrim dahi gereken aşamalarını geçirmekte olup bu devrimi halktan doğmuş olan Büyük Millet Meclisi yönetmektedir.

Gerek şahsen ben ve gerekse bütün çalışma arkadaşlarım çoğunluğu rençber ve köylüden ibaret olan milletimizin bağımsızlığını kurmak ve sağlamak gibi tek bir amacı izlemekteyiz.

Memleket ve milletimiz her yönden emperyalist ve kapitalistlerin hücumlarına karşı bir durumda olduğu gibi fiilen bunlara katılan İstanbul Hükümeti'nin padişahına atfen memleket içinde yapılan sürekli fesatlardan doğan mahalli anlaşmazlıklara da karşı koymak zorundadır. Bu yüzden milletin birlik ve direncini bozabilecek zamansız ve artık teşebbüslerden çekinmek milletimizin kurtuluşu yönünden zorunludur. Bu gereği gözönünde bulunduran Büyük Millet Meclisi sosyal devrimi sakinlikle ve özlü suretle uygulamaktadır.

Amaç ve ilke yönünden bizimle tamamen birlik olan Türkiye İştirakiyyun Teşkilatı'ndan maddi ve manevi yönden hakkıyla yararlanabilmemiz için teşkilatımızın sadece Büyük Millet Meclisi Başkanlığıyla irtibat kurma ve muhafaza eylemesi gerekir. Türkiye dahilinde uygulanacak her çeşit teşkilat ve devrimler ancak bu kanal aracılığı ile yapılabilir.

Aynı hedefe yürüyen Türkiye İştirakiyyun Teşkilatıyla tamamen işbirliği edebilmek için Büyük Millet Meclisine tam yetkiye sahip bir temsilci göndermenizi ve Büyük Millet Meclisi tarafınızdan Azerbaycan Hükümetine temsilci olarak Bakü'ye gönderilmiş Mehduh Şevket Beyle ilişki kurmanızı ve işbirliği eylemenizi rica eder ve bu vesile ile samimi hürmet ve selamlarımı sunarım.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal."

Talat Paşa, Almanya'dayken arkadaşı Cavid Bey'e yazdığı 15 Kasım 1920 tarihli mektubunda şu değerlendirmeyi yapıyor:

"Mustafa Suphi şimdi Bakü'de bulunuyor ve orada intişar eden Yeni Dünya namındaki komünist gazetesinin ser muharrirliğini yapıyor. Bolşeviklerin nazarında Türk komünistlerin mümessili addolunuyormuş. Bakü Konferansından sonra teşkil edilen encümen-i daimide aza imiş."(1)

Türk Milli Mücadelesinde Sol Hareketler

İlk Türk komünistleri "Türkçü", "Turancı" ve "Pan-Türkist" düşüncesiyle hareket ediyorlardı. Bu düşünceler devrimci-ihtilalci, anti-emperyalist düşüncelerdi.

"Yeşil Ordu", Rusya'da komutan Anton Denikin'nin yönettiği orduya karşı savaşan Kafkas Türkleri tarafından kurulmuş bir gerilla örgütünün adıydı.

Bundan esinlenerek Türkiye'de de "Yeşil Ordu" adında bir çok örgüt kuruldu.

Bu dönem Rusya'da bulunan İttihat-Terakki liderlerinden Enver Paşa'nın Kafkaslar'da "Yeşil Ordu" adıyla kurduğu bir süvari birliğinin Anadolu'ya gelerek kurtuluş hareketine destek vereceği söyleniyordu.

Mehmet Mustafa Suphi de Enver Paşa'nın bu görüşüne paralel olarak "Kızıl Ordu", kurmaya çalışıı.

Bu arada, Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir, "Umumi Harb faciasından arta kalan Erzurum Dadaşların-

dan", Erzurum'da kurduğu atlı askeri birliğe "Yeşil Ordu" adını vermişti.

Kazım Karabekir, bu konuda özetle şu bilgileri veriyor:

"Bu küçük müfrezeyi manen büyütmek için, buna Yeşil Ordu ismini verdim. İşte, Ankara'ya hediye edeceğim bu Erzurum kabadayılarından kurulu atlı müfrezeye bir de büyücek yeşil bayrak verdim. Buna kumandan olarak da Erzurumlu –Ebulhindi Köyünden- Cafer Bey'i tayin ettim. Ne gariptir ki, bizim (Yeşil Ordu) Ankara'ya gittiği sırada, oradaki akıllılar da bu isimde bir cemiyet kurmuşlar."(1)

İslam İhtilal Cemiyetleri İhtilali

Enver Paşa, Moskova'dayken bir taraftan da, "İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı" adıyla bir örgüt kurmuştu.

Ali Fuat Cebesoy, 15 Nisan 1921'de Moskova'da Türk Büyükelçiliği'nde Enver Paşa'yla bir sohbet yapmıştı. Bu sohbet sırasında Ali Fuat Cebesoy, İslam İhtilal Cemiyetleri'nin merkezinin neden Moskova'da olduğu hakkında, "Cemiyetin umumi merkezini Moskova'da yaparken elbette Sovyet hükümeti ile antlaştınız. Bu hususun konuşmalarınız üzerinde tesiri olacaktır. Beni lütfen tenvir buyurur musunuz. Paşam?", diye sorduğunda Enver Paşa, şu cevabı vermişti:

"Hay, hay, memnuniyetle. Berlin'de ve Moskova'da yapmış olduğumuz müzakerelerde Anadolu milli harekatına ve müstakil Türk hükümetine yardım etmek mevzuu konuşmalarımızın daima esasını teşkil etmişti. Evvala hatırımıza insan ve silah yardımı gelmişti. Azerbaycanlılardan teşkil ve teshil edilecek piyade kuvvetleri ve Dağıstanlılardan kurulacak süvari kuvvetleriyle Anadolu'ya yardımı düşünmüştük. Bu teklifime muvafakat eder gibi göründüler. Fakat bir türlü tahakkuk ettirilemedi. Bundan sonra, dünyaya tahakküme başlıyan İngiliz emperyalizmi müşterek düşman olarak kabul edildi. Bu emperyalizm, bir taraftan Şarkın bekçisi olan Türkiye'yi imha için taarruza geçmişti, diğer taraftan Şark milletlerini ve İslam memleketlerini esaret altında inletmeğe devam etmek isti-

yordu. İngiliz emperyalizmi, yeni Rus rejiminin amansız düşmanı olarak tesbit edilmişti. Bu müşterek düşmana karşı, esaslı bir surette harekete geçmek fikrinden İslam İhtilal Cemiyetleri teşkilatı doğdu ve bunda anlaştık. Her türlü maddi yardımın yapılacağı vaadi alındı ve temin olundu."(1)

Neden Rusya-Kafkasya seçildiği konusunda, Talat Paşa, Almanya'dayken Cavid Beye yazdığı 21 Kanunuevvel 1921 tarihli mektubunda, şunları açıklıyordu:

"Ben ümidimi artık kamilen güneşin doğduğu taraflara bağladım. Bütün varlığımla o dairede çalışacağım. Ve cidden pek büyük ümitler besliyorum."(2)

Türk Milliyetçiliğini, Sosyalizmi ve Müslümanlığı Birleştirmeğe Çalışan Bir Örgüt: Yeşil Ordu

Bu dönem, Komünizmle İslamcılık'ın aynı anlama geldiği yaygın bir düşünceydi.

"Yeşil Ordu" teşkilatı, Ankara'da, 1920'de Yusuf Kemal Tengirşek, Hakkı Behiç gibi kişiler tarafından kuruldu.

Yeşil Ordu, programında, "Türk milliyetçiliğini, sosyalizmi ve Müslümanlığı" birleştirmeye çalışan bir örgüttü.

Esasında bu üç teoriyi o dönem bütün Türk komünist hareketler biraya getirmeye, birleştirmeye çalışıyordu.

Yeşil Ordu elemanları, Eskişehir'de "Yeni Dünya" adlı bir gazete çıkartıyordu. Gazetenin alt başlığında, "Müslüman-Bolşevik Gazete" ibaresi yer alıyordu.

1919 yılında kendisini, "Komünist Bolşevikler Fırkası Kırım Müslüman Bürosu Reisi", olarak adlandıran Mehmet Mustafa Suphi de Sovyet Rusya'da, "Yeni Dünya" adında bir gazete çıkartıyordu.

Yeşil Ordu hareketi içinde yer alan değişik güçler arasındaki çatışma nedeniyle Eylül 1920'de Yeşil Ordu teşkilatı dağıtıldı, yerine, 18 Ekim 1920'de, Ankara'da Resmi "Komünist Partisi", kuruldu.

Mustafa Kemal'le İttihatçılar Arasındaki Çatışma:

İç Savaş

Sivas Kurultayı'nda alınan kararlardan birisi de İttihatçı liderlerin kurup, idare ettiği Karakol Teşkilatı'nın "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"ne katılmasıydı.

Mustafa Kemal, bütün gücün tek bir yerde toplanmasını ve tek bir liderin idaresinde hareket etmesini istiyordu.

İttihatçılar, bunu yapmadı ve faaliyetlerine devam etti. İttihatçılar da kendilerini güçlü görüyor ve bu düşünceye göre hareket ediyordu. Bu nedenle, Mustafa Kemal hareketiyle İttihatçılar arasındaki sürtüşme, tartışma ve çatışma kurtuluş savaşı süresince ve sonrasında da her alanda devam etti.(1)

Ankara Hükümeti, kendi başına hareket eden gerilla hareketlerini 8 Kasım 1920 tarihinde aldığı bir kararla, düzenli orduya katmaya karar verdi.

Çerkes Ethem, Ankara Hükümeti'nin bu kararına uymadı. Bunun üzerine, Ankara Hükümeti, 27 Aralık 1920 tarihinde şöyle bir karar daha aldı:

"1-Birinci Seyyar Kuvvetler, bütün öteki birlikler gibi, hiçbir kayıt ve koşula bağlı olmaksızın, hükümetin yönetmenliklerine ve buyruklarına uymak, askeri disiplin altına girmek zorundadır...

2- Yukarıdaki kararları Genelkurmay Başkanlığı uygulayacaktır."

Kendi başına hareket eden-karar veren gerilla kuvvetleri içinde en güçlüsü Çerkes Ethem'inkiydi.

Ankara Hükümeti'nin silahlı kuvvetleri, Ankara Hükümeti'nin kararlarına uymayan Çerkes Ethem'in gerilla kuvvetlerinin bulunduğu Kütahya'ya saldırdı ve Çerkes Ethem'in gerilla birlikleri dağıtıldı.

Çerkes Ethem'in gerilla birliklerinin ve Yeşil Ordu'nun dağıtılması sonrasında, "Yeşil Ordu"nun bazı kurucuları,

Türkiye'nin şehirlerinde ilk önce, "Türk Halk Komünist Partisi" adı altında örgütlendi.(2)

İttihatçı Türk Komünist Fırkası ile Halk Şuralar Fırkası

Türkiye'de ve Rusya'da kendilerini komünist olarak nitelendiren bir değil bir çok komünist Türk topluluk vardı.

Bu dönemde kurulan bir diğer komünist partisi de İttihatçı liderlerden Enver Paşa tarafından kurdurulan İttihatçı "Türkiye Komünist Fırkası (TKF).", idi.

İttihatçı-TKF,1920 yılında Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de kurulmuştu.(1)

Kurucular arasında Halil Paşa, Dr. Fuat Sabit Ağacık, Süleyman Sami, Baha Sait, Süleyman Nuri, Salih Zeki, Erkanı harp Mustafa, Talat Muşkara (Küçük), Nail Bey, Naim Cevat gibi şahıslar bulunuyordu. Bu parti, bir süre sonra Mehmet Mustafa Suphi'nin etkisine girmişti.

Enver Paşa, bunun üzerine, İttihat ve Terakki Fırkası'nı yeniden canlandırmak amacıyla Bakü'de toplanan Doğu Halkları Kurultayı'ndan hemen sonra "Halk Şuralar Fırkası" adında bir örgüt kurmuştu. Tüzük hazırladı. Bunları Anadolu'da bulunan taraftarlarına göndererek dağıttırdı.(2)

Halil Paşa (Kut), Lenin'le Şubat 1921 sonlarında görüşüp bazı antlaşmalara vardıktan sonra Trabzon'a gitti.

Amacı, Halk Şuralar Fırkası'nı Anadolu'da yaygınlaştırmaktı.

Enver Paşa, Cemal Paşa'ya Moskova'dan yazdığı 15 Nisan 1921 tarihli mektubunda, bu partiden şöyle bahsediyor:

"Anadolu'da Meclis'te Halk Şura Fırkası diye programı evvelce takdim olunan bir fırkamız vardır. Onlar Anadolu'da kanuni olarak maksadımızı müdafaa ediyorlar."(3)

Enver Paşa, bu konuda şunları açıklamıştı:

"İslam İttilal Cemiyetlerine eşit olarak her Şark ve Müslüman milletin de bir de Siyasi Halk Şuralar Fırkası teşkilini düşündüm.

İhtilal Cemiyetleri, İngiliz emperyalizmi ile mücadele ederken Halk Şuralar Fırkası da bulundukları yerde idareyi halka kadar götürecek hem İhtilal Cemiyetlerini besliyecek ve hem de ihtilal hareketleri yapacaktı."(4)

O dönem, Anadolu Hükümeti adına Türk Büyükelçisi olarak Moskova'da bulunan Ali Fuat Cebesoy, Halk Şuralar Fırkası hakkında şu bilgileri vermektedir:

"Büyük Millet Meclisi Kemal Paşa'nın imzasıyla 10 Mayıs 1921 tarih ve 672 numaralı şifreli bir telgraf aldım. Bu telgrafta, Trabzon'da bulunan Halil Paşa'nın hareket tarzının Halk Şuralar Fırkası'nın teşkil ve teftişi ile alakalı görüldüğünü, Erkan-ı Harp Binbaşısı Naim Cevat Bey'in de izinsiz olarak memleket haricinde dolaştığı ve bu kere Amasra'da karaya çıktığı bir sırada üzerinde Halk Şuralar Fırkası'na ait bir çok program ve beyannameler bulunması üzerine Ankara'ya çağırıldığı, keyfiyetin İcra Vekilleri Heyeti tarafından tetkik edilerek Halil Paşa'nın hudut haricine çıkartılmasına ve Erkan-ı Harp Binbaşısı Naim Cevat Bey'in de tevkifine karar verildiği bildiriliyordu."(5)

Enver Paşa, 1921 Temmuz ayının sonunda Anadolu'ya geçmek üzere Moskova'dan Batum'a gitti. 5 Eylül 1921 tarihinde, Halk Şuralar Fırkası'nın kurultayını yapmak istiyordu. Bunun için Ankara Hükümetine başvurdu, fakat Enver Paşa'nın bu isteği reddedildi.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF), 1920'de kurulmuştu.

"Yeşil Ordu" hareketinin kurucularından bazıları da bu partinin kurucuları arasında yeraldı.

Kısacası, bu dönem, kendilerini komünist ya da sosyalist olarak nitelendiren kişiler, komünist olarak adlandırılan hareketler arasında bulunmak amacıyla bir o harekete, bir bu harekete gitti geldi.

Ali Nazım Öztelli-Resmor, Yeşil Ordu'nun kurucusu, aktif elemanlarındandı.

23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan TBMM'ne Tokat milletvekili olarak girdi.

4 Eylül 1920'de Mustafa Kemal'in adayı Refet Bele'ye karşı İçişleri Bakanı seçildi. Ama Mustafa Kemal'in baskısı sonucunda iki gün sonra istifa etmek zorunda kaldı.

Ali Nazım Öztelli-Resmor, 7 Aralık 1920'de kurulan, islamcı-komünist eğilimli Türk Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) kurucuları arasına katıldı ve partinin genel başkanı oldu.(1)

Partinin yayın organı "Emek" adlı gazeteydi.

THİF, 1921 Ocak ayında kapatıldı. Yöneticileri tutuklandı ve Ankara'da İstiklal Mahkemesi'nde yargılandı.

Kurtuluş

Öğrenci oldukları Almanya'da 1919 yılında, Spartakist ayaklanmasına tanık olmuş bazı Türk öğrenciler, bu harekete fiilen katılmıştı.

Bu harekete katılan ve Berlin'de "Kurtuluş" isimli dergiyi çıkartan bir Türk öğrenci topluluğu vardı.

"Kurtuluş" dergisinin birlikte basılan birinci-ikinci sayısı 1 Mayıs 1919'da, Berlin'de yayınlanmıştı. Dergi, Berlin'de tek bir kez yayınlanmıştır. Derginin diğer sayıları, Türkiye'de yayınlandı.(1)

Berlin'de çıkartılan "Kurtuluş" dergisinin birlikte yayınlanan bir ve ikinci sayısında, "Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisinin Organıdır", ibaresi bulunmaktadır.

Bu dergiyi çıkartanlar arasında Mehmet Vehbi Sarıdal, İsmail Hakkı Hilmioğlu (Arap), Ethem Nejad, Sadık Ahi (Mehmet Sadık Eti), Lemi Nihat, Mümtaz Fazlı Taylan, Hamit Sadi Selen, Nurullah Esat Sümer, Vedat Nedim Tör gibi kişiler bulunmaktaydı.

1919 yılı yazında Berlin'den İstanbul'a gelen, "Kurtuluş" olarak adlandırılan harekete yurt dışında tıp öğrenimi gören Şefik Hüsnü Değmer'le pedagoji eğitimi gören Sadrettin Celal Antel de katıldı.

"Kurtuluş" dergisinin Türkiye'deki ilk sayısı 20 Eylül 1919'da yayınlandı.

Bu topluluk, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF)'nı Türkiye'de resmen kurmak için çaba gösterdi.

TİÇSP'nin kurulması için ilk başvuru Temmuz 1919'da yapıldı. İç işleri Bakanlığı'nca reddedildi. 12 Eylül 1919'da tekrar başvuru yapıldı. Başvurunun bürokratik işleyişi o kadar ağır ilerliyordu ki, resmi kurumlar arasındaki yazışmalar bürokratik işlemler nedeniyle başvuru 17 Aralık 1919'da ancak kabul ettirilebildi.

Ankara-Komünist Partisi

Bir adıyla Resmi Türkiye Komünist Partisi diğer bir adla Ankara-Komünist Partisi (Ankara-KP), 18 Ekim 1920'de kuruldu.(1)

Kurucuları arasında şu kişiler vardı:

Yunus Nadi Abalıoğlu, Tevfik Rüştü Aras, Mahmut Esat Bozkurt, Kılıç Ali, Hakkı Behiç Bayiç, Ali Fuat Cebesoy, Mahmut Celal Bayar, İhsan Eryavuz (Topçu), Refik Koraltan, Eyüp Sabri Akgöl, Süreyya Yiğit.

Ankara-Komünist Partisi'nin 9 kişilik kurucu heyeti ile 30 kişilik umumi idare merkezi vardı. Hükümet de bu partinin kuruluşunu onayladı.(2)

Ankara-KP'nin kurucuları arasında Yeşil Ordu'yu kuranlar da vardı.

Ankara- Komünist Partisi'nin kurucularının hepsi Birinci Ankara Hükümeti milletvekiliydi.(2)

Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, İsmet İnönü, Fevzi Çakmak, Kazım Karabekir, Ankara-Komünist Partisi üyesiydi.

Sovyet Rusya'yla ilişkilerdeki öncelikler nedeniyle Türk kurtuluş hareketini yürüten liderler arasında tartışma ve çatışmalar yaşanıyordu.

Enver Paşa, Moskova'dan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 17 Temmuz 1921 tarihli mektubunda şu iddialarda bulunmaktaydı:

"Paşa Hazretleri, ben Bolşeviklerden şahsi bir menfa'at te'mine çalışsaydım, sizlerin Bolşevik olduğunuz zaman ben Bakü'da hakikati ve ne olduğunu alem i'lan ederek hatta orada ba'zılarının ma'nasız ta'arruzuna uğramayı da göze aldırmazdım."(3)

Ankara-KP, Komintern'e üye olmak için başvurdu ama üyeliği kabul edilmedi.(4)

"Yeni Gün" ve "Yeni Dünya" adındaki gazeteler, Ankara-KP'nin yayın organı niteliğindeydi.(5)

Resmi TKP demek küçümseme anlamında ele alınmamalı karşısındayım.

Rusya'daki Komünist Partisi de resmi bir komünist partisiydi.(6)

Birinci Doğu Halkları Kurultayı

Bir dönem Başkurdistan reisi olan Zeki Velidi Togan, Sovyet Rusya'nın emperyalist tavrına karşı çıktığı için Lenin ve Stalin yönetimi tarafından aranırken bazı çalışmalar yapmış ve arada Bakü'deki kurultaya da katılmıştı. Zeki Velidi Togan, bu konuda özetle şunları anlatıyor:

"5-6 Temmuz'da Baku'ya geldik...Ben Baku'da Türkiyeli komünist Mustafa Suphi'nin evinde kaldım. O'nu Moskova'dan tanıyordum. O komünist ise de Rusların Şark siyasetini beğenmiyordu, bilhassa harp esiri olan Türkiyelilerden bazılarını 'Hakiki komünist' sayıp kendisini kenara bırakmak istemelerinden dolayı Stalin ve arkadaşlarına küskündü. Bana Baku'da ikametim müdde-

tince evinde kalmamı teklif eden de kendisi idi... Baku'da 1-5 Eylül'de toplanan Baku Şark Milletleri Kongresi' başta Moskova'da Başkurdistan mümessiliğinde Cemal ve Halit Paşaların huzurunda tarafımdan ortaya atılmışsa da bu iş Stalin'in 'Milli İşler Komiserliği' ve 'Müslüman Komünistleri Merkezi' tarafından düzenlendi...Baku'da ben doğrudan doğruya 'Türk Komünist Partisi Merkezi'ne gittim. Mustafa Suphi'yi gördüm. Parti merkezi binasında Partinin azası olan Azerbaycanlı Emin Efendizade'ye ve sonradan Kırım Cumhurreisi olan Veli İbrahimov'a verilmiş dairede onların misafiri olarak kalacağımı söyledi. Hiç de korkmayın, dedi."(1)

Birinci Doğu Halkları Kurultayı, Bakü'de 1 Eylül 1920- 8 Eylül 1920 tarihleri arasında toplandı.

Türk komünisti Mir Seyit Sultan Galiyev'in isteği-çabasıyla toplanmıştı kurultay.

İktidardaki Sovyet Rusya hükümeti, pek sıcak bakmamıştı bu kurultaya ama mecburen katılmıştı.

Birinci Doğu Halkları Kurultayı'na katılan en kalabalık topluluk Türk temsilcilerdi. 235 temsilciyle katılmışlardı.

Bu Kurultay'a katılanlar arasında Mehmet Mustafa Suphi, Ethem Nejat, Şevket Süreyya Aydemir, Zeki Velidi Togan (Zeki Validof), Enver Paşa da vardı.

Enver Paşa, Doğu Halkları Kurultayı'na Fas, Tunus, Cezayir ve Trablusgarp ihtilalcilerini temsilen katılmıştı. Konuşma yapmadı ama Enver Paşa adına hazırlanan bir metin okundu.

Kurultayda, Enver Paşa adına okunan bildirge özetle şöyleydi:

"Yoldaşlar, arkadaşlarım ve kendi adıma biz dünya emperyalizmine ve kapitalizmine karşı savaş veren hepimize Baku'da toplanma olanağı veren 3. Enternasyonal ve Başkanlık Kuruluna teşekkür ederim... Yoldaşlar, Türkiye'nin savaşa girdiği anda dünya iki kampa bölünmüştür. Birincisi yaşlı çarlık Rusya'sının ve kapitalist ve emperyalist müttefiklerinin, ikincisi ise Almanya'nın ve aynı nitelikte müttefiklerin oluşturduğu kamplar. Biz, amaçları bi-

zi boğmak olan Çarlık Rusya'sına, İngiltere'ye ve müttefiklerine karşı direniyorduk ve en azından hayatımıza kastetmeme sözünü veren Almanya'nın yananda savaşa girdik. Alman emperyalistleri yağmacı amaçlarını gerçekleştirmek için bizden yararlanıyorlardı. Ama bizim yalnızca tek bir düşüncemiz vardı: Bağımsızlığı korumak... Yoldaşlar, savaş boyunca en önemli mevkilerden birindeydim. Emin olun ki Almanya'nın yanında savaşa girmek zorunda kalmamızdan üzüntü duyuyorum. Emperyalizmden ve Alman emperyalizminden en azından İngiliz emperyalizminden nefret ettiğim kadar nefret ederim ve bütün emperyalistlere lanet yağdırırım. Çalışmadan zengin olmayı düşünenlerin yok edilmesi gerektiği düşüncesindeyim. Ben emperyalizmi bu açıdan göz önüne alıyorum... Yoldaşlar, burada tamamen benim temsil ettiğim Fas, Cezayir, Tunus, Trablusgarp, Mısır, Arabistan ve Hindistan devrimci örgütleri birliği bu sorunların çözümünde tamamen sizlerle işbirliği halindedirler. Örgütler birliği bütün devrimci araçların kullanılmasıyla emperyalist yırtıcı hayvanların dişlerinin kırılmasının ve onların kimseye zararları dokunmayacak bir hale getirilmesinin başarılacağına kesinlikle inanmaktadır. Yoldaşlar, bu eseri yaratmak için havaya kalkan eller birbirine uzanıyor. Ben sonuna kadar bizimle birlikte dövüşmek isteyenlerin elini sıkıyorum; mücadele uzun olacaktır ama bizim zaferimizle bitecektir. Yoldaşlarımıza başarılar dilerim."

Kurultaya Türk hükümeti adına gözlemci olarak İbrahim Tali Öngören katılmıştı.

Ankara Hükümeti adına Bakü Kurultayı'na katılan İbrahim Tali Öngören'in bildirgesi özetle şöyleydi:

"Yoldaşlar, Anadolulu köylüler ve devrimciler, çevreleri bu İtalyancılar ve hainlerle dolu olduğu halde büyük bir içtenlik ve heyecan ile uluslararası devrime başvurdular. Onlar, tüm insanlığa kurtuluş getirecek olan 3. Enternasyonal'in kaderine bağlı olduklarına inanıyorlar."

Kurultaya, 55'i kadın toplam 1891 delege katılmıştı.

"Birinci Dünya Savaşı Doğu Halkları Kimin Kölesi Olacak Diye Yapıldı"

Doğu Halkları Kurultayı'nın yayınladığı çağrı özetle şöyleydi:

"Doğu'nun Halklarına,

Doğu Halkları! Altı yıl önce Avrupa'da dev gibi canavarca bir boğuşma patlak verdi –otuzbeş milyon insanın ölümüne varan, yüzlerce şehri, binlerce yerleşme birimi yıkan, Avrupa ülkelerini kırıp geçiren ve bütün halkları eşi görülmemiş bir yoksulluğa, duyulmamış bir açlığa düşüren Dünya Savaşı.

Asya ve Afrika'yı az etkileyen bu dev savaş Avrupa'da yayıldı.

Avrupa halkları birbirlerine girdiler; Doğu halklarının katılması, onlara oranla küçüktü; yalnız, Alman kapitalistlerinin dizginleri altına girmiş bulunan yöneticilerinin aldatmasıyla birkaç yüzbin Türk köylüsü ve İngiliz ve Fransız bankerlerinin endüstricilerinin çıkarları uğruna Fransa'nın uzak savaş alanlarında ölüme terkedilen iki üç milyon Hintli ve Zenci köle – o banker ve endüstricilerin çıkarları bu insanlara tümüyle yabancıydı, ne olduğunu kavrayamıyorlardı bile.

Doğu halklarının bu büyük savaştan uzak kalmış olmalarına ve paylarının önemsizliğine karşın, bu kıyım yine de Avrupa ülkelerinden ve halklarından çok, Doğu ülkeleri ve halkları üstüne yapıldı. Dünya Savaşı, bütün dünyanın, özellikle de Asya'nın-Doğu'nun paylaşılması için yapıldı. Asya ülkelerine sahip çıkacak, Doğu halkları kimin kölesi olacak diye yapıldı.

Türk, İranlı, Mısırlı ve Hintli köylü ve işçilerin derisini kim yüzecek, İngiliz kapitalistleri mi, yoksa Alman kapitalistleri mi, bunu kararlaştırmak için yapıldı.

Dört yıl süren canavarca kıyım, İngiltere ve Fransa'nın zaferiyle sonuçlanmıştır. Alman kapitalistleri ezildi, ama onların yanında bir bütün olarak Alman halkı da ezildi, yıkıldı ve açlıktan ölmeye mahkum edildi. Savaştan zaferle çıkan Fransa'nın hemen bütün ergin nüfusu erimiş, endüstri bölgeleri yerle bir olmuş, boğazlaşmaktan kanı tükenmiş ve zaferi kazanmasına karşın, bitkin bir hale

gelmişti. Bu büyük ve vahşi kıyımın sonunda, Avrupa ve Asya'da en güçlü tek egemen olarak emperyalist İngiltere kaldı. Bütün Avrupa'da bir tek İngiltere, yeterince kuvvetli olmayı başardı. Çünkü kendisi için başkalarını –köle ettiği halkları- Hintlileri ve Zencileri döğüştürmüştü. İngiltere, bu savaşı pençesi altında tuttuğu sömürgelerin kesesinden yürütmüştü.

İngiliz Hükümeti, zaferi kazanıp da bütün bir yarı kürenin güçlü egemen devleti olunca, uğrunda savaşılan amaçların hepsini birer birer gerçekleştirmeye, bütün Asya ülkelerini yutmaya ve bütün Doğu halklarını tamamiyle köle etmeye başladı.

Hiç kimse tarafından engellenemeyen ve artık hiç kimseden korkusu kalmayan İngiltere devletinin başındaki bir avuç azgözlü kapitalist banker, her türlü ar ve haya duygusunu bir yana atıp en açık ve en utanmaz bir biçimde Doğu ülkelerinin işçi ve köylülerinin köleleştirmeye koyuldular.

Emperyalist İngiltere, Türkistan, Hiva, Buhara, Azerbaycan, Dağıstan ve Kuzey Kafkasya'ya bile sızmıştır. İngiliz ajanları her yere sokuluyor ve sömürülen halkların alınteri ve kanıyla elde edilmiş altınları çevrelerine saçıyorlar. Her yerde İngilizler, tiranları ve despotları, hanları ve beyleri desteklemeye çalışıyor. Boy gösteren devrimci hareketi boğmaya ve bütün halkları her ne pahasına olursa olsun bir baskı ve çaresizlik durumunda, yoksulluk ve bilgisizlik içinde tutmaya uğraşıyorlar.

Çünkü Doğu halklarının baskı ve çaresizlik durumunda, yoksulluk ve çaresizlik içinde kalması, emperyalist İngiltere için bir zenginlik kaynağıdır.

İngiliz kapitalistleri bütün Doğu halklarını proleterleştirmek, köylülerin, zanaatçıların, tüccarların ekonomik düzenlerini yıkmak, dükkanlarında, maden ocaklarında hapsedip zorla çalıştırmak istiyorlar. Dayanılmayacak kadar ağır bir çalıştırmayla, İngiliz kapitalistleri köleleştirilmiş Doğu halklarının pestilini çıkartacak ve bu işçilerin alınterini, bu köylülerin kanını artı değere, kazanca, kara, saf altına, paraya çevirecektir.

Emperyalist İngiltere'nin Doğu halkları için hazırladığı gelecek işte budur.

İngiliz kapitalistleri, Doğu halklarının örgütlü gücüyle şimdiden karşı karşıya gelmiş durumda: bu halklar Komünist Enternasyonal'in Kızıl Bayrağı altında birleşti, bütün dünyayı, bütün insanlığı her türlü sömürü ve baskıdan kurtarma ödevini üstlenen devrimci işçiler birliğinin Kızıl bayrağı altında.

Doğu Halklarının Birinci Kurultayı, İngiltere'yi yöneten kapitalistlere, bütün dünya işitsin diye yüksek sesle haykırıyor: 'Bu olmayacak.'

'Köpekleriniz Doğu halklarını parçalayamayacak. Siz, bir avuç zalim, milyonlarca Doğu köylü ve işçisini köle yapamayacaksınız. Bu kere yutabileceğinizden daha büyük bir lokma kopardınız, boğazınızda düğümlenip kalacak.'

Uzun bir süredir, Doğu halkları karanlık bir bilgisizlik içinde yüzdü, zorbaların baskısı, yabancı kapitalistlerin boyunduruğu altında kaldı. Rus halklarının kapitalist kölelik zincirlerini parçalayan dünya savaşı ve işçi devriminin yıldırımları, Doğu halklarını da yüzyıllardır süren uykularından uyandırdı, şimdi ayağa kalkıyorlar.

Uyanıyor ve Kutsal Savaş, "gaza" çağrısını benimsiyorlar. Bu, bizim çağrımız.

Bizler Doğu'nun bütün halklarının; Hindistan, Türkiye, İran, Mısır, Afganistan, Belucistan, Kaşgar, Çin, Hindi Çini, Japonya, Kore, Gürcistan, Ermenistan, Irak, Suriye, Filistin, Hiva, Buhara, Türkistan, Fergan, Tataristan, Başkırdistan, Kırgızistan vb. emekçi kitlelerinin temsilcileri, birbirimizle ve Batı'nın devrimci işçileriyle bozulmaz bir birlik içinde birleşmiş olarak, bir Kutsal Savaş'a kalkmaları için halklarımıza sesleniyoruz.

Avrupa'da geri kalan son güçlü yırtıcı hayvan, İngiltere, Doğu halklarını kendine köle etmek ve mallarını yağmalamak için kara kanatlarını Müslüman ülkelerin üstüne yaymış.

Doğu halklarına korkunç bir kölelik, yoksulluk, baskı ve sömürü getiriyor. Kendi kurtuluşunuzu gerçekleştirin artık, ey Doğu halkları!

Bu yırtıcı hayvanla boğuşmak için kalkın artık!

İngiliz istilacılarına karşı bir Kutsal Savaş içinde tek bir adam gibi kalkın ayağa!

Hepiniz, ortak düşmana, emperyalist İngiltere'ye karşı mücadele etmek için kalkın!.

Dünyanın ileri ve geri, bağımlı ve bağımsız, metropol ve sömürge ülkeler diye bölünmesini ortadan kaldırmak için sizi bir Kutsal Savaş'a çağırıyoruz.

İnsanlığı kapitalist ve emperyalist köleliğin boyunduruğundan kurtarmak, bir halkın bir başkasını ezmesine, insanın insanı sömürmesine son vermek için bir Kutsal Savaş'a çağırıyoruz!.

Doğu Halklarının ve bütün dünya emekçilerinin emperyalist İngiltere'ye karşı Kutsal Savaş'ı sonsuz bir ateşle yansın!.

Kurultay Başkanı: Zinovyev, Kurultay Sekreteri: Ostrovski.

Başkanlık Divanının Şeref üyeleri: Radek (Rusya), Rosmer (Fransa), John Reed (ABD), Janson (Hollanda), Yoşihara (Japonya), Bela Kun (Macaristan), Quelch (İngiltere), Steinhardt-Gruber (Almanya), Şablin (Balkan Federasyonu).

Başkanlık Divanı üyeleri: Mehmet Mustafa Suphi (Türkiye), Tahsin Bahri (Türkiye), Hafız Mehmet (Türkiye), Nerimanov (Azerbaycan), Musayev Elçiev (Azerbaycan), Karriyev (Türkistan), Niyaz-Kulu(Türkmenistan), Mehmedov (Buhara), Nazır-Sıtkı (Hindistan), Karid (Hindistan), Digurov (Terek bölgesi), Konstanyan (Ermenistan), Enikeev (Tatar Cumhuriyeti), Ağazade (Afganistan), Azim (Afganistan), Makharazade (Gürcistan), Mahmudov (Fergan), Kuleev (Hazer ötesi), Van (Çin), Abdulayev (Hiva), Molla Bekcan Rahmanov (Hiva), Korkmasov (Dağıstan), Aliyev (Kuzey Kafkas), Amur-Sanan (Kalmuk Cumhuriyeti), Haydarhan (İran), Narbutabekov (Taşkent), Sedadceddin Kardaşoğlu (Dağıstan)."

Mustafa Suphi'nin TKP'si

Mustafa Suphi, 1918'den beri Komünist Partisi kurmak için çalışmaktaydı.

"Birinci Doğu Halkları Kurultayı"nın bitiminin hemen ertesinde 10 Eylül 1920 Cuma günü, TKP'nin kuruluş kurultayı, Bakü'de Rus Kızıl Ordu Kulübü'nde açıldı.

74 delegenin katıldığı Kurultay, 10 Eylül 1920-16 Eylül 1920 tarihleri arasında yapıldı.

Erzurum delegelerinden Cevad Dursunoğlu, Başkanlık Divanına seçilmişti.

Kurultayın ilk gününde Mustafa Suphi, şu konuşmayı yapmıştı:

"Türkiye İştirakiyun Teşkilatının birinci kurultayını açmakla kendimizi mutlu sayıyoruz. (Sürekli alkışlar, ayrıca Enternasyonal marşı çalınmaktadır.) Arkadaşlar, bir zamanlar bir hayal halinde kabul olunan komünizm, bugün, Rusya'da meydana getirdiği hayatla, kurduğu yeni hükümet şekliyle, Kızıl Ordusu'yla, amele, rençber, ahali içerisinde kuvvetlendirdiği teşkilatıyla doğunun ve bütün dünyanın ezilen millet ve sınıflarına pek büyük ümit veriyor. Son aylar içerisinde, bize görünen iki büyük manzara bu ümitlerin ne kadar esaslı olduğunu gösteriyor. Bu manzaralardan biri, Üçüncü Enternasyonal'in ikinci kurultayıdır ki orada doğu ile batının muhtelif bölgelerinden gelmiş 37 millete mensup amele ve rençber temsilcileri toplanmıştı. Bu toplantı proleterya hareketlerinin yeryüzünde ne derece güçlü olduğunu gösteren açık ve maddi bir delildir. Diğer taraftan, toplantısını henüz bitiren Uluslar arası Doğu Kurultayında doğunun muhtelif milletleri, Hindliler, Cavalılar, İranlılar, Türkistanlılar, Buharalılar, Dağıstanlılar, Kırımlılar, Türkiyeliler ve Gürcintan ve Ermenistan ezilen milletleri tarafından gönderilen binlerce vekiller bir yerde toplanarak aynı hedefe doğru çalışma ve iradelerini ilan etmiş olmakla Avrupa cihangirlerine karşı azim ve amaçlarını anlatmış oldular. Üçüncü Enternasyonal'in kurultayı son celsesini kapatırken, Rusya'nın muzaffer Kızıl Ordusu'nu dünya proleteryasının ve doğunun ezilen milletlerine yardımcı ve savunmacı bir ordu olarak ilan etmiştir. (Şiddetli alkışlar.) Bakü'de toplanan Uluslararası Doğu Kurultayı da Avrupa ve ABD'nin zalim ve hunhar emperyalizmine karşı mukaddes mübareze ilan etti. (Şiddetli alkışlar). İşte bu iki örnek

karşısında Bolşevizmin yeryüzündeki toplumsal devrime nasıl esaslı bir dayanma noktası olduğu meydana çıkıyor. Türkiye'deki son olayları incelerseniz, gelen arkadaşları dinlerseniz, partimize gönderilen mektupları görseniz, memleketimizin son ümidinin Bolşevizmde olduğuna inanırdınız. Arkadaşlar, bilyük Rusya devrimi üç sene zarfında çok önemli işler başardı. Hiç kimsenin ümit etmediği halde Rusya proletaryası önce bir devrim ordusu meydana getirdi ki cihanı hayran bıraktı. İşte bu devrim ordusu şimdi demir ellerini doğuya uzatıyor. Doğu siyaseti Üçüncü Uluslararası kurultayın tutanağında birinci maddeyi oluşturuyor. Bu meselede en çok ilgili olanlar şüphesiz bizleriz. Biz Türk komünistleri bu hareketin değerini bilmeli, tarihin kaydedeceği bu fırsatı iyi değerlendirmeliyiz. Biz de kendi memleketimizde Avrupa emperyalizminin ve dışarıdaki ve içteki düşmanların haddini bildirmeliyiz. Bütün bu arzularımızı niyet ve dilek halinden çıkartıp gerçek haline koyacak, bir kurultaydır. Türkiye komünist kurultayı Rusya'dan uzanan bu demir elleri tutabilecek güçler yetiştirecek ve partimiz yalnız Türkiye'de değil, bütün doğuda ihtilalin bayrağı olacaktır. (Alkışlar) Onun için, yaşasın Türkiye Komünist Partisi. (Alkışlar) Yaşasın bütün komünist partilerini sıcak bağrında toplayan Üçüncü Enternasyonal. (Alkışlar ve Marş) Yaşasın Doğu'da birinci ihtilal ocağı kuran Azerbaycan Şura Cumhuriyeti." (Alkışlar)

İkinci konuşmayı, Azerbaycan İhtilal Reisi Neriman Nerimanov yaptı.

TKP'nin Merkez Komitesinde şu kişiler de yeraldı:

Savaş tutsağı askerlerden ve Almanya'da Spartakist hareketini izlemiş olan (Kayserili) İsmail Hakkı Hilmioğlu, Mehmet Emin, Hakkı, Nazmi ve Süleyman Nuri.

TKP Kurultayında, Ethem Nejat genel sekreter, Mustafa Suphi başkan seçilmişti.

"Türk Kızıl Alayı", Türkiye'ye Geliyor

Mustafa Suphi, Sovyet Rusya'da, 1917 ekim-kasım devriminden önce esir bulunan Türklerden, "Türk Kızıl Alayı" adı altında bir askeri birlik oluşturmuştu.

"O sıralarda Rusya'nın değişik bölgelerinde 63 bin Türk savaş esirinin yanısıra Türkiye'den giden binlerce göçmen işçi de vardı. 25 Mayıs 1919 tarihli Ulusların Yaşamı dergisi sadece Kırım'da on bin Türk işçisinin bulunduğundan bahseder. Bu gazeteye göre, örneğin bir nehrin deltasında kurulan bir liman şehri olan Rıyazan'da sadece Türk işçilerinden oluşan bir su dağıtım şebekesi faaliyet göstermektedir."(1)

Türk Komünist liderlerden Neriman Nerimanov, 7 Ocak 1919 tarihinde, Rusya'da bulunan esir tutulan Türk askerleriyle bir kurultay yapmıştı.

Nerimanov, kurultayda yaptığı konuşmada katılanlara şöyle seslenmişti:

"Yoldaşlar, eğer sizler, bedbaht Türk proleteryasını ölümden ve gelecekteki köle durumundan kurtarmak istiyorsanız ele ele verin ve Türkiye'de sosyal devrimin meşalesini yakın, biz bütün gücümüzle yanınızda olacağız... Ruslar, Türkiye'deki Bolşevik propagandasında Sovyetler'deki Türk esirlerinden de faydalanacaklardır. Taşkent ve Semerkant'ta bulunan Türk subayları Bolşeviklerle işbirliği içinde çalışmaktadırlar. Taşkent'te 15 kadar Türk subayı çeşitli yerlerde eğitimle uğraşmaktadır. Semerkant'daki Türk subayları, aynı şekilde öğretmenlik yapmaktadır. Müfazim Efendi adındaki bir subay Semerkant bölgesinin Maarif Komseri ve diğer bir subayda Aşkabad'da 'Cemiyet-i İslamiye' başkanıdır. Yine Taşkent'te bulunan Türk subaylarından bir kişinin başkanlığında bir 'Hilal-i Ahmer Cemiyeti' ve Hindistan inkılapçılarının ve Türkistan'da ileri gelenlerin girişim ve yardımlarıyla 'Şarki Anadolu' ismiyle diğer bir cemiyetin kurulması için çalışılmıştır."(2)

Bakü Kurultayına "Türk Kızıl Askerleri" adına katılan Mehmet Emin, Kurultayda, özetle şunları söylemişti:

"Üç seneden beri Rusya inkılabının muhtelif cephelerinde canını vermek için çarpışan kızıl Türk askerleri diyorlar ki: Bugünden itibaren Türkiye'nin hakiki inkılabı uğrunda son damlasına kadar kanımızı feda etmeye hazırız."

Mehmet Emin, bu sözleriyle büyük alkış almıştı.

TKF tarafından oluşturulan "Türk Kızıl Alayı", 25 Mart

1921'de Kars'a geldi. Tren istasyonunda halk tarafından gösterilerle karşılandı.

Türk Kızıl Alayı 265 asker, 19 subaydan oluşturulmuştu. İçlerinde 18 Hintli, onbir Nahcıvanlı ve dört İranlı vardı.

Türk Kızıl Alayı'nda yeralan askerler Batı Cephesine gönderilmiş, İstiklal Savaşı'nın sonuna kadar savaşmışlar, bazıları şehit düşmüştü.

"Çerkesizm ve Türkizm"

Mustafa Suphi ve arkadaşları, Aralık 1920'de Sovyet Rusya'dan Türkiye'ye gelmek için yola çıktı.(1)

Mustafa Suphi'nin yanında olduğu söylenen kişiler şunlardı:

Karısı Mariya (Meryem) Suphi (Rus yahudisi olduğu hakkında bilgi mevcuttur), Bahaeddin, Ethem Nejat, Hariboğlu (Halitoğlu da olabilir) Mehmet, Maksut, Hayreddin, Dr. İsmail Hakkı (Arap), Topçu Bnb. İsmail Hakkı, Kazım Hulusi, Azerbaycanlı Mehmet Emin Vehbi, Mustafaoğlu Mehmet, Süleyman Sami, Yüzbaşı Sürmeneli Kınalıoğlu Yakup, Nazmi İsmail Çitoğlu, Kazım Ali Şefik, Emin Şefik (Mühendis), Mehmet Ali, Cemil Nazmi, Tayyareci Hilmi, Tayyareci Tevfik.(2)

Mustafa Suphi, yanındaki arkadaşlarıyla, Sovyet Rusya'nın yeni Ankara elçisi Polikarp Gurgenoviç Budu Mdivani'nin kafilesiyle, 28 Aralık 1920'de Kars'a geldi.

Gelenler arasında Şerif Manatof da vardı. Şerif Manatof'a seyahat izni verilmedi ve derhal Türk topraklarından çıkması emri verildi.(3)

Sovyet Rusya elçisi Polikarp Gurgenoviç Budu Mdivani, Kars'ta kaldığı süre içerisinde Kars'ın köylerini dolaşmış, komünizm propagandası yapmıştı.

"Komünizme İnanıyor, Fikir ve Prensiplerini Kendi Siyasetine Bir Vasıta Yapmak İstiyordu"

Mustafa Suphi, 3 Ocak 1921'de Ali Fuat Cebesoy'la bir görüşme yaptı.

Ali Fuat Cebesoy, bu görüşme hakkında şunları anlatmıştır:

"— Üçüncü Enternasyonal Türkiye dahilinde mutlaka komünizmin tatbikini kabul etmiş değildir, diye söze başladı. Türkiye'nin içtimai mukadderatı kendisine bırakılmıştır. Anadolu hareketinin içtimai bir ihtilal olmaktan ziyade Türk milletinin emperyalist düşmanlara karşı istiklal ve hürriyetini kurtarmasından başka bir şey olmadığına kani bulunuyoruz. Türkiye'deki bey ve paşaları burjuvazi sınıfından addetmiyoruz. Bilakis halk kütlelerinin en yakın yardımcıları olarak biliyoruz. Anadolu hareketini idare edenlerin ve bilhassa Mustafa Kemal Paşa'nın prensiplerini anlamağa çalışıyoruz. Anlayabildiklerimizi umumi siyaset bakımından muvafık görüyoruz.

Sözü bir ara padişaha ve İstanbul hükümetine getirdi.

— Biz, dedi, hilafet ve saltanat makamının bir gün lağvedilmesi lüzumuna kaniiz.

Mustafa Suphi ne olmak istiyordu?

Konuşmamız bir hayli uzun sürdü. Sorduğum suallerin ekserisini cevaplandırdı. Tekrar görüşmek temennisi ile veda ettiği zaman, intibalarım şunlar olmuştu. Mustafa Suphi'yi şöhret ve ihtiras peşinde koşan zeki, kurnaz ve azim sahibi bir şahsiyet gibi görmüştüm. Rusya'daki Bolşevik liderlerinin muvaffakiyetlerini yakından tetkik fırsatını bulan bu zatın, bir gün gelip Türkiye'nin Lenin veyahut Stalin'i olması ihtimalini hatırından geçirdiği muhakkaktı. Komünizme inanıyor, fikir ve prensiplerini kendi siyasetine bir vasıta yapmak istiyordu. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının harici düşmana karşı mesaisini tasvip ediyor ve bundan müstağni kalamıyordu. Hariçteki İttihatçıların memlekete girmeleri ve dahilde İttihat ve Terakki Fırkası'nın her ne suretle olursa olsun ihya edilmemesi hakkındaki Mustafa Kemal Paşa'nın nokta-i nazarına tamamiyle iştirak ediyordu. Belki de daha ileri giderek ya Mustafa Kemal Paşa ile veyahut arkadaşları ile komünizmin tatbikine başlamağı bile hatırından geçiriyordu. Mustafa Suphi, her ih-

tilalci ve inkılapçı gibi sakin, kurnaz ve kuvvetli bir şahsiyet gibi görünmeğe çalışıyordu.

Memleketimize, Üçüncü Enternasyonal'in hakiki bir komünist elçisi gibi girmek istediği ilk nazarda anlaşılıyordu. Rusların resmi elçisi Midivani Yoldaş ile beraber Kars'a kadar gelmesi de bunun bir delili sayılabilirdi."(1)

Mustafa Kemal'e Yazılan 3 Ocak 1921 Tarihli Mektup

Mustafa Suphi, Ali Fuat Cebesoy'la görüşme yaptığı 3 Ocak 1921 tarihinde Mustafa Kemal'e bir mektup yazdı.

Mustafa Suphi'nin Mustafa Kemal'e gönderdiği 3 Ocak 1921 tarihli mektup şöyledir:

"Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyasetine,

"Memleketimizde Komünist Fırkası'nın kanuniyet kazanmış olmasını, senelerden beri muhtelif ülkelerde amele ve rençberlerin kurtuluşu hareketlerine iştirak eden Türk komünistleri büyük bir memnuniyetle karşıladılar. TBMM Hükümeti bu eseriyle halkın büyük çoğunluğunu kurtarmaya yönelik olan bu esaslı maksada ne kadar derin bir anlayışla bağlı olduğunu kanıtlamıştır. işgalci yabancı kuvvetlere ve bu kuvvetlerin nüfuzu altında kalan İstanbul'a karsı milli hudutları savunmak üzere silaha sarılan Anadolu, hiç şüphesiz Türkiye tarihinde yepyeni bir devir açmış oluyor. Memleketten gelen komünist vekillerinin iştirakiyle Bakü Kongresi'nde oluşturulan Türkiye Komünist Fırkası bu devrin tam bir zafer ile sonuçlanması için emperyalizme karşı açılan direnme cephesinin kuvvetlendirilmesine ve halkın geniş tabakaları içinde memleketin iktisadi esaretten kurtarılması ve tam bir istiklal elde etmesi gayesinin yaygınlaşmasına çalışmak üzere faaliyetini memlekete nakletme kararı vermiştir. Bu maksat ile, yirmibeş kadar komünistin bir kısmı Gümrü üzerinden ve diğer kısmı deniz yoluyla memlekete hareket etmiştir. Amacımız memleketin müdafaa cephesini zayıf düşürmek ihtimali olan her türlü harekete muarız ve bu hususta hükümete mümkün olan herşeyi kullanarak yardımcı olmak ve

Türkiye Komünist Fırkası'nın Avrupa proletarya teşkilatları nezdindeki mevki ve nüfuzunu memleketin hürriyet ve istiklalini temini hizmetine koyma noktaları etrafında hülasa olunabilir. Bu gayeler ile mücehhez ve her hususta memleket kanunlarının verdiği müsaadeler dahilinde görev yapmada birlik olarak hareket ederek yoldaşların yanlarında bulunan ve komünizmin bilimsel esaslarını kapsayan bilgilerle beraber memleketimize girmeleri hususunda gereken kolaylıklarda bulunulmasını rica ve yakında Fırka'nın dahil ve hariçte takip ettiği ve edeceği meslek hakkında antlaşmak ve her türlü kötü anlayışa olanak bırakmamak üzere sizlere katılmak isteğimizi arz ederiz."

"Ya Hepiniz Erzurum Üzerinden Giderek Halkın Hissiyatını Görürsünüz Veyahut Ankara Seyahatinden Vazgeçerek Bakü'ye Geri Dönersiniz"

Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir'le 11 Ocak 1921'de Kars'ta görüşen Mustafa Suphi'yle Ethem Nejat, "Kendilerine suikast yapılacağını, bu konuda tedbir alınmasını, ayrıca arkadaşlarından bazılarının Erzurum üzerinden, kendilerinin de birkaç arkadaşıyla Tiflis yoluyla Ankara'ya gitmek", istediklerini belirtti.

Kazım Karabekir, "Ya hepiniz Erzurum üzerinden giderek halkın hissiyatını görürsünüz veyahut Ankara seyahatinden vazgeçerek Bakü'ye geri dönersiniz. Zaten ordumuzda Bolşevik teşkilatı kurduğunuz hakkında dedikodular başladı. Kol kol ayrılarak seyahatiniz aleyhinizde daha büyük dedikodulara sebep olacaktır", cevabını verdi.

Mustafa Suphi'yle Ethem Nejat, "Toptan Erzurum üzerinden gitmeği", tercih ettiklerini söyleyerek, "Seyahatten vazgeçmek doğru olmaz", dediler.

Erzurum Valisi Hamit Bey (Kapancı)'in güvence vereceğini söylemesi üzerine TKP heyeti, 14 Ocak 1921 günü, trenle Kars'tan Erzurum'a hareket etti.

Erzurum

Mustafa Suphi'nin Erzurum'la ilgisi lise öğrenimi yıllarına dayanır.

Mustafa Suphi. Lise eğitimini bir süre Erzurum okullarında yaptı. Bu dönem bir çok kişiyle arkadaşlık yaptı, dostluk kurdu.(1)

Kimlerle ilişki kurduğunu veya arkadaşlık, dostluk yaptığını şimdilik bilmiyoruz.

Erzurum, her yönüyle önemli bir şehirdi.

1906-1907-1908 yıllarında Erzurum'da önemli halk hareketleri oldu.(2)

Mustafa Suphi, sanıyorum bu hareketler hakkında öncesinde veya sonrasında bilgi sahibiydi.

1920 yılında Erzurum'da "Halk Hükümeti" kurma girişimi vardı.(3)

10 Eylül 1920'de toplanan TKP Birinci Genel Kurulu'na Erzurum delegesi olarak Albayrak gazetesi kurucularından Cevad Dursunoğlu da katılmıştı.

Mustafa Suphi ve arkadaşlarının 1921 yılında Erzurum'a gelişi sert tartışmalara yol açtı.

Erzurum Müdafaa-i Hukukçular derneği yönetimi ikiye ayrılmıştı.

Bir tarafta muhalif olanlar: Mustafa Suphi ve arkadaşlarını Erzurum'da istemiyordu. Bu topluluğun başını Hoca Raif Efendi çekiyordu.

Diğer tarafta: Albayrak gazetesi çevresinde yeralanlar bulunuyordu. Mustafa Suphi'yi destekliyordu.

Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 15 Ocak 1921'de, komünizmin hükümetçe tasvip edildiğini öne sürerek istifa etti.

Vali Hamid Bey, bu durumu 16 Ocak 1921 tarihinde, telgrafla Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi.

Mustafa Suphi ve arkadaşları Erzurum'a geldiği zaman Erzurum'da bulunan Erzurum Milletvekili Mustafa Durak Bey, TBMM'nin 11 Nisan 1921 tarihli oturumunda bu konuyu özetle şöyle anlattı:

"Efendiler, Erzurum ahalisi lazım gelen tedabiri ittihaz etti ve Mustafa Suphi ve avenesi Erzurum'a geleceği zaman, halk dükkanlarını kapadı: Yedi yaşından yetmiş yaşına kadar... Bunlar, evvelce Erzurum ahalisi bizi istikbale çıkmış diye bıyık buruyorlardı. Fakat istasyona yaklaşınca müteessir oldular, biraz istirahatten sonra bunlar trenden indirildi ve bendenize söz verildi. Sordum: Zaten Mustafa Suphi'nin masebakını, Erzurum iyi tanır. Son zamanlarda Kastamonu Valiliğinde bulunan Ali Rıza Beyin oğludur. Babası da kendisinden memnun değildir ve kovmuştur. Bu yirmi kişilik heyet de tabii beraber gelmiş idi ve Kars'ta da Orduca nezaret altında bulunduruluyordu. Bunların Rusya'ya geri gitmeleri siyaseten muvafık görülmüyordu. Sözü bana verdiler: Oğlum nereden gelip nereye gidiyorsun diye söze başladım, kimin namı hesabına söz söylüyorsun ve nesin?, dedim. Halk asabileşmişti; nümayişler yaptılar. Bağırdılar, çağırdılar. Yirmi kişilik heyet de beraberdi. Kar topu gibi bir şeyler, bir şeyler, bir şeyler.... Trene bindirip koğdular. Tabii Trabzon'a da böyle gittiler. Trabzon'a kadar hiç bir köy, hiç bir kahve, hiç bir han bunları almadı, ekmek bile vermedi. Sekiz dokuz gün ekmeksiz, aç ve susuz Trabzon'a kadar geldiler. Herhalde yollarda değirmen köşelerinde kaldılar. Trabzonlular da onlara ekmek vermediler. Trabzonlular da hazırlanmışlar, motorlarını hazırlamışlar.... Ve Trabzon ahalisi de tezahürat yapıp Değirmendere'de bekliyor. Onlar da belki daha hakaret görürüz diye gece geliyorlar.... İşte Mustafa Suphi böyle gidiyor."(4)

"Mustafa Suphi ve Arkadaşlarını Erzurum'da Alkışlarla Karşılayanlar Vardı"

Erzurum Valisi Hamit Bey (Kapancı), 10 Ekim 1920'de Trabzon Valiliği'nden Erzurum Valiliğine atanmıştı.

Mustafa Suphi ve arkadaşları, 22 Ocak 1921'de Erzurum'a vardı.

Erzurum Valisi Hamit Bey (Kapancı), olayı TBMM Başkanlığına şöyle bildirmişti:

"Mustafa Suphi onyedi arkadaşıyla Erzurum'a gelmiş ise de istasyonda toplanan binlerce halk tarafından tahkir ve tard olunmuştur. Evvelce alınmış güvenlik önlemleri neticesinde fiili bir saldırı olmamış, sözü geçen durmıyarak yoluna devam etmeğe mecbur olmuştur. Trabzon yolunu izlemekte olup güzergahta ahali konak ve yiyecek vermemektedir."

Bunun yanı sıra, *"Mustafa Suphi ve arkadaşlarını Erzurum'da alkışlarla karşılayan bir grubun mevcudiyeti" de vardır.(1)*

Mustafa Suphi ve arkadaşları, Gümüşhane, Bayburt, Maçka yolunu izleyerek Trabzon'a gideceklerdi.

Aynı gün, Erzurum Valisi Hamit Bey (Kapancı), Bayburt Kaymakamına şu telgrafı çekti:

"Komünist namı altında memleketin menafine mugayir ve başka bir Hükümetin hesabına hareket eden M. Suphi ve onyedi kişiden mürekkep etbaı bugün Erzurum'a gelmiş ise de ahali tarafından kabul edilmeyerek tard olunmuştur. Bunlar Trabzon tarikiyle hudut haricine atılmak üzere mahfuzan o tarafa sevk olundular. Oraya vürudlarında bir kimse ile ihtilatlarına meydan verilmeyerek yine kuvvetli muhafaza tahtında Gümüşhane'ye doğru sevkleri ve fiili tecavüzatta bulunmamak şartıyla ahalinin bunlara yemek ve yatak vermemelerine hakarette bulunmalarına mümanat olunmaması muktazidir."

Ankara ve Trabzon'daki Yetkili Bazı Şahıslar

Bu dönem, İçişleri Bakanı Refet Bele (6.9.1920- 21.3.1921), İçişleri Bakan Vekili Dr. Abdülhak Adnan Adıvar'dı.

12 Şubat 1919'da kurulan Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti'nin yetkilileri şunlardı:

Barutçuzade Hacı Ahmed (Başkan), Eyübzade İzzet, Eyübzade Ömer Fevzi, Abanozzade Hüseyin, Murathanzade

Ziya, Nemlizade Sabri, Hatibzade Emin, Kazazzade Hüseyin, Hacı Ali Hafızzade Mehmed Salih, Molla Bekirzade Mehmed Ali ve Müftüzade Mehmed.

Barutçuzade Hacı Ahmed'in oğlu Faik Ahmet Barutçu'nun yayımladığı "İstikbal" gazetesi vardı.

Üçüncü Fırka Kumandanı Miralay Nuri Bey (Ahmet Nuri Öztekin)'di.

Vali Hamit Bey (Kapancı), 25.1.1920-Ekim 1920'ye kadar.

Vali Vekili İsmail Sabri Bey'di (1920-1921).

Vali Abdullah Naci Akbay (1921-1921).

Önemli bir liman şehri olan Trabzon'da bazı ülkelerin konsolosları da bulunmaktaydı.

Trabzon'da konsolosu olan ülkelerin arasında Rus devleti de vardı. Rus Konsolosun adı Ali Oruç Bagirov'du.(1)

"Enver Paşa'yı Bekliyorlar"

Yanlarında bol miktarda para ve mücevherat olan Mehmet Mustafa Suphi ve arkadaşları, Bayburt Kaymakamlığına verilen talimat doğrultusunda Trabzon'un ilçesi Maçka'ya vardı. İki kişi hastalandıklarını söyleyerek heyetten ayrıldı. Bunlar, TKF Merkez Komite üyesi Mehmet Emin'le TKF Merkez Komite üyeliğine aday Süleyman Sami'ydi.(1)

Mehmet Emin, Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nda Enver Paşa'nın bildirgesini Türkçeye çevirip, okuyan kişiydi.

"Kaçakçıların" ve o dönem "komünist ajanların" çok gidip geldikleri bir yer olan Trabzon, askeri idare olarak 3. Kafkas Fırkası'na ve onun komutanı Rüştü Paşa'ya bağlıydı.

Ankara Hükümetin otoritesi o dönem Trabzon'da her şeyi yapacak kadar güçlü değildi.

Trabzon, o dönem, İttihatçıların halen güçlü olduğu yerlerden biriydi. Ayrıca, Birinci Meclis'te İttihatçı 40 tane milletvekili vardı.

TKP'nin 25 Eylül 1920'de Bakü'de yaptığı altıncı toplantıda, yapılan açıklamalar Trabzon'daki durum hakkında ilginç bilgiler vermektedir.

TKP Trabzon sorumlusu, TKP'nin ilişkide olduğu kişilerin tavrını şöyle açıklıyor:

"Trabzon'a gelince orası eski Teşkilat-ı Mahsusa'ya mensup olanlarla doludur. Onlar, Enver Paşa'yı bekliyorlar. Nail Bey'in biraderi Şükrü vesair eski (.....) Bolşevikliğe muarız olmak üzere teşkilatlar yapılıyor. Bu teşkilatlar hükümet ve Müdafaacılarla aynı manzumede işliyorlar. Orada bu kuvvetler Türkiye'de gördüklerimizin hepsinden fazla bir terör vaziyeti vermişler. Trabzon Müdafaacıları tamamen zenginlerden ibarettir. Ve hep bunlarda bir fikir var. Rusya'da inkılabı yapan Türkiye'dir. Türkiye isterse inkılabı mahveder. Türkiye bir hareket yaparsa Azerbaycan'ı işgal eder. Gürcistan'ı bitirir ve Asya'da bir kuvvet yapar. Bolşevikliğin arkasına bir ağ gerer. Bundan fena bir halet-i ruhiye çıkar. Bolşevikliğin muayyen sistemi kalıbı yoktur. Ne olursa olsun buna karşılık diyorlar Abid Alim. Süleyman Nuri, Mustafa Suphi yoldaşlar memleketi Rusya'ya vermek istiyorlar diyorlar."(2)

Kayıkçılar Cemiyeti Başkanı Yahya, Enver Paşa'nın en güvendiği kişilerden ve Trabzon'un en etkili adamlarından birisiydi.

Kahya Yahya, Trabzon Teşkilat-ı Mahsusa'nın Trabzon temsilciliğini yapmış bulunan Ahmet Barutçu'ya bağlı olarak çalışıyordu.

"Bozuk Parti"

Trabzon'daki ittihat yanlıları Mustafa Kemal'le uyum içinde değillerdi.

General Sami Sabit Karaman'ın verdiği bilgilere göre İttihat yanlıları "Bozuk Parti" namıyla bir de örgüt kurmuşlardı.

General Sami Sabit Karaman'ın Şark cephesine şifrelediği telgraf ve tahkik heyetine yazdığı yazı aynen şöyledir:

"Trabzon, 26.11. 1337 (1921)

Şark Cephesi Kumandanlığına,

Küçük Talat burada iken Bozuk Parti namıyla bir cemiyet teşekkül etmiş olduğunu öğrenmiştim. Bu cemiyetin başlıca azası Müdafaai Heyeti merkeziyesi içinde imiş. Son olarak Kahyanın ve dolayısıyla adı geçen cemiyet reisi Hacı Ahmet Efendinin adamı olan Yomralı İmam Rahmi'nin evinde polis marifetiyle yapılan araştırma esnasında ele geçen Muhiddin ve Doktor Refik'in fotoğraflarını takdim ediyorum. Bu fotoğraflar böyle bir cemiyetin mevcudiyetini teyit ediyor. Mensuplarını ve gayelerini tesbite çalışacağım. Neticeleri arz ederim."

"Enver Paşa ve yardakçılarının Milli Hükümetimizin başına geçmek hülyalarını bir kara sevda halinde tecelli ettiren Halil Paşa" değerlendirmesini yapan General Sami Sabit Karaman, "Tahkik Heyeti Riyasetine" yazdığı yazıda da özetle şunları belirtmektedir:

"Mektubun içindekilerden, Enver Paşa ve arkadaşları hesabına, Trabzon'da hükümeti devirmek gayesini hedefleyen bu cemiyet teşkil edilmiş ve bu cemiyette mektubu gönderen Kahya Yahya'nın en etkili bir üye olduğu tamamen ortaya çıkmıştır."(1)

Kara- Deniz

Mehmet Mustafa Suphi ve arkadaşları, Trabzon'da bazı göstericiler tarafından, "Dinsiz-imansızlar", "Vatan hainleri" savsözleriyle karşılandı.

Emniyet güçlerinin, eylemcileri, engellemeye güçleri yetmiyordu. Eylemciler, neredeyse Mehmet Mustafa Suphi ve arkadaşlarını parçalayacak, linç edeceklerdi.

Kayıkçılar Loncası Başkanı Yahya, Yahya'nın adamlarından Faik Reis, Mehmet Mustafa Suphi ve arkadaşlarını, Batum'a gitmeye ikna etti ve gecenin alacakaranlığında Trabzon dışında Değirmendere mevkiindeki sahilde bir tekneye bindirdi.

Yahya'nın Zekeriya adında bir de kardeşi vardı.

28 Ocak 1921'i 29 Ocak 1921 gününe bağlayan gece yarısı saat: 00.30'du.

Hava soğuk, deniz çok dalgalı ve fırtınalıydı.

Tekneyle yola çıkanlar bir daha geri dönmedi.

Tekneyi çalıştıranlarda dahil olmak üzere Mehmet Mustafa Suphi ve arkadaşlarını bir daha gören olmadı.

Kara-Deniz'in gece karanlığında kayboldular.

Hepsi yok edildi.

Teknenin fırtına nedeniyle battığını, teknenin geri döndüğünü iddia edenler de oldu.

Olayın bazı yönleri şimdilik karanlık.

Ama bir gün aydınlanacak.

Sinop'tan bir tekneyle Karadeniz'e açılan Mehmet Mustafa Suphi, yine bir tekneyle Karadeniz'e açılmış ama bu kez hayatının sonu olmuştu.(1)

"Arkadaşları Bağladılar ve Süngüleyip Denize Attılar"

Türk Komünist Fırkası Merkez Komitesi Harici Büro Azası Ahmet Cevat Emre'nin Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesiyle ilgili olarak Rus Komünisti Pavloviç'e yazdığı mektupta bu olay hakkında bazı bilgiler vermektedir.

Mektup aynen şöyledir:

"Aziz Yoldaşım Pavloviç,

28 Kanunisanide Trabzon civarında vahşicesine edenize atılmış olan yoldaş Suphi ile Türkiye Komünist Fırkası'nın merkezi komitesi azalarından dört kişi ve diğer 12 komünist yoldaşlar hakkında sizinle ciddi görüşmek istiyorum.

Kaybolan yoldaşlarımız hakkında epey zaman malumat alamadık. Fakat sonra onların Trabzon burjuvasi tarafından elde edilmiş cellatlar tarafından öldürüldükleri anlaşıldı.

Ta Erzurum'dan itibaren bizim yoldaşlarımız aleyhinde nümayişler başlamıştı. Halka diyorlardı ki: (Rusya'dan gelmiş olan komünistler Bolşeviklerdir. Onlar mağazaları kapamak için geldiler. Kimsenin almak ve satmak salahiyeti olmıyacaktır. Sonra

taharriyata başlanacak, herkesin eşyası ve parası müsadere olunacaktır. Komünistler dinsizdir. Allaha inananları hapse atacaklardır. Din, ticaret ve hususi mülkiyet Bolşevikler tarafından menedilmiştir.)

Nümayişçiler arasında burjuvazi tarafından para ile elde edilmiş ve polis teşkilatı tarafından komünistler aleyhine tevcih edilmiş şahsiyetler çoktu. Bunlar bizim yoldaşlara hücum ederek taşlamışlar ve parça parça etmeğe kalkışmışlardır. Yolda bizim yoldaşlara kimse ekmek ve atları için yem satmıyordu. Hükümet ise Bolşevikleri himaye rolünü takınmaya çalıştığını göstermek istiyordu. Komünistleri müdafaa için hükümetin tedbir aldığı yalandı. Bizim mevsuk menbalardan aldığımız haberlere göre polisler ahaliyi dükkanları kapamağa teşvik ettikleri gibi müdafaasız kalmış olan yoldaşlarımızı taşlamak için halkı tahrik etmişlerdir. Bu gibi hücumlara yoldaşlarımız dört, yahut beş şehir ve kasabada maruz kalmışlardır. Fakat bu yoldaşlar en vahşi hücuma Trabzon'da uğramışlardır. Bunlar Trabzon'a gelir gelmez ahali bağırıp çağırmışlar ve tahrikler altında limana sevk edilmişlerdir. Burada onların üzerinde bulunan birkaç tabancayı aldılar ve sonra cebren bir motora koyarak denize açıldılar. Bu motorun arkasından ikinci bir motor sahilden ayrıldı. Bu motorda silahlı adamlar vardı. Bizim arkadaşları bağladılar ve süngüleyip denize attılar. Ertesi günü her iki motor sahilde idi. Ve bunların tayfası herkese Türk komünistlerinin denizin dibine gittiklerini anlatıyordu. Rusya Şuralar Cumhuriyeti mümessili, yoldaşlarımızı istikbal etmek istemiş, fakat vali buna mani olarak mümessilin evinden çıkmamasını emretmiş, aksi halde halk tarafından parçalanacağını bildirmiştir. Rus mümessilinin bu vak'ayı Moskova ve Ankara'ya haber vermesi ve bizim yoldaşların cellatlar elinden alınmasına çalışması lazımdı. Fakat yazık ki o sırada Trabzon'daki Rus mümessili cesur bir adam değildi. Trabzon'da bunun Milli Müdafaa Cemiyeti Riyaset divanı tarafından yapıldığı söyleniyor. Burada (Rusya'da) ise bu meseleye dair henüz bir karar alınmamıştır. Fakat artık susmak da imkan haricindedir. En iyi ve cesur arkadaşlarımızdan 16 yahut 17'sini kaybettik. Bizimle hem fikir olup o cellatların teçziyelerini istemelisiniz. Trab-

zon'a gelecek her komünistin öldürülmesine karar verilmiştir. Anadolu burjuvazisi barbarca yaptığı cinayetlerden mesul olmadığını gördüğünden, komünistleri şiddetle takibe devam ediyor. Cellatlar tarafından öldürülmüş olan bizim en değerli yoldaşlarımızı müdafaa etmeyi üzerinize alacağınızı ümid ederim. Komünist selamları ve hürmetler."(1)

Mustafa Suphi'nin Karısı

Mehmet Mustafa Suphi'nin karısıyla ilgili olarak anlatılanlar çelişkilidir.

Trabzon Valiliği yapmış olan Ebubekir Hazım Tepeyran, anılarında özetle şunları söylüyor:

"Mustafa Suphi ve 17 arkadaşının denize atılarak boğdurulmasından dolayı Ruslar, Kahyayı suçlamışlardır. Rus Konsolosu da sonradan, Mustafa Suphi Beyin yanında olan eşi Rus kadının ne olduğunu resmi yazı ile Vilayet makamından sormuştur."(1)

O dönem 17 yaşında olan tanık Adnan Feyzioğlu, özetle şunları söylüyor:

"İşittiğime göre, Ziganoylu Yakup ile Mustafa Suphi'nin hanımı karada kalıyor diğerleri Miraç Işıl'ın takasıyla denize açılıyor."(2)

TKP'li olduğu iddia edilen Abdulkadir adlı şahıs ise şu açıklamaları yapıyor:

"Kadının hangi evde olduğunu haber almak üzere uğraştım. Fakat hiç bir taraftan malumat alamadım. Bidayette Kahya'nın evinde olduğunu, saniyen Nemlizade Ragıp Bey'in evinde olduğunu söylediler. Bazı üç dört defa olmak üzere evlerinin kapılarından geçiyordum. İhtimal rast getirim veya pencereden bakarken görüp nerede olduğunu haber alırım diye uğraştım. Fakat hiçbir taraftan haber alamadım. Bilahare, epey zaman geçtikten sonra bir zevk arasında öldürdüklerini haber aldım."(3)

Akdes Nimet Kurat (Samih Çoruhlu) da, "Mustafa Suphi'nin Alman karısının bir bahaneyle sahilde alıkonulduğunu", belirtiyor.(4)

RSFSC Türk Halkları Komünistlerinin Danışma Kurultayı

Stalin, "1920 yılı sonu ile 1921 yılı başı, Sovyet Cumhuriyetlerinin yaşamında bir dönüm noktasıydı.", diyordu.(1)

Rus Bolşevik iktidarına karşı savaşan Aleksadr Kolçak, Anton Denikin ve Piotr Nikolayeviç Vrangel'in komutasındaki ordular Türkler tarafından yenilmişti.

Bu zaferden sonra Rusya'da "Savaş komünizmi politikası" uygulanmaya başlanmıştı.

Mir Seyit Sultan Galiyev, "Üçüncü Enternasyonal" adı altında "Panrusist" politikalar izleyen Rus Bolşeviklerine karşı "Bağımsız Komünist Enternasyonal" oluşturmaya çalışıyordu ve çok güçlü bir konuma gelmişti. Bu durum, "Panrusist" politikalar izleyen başta Stalin tarafından tehlikeli bulunuyordu.

RKP (B) MK tarafından düzenlenen RSFSC Türk Milliyetleri Komünistlerinin Danışma Kurultayı, 1-2 Ocak 1921 tarihlerinde Moskova'da yapıldı.

Danışma Kurultayı'na Türk cumhuriyetlerinden Azerbaycan, Başkırdistan, Türkistan, Tataristan, Dağıstan, Terek Bölgesi, Kırgızistan ve Kırım'dan Türk komünist parti temsilcileri katıldı.

Jossef Vissarionoviç (Cugaşvili) Stalin, 1 Ocak 1921'de katıldığı ve yönettiği kurultayda yaptığı açış konuşmasında, Türk komünistleri tehdit ediyor, özetle şunları söylüyordu:

"Rusya'da komünizmin gelişmesi, Rus sosyalizmi içinde uzun, onyıllar süren bir teorik çalışma ve teorik mücadele tarihine sahiptir. Bu mücadele içinden, Parti kitlelerini yönetebilmek için teorik bakımdan yeterince güçlü ve ilkesel bakımdan sağlam, birbirine sımsıkı sarılmış bir yöneticiler grubu çıktı. Bundan farklı olarak komünizm, ülkemizin Doğu'sunda, sosyalizm için pratik devrimci mücadelenin seyri içinde, daha önceden bir teorik gelişme safhası geçirmeksizin, henüz kısa süre önce ortaya çıktı. Türk ülkelerinde komünizmin teorik güçsüzlüğü buradan kaynaklanmaktadır. Bu

güçsüzlük ancak, ülkemizde Türk dillerinde komünizmin ilkeleri üzerinde yükselen bir literatürün yaratılması ile ortadan kaldırılabilir. Rus komünizminin gelişme tarihinde milliyetçi sapmaya karşı mücadele hiçbir zaman ciddi bir öneme sahip olmadı. Eski egemen ulus olarak genelde Ruslar, özelde de Rus komünistleri, ulusal baskıyı yaşamadılar; aslında onların, 'büyük devlet şovenizmi'nin belirli ruh halleri bir yana bırakılırsa, içlerindeki milliyetçi eğilimlerle hiçbir ortak yanı yoktu ve bundan dolayı da bu tür eğilimleri aşmaya hiç, ya da hemen hemen hiç ihtiyaçları yoktu. Bundan farklı olarak, ulusal baskı dönemini yaşayan ezilen halkların çocukları olarak Türk ülkelerinin komünistleri, sürekli olarak ulusal sapma ile, kendi içlerindeki milliyetçilik kalıntıları ile uğraşmak zorunda kaldılar ve zorundalar. Bunların üstesinden gelinmesi, Türk komünistlerinin ivedi bir görevidir. Kuşkusuz bu durum, ülkemizin Doğu'sunda komünizmin billurlaşması için bir engeldir. Öte yandan komünizm için Doğu'da elverişli koşullar da vardır. Rus komünistleri sosyalizmi gerçekleştirirken, gelişmiş Avrupa ülkelerinin deneyimlerine hiç, ya da hemen hemen hiç sahip değildi (Avrupa genel olarak parlamenter mücadele deneyimleri veriyordu), böylece onlar, sosyalizme giden yolu deyim yerinde ise kendi araçlarıyla açmak zorunda kaldılar, burada bir dizi hata yapmak ise kaçınılmazdı. Bundan farklı olarak, Rus yoldaşları ile omuz omuza sosyalizm uğruna pratik mücadele içinde ortaya çıkan Türk komünizmi, Rus yoldaşlarının pratik deneyimlerinden yararlanma ve hatalardan sakınma olanağına sahipti. Bu durum, komünizmin Doğu'da hızla gelişmek ve sağlamlaşmak için her şansa sahip olduğunun güvencesidir. Tüm bu hususlar, Parti MK'nin, henüz genç olan Türk komünizmine karşı görece hoşgörülü siyasetini, Türk komünizminin yukarıda anlatılan zaaf ve eksikliklerine karşı mücadelelerinde, Doğu'nun sağlam komünist unsurlarına yardım etmeye yönelik hoşgörülü siyasetini belirledi. Merkez Bürosu, onun aracılığıyla milliyetçilik kalıntılarına karşı mücadele etmek ve ülkemizin Doğu'sunda komünizmi teorik olarak sağlamlaştırmak için önlemlerin uygulayacağı aygıttır."(2)

Stalin'in konuşmasında bahsettiği bu "Panrusist" uygulamada Rus Bolşevikler tarafından yapıldı.(3)

Bu kurultay, "Panrusist" politika izlemeyen komünist Türk liderler için son uyarı kurultayıydı.

Komünist Türk liderler, ya "Panrusist" politikayı izleyeceklerdi ya da yokedileceklerdi.

Komünist Türk liderler "Panrusist" politikayı kabul etmedikleri için 1918'den itibaren süreç içinde Rus Bolşevikleri tarafından yokedildi.

Mir Seyid Sultan Galiyev, 17-25 Nisan 1923 tarihlerinde yapılan RKP (B)'nin 12. Parti Kurultayı'na katılmıştı.

Bu kurultayda, "Pan-Türkizm" ile "Pan-İslamizm" hareketlerine başını Stalin'in çektiği "Panrusist" hareket tarafından şiddetli saldırılar oldu.

RKP (B) Merkez Komitesi'nin Milli Cumhuriyetler ve Bölgeler İşçileriyle Dördüncü Kurultay toplantısı 9-12 Haziran 1923 tarihlerinde yapıldı.

Bu kurultaya başkanlık yapan Stalin, 10 Haziran 1923'te yaptığı konuşmada Mir Seyid Sultan Galiyev hakkında ağır suçlamalarda bulunuyor ve neden RKP (B)'den tasfiye edildiğini şöyle açıklıyordu:

"Her şeyin bir sınırı vardır. Ve Sultan Galiyev komünistlerin kampından Basmaçların kampına geçtiği anda, bu sınırı aşmış oldu. O zamandan itibaren, Parti için varolmaktan çıktı... Eğer Sultan Galiyev, Pan-Türkizm ve Pan-İslamizmin ideolojik alanıyla sınırlı kalsaydı, bu o kadar büyük kötülük olmazdı; o zaman derdim ki, X. Parti Kongresi'nin ulusal sorunu ilişkin kararı bu akımı yasaklamasına rağmen, bir ideoloji olarak Pan-Türkizm ve Pan-İslamizm henüz katlanılabilir birşeydir, ve Partimizin saflarında bu akımlar eleştirmekle yeninilebilir. Ama ideolojik egzersizler, Basmaç liderleriyle, Validov ve diğerleriyle bağ kurmakla sonuçlanırsa, burada Basmaçların pratiği, Firdevs'in yapmaya çalıştığı gibi, masum bir ideoloji olarak asla mazur gösterilemez."(4)

Peki Stalin neden bir özgürlük hareketi olan "Basmacılar" için bu kadar tepkiliydi.

Bunu şöyle açıklıyor Stalin, 12 Haziran 1923'te yaptığı konuşmada:

"Tüm Sovyet Cumhuriyetleri arasında Türkistan'ın, Doğu'nun devrimcileştirilmesi açısından en önemli cumhuriyet olduğu açıktır; Türkistan yalnızca, Doğu ile en çok bağı bulunan milliyetlerin bir kombinasyonunu temsil ettiği için değil, bilakis coğrafi konumu açısından da, en fazla sömürülen ve emperyalizme karşı mücadele için en çok patlayıcı maddeyi depolamış olan Doğu'nun kalbinin merkezine sarktığı için de. Bugünkü Türkistan'ın Sovyet iktidarının en zayıf noktasını oluşturmasının nedeni budur. Görev, Türkistan'ı örnek bir cumhuriyete dönüştürmek, onu Doğu'nun devrimcileştirilmesinin bir ileri karakolu haline getirmektir. İşte bu yüzden, kitlelerin kültür düzeyini yükseltmek, devlet aygıtını millileştirmek, vs. için dikkatleri Türkistan'a yoğunlaştırmak zorunludur. Ne pahasına olursa olsun, gücümüzü esirgemeden, fedakarlıktan çekinmeden bu görevi yerine getirmeliyiz."(5)

"Panrusist" strateji açısından Türkistan, diğer ülkelere örnek olsun diye baş eğdirilmesi gereken bir yerdi.

Bu görev, "Panrusist" politika izleyen Stalin tarafından yerine getirildi.

1923 yılında Türkistan yöneticileri tutuklandı.

Pantürkizm korkusuyla, Panrusist Rus Bolşevikler, ilk önce bir büyük Müslüman devletin yerine iki küçük özerk cumhuriyet yaratarak Volga-Ural, Tatar-Başkır toplumunu parçaladı.

1922 yılının Mart ayında Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetleri, "Mavera Kafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Federasyonu"nu oluşturdu.(6)

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği 6 Temmuz 1923'te kuruldu.

21 Ocak 1924'te Lenin öldü.

1924 yılında: Türkistan Cumhuriyeti beş ayrı cumhuriyete (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan) ayrılarak parçalandı Rus Bolşevik yöneticileri tarafından.

Stalin'in konuşmasında belirttiği ve "Pan-Türkizm/ Pan-İslamizm ideolojisinin yasaklandığı", RKP(B) Kongresi, 8 Mart 1921-16 Mart 1921 tarihleri arasında yapılmıştı.

Türk Komünistler Yokedildi

Rus Bolşeviklerin güçlenmesi, Türk-İslam komünist güçlerinin sonu oldu.

Çarlık yönetimini yıkmak için Türklerden destek alan Panrusist Rus Bolşevikleri , güçlendikten sonra Stalin döneminde Komünist Türk liderleri, Türk komünist örgütleri baskı altına alındı, etkisizleştirildi, yok edildi.

Türkistan Komünist Partisi Başkanı Turar Rıskulov, 1925 yılında gelinen durumu şu şekilde özetliyordu:

"İç savaş döneminde Sovyet iktidarını kurtaran, Bolşevik Partiye katılmış ve milli güçlerin yönetimini üstlenmiş olan yerel Türk devrimciler grubunun kahramanlığı ve cesareti olmuştur. Fakat, Sovyet yönetiminden ilk dışlananlar da yine onlar olmuşlardır."(1)

"Panrusist" politika izleyenler tarafından yokedilen, öldürülen Türk komünistlerden bazıları şunlardır:

Abdullah Bubi (Bobinski), 1919'da, yokedildi.

Selman Alibeyov, 1919'da yokedildi.

Güney Azerbaycan'ın milli kahramanlarından Şeyh Muhammed Hiyabani, 1920 yılının Nisan ayında, Tebriz'de ayaklanma çıkartıp, "Azadistan" adlı cumhuriyet kurmuştu. 1920 yılının Eylül ayında yokedildi.

Hasan Meşedi Hüseyinoğlu Ağayev, 19 Temmuz 1920 tarihinde yokedildi.

Mustafa Suphi, "Turan Sosyalist Devleti" kurmak isteyen Mir Sultan Galiyev'in arkadaşı olduğu için Mir Seyit Sultan

Galiyev'den ayırıp, yalnız bırakıldı ve Türkiye'ye gönderildi. 1921 Ocak ayında, ortadan kaybedildi.

Mirza Ali Ekber Mehmetkulzade, 1922'de yokedildi.

"Turan Sosyalist Devleti" kurmak isteyen Tatar Konseyi eski Başkanı Mir Seyit Sultan Galiyev, 1923'te tutuklandı, daha sonra da yokedildi.(2)

Azerbaycan Devlet Başkanı Neriman Nerimanov, 1923 yılında Stalin tarafından Moskova'ya çağrıldı. 19 Mart 1923'te öldürüldü.

Veli İbrahimov, 7 Mayıs 1928'de, idam edildi.

Dadaş Bunyatzade, 1928'de, mahkum edildi.

Necmeddin Samurskiy Efendiyev, 1930'da, yokedildi.

Osman Akçoraklı, 1936'da, yokedildi.

Mir Yakub Dulatov, 1937'de, yokedildi.

Bela Kun (Macar İhtilalcisi), Stalin tarafından 1938'de kurşuna dizdirildi.

Galimcan İbragimov, 1938'de, hapiste öldürüldü.

Abdürrauf Fitrat,1938 yılında, yokedildi.

Sultan Mecid Efendiyev, 1938 yılında, idam edildi.

Özbekistan Cumhuriyeti'nin Başbakanı Feyzullah Hocayev, yoldaşı Akmal İkramov, 1938 yılında, idam edildi.

Türkistan Komünist Partisi Başkanı Turar Rıskulov, 9 Şubat 1938'de Stalin'in emriyle idam edildi.

Şahingiray Seyit Galiyev, 1939'da, idam edildi.

Sadece Türk komünistleri yokedilmedi.

Rus Bolşevikleri de yokedildi "Panrusist" politika izleyenler tarafından.(3)

Örneğin, devrimin liderlerinden Lev Davidoviç (Bronştayn) Troçki, 1940 yılında Meksika'da öldürüldü.

KUTV

Sosyalizm-komünizm düşüncesinin gelişmesi amacıyla Eylül 1921'de, Rusya'nın başkenti Moskova'da, "Doğu

Emekçileri Komünist Üniversitesi (KUTV)" adında bir üniversite kurulmuştu.

Bu üniversitenin en saygın öğretmenlerinden birisi de Mir Seyid Sultan Galiyev'di.

Üniversitede eğitim gören öğrenciler arasında dünyanın her ülkesinden gelmiş gençler vardı.

Mir Seyid Sultan Galiyev'in eğittiği öğrenciler arasında şu kişiler de vardı.

Çin'den: Liu Şao-Şi.

Endonezya'dan: Tan Malaka.

Hindistan'dan: Manabendra-Nath Roy.

Hollanda'dan: H. J. F. M. Sneevliet.

İran'dan: Sultanzade.

Japonya'dan: Sen Katayama.

Türkiye'den: Nazım Hikmet, Vala Nureddin, Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, İsmail Hüsrev Tökin.

Vietnam'dan: Ho Şi Minh.

Mir Seyid Sultan Galiyev'in düşüncelerinden etkilenen bazı kişilerse şunlardı:

Cezayir'den: Ahmed Bin Bella, Huari Bumedyen.

Çin'den: Mao Zedung, Lin Piao, P'eng Çen.

Küba'dan: Ernesto Che Guevera.

Libya'dan: Muammer Kaddafi.

Peru'dan: Jose Carlos Mariategui.

KUTV'da eğitim gören öğrenciler, gittikleri ülkelerde öğrendikleri düşünceyi yaymaya çalıştı. Bir kısmı başarılı oldu, bir kısmı başarılı olamadı.

Yahya'nın Sonu

1920'li yıllarda Türkiye'de iktidara egemen olma savaşları devam etti.

1921 yılı Ağustos ayında Trabzon'a Vali olarak atanan Ebubekir Hazım Tepeyran ile General Sami Sabit Karaman,

Kayıkçılar loncası reisi Yahya'nın yargılanması için uğraşanların başında geliyordu.

Mustafa Suphi ve arkadaşlarının yok edilmesi olayına karıştığı, ayrıca Trabzon'da meydana gelen bazı olaylara neden olduğu iddiasıyla suçlanan kayıkçılar reisi Yahya, emniyet güçleri tarafından aranmaya başlandı.

Trabzon 13. Tümen Komutanı Sami Sabit Bey (Karaman), kayıkçılar reisi Yahya'nın yakalanması için çok çaba gösterdi.

Kayıkçılar Reisi Yahya, sonunda teslim oldu.

12 Ocak 1922'de tutuklanarak Sivas Bidayet Mahkemesi'nde yargılanmak üzere Sivas'a götürüldü.

Sivas'ta mahkemede yargılanan Yahya, beraat etti. Serbest bırakıldı.

Kayıkçılar Reisi Yahya, 3 Temmuz 1922'de Trabzon'da Soğuksu'daki evine giderken General İsmail Hakkı Tekçe ve Topal Osman'ın iki adamı tarafından öldürüldü.

40 kurşun sıkılmıştı Kayıkçılar Reisi Yahya'ya.(1)

İki Tane Muhafız Alay Komutanı

"Giresun Müdafai Hukuk Reisi" Topal Osman Ağa, Mustafa Kemal'in ilk Muhafız Alayı'nın komutanıydı.

General İsmail Hakkı Tekçe de, Çankaya'da Mustafa Kemal'in Muhafız Alay Komutanlığı'nda bulundu.

Özetle Mustafa Kemal'in Çankaya'da iki tane muhafız alay komutanı vardı.

Birisi Giresunlu Topal Osman, diğeri general İsmail Hakkı Tekçe.

İttihat-Terakkici liderlerden Talat Paşa, Almanya'da ermeni cinayet şebekeleri tarafından 15 Mart 1921'de öldürüldü.

Said Halim Paşa, 6 Aralık 1921'de Roma'da ermeni katiller tarafından öldürüldü.

Bahaeddin Şakir (Teşkilatı Mahsusa'nın Erzurum temsilcisi), Behbud Han (Azerbaycan Dahiliye Nazırı) ve Cemal Azmi Bey (İttihat ve Terakki'nin liderlerinden), 17 Nisan 1922'de ermeni katiller tarafından Berlin'de öldürüldü.

İttihatçı liderlerden Cemal Paşa, 21 Temmuz 1922'de Tiflis'te rus ve ermeni cinayet şebekeleri tarafından öldürüldü.

Ermeni cinayet şebekelerinin ardında, o dönemin Sovyet Rusya liderlerinin olduğu iddia edildi.

İttihatçı liderlerden Enver Paşa, 4 Ağustos 1922'de Kızıl Ordu askerleri tarafından Türkistan'da öldürüldü.

Mustafa Kemal'e muhalif Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey, 27 Mart 1923'te ortadan kayboldu.

Bu dönem Başbakan Rauf Orbay, Anadolu Hükümeti meclis başkanı Ali Fuat Cebesoy'du.

"Ali Şükrü Bey Meclisin birkaç gün önceki birleşiminde Trabzon'da öldürülen Kayıkçılar Reisi Yahya Kahya'yı Giresunluların öldürdüğünü ima etmiş ve Topal Osman Ağa'yı suçlamıştı."(1)

Tan gazetesinin sahibi Ali Şükrü Doruker'in cesedi, 27 Mart 1923'te orman arazisinde gömülü olarak bulundu.

Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey'i öldürdüğü iddiasıyla Topal Osman'ın evi general İsmail Hakkı Tekçe tarafından sarıldı.

Topal Osman ve 12 adamı, 2 Nisan 1923'te, öldürüldü.(2)

Bu olaya karışan General İsmail Hakkı Tekçe'nin söylediğine göre:

"Topal Osman'ın ölüsü gömüldüğü yerden çıkartıldı ve meclisin önünde ayağından baş aşağı asılarak herkese gösterildi."(3)

Topal Osman'ın başsız cesedi Ulus Meydanında günlerce ipte sallandırıldı.

İttihatçı liderlerden Halit Paşa, 9 Şubat 1925'te öldü.

Geriye kalan İttihatçı liderler 1926 yılında Mustafa Kemal Atatürk'e suikast yaptığı iddiasıyla tutuklandı. Yargılandı. Yargılananlardan bir kısmı serbest bırakıldı, bir kısmı idam edildi.

İttihatçı liderlerden Doktor Nazım (Selanikli Nazım'da denir), Cavid Bey, Yenibahçeli Şükrü (Ahmet Şükrü Oğuz) ve İsmail Canbulat, 1926'da idam edildi.

Kurtuluş Savaşı ve Sonrası

Türkiye tarihi açısından, 1920-1921-1922 yılları her açıdan yoğun yıllardı.

Bir taraftan paşalar arasındaki savaşlar, bir diğer tarafta iç ve dış savaşlar.

Mustafa Kemal, 26 Ağustos 1922'de bütün cephelerde genel saldırı emrini verdi.

Başkomutanlık Meydan Savaşı yapıldı, kazanıldı.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yerine Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), 11 Eylül 1923'te kuruldu.

Yeni güç dengeleri ortaya çıktı.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 17 Kasım 1924'te kuruldu. 5 Haziran 1925 tarihinde kapatıldı.

Serbest Cumhuriyet Fırkası, 12 Ağustos 1930 tarihinde kuruldu. 17 Kasım 1930 tarihinde, partinin kapandığını bildiren bir bildiri yayınlandı.

Türkiye Cumhuriyeti Amele ve Çiftçi Partisi, 29 Ağustos 1930 tarihinde kuruldu. Faaliyetine izin verilmedi.

Ahali Cumhuriyet Fırkası, 29 Eylül 1930 tarihinde kuruldu. Parti, Bakanlar Kurulu kararıyla 21 Ocak 1931 tarihinde kapatıldı.

Çok partili sisteme 1945 yılında, geçildi.

7 Ocak 1945 tarihinde Demokrat Parti (DP) kuruldu.

Türkiye Sosyalist Partisi (TSP), 14 Mayıs 1946 tarihinde kuruldu.

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP), 20 Haziran 1946'da kuruldu.

Her iki sosyalist parti de kapatıldı.

Demokrat Parti (DP), tek başına ve çoğunlukla iktidara geldi.

İlk başta özgürlükçü gözüken DP, siyasi iktidarının ilerleyen yıllarında muhalefete siyasi baskı uygulamaya başladı.

Hikmet Kıvılcımlı, 1954'te, Vatan Partisi (VP)'ni kurdu. Parti ve kurucuları hakkında dava açıldı.

Ana muhalefet partisi, Cumhuriyet sisteminin kurucusu ve CHP'nin lideri İsmet İnönü'ye TBMM'de konuşma yasağı getirildi, CHP'nin malvarlığına el konuldu.

DP'nin baskılarına karşı muhalefet gelişti. Sokak hareketleri başladı.

İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi öğrencisi 28 Nisan 1960 günü, Turan Emeksiz öldürüldü.

2 Mayıs 1960 günü yapılan sokak hareketlerinde Nedim Özpolat adlı İstanbul Lisesi öğrencisi tankın altında kalarak öldü.

27 Mayıs 1960'ta askeri darbe oldu.

Teğmen Ali İhsan Kalmaz, Harp Okulu öğrencisi Gültekin Sökmen ve 14 yaşındaki Ersan Özay, bu olaylar sırasında öldü.

DP yöneticileri tutuklandı, yargılandı, bazıları hapis giydi.

Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan, 16 Eylül 1961'de, Adnan Menderes de, 17 Eylül 1961'de, idam edildi.

Yeni anayasa ve yasalar yapıldı.

Yeni partiler kuruldu. Kurulan partilerden birisi de Türkiye İşçi Partisi (TİP)'di.

Siyasi olaylar-çatışmalar artarak devam etti.

İhtilal denemesine giriştiği iddiasıyla 27 Haziran 1964'de Binbaşı Fethi Gürcan, 5 Temmuz 1964'de Albay Talat Aydemir, idam edildi.

12 Mart 1971 tarihinde, askeri muhtıra verildi.

1971 Temmuz ayında, TİP kapatıldı.

Siyasi olaylar nedeniyle, 1960-1972 döneminde onlarca kişi öldü. Yüzlerce kişi yaralandı.

6 Mayıs 1972 tarihinde Deniz Gezmiş, Yusuf Arslan ve Hüseyin İnan, idam edildi.

1974-1980 arası dönemde siyasi olaylar-çatışmalar daha da yoğunlaştı.

Yaklaşık beşbinbeşyüz kişi öldü. Yüzlerce kişi sakat kaldı.

12 Eylül 1980 tarihinde askeri darbe oldu.

Onbinlerce kişi gözaltına alındı. Yargılandı. Binlerce kişi mahkum oldu. Senelerce cezaevinde yattı. 50'ye yakın kişi idam edildi.

İdam edilenler arasında MHP'li gençler de vardı, sol siyasi hareketlerden gençler de vardı.

12 Eylül 1980'den sonra, Anayasa ve partiler yasası değiştirildi.

Yeni siyasi partiler kuruldu.

Türkiye İşçi Partisi (TİP) ile Türkiye Komünist Partisi (TKP)'nin aldığı ortak kararla Türkiye Birleşik Komünist Partisi(TBKP), 7 Ekim 1987 tarihinde kuruldu.

TBKP, sonra başka siyasi hareketlerle birleşti.

Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP) 1996 yılında kuruldu.

1993 yılında kurulan Sosyalist İktidar Partisi (SİP)'nin, 11 Kasım 2001 günü düzenlenen Olağanüstü Büyük Kurultayında parti Türkiye Komünist Partisi (TKP) adını aldı.

DİPNOTLAR

MEHMET MUSTAFA SUPHİ'NİN DOĞUMU

1- Aclan SAYILGAN, Türkiye'de Sol Hareketler (1871-1972), Hareket Yayınları, İstanbul, ikinci baskı, Haziran 1972, sayfa: 115'den 154'e kadar.

2- Paul DUMONT, Bolşevizm ve Doğu- Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Partisi (1918-1921), Birikim, Mart 1980, sayı: 61, sayfa: 38

3- Yusuf Hikmet BAYUR: Mustafa Suphi ve Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Bazı Dışarıda Akımlar, Belleten, Ekim 1971, cilt: XXXV, sayı: 140, sayfa: 587'den 654'e kadar.

ALİ RIZA ÖZÜTÜRK

1- Okuyucu için bilgi:

a) Mustafa Suphi'nin kızkardeşi Jale İsmet Hanım, bir yılbaşı gecesi intihar etmiş. (Onay Yılmaz, Mustafa Suphi'yi Kim Öldürttü?, Milliyet Gazete Pazar, 24.1.1999)

b) Mustafa Suphi'nin kız kardeşinin intiharı için bak:

c) "Edep ve nezahetle mümtaz ve yüksek bir aileye mensup bir hanım kız ... Tevfik Fikret'in zehirleyici dinsiz şiirlerinden etkilenerek Selimiye önlerinde vapurdan kendini denize atıp intihar etmiş." (Ali Kemali Aksüt, Prof. Mehmet Ali Aynı/ Hayatı ve Eserleri, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1944, sayfa: 358)

2- Rusya'daki 1917 Bolşevik İhtilali'nden öncesi ve sonrası sayısız Türk kökenli kişi Türkiye'ye gelmişti. Bunlardan bir kısmının Türk düşün dünyasına önemli katkıları oldu. Bu önemli düşün adamlarından bazıları şunlardır:

Akdes Nimet Kurat (1903'te Tataristan-Kazan'da doğdu 1971'de Ankara'da trafik kazasında öldü), İsmail Gaspıralı (20.3.1851'de Kırım'daki Bahçesaray'da doğdu, 11.9.1914'te Bahçesaray'da öldü), Ahmet A'gayef, Yusuf Akçura, Sadri Maksudi Arsal, Zeki Velidi Togan (10.12.1890'da Başkurt'ta doğdu, 26.7.1970'de İstanbul'da öldü), Ahmet Caferoğlu, Nasip Yusufbeyli, Abdülkadir İnan, Hamit Zübeyr Koşay, Reşit Ahmedi Arat, İsmail Ertaylan, Mustafa Çokay, Fuat Toktar, Abdullah Battal Taymas, Reşit Rahmeti Arat, Ayaz İshaki İdilli, Ahmet Temir, Osman Kocaoğlu, Tahir Çağatay, İbra-

him Yarkın, Mehmet Emin Resulzade, Mirza Bala Mehmetzade, Kerim Oder, Mehmet Emin Buğra, İsa Yusuf Alptekin, Cafer Seydahmet Kırımer, Müstecip Ülküsal, Baymirza Hayiti.

ÖĞRETMENLİK

1- Konu için bak: Emel Akal, Dr. Şefik Hüsnü'nün Bir Konuşmasında ve İttihat ve Terakki Erkanının Yazışmalarında Mustafa Suphi, Toplumsal Tarih, Ekim 2001, sayı: 94, sayfa: 6, 7

ÜÇ TARZI SİYASET: TÜRKÇÜLÜK, İSLAMCILIK, OSMANLICILIK

1- Yusuf Akçura, Türkçülüğün Tarihi, Kaynak Yayınları, İstanbul, Kasım 1998, sayfa: 9, 10.

İFHAM GAZETESİ ve TÜRK YURDU DERGİSİ

1- Yusuf Akçura, Türkçülüğün Tarihi, Kaynak Yayınları, İstanbul, Kasım 1998, sayfa: 10, 11, 12.

TÜRK OCAĞI

1- *Dr. Fuad Sabit (Ağaoğlu) Bey, Türk Ocaklarının kurucularındandı. "Türk Ocakları" ismi onun buluşudur. Erzurum'da doktor iken Kazım Karabekir tarafından Bolşeviklerle temasa memur edilmişti. Ancak Bakü'de bulunduğu esnada Bolşevikliği kabul etmiş, Türkiye Komünist Fırkasının kurucularından biri olmuştu. Mustafa Suphi'nin öldürülmesinden sonra partinin başına geçirilmek istenmiş, zararlı faaliyetleri üzerine Şark Cephesi kumandanı Kazım Karabekir tarafından derdest edilerek Konya'ya sürgün edilmişti. (Yavuz Aslan, Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu ve Mustafa Suphi, TTK Yayınları, Ankara, 1997, sayfa: 362)*

MİLLİ MEŞRUTİYET FIKRASI

1- *"1911 Ekiminde Mustafa Suphi, İttihat ve Terakki Komitesinin Selanik'de toplanan 3. Kongresine katılır. Bilindiği kadarıyla, bu kongrede iktisat bakanı olabilmek için entrika çevirmiştir." (Paul Dumont, Bolşevizm ve Doğu- Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Partisi (1918-1921), Birikim, Mart 1980, sayı: 61, sayfa: 39)*

2- Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler (İkinci Meşrutiyet Dönemi), cilt: 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, Kasım 1984, sayfa: 351

3- Rasih Nuri İleri, Türkiye Komünist Partisi Gerçeği ve Bilimsellik/ Quo Vadis İbrahim Topçuoğlu?, Anadolu Yayınları, İstanbul, Mart 1976, sayfa: 30

MAHMUT ŞEVKET PAŞA'NIN ÖLDÜRÜLMESİ

1- Okuyucu için bilgi: Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi konusunda değişik kitaplarda değişik tarihler verilmektedir.

a) 11 Haziran 1913 günü- Rasih Nuri İleri, Türkiye Komünist Partisi Gerçeği ve Bilimsellik/ Quo Vadis İbrahim Topçuoğlu?, Anadolu Yayınları, İstanbul, Mart 1976, sayfa: 30

b) 13 Haziran 1913 Cuma günü - Samih Nafiz Tansu, İki Devrim Perde Arkası, Pınar Yayınevi, İstanbul 1964, sayfa:108

2- 1920-21'ler Türkiyesi ve Mustafa Suphi'lerin Dönüşü-Sempozyum, Tüstav Yayınları, İstanbul, Haziran 2005, sayfa: 94

SİNOP ZİNDANINDAN KAÇMA

1- Ahmet Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılap Hareketleri, Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1959, sayfa: 622'den 628'e kadar.

ATEŞLİ DEVRİMCİ

1- *Mustafa Suphi, "esir kampındaki yılları nerdeyse tümüyle Bolşevik propaganda broşürlerinin çevrilmesiyle geçmiştir." (Paul Dumont, Bolşevizm ve Doğu- Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Partisi (1918-1921), Birikim, Mart 1980, sayı: 61, sayfa: 39)*

2- Hakan Coşkunarslan, SSCB'de Milliyetçi Sosyalist Önderler, Turan, Mart 2005, sayı: 2, sayfa: 137, 138.

MUSTAFA SUPHİ MOSKOVA'DA

1- *"Böylelikle O, Osmanlı tutsak Türkleri'nin bir türlü başı yapılıp, yalnız Türkiye'de komünizmi yaymakla görevlendirilmiyerek, Rusya Türkleri üzerinde, daha önce de dediğimiz gibi, Osmanlı Türk aydınlarının haiz oldukları geleneksel etkiyi kullanarak onları elden geldiği ölçüde Bolşeviklere yaklaştırmakla da görevlendirilmiş olur; bundan başka komünist acunu içinde uluslar arası bir uzkişi durumuna da geçirilir." (Yusuf Hikmet Bayur: Mustafa Suphi ve Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Bazı Dışarıda Akımlar, Belleten, Ekim 1971, cilt: XXXV, sayı: 140, sayfa: 594)*

"MÜSLÜMAN SOSYALİST KOMÜNİST PARTİ"

1- *"Mayıs 1918'de Rusya'da tutsak bulunan, daha doğrusu Avusturya-Macaristan ordusundan isteyerek Ruslar'a geçmiş olan Çekoslovak birlikleri Bolşeviklere karşı savaşmaya koyulunca hem Molla Nur hem de Mustafa Suphi'nin yönettiği Osmanlı tutsakları onlara karşı çarpışırlar. Bu tehlikeli anda, 'din afyondur' sloganını yaya durmuş olan Rus Komünist Partisi her türlü temel görüşleri bir yana iterek, bütün sol akımların da katıldıkları bir 'Müsliiman Komünist Partisi'nin ve ayrıca da bir Müslüman işçi ve köylü ordusunun kurulmasını onaylar." (Yusuf Hikmet Bayur: Mustafa Suphi ve Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Bazı Dışarıda Akımlar, Belleten, Ekim 1971, cilt: XXXV, sayı: 140, sayfa: 593)*

BOLŞEVİK DEVRİMİNDE TÜRKLERİN ÖNEMİ VE KATKISI

1- Bu konu için bak: Sultan Galiyev / Bütün Eserleri (Yayına hazırlayan: Özgür Erdem), İleri Yayınları, İstanbul, Mart 2006

BREST-LİVOSK ANTLAŞMASI

1- Not: Tarihçilerin, Çanakkale Zaferi'nin 1917 Rus Devrimine yol açtığı konusunda hem fikirdirler.

2- Ahmet Ender Gökdemir, Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti, Atatürk Kültür-Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, sayfa: 218

LENİN ile STALİN, TÜRK KOMÜNİSTLERE VERDİKLERİ SÖZLERİ TUTMUYOR

1-Rasih Nuri İleri, Atatürk ve Komünizm/ Kurtuluş Savaşı Stratejisi, Scala Yayınları, İstanbul, genişletilmiş beşinci baskı, Mayıs 1999, sayfa:195

2- Mehmet Emin Resulzade : Bir Türk Milliyetçisinin Stalin'le İhtilal Hatıraları, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, sayfa: 15

3- Mehmet Emin Resulzade: Bir Türk Milliyetçisinin Stalin'le İhtilal Hatıraları, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, sayfa: 23

4- Hüseyin Adıgüzel, Atatürk/ Nerimanov ve Kurtuluş Savaşımız, İleri Yayınları, İstanbul, Ağustos 2004, sayfa: 71

5- Hüseyin Adıgüzel, Atatürk/ Nerimanov ve Kurtuluş Savaşımız, İleri Yayınları, İstanbul, Ağustos 2004, sayfa: 18

6- Zeki Velidi Togan, Hatıralar, Hikmet Gazetecilik Ltd. Şti. (Tan Matbaası), İstanbul, 1969, sayfa: 324

7- Hüseyin Adıgüzel, Atatürk/ Nerimanov ve Kurtuluş Savaşımız, İleri Yayınları, İstanbul, Ağustos 2004, sayfa: 58

ŞERİF MANATOV İLE MUSTAFA SUPHİ'NİN TANIŞMASI

1- Mehmet Emin Resulzade: Bir Türk Milliyetçisinin Stalin'le İhtilal Hatıraları, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1997.

YENİ DÜNYA GAZETESİ

1- Paul Dumont, Bolşevizm ve Doğu- Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Partisi (1918-1921), Birikim, Mart 1980, sayı: 61, sayfa: 52

2- *"Özellikle 'İstanbul paşa ve beylerine' saldırmak söz konusu olduğunda Mustafa Suphi'nin zehir saçan bir kalemi vardı. Ama öğretiye ilişkin tartışmalarda hiç de yetenekli değildi. Çoklukla kapitalizm ve emperyalizmin kötülüklerinin açıklandığı Yeni Dünya'daki makalelerinde Merkezi İslam Komiserliğinin görüşlerini yüzeysel bir şekilde belirtmekle yetinirdi. Bu kaba üslubunun tek yararlı yönü varsa, o da bilyük çoğunluğu okuma yazma bilmeyen Türk savaş esirlerinden oluşan okuyucu kitlesine uyarlanmış olmasıydı. Bununla birlikte, Mustafa Suphi'nin çalışmalarını takdir*

eden üstleri onu dış propaganda şubesinin başına getirmekle gecikmediler. Molla Nur Vahitov'un girişimiyle 1918 ilk baharında kurulan bu şube Müslüman ajitatörlerin eğitimi ve Türkçe, Arapça ve Farsça olarak broşür, bildiri ve çağrıların yayınlanmasıyla görevliydi. Birkaç a içinde Mustafa Suphi önemli işler başardı. Bunların arasında çok sayıda önemli metinin, özellikle Komünist Partisi Manifestosu'nun çevrilip on binlerce nüsha olarak basılması ve yayınlanması da vardı. 1918 Ağustos ya da Eylül ayında, o dönemde trajı 10.000'e erişen Yeni Dünya'nın basım masrafları hariç olmak üzere, Mustafa Suphi'nin Merkezi İslam Komiserliğine sunulan masraf faturası 225.000 rubleyi buluyordu." (Paul Dumont, Bolşevizm ve Doğu- Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Partisi (1918-1921), Birikim, Mart 1980, sayı: 61, sayfa: 40, 41)

TÜRK KOMÜNİST TEŞKİLATI

1- Sultan Galiyev, bu konuda şunları yazmıştı: "Müslüman İşleri Komiserliği, Rusya'da kalan Türk savaş esirleri arasında propagandaya özel bir önem verdi. Bu amaçla kurulmuş olan uluslararası propaganda dairesi, Türkçe olarak Yeni Dünya adlı özel bir gazete yayımladı, ayrıca çok çeşitli ajitasyon-propaganda çalışması yürüttü: açıklamalar yapıldı, ajitatör-organizatörler gönderildi vb. 1918 yılı yazında Moskova'da Türk komünist örgütlerinin kurulmasının başlangıcı olan, Birinci Türk Sosyalistleri Konferansı düzenlendi."

(Sultan Galiyev, Bütün Eserleri (Yayına Hazırlayan: Özgür Erdem), İleri Yayınları, İstanbul, Mart 2006, sayfa: 366, 367).

2- (Paul Dumont, Bolşevizm ve Doğu- Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Partisi (1918-1921), Birikim, Mart 1980, sayı: 61, sayfa: 40, 41)

3- Yavuz Aslan, Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi/ Türkiye Komünistlerinin Rusya'da Teşkilatlanması (1918-1921), Atatürk Kültür-Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, sayfa: 53, 54.

TÜRK SOSYALİST KOMÜNİSTLERİ TEŞKİLATI ile ASKERİ MÜFREZELERİ

1- Yavuz Aslan, Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi/ Türkiye Komünistlerinin Rusya'da Teşkilatlanması (1918-1921), Atatürk Kültür-Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, sayfa: 63

2- "Tartışılan hassas konular arasında 'Sovyet iktidarını savunmak ve dünya devrimini desteklemek' amacıyla silahlı Türk müfrezelerinin oluşturulması sorunu da vardı. Mustafa Suphi bu fikre çok taraftardı, çünkü, Sultan Galiev gibi o da, ordunun, devrimin temel gücü

olduğunu savunuyordu. Merkezi İslam Komiserliği ise 1918 Nisanında bir Tatar-Başkurt taburu oluşturmuştu. Haziran ayında Tatarlar, Başkurtlar, Türkmenler ve Özbeklerden oluşan ikinci bir tabur kuruldu. Mustafa Suphi'ye göre, şimdi Türklerden gönüllü toplayarak onları da varolan Müslüman taburlara katmak gerekliydi. Gerçekte Türk savaş esirlerinden oluşan gruplar daha şimdiden Tataristan'da ilerleyen Çekoslovak lejyonerlerine karşı Kızılordu saflarında çarpışıyorlardı. Bu gruplar 1918 Haziran ve Temmuz aylarında Samara, Orenburg ve Ufa savunmalarına da katılmışlardı. Moskova Konferansına katılan delegeler yalnızca bu oldu-bittiyi onaylamakla yetinebilecekleri halde içlerinden bir kısmı Mustafa Suphi'nin zararlı ve tehlikeli aktivizminden söz etmekten çekinmediler. Ama sonuç olarak, yine onun dediği oldu ve konferans Türk Sosyalist müfrezeleri kurulmasından yana olduğunu açıkladı. İhsan Saduli tarafından yönetilen bu müfrezelerin ilki, beyaz kuvvetlere karşı Kazan'ı savunan Tatar-Başkurt taburuyla birleştirildi. Daha sonra Kırım, Türkistan ve Azerbaycan'da da benzer müfrezeler kuruldu. Böylece Mustafa Suphi, 1919 Mart'ında toplanan Komünist Enternasyonal 1. Kongresinde, şüphesiz biraz da abartarak 'halen birlerce Türk'ün Sovyet iktidarını savunmak için Kızılorduyla omuz omuza savaştığını' açıklayabildi. Bu askeri müfrezelerin yanı sıra Türk Sosyalist ve Komünistleri Partisi'nin yerel şubelerinin de kurulmakta olduğunu görüyoruz. Bilindiği kadarıyla, bunların en önemlisi 25 Eylül 1918 tarihinde bizzat Mustafa Suphi tarafından Kazan'da kurulanı oldu. Kazan grubu Türk savaş esirlerine yardım için bir komite kurmuş olan ve Türk silahlı müfrezelerinin çalışmalarını da yönlendiren özellikle aktif 40 kadar militandan oluşmuştu." (Paul Dumont, Bolşevizm ve Doğu- Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Partisi (1918-1921), Birikim, Mart 1980, sayı: 61, sayfa: 40, 41, 42)

KOMİNTERN

1- Cemal Paşa Moskova'dayken Talat Paşa'ya gönderdiği 5 Temmuz 1920 tarihle mektubunda "Üçüncü Enternasyonal" toplantısı hakkında şu bilgileri vermektedir:

"Elveym burada Üçüncü Enternasyonal'in senelik kongresi inikat etmektedir. Bu kongrede bütün dünyadaki Komünistlerin mümessilleri vardır. Fakat bütün dünya deyip de Asyalı milletlerin Komünistlerinin mümessilleri de var zannetmeyiniz. Yalnız Avrupa ve Amerika milletlerinin mümessilleri bulunuyor. Gerçi Türk, Acem, Hintli, Çin Komünistleri namıyla birtakım zevat da bulunuyor ise bu bunların kuvvetlerini milletin amele ve köy-

ilişiinden almamakta olduklarını ileri sürerek enternasyonalde sahibi rey ve salahiyet olduklarını kabul etmiyorlar. Bizim Türklerden bir takım gençler komünist namiyle ortaya atılmış, bir vakitki İttihat muharriri Mustafa Suphi Bey de bunların başına geçmiş. Bunlara ahiren bizim Küçük Talat ile son Zor mutasarrıfı Salih Zeki Bey ve Darülfünun muallimlerinden oldukları haber verilen Ahmet Cevat ve Halim Sabit Beyler de iltihak etmişler. Bu grup elveym Bakü'de icrayı faaliyet ediyor. Bunlara Kayserili İsmail Hakkı Efendi isminde bir zat ile Türkiye'yi hiç tanımayan bir Yahudiyi Türk Komünistlerinin mümessili olmak üzere Moskova'ya göndermişler. Fakat evvelce de arz ettiğim veçhile, henüz kongrede bir mevkii resmileri yok." (Hüseyin Cahit Yalçın, İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları, Temel Yayınları, İstanbul, Ekim 2002, sayfa: 247)

2- III. Enternasyonal (1919-1943), Belge Yayınları, İstanbul, Ekim 1979, sayfa: 17, 18, 19.

1920'DE YAPILAN İKİ ANTLAŞMA: BİR: SEVR ANTLAŞMASI, İKİ: İNGİLTERE-SOVYET RUSYA ANTLAŞMASI

1- Johannes Glasneck, Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye, Onur Yayınları, Ankara, Aralık 1976, sayfa: 143

2- Lenin, Seçme Eserler-Savaş Komünizmi (1918-1920), cilt: 8, İnter Yayınları, Ekim 1996, sayfa: 460

3- Konu için bak, Lenin, Seçme Eserler-Savaş Komünizmi (1918-1920), cilt: 8, İnter Yayınları, Ekim 1996

4- Lenin, Seçme Eserler-Savaş Komünizmi (1918-1920), cilt: 8, İnter Yayınları, Ekim 1996, sayfa: 310

5- Bülent Gökay, Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Aralık 1998, sayfa: 173

ENVER PAŞA, MOSKOVA'DA "HALK ŞURALAR FIRKASI"NI KURUYOR

1- Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları-Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya (21.11.1920-2.6.1922), Temel Yayınları, İstanbul, Ekim 2002, sayfa: 184, 185, 186

2- Hürriyet, 21.4.1997

ANKARA HÜKÜMETİ ile SOVYET RUSYA ARASINDAKİ GÖRÜŞMELER

1- Mustafa Kemal Paşa'nın Almanya'da bulunan İttihatçı liderlerden Talat Paşa'ya gönderdiği 29 Şubat 1920 tarihle mektubunda Sovyet Rusya ile ilişkiler hakkında şunları belirtmektedir:

"Şimdiye kadar (Bolşevikler) ile temas ve ittilaf hususunda memur ettiğimiz zevata verdiğimiz talimatta şart-ı esas olarak kendi nokta-i nazar ve gayele-

rimiz mahfuz kalmak üzere kadimen müşterek düşman aleyhine tevhid-i hareketden ibarettir. Buna mukabil bizim şiddetle muhtaç olduğumuz para vesaire talebi mühim görülmüştür. Bolşevikler ile prensip ve içtihatta ittihad hususunu bugün için sehil görmemekle beraber zaruret-i kat'iyye halinde tasavvur etmediğimizden mevzuu bahis edilmemiştir. Binaenaleyh vatanımızı parçalamak ve milletimizi İngiliz boyunduruğu altında görmek ihtimal-i meş'umu karşısında Bolşevik prensiplerini fi'len tatbik etmekte çare-i halas tahmin olunursa cihet-i tatbikiyesindeki müşkilata rağmen bugün hakim olduğumuz kuvvete istinaden o hususa da tevessül etmek lazım gelebilir." (Hüseyin Cahit Yalçın, İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları, Temel Yayınları, İstanbul, Ekim 2002, sayfa: 214)

2- Semih Nafiz Tansu, İki Devrin Perde Arkası (Hüsameddin Ertürk Anlatıyor), Pınar Yayınları, İstanbul, 1964, sayfa:338, 339

Bilgi: *Mustafa Kemal'in Havza'da görüştüğü heyet hakkında bazı bilgiler yayımlanmıştır. "Attila İlhan, Bülent Gökay ve Emel Akal da, görüşmenin Mustafa Suphi'nin temsilcileriyle yapıldığını" belirtmektedir.(Değişik belgelerden aktaran: Mehmet Perinçek, Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri (Sovyet Arşiv Belgeleriyle), Kaynak Yayınları, İstanbul, Şubat 2005, sayfa: 30)*

"TÜRKİYE GEÇİCİ İHTİLAL HÜKÜMETİ"

1- Baha Sait Bey'in imzaladığı antlaşma şöyledir:

"Rusya Müttehid Sovyetler Cumhuriyeti namına hareket eden ahali komiserleri sovyetinin Kafkasya'daki İştirakiyun Fırkası Kafkas maluulli merkez komitesi murahhası ile Türkiye ihtilal hareketeni temsil eyleyen Karakol Cemiyeti ve Uşak Kongresi heyeti icraiyesi namına hareket eden Kafkasya'daki murahhas Baha Sait Bey'in de beriyçhinti akdi muahede olunur.

1- *Akid taraflar, gerek ülkeleri içindeki karşı ihtilallerde, gerek ülke dışında emperyalist Avrupa ülkelerine karşı, birbirlerine bütün vasıta ve kuvvetleriyle yardım esasına dayanan bir savunma ve saldırı ittifakı yaparlar.*

2- *Bu ittifakın yapılmasında akid tarafların ana gayeleri:*

   a) *Bütün İslam memleketlerinin Batı Avrupa emperyalistlerinden kurtarılmasını;*

   a) *İran, Arabistan, Mısır, Hindistan v.b. İslam memleketlerinde, Batı Avrupa burjuva emperyalist hükümetlerine ve özellikle Asya ve Afrika'da, İngiliz emperyalizmine karşı mücadeleyi;*

   a) *Halen kurulmuş olan ve Avrupa emperyalistlerine karşı açılacak mücadele sonunda kurulacak sovyet sistemlerinin kabul ve teyidini; temin etmekten ibarettir.*

3- *Bu gayeye erişmek için, Sovyet Rusya Cumhuriyetleri, ismi belirtilmiş Türkiye İhtilal Teşkilatına, silah, cephane ve para bulmak ve temin etmek konularını oluşturmayı ve sonuçlandırmayı üstlenir. Türkiye ihtilal teşkilatı bu antlaşmanın imzasından sonra, silah, cephane ve para ihtiyacını Rusya sovyetlerine bildirecek ve sovyetler de bu talebi kabul edip yerine getirecektir.*

4- *İsmi geçen Türkiye teşkilatı (Rusya Cumhuriyetinden talep edeceği) miktarda silahlı askeri kuvveti, Denikin, Kolçak ve diğer Rusya düşmanlarına karşı savaşmak için hazırlayacaktır.*

5- *Türkiye teşkilatı, Batum, İran, Afganistan ve Hindistan'da, İngiltere aleyhine bir isyan çıkartılması için gerekli teşebbüslere derhal girişmeyi ve Rusya da gereken para, silah ve cephaneyi eksiksiz temini üstlenirler.*

6- *Batı Avrupa emperyalistleri aleyhine İslam memleketlerinde yapılacak milli ihtilalleri koruyacak olan Rusya, bu İslam memleketlerinin mutlak istiklalini tanımayı, iç işlerine karışmamayı ve yerel halkın arzusuna uymayan sosyal ve politik teşkilat kurulmasını istememeyi üstlenir.*

7- *Rusya, Batı emperyalistlerine karşı isyan eden bütün Müslüman memleketleri ve bu hareketlerin başındaki hükümetleri, bu antlaşmayı onlar da imzalamışçasına, müttefik sayıp kabul etmeyi üstlenir.*

8- *İşbu memlekketteki politik ve sosyal rejimlerin kurulması halkın hür arzu ve inancına bağlı olup, akid taraflar, bu halkların arzuları üzerinde zorla tesir yapmaya çalışmamayı üstlenirler.*

9- *Türkistan'da kurulmuş Sovyet idaresinin kuvvetlendirilmesi için icab eden tedbirlerin alınmasını, Türkiye geçici ihtilal hükümeti kabul eder ve üstlenir.*

10- *Denikin ve kazaklara karşı Dağıstan'da yapılan mücadelede, Dağıstanlılar Sovyet rejimine temayül ettiklerinden, Dağıstan'daki amele, köylü ve halkın serbest arzusuna göre kurulan Sovyetlere yardımcı olmayı Türkiye geçici ihtilal hüklimeti üstlenir. Dağıstan Hükümetinin kuruluş şekli, Dağıstan amele ve köylü kongresinin hakkı olup, akid taraflar bu konuda hiçbir şekilde müdahalede bulunmamayı üstlenirler.*

11- *Avrupa emperyalistlerin emir ve nüfuzu altında, bu antlaşmanın öngördüğü gayelere aykırı hareket ederek, halen taraflar arasında set oluşturan ve Rusya ile Türkiye ihtilal hükümetinin, İngiltere ve Rusya emperyalistlerine karşı Kafkasya'da başlatacakları ortak harekete mani olan Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'a karşı, Akid taraflarla birlikte hareket edecek Hükümetlere ve Kafkas yerel teşkilatına*

yardım etmeyi, Türkiye ihtilal hükümeti üstlenir. Azerbaycan'da hükümet darbesini gerçekleştirmek için Türkiye geçici ihtilal hükümeti, Azerbaycan'ın Türk halkının ırkı yakınlığından ve Azerbaycanlılarca tanınan Türk milliyetçilerinin nüfuz ve şahsiyetlerinden ifade etmeyi üstlenir. Azerbaycan ihtilal hükümetinin kuruluş şekli, Azerbaycan amele ve köylü kongresinin serbestçe vereceği karar dairesinde olacağından, akid taraflar kongre kararlarına karşı gelmemeyi üstlenirler.

12- Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Kuzey Kafkas gibi bütün Kafkas hükümetlerinin istiklalleri akid taraflarca kabul edilmiş olduğundan, bunların tek başlarına veya Kafkas ittihadına katılmak yoluyla veyahut federasyon şeklinde büyük devletlerden birine ittihak şeklinde hükümet kurmalarında alakadarlar tamamen serbest olacaklarından, bu konuya hiçbir şekilde karışmamayı akid taraflar üstlenirler.

13- Bu antlaşmanın iki nüshası önce, bir taraftan Rusya Sovyetler Hükümeti Cumhuriyetinin Kafkasya'daki Murahhasları, yani Rusya 'Komünist Partisi'nin mahalli komitesi ve diğer taraftan da Karakol İhtilal Cemiyeti'nin ve Uşak Kongresi İcra Heyetinin murahhası tarafından imza edilecektir. Bu suretle imzalanmış nüshalardan bir adedi, Karakol İhtilal Cemiyeti ve Uşak Kongresi Umumi Merkezleri tarafından tasdik edilecek, diğer adedi Sovyet Hariciye Halk Komiseri ve Rusya Sosyalist Federatif Sovyetler Cumhuriyetinin Heyeti İcraiyesi Merkeziyesi Reisi tarafından tasdik edildikten sonra, karşılıklı imza edilen antlaşma teati olunacaktır.

14- Bu antlaşma, 13. maddede belirtilen şekilde imza edildikten sonra kesinleşecektir. Akid tarafların Kafkasya'daki murahhasları, kendi imzalarını müteakip antlaşmayı uygulamaya koyacak ve hükümetlerinin tasdikini beklemeksizin ortak harekete başlayacaklardır.

15- Bu antlaşma Baha Sait Bey tarafından 1920 senesi Ocak ayının 11. günü Baku şehrinde akid ve imza edilmiştir."

İNGİLİZLER, BOLŞEVİKLİĞE KARŞI KÜRTÇÜLÜĞÜ DESTEKLİYOR

1- Erol Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, Çağdaş Yayınları, İstanbul, ikinci baskı, Eylül 1982, sayfa: 264, 265

2- Erol Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, Çağdaş Yayınları, İstanbul, ikinci baskı, Eylül 1982, sayfa: 257

ANKARA HÜKÜMETİNİN SOVYET RUSYA'DAKİ İLK HEYETİ

1- Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları-Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya (21.11.1920-2.6.1922), Temel Yayınları, İstanbul, Ekim 2002, sayfa: 70, 71

GÖRÜŞMELER OYALAMALARLA GEÇİYOR

1- Rusya'ya giden heyette şu kişiler vardı:
Ali Fuat Cebesoy, Doktor Tevfik Rüştü Aras, Fuat Carım, İsmail Suphi Soysallıoğlu, Aziz Meker, Osman Kemal Bey, Piyade Yüzbaşısı İdris Çora,Süvari Yüzbaşısı Saim Önhon, Feridun Hotinli,Tahsin Bey, Erkanıharp Binbaşısı Safet Arıkan, Erkanıharp Yüzbaşısı Mithat Erman, Süvari Yüzbaşısı Ali Rıza Çoruh, Süvari Mülazımı Fuat Bey, Heyet Katibi Tahsin Rüştü Bac, Erkanıharp Miralayı Bekir Sami Bey, Yüzbaşı Selahaddin Murtoğlu, Memduh Şevket Esendal, Erkanıharp Miralayı Kazım Dirik. (Ayfer Özçelik, Ali Fuad Cebesoy/1882-10 Ocak 1968, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993, sayfa: 183-184

"ZİYANI YOK BEKLERLER"

1- Mehmet Emin Resulzade : Bir Türk Milliyetçisinin Stalin'le İhtilal Hatıraları, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, sayfa: 62, 63

AZERBAYCAN'DAKİ TÜRK KOMÜNİST FIRKASI

1- Abidin Nesimi, Türkiye Komünist Partisi'nde Anılar ve Değerlendirmeler (1909-1949), Promete Yayınları, İstanbul, Haziran 1979, sayfa: 9

"AZ MASRAFLA PARTİYİ ELE GEÇİRİYOR"

1- Paul Dumont, Bolşevizm ve Doğu- Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Partisi (1918-1921), Birikim, Mart 1980, sayı: 61, sayfa: 44, 45

MUSTAFA SUPHİ, PARTİDE CASUSLUK SERVİSİ KURUYOR

1- Yusuf Hikmet Bayur: Mustafa Suphi ve Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Bazı Dışarıda Akımlar, Belleten, Ekim 1971, cilt: XXXV, sayı: 140, sayfa: 606

2- Paul Dumont, Bolşevizm ve Doğu- Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Partisi (1918-1921), Birikim, Mart 1980, sayı: 61, sayfa: 44, 45

AZERBAYCAN'IN RUS KIZIL ORDU'SU TARAFINDAN İŞGALİ

1- 1918 harekatında Bakü'yü işgalden kurtaran, Nuri Paşa komutasındaki Türk Kafkas İslam Ordusuna verilen emir:
"Zefer guşunun qanatlarını tutmak üzere Baku'nın qapıları önünde gözleyen Türk Ordusuna..!
Bu gözel şeheri eğer siz zept ede bilmeseniz Türk'ün ve onun ordusunun şerefini indi olduğunuz siperlerin içine basdıracagsınız.
Eğer siz bu mavi denizin bu meşhur şeherini zept ede bilmeseniz Kafqaz feryad edecek, Türkistan ağlayacaq, düşman dişlerini yeni zülümler üçün gıcıglayacagdır.
Ey Türk Esgeri...!

Eğer sen bu şeheri almasan, Bakı'da senin üçün hazırlanan süfreler qonaqsız qalacaq, senin üçün tikilen paltarları düşmen geyecek, senin üçün verilen qurbanlar qabul olunmayacaktır.

Eğer sen bu sarı işıklı qızıl şeheri almasan, qadınlar saçlarını yolacaq, indiye geder axan ganlar boş yere axmış olacag ve Türk'ün gözlerini çıxarıp iplere düzen düşmenlerini sevindireceksen.

Sen ey Türk Esgeri...!

Sen gücünü İngilize Çanakkale'de bildirdin. Düşmeni Kars'tan etibaren kabagına katıp Bakı'ya geder sıxıştırdın. Al Bakı'nı, vetenıne bir brilliant hediye et".

Türk ordusuna verilen bu emrin mıadı henüz dolmamıştır. Çünkü Bakü yeniden fethedileceği ve Karabağ işgalden kurtulacağı günü beklemektedir."

2- Hüseyin Adıgüzel, Nerimanov / Seçme Makaleler, İleri Yayınları, İstanbul, Mart 2005, sayfa: 14

LENİN, KOMÜNİZM ESASLARINI İSLAMİYETTEN ALMIŞTI

1- Rasih Nuri İleri, Atatürk ve Komünizm - Kurtuluş Savaşı Stratejisi, Scala Yayınları, İstanbul, genişletilmiş beşinci baskı, Mayıs 1999, sayfa: 81

2- Şevket Süreyya Aydemir, Suyu Arayan Adam, İstanbul, 1967, sayfa: 209, 210

Bilgi: TKP Umumi Genel Sekreteri Hakkı Behiç imzasıyla, 17 Kasım 1920 tarihli Anadolu'da Yeni Gün gazetesinde yayımlanan bildiride şu açıklamalar var: *"Komünizmin İslamiyet esasatıyla kabil-i imtizac olup olmadığında tereddüt edenleri intihaba davet ederiz. En yüksek fazilet-i diniye ve ahlakiyyeyi fakrda ve tevazuda bulan, günde beş defa milyonlarca Müsliminden mürekkep cemaatleri, fakir, zengin aynı safta el bağlayıp en büyük ve yüksek hakikat karşısında ceyeşan-ı ubudiyet olmaya mecbur ederek huzur-u ilahide insanların tamamen müsavi olduklarını en müessir bir belagat-ı ibadetle telkin eden, bütün servetlerde Beytülmal-ı Müsliminin vasi-i hukukunu ve fukara ve mesakinin iştirakini teslim eyleyen, arazide mülkiyeti ref'e ve vakfiyeti tergibe matuf usuller vaz ederek sermaye yerine say ve vesait-i istihsaliyyede iştiraki tesis eden, sadaka-i fıtr gibi, zekat gibi, muhtelif keffaret-i zünub gibi, teklifat-ı maliye ile müterakim sermayelerden muhtacının istifadesini temine müteveccih mezcuata malik olan ve nihayet senede bir defa bütün dünyanın erbab-ı yesarisi Arafat'ta baş açık, çıplak ayak, lebbeyk-zen-i müsavat eyleyen (eşitlik buyruğuna uyan) bir din, hayat-ı iştirak ve müsavattan ibaret ve bütün esasat-ı diniyyenin fiilen cemiyet hayatında tatbikinden ibaret bulunan komünizm ile nasıl tehalüf (aykırılık) edebilir?"* (Mete Tuncay, Türkiye'de

Sol Akımlar-1 (1908-1925) Belgeler-2, BDS Yayınları İstanbul, Ekim 1991, sayfa: 223)

MUSTAFA SUPHİ ile MUSTAFA KEMAL MEKTUPLAŞMASI

1- Hüseyin Cahit Yalçın, İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları, Temel Yayınları, İstanbul, Ekim 2002, sayfa: 168

TÜRK MİLLİ MÜCADELESİNDE SOL HAREKETLER

1- Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, Türkiye Yayınevi, İstanbul, ikinci baskı, 1969, sayfa: 729

İSLAM İHTİLAL CEMİYETLERİ İHTİLALİ

1- Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları-Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya (21.11.1920-2.6.1922), Temel Yayınları, İstanbul, Ekim 2002, sayfa: 185, 186

2- Hüseyin Cahit Yalçın, İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları, Temel Yayınları, İstanbul, Ekim 2002, sayfa: 145

MUSTAFA KEMAL'LE İTTİHATÇILAR ARASINDAKİ ÇATIŞMA: İÇ SAVAŞ

1- Osmanlı paşaları arasındaki çatışma bu dönemde korkunçtu. Ebubekir Hazım Tepeyran, bu konuda bir anısını özetle şöyle anlatıyor:

"Ardahan Milletvekili Hilmi Bey 1921 Kasım ayında Batum'a gitmek üzere Ankara'dan Trabzon'a gelmişti. O zaman Trabzon Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi'nin hesapları henüz incelenmeye başlanılmamış ise de ben gizlice tahkikata devam ediyordum. Hilmi Bey, bir karışıklık çıkartarak Enver Paşa'yı tekrar memlekete ve memleketin en yüksek iktidar mevkiine getirmek gibi, gerçekleştirilmesi imkansız kötü bir maksat taşıyordu. Trabzon ve civarında teşkil olunan gizli bir cemiyetin en hararetli girişimcilerinden olduğunda şüphe bulunmayan bu milletvekili, o sırralarda hükümeti devirmeye teşebbüs eden ve bu cemiyetin en önemli üyelerinden biri olan firari kayıkçılar kahyası Yahya hakkındaki takibatı durdurmaya çare arıyordu. Bu maksatla, Heyet-i Merkeziye Reisini de yanına alarak evime geldi. Mevki ve nüfuzunun yüksekliği ile güya beni tehdit etmek istiyordu. Diyordu ki:

'Ben, Mustafa Kemal Paşanın bir mektubunu taşıyorum. Batum'da Enver Paşa ile de görüşmeye memur edildim.'

Sonra da, Kayıkçılar Kahyasını takip ettiren Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa hakkında tecavüzkarane dil kullanmaya başladı: 'İstesem, Karabekir Paşayı kolundan tutup atarak yerine Enver Paşa'yı oturtabilirim." (Ebubekir Hazım Tepeyran, Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları, Çağdaş Yayınları, İstanbul, Haziran 1982)

2- Johannes Glasneck, Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye, Onur Yayınları, Ankara, Aralık 1976, sayfa: 151

Konu için bazı notlar:

İttihatçı solun kurduğu TKP ile Mustafa Kemal'in kurdurduğu TKP arasında müthiş bir çekişme yaşanıyordu. Bu konudaki tartışmalardan bazı örneklerle şöyledir:

Belge: 1) Ankara-TKP Genel Sekreteri Hakkı Behiç Bayiç, 17 Kasım 1920 tarihli mektubunda kurdukları resmi-TKP hakkında özetle şunları belirtiyordu:

"Türkiye Komünist Fırkası'nı Sosyalist Federatif Rus Sovyet Cumhuriyeti propagandasına tabi ve ona merbut olarak Rus Hükümeti hazirası nam ve menfaatine Anadolu'da bir inkilap vücuda getirmek ve istiklal-i milliye hürmetkar olmamak isnadlarıyla itham edenlere de alenen beyan ederiz ki, İngiltere'de bir İngiliz Komünist Fırkası, Fransa'da bir Fransız Komünist Partisi, İtalya'da bir Sosyalist-Komünist ekseriyeti, Almanya'da bir Komünist Spartakist Fırkası, hatta Yunanistan'da bir Komünist-Sosyalist Cemiyet mevcut olduğu gibi Türkiye'De de müstakbel cihan inkilabının istihzarat-ı fikriyesiyle iştigal etmek üzere bir Türkiye Komünist Fırkası teşekkül etmiştir. Komünist olmak için filan şahıs veya filan memlekete intisaba lüzum yoktur." Komünizm bir kanaattir ki, buna iman edenleri, vicdanları ve kanaatleri bizzarure birleştirir. Bu itibarla komünizm arkadaşlığı beşeri, insani ve umumidir." (Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar-1 (1908-1925), BDS Yayınları, İstanbul, 1991 Ekim, sayfa: 222)

Belge: 2) Ankara-TKP Genel Sekreteri Hakkı Behiç Bayiç'in 1921 yılı Ocak ayında yazdığı bir mektupta Mustafa Suphi TKP'si hakkında özetle şunlar belirtiliyordu:

"Bakü'da Mustafa Suphi adında birinin Anadolu'da vücuda getirilecek bir inkilabı istihdaf eden mesaisi, Anadolu nazarında hiçbir kıymet ve ehemmiyeti haiz değildir. Anadolu başlı başına, kendi mütefekkirlerinin ve kendi fedekar rehberlerinin arkasında, inkılap hayatında ihraz etmek istediği mevkii kendisi intihap edecektir. Bu esas malum olduktan sonra, Fırkamız, Memleketimize inkılap dünyası arasındaki münasebatın esas noktalarını berveçhizir tayin eder.(...) Binaenaleyh, Mustafa Suphi kafilesinin her önüne geleni fırkaya intisap ettirerek serserilerden müreklep manasız ve mahiyetsiz kitleler vücuda getirmiş olması, bizim için mucib-i ibret olmak lazımdır. Bizim hakiki komünist fırkamız müteşekkildir." (Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar-1 (1908-1925), BDS Yayınları, İstanbul, 1991 Ekim, sayfa: 228, 229)

Belge: 3) Mustafa Kemal'in "Erzurum Mebusu Mustafa Bey'e telgrafı:

Komünist hareketleri kontrol altına almak için, Mustafa Kemal'in gözetimi altında bir resmi Komünist Partisi kurulmuştu. Bunun üyelerinin yaptıkları resmi veya özel gezilerde bir engelle karşılaşmamaları amacıyla ellerine birer belge verilmiş, ayrıca ilgili makamlara birer gizli genelge gönderilmişti. Bu durum karşısında, kuşkuya düşen Erzurum Milletvekili Mustafa Durak, 2/3 Ocak 1921 günü, Erzurum'dan Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bir yazı göndererek, iki ay kadar önce, komünizmin önlenmesi düşüncesiyle Meclise gönderdiği telgrafın, Meclis tarafından iyi karşılandığını işittiği halde, bazı Komünistlere kolaylıklar gösterilmesini anlamadığını ve bu hareketin durdurulmasını bildirdi. Ayrıca, elinde belgeler bulunmayan bütün kimseler için kovuşturma mı yapılacağını sordu. Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi Başkanı olarak, 16 Ocak tarihli aşağıdaki şifreyle Mustafa Durak'a karşılık verdi:

1. Komünizm akımları hakkındaki telgrafınızdan, bir yanlış anlamaya düşüldüğü görülüyor. İçişleri Bakanlığının genelgesi, elinde partinin belgesi bulunmayan kişiler hakkında kovuşturma yapılması şeklinde değildir. Belki kendisinin Komünist olduğunu söyleyerek ortalığı karıştırmaları muhtemel serserilerin çalışmalarına yer bırakmamak üzere, yalnız Komünistlikten söz eden kişilerde resmi olarak kurulan Komünist Partisinin belgesini taşımayanların bu yeni ve ince meslek hakkında çabalara girişmeleri önlenecek ve sonuç olarak bizim de, sizin de, hepimizin de amacı olan ülkenin dirlik, düzenliği korunacaktır." (Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar-1 (1908-1925) Belgeler-2, BDS Yayınları, İstanbul, 1991 Ekim, sayfa: 245)

İTTİHATÇI TÜRK KOMÜNİST FIRKASI İLE HALK ŞURALAR FIRKASI

1 Talat Paşa, Almanya'dayken Cavid Bey'e yazdığı 2 Aralık (Kanunuevvel) 1920 tarihli mektubunda, kendisini Almanya'nın İngiliz Büyükelçiliğinden bir binbaşının ziyaret ettiğini söyledikten sonra, İngiliz binbaşının şu değerlendirmeyi yaptığını açıklıyor:

"Enver Paşa Bolşeviklere karşı fazla angaje olduğundan ona meram anlatmak kabil olmadığını bilmek istediklerini söyledi."(Hüseyin Cahit Yalçın, İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları, Temel Yayınları, İstanbul, Ekim 2002, sayfa: 171)

Okuyucu için bilgi: Teşkilat-ı Mahsusu kumandanlarından Erzurumlu Cafer Bey, Cemal Paşa'ya gönderdiği 10 Kasım 1920 tarihli mektubunda, kurdukları partiden şöyle bahsetmektedir:

"Bu gün resmen teşekkül etmiş bir Türk Komünist Fırkası vardır ve merkez-i umumisinde evaktiyle sizin de refakatinizde bulunmuş olan Hakkı Behiç Bey'le bizim Eyüp Sabri Bey başta olmak üzere daha pek çok arkadaşlar vardır ve dahildir. Ve Türkiye'ye bu yeni mezhepli siyasi ocağın akait ve

icabatına tevfikan bir şekli idare ile ve. yeni bir Türkiye şeklinde bir meo'udu siyasi doğmak üzeredir."(Hüseyin Cahit Yalçın, İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları, Temel Yayınları, İstanbul, Ekim 2002, sayfa: 315)

Okuyucu için bilgi:

a) Türkiye Komünist Fırkası Merkez-i Umumi İcra Heyetinden Eyüp Sabri ile Türkiye Komünist Fırkası Katib-i Umuimisi Hakkı Behiç Bayiç, Almanya'da bulunan Cemal Paşa'ya gönderdikleri 8 Kasım (Teşrinisani) 1920 tarihli mektuplarında, Mustafa Kemal'le aralarında farklılık hakkında şunları açıklıyorlar:

"Hususiyle biz, Komünist olarak kendimizi ilan için bütün inkılap aleminin garba karşı alacağı vaziyetten ayrılmamak ve icab ederse Anadolu haricinde de mücahedatımıza devam etmek mecburiyetindeyiz. Bu itibarla Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu hükümeti ile bizim aramızda vaziyet itibariyle farklar da hasıl olmuştur." (Hüseyin Cahit Yalçın, İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları, Temel Yayınları, İstanbul, Ekim 2002, sayfa: 311, 312)

b. Kendilerini Türk komünisti olarak nitelendirenler arasındaki görüş ayrığı konusunda Talat Müşkara (Küçük Talat)'nın Bakü'den Cemal Paşa'ya gönderdiği 8 Eylül 1920 tarihli mektupta şeyle belirtilmektedir:

"İnkılaptan evvel, Komünistlerle teşrik-i mesaiye karar vermiş ve teşkil edilen seksiyonda bir mevki almıştım. Moskova'da bunu size Halil Paşa tabii anlatmıştı. Fakat bir müddet sonra sebepsiz pirelenenlerin ve bilhassa bizam aklı bozuk Komünist taslağı Türk yoldaşlarımızın el altından teşvikatiyle biraz kenara çekilmek mecburiyeti hasıl oldu. Maamafih Türkiye teşkilatının telif ve tercüme şubesini idare ediyorum. Ben elimden geldiği kadar çalışıyorum. Bence lazım gelen kitapları meydana getirdim. Mustafa Suphi ile kısmen eski aşinalık, kısmen bazı yoldaşların bana hürmet ve itimadı şöyle böyle faaliyette bulunabilmek imkanını bana vermiş oluyor. Bütün bunlarla beraber benim içtimai inkılap hakkında fikrim biraz başkadır." (Hüseyin Cahit Yalçın, İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları, Temel Yayınları, İstanbul, Ekim 2002, sayfa: 333, 334)

c) Enver Paşa, Batum'dan Afganistan'da bulunan Cemal Paşa'ya gönderdiği 11 Eylül 1921 tarihli mektubunda, şunları açıklamaktadır:

"Mustafa Kemal Paşa'nın Hakimiyet-i Milliye'de aleyhimde yazdırdığı makale ile memlekette harice karşı çıkarmakta fayda gördüğü ve halbuki bizce bahusus memleketin şu son devresinde pek muzır addetti-

ğimiz ikiliği gidermek için yaklaşmak ve icap ederse memleket girmek elzem olur.

Sonra, evvelce arzettiğim gibi Halk Şura Fırkası ismini İttihat ve Terakki'ye tahvil ile çalışmak şu zamanda çok faydalı olacağından hemen bu suretle de işe giriştik. Maksadım bütün bu işleri evvelce seninle de görüşmek idi. Fakat ahval o kadar seri birbirini takip ediyordu ki, bu hususta vakit kaybetmek imkanı olamazdı. Bu suretle şimdi İstanbul teşkilatımız pek kuvvetlidir. Orada yirmi dokuz şubemiz var. Anadolu'da da hemen her vilayette pek seri tevessü etmek üzere teşkilat ilerliyor. Doğrusu bununla da pek kontrolsüz kalarak sağa sola hışım saçan Anadolu'yu da biraz kendini toplamaya sevki düşündük. Fakat şimdi herşeyden evvel pek bükkın olan halka teşkilatımız ile de yeniden bir gayrete getirerek hiç olmazsa pek muhtaç olduğumuz sulhü ararken harice kuvvetli görünmeyi düşünüyoruz. Umarım ki, Mustafa Kemal Paşa da bunu görerek Kazım Karabekir'in benim bir Rus ordusuyla Anadolu'da Bolşevikliği tesis edeceğim vesaire diye çıkardığı dedikodıların önünü de almış olacağız", demiştir. (Hüseyin Cahit Yalçın, İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları, Temel Yayınları, İstanbul, Ekim 2002, sayfa: 98, 99)

2- Kazım Karabekir, İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkanı, Tekin Yayınları, İstanbul, 1990, sayfa: 101-126

3- Hüseyin Cahit Yalçın, İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları, Temel Yayınları, İstanbul, Ekim 2002, sayfa: 74

4- Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları-Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya (21.11.1920-2.6.1922), Temel Yayınları, İstanbul, Ekim 2002, sayfa: 186

5- Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları-Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya (21.11.1920-2.6.1922), Temel Yayınları, İstanbul, Ekim 2002, sayfa: 193, 194

TÜRKİYE HALK İŞTİRAKİYUN FIRKASI

1- Türkiye Komünist Fırkası Merkez-i Umumi İcra Heyetinden Eyüp Sabri ve Türkiye Komünist Fırkası Katib-i Umumisi Hakkı Behiç imzasıyla Cemal Paşa'ya gönderilen 8 Teşrinisani 1920 tarihli mektupta bu partiden şöyle bahsedilmektedir:

"Şarkta Rus siyasetiyle ve Rusların inkılap umdeleriyle beraber yürüyebilmek için burada bir Komünist Fırkası teşkil ettik." (Hüseyin Cahit Yalçın, İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları, Temel Yayınları, İstanbul, Ekim 2002, sayfa: 310)

KURTULUŞ

1- Rasih Nuri İleri, Kurtuluş Dergisi Yazıları, Anadolu Yayınları, İstanbul, Mayıs 1975

ANKARA- KOMÜNİST PARTİSİ

1- Kerim Sadi, bu konuda şu değerlendirmeyi yapıyor:

"Milli Kurtuluş Savaşı sırasında, Mustafa Kemal Paşa tarafından kurdurulan, ve 'resmi' veya 'danışıklı' adile -ve bir 'muvazaa partisi' olarak- tarihe geçen; fakat, belgelere dayanmak suretile, henüz gereği gibi aydınlanmamış bulunan Türkiye Komünist Fırkası." (A. Cerrahoğlu (Esas ismi: Kerim Sadi), Türkiye'de Sosyalizm Tarihine Katkı, May Yayınları, İstanbul, Haziran 1975, sayfa: 421)

2- Füruzan Hüsrev Tökin, Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965), Elif Yayınları, İstanbul, 1965, sayfa:65

3- Hüseyin Cahit Yalçın, İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları, Temel Yayınları, İstanbul, Ekim 2002, sayfa: 95

4- Okuyucu için bilgi: Kominterne başvurulduğuna dair bir belge:

Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Cebesoy'a gönderilen 26 Ekim 1920 tarihli mektup:

"Sevgili Yoldaş! Doğrudan doğruya Üçüncü Enternasyonal'e bağlı ve esas programına dayanan bir Türk Komünist Partisi teşkil edilerek İçişleri Vekaleti Genel Emniyet şubesinin 18 Ekim 1920 tarihli resmi ilmühaberi hükümetçe de onaylanmıştır. Partinin Üçüncü Enternasyonal'e bağlı esas programıyla iç tüzüğü gönderilmekte olduğu gibi, memleketimizin özel şartlarına göre, partinin genel kurulu toplanıncaya kadar uygulanacak ve izlenecek esaslara dair ayrıca bir de çalışma programı hazırlanmaktadır. Bu program hakkında değerli fikirlerinizi beklemekteyiz. Partinin otuz kişiden kurulu bir Genel Merkezi ile orada-burada bulunup fiilen kurultayın icra heyeti yetkisiyle ahenkli çalışacak yoldaşlardan kurulu dokuz kişilik bir kurucu heyeti vardır. Genel Merkezin, teşkilat, toprak, köylü, işçi, sinai, askeri işler ve propaganda şubeleri kurulmaktadır. Askerlik işleri şubesi, siz kumandan yoldaşımızı dahi üyesi arasında görmekle iftihar eder ve devrimci ruhunuza dayanmaktadır.

Parti resmen kurulmuş olup faaliyetini tanzim ettiğinden ve eskiden kurulmuş olan gizli Yeşil Ordu teşkilatı dahi partiye dönüştüğünden dolayı artık Bolşevizm, komünizm fikir ve esasları üzerinde hiçbir cemiyet veya heyetin fotoğraflı belge ve yetkinamesi olmaksızın kim olursa olsun bir kişinin faaliyette bulunması da bırakılmayacaktır. Keyfiyet İçişlerine bildirilmiştir. Tüzük ve bildirilerin basılması ve yayınlanması biter bitmez kamu oyunun bilgisine de keyfiyet ilan edilecek. Şimdiden ilgilenenlerin celbi nazarı dikkatlerine ihtimam olunmasını rica ederiz.

Türkiye Komünist Partisi Genel Sekreteri Hakkı Behiç,

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal." (Rasih Nuri İleri, Atatürk ve Komünizm-Kurtuluş Savaşı Stratejisi, Scala Yayınları, İstanbul, genişletilmiş beşinci baskı, Mayıs 1999, sayfa: 201, 202)

5- TKP'de bir dönem yöneticilik yapmış olan Şevket Süreyya Aydemir, o dönemdeki komünist hareketler hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır:
"O günlerde Ankara'da, Büyük Millet Meclisi'nde, dört Komünist Partisi veya grubu vardı. Bunların biri de, Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından tertiplendirilmişti. Ama hepsi de köksüzdü. Hiç birisi sosyal gelişmelerin ve koşulların eseri değildi. Hepsi havadaydı. Ama memleketin yarını da, o kadar karışık ve belirsiz ihtimaller içindeydi ki?". (Şevket Süreyya Aydemir, Kırmızı Mektuplar ve Son Yazıları, Çağdaş Yayınları, İstanbul, Haziran 1979, sayfa: 65)

6- *"Rusya'dan gelen gerek M. Suphi takımı, gerekse başka yollardan sızan ve komünistleşenleri Moskova'ya bağlamak amacını güden gizli veya açık yoğun propagandaya karşı bir duvar olmak üzere dümeni Türk Hükümetinin elinde olacak bir parti kurulması düşünülmüş ve bu amaçla Bolşevik programına uygun bir de program açıklanmıştı. Nizamname diye adlandırılan bu belge Haziran 1920 tarihini taşımaktadır. Ancak parti resmen 18 Ekim 1920'de yeni Bakü kongresinde olan bitenler anlaşıldıktan sonra, yenilik heveslilerini Rusya'ya bağlamaktan alıkoymak amacıyla kurulmuştur (...) Uluğ İğdemir bir yerde bulamadığımız programın bir fotokopisini bize, bir tanesini de T. Tarih Kurumu kitaplığına armağan etmiştir. Kendisi 1920 - 21 yıllarında Antalya'da öğretmen iken Aydın mebusu Mazhar Germen'in Antalya'ya gelip T. Komünist Partisi'nin müfettişi olduğunu söyleyerek öğretmenleri Maarif Müdürlüğünün çağrısıyla toplayıp Parti nizamnamesi -ki program niteliğindedir- onlara dağıtmıştı." (Yusuf Hikmet Bayur: Mustafa Suphi ve Milli Mücadeleye El Koymayın Çalışan Bazı Dışarıda Akımlar, Belleten, Ekim 1971, cilt: XXXV, sayı: 140, Sayfa: 640, 641)*

BİRİNCİ DOĞU HALKLARI KURULTAYI

1- Zeki Velidi Togan, **Hatıralar**, Hikmet Gazeteclik Ltd. Şti. (Tan Matbaası), İstanbul, 1969, sayfa: 325, 333, 336, 339

TÜRK KIZIL ALAYI TÜRKİYE'YE GELİYOR

1- Bilal Şen, Cumhuriyetin İlk Yıllarında TKP ve Komintern İlişkileri- Belgelerle Bilinmeyenlerin Öyküsü, Küyerel Yayınları, İstanbul, Ekim 1998, sayfa: 72

2- Saime Yüceer, Milli Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri, Ekin Kitabevi, Bursa, 1997, sayfa: 79, 80

"ÇERKESİZM ve TÜRKİZM"

1- İsmet Bozdağ, Rus Komünist Partisi'ne Kayıtlı Tek Anadolu Türk'ü Mustafa Suphi'yi Kim Öldürdü?, Milliyet, 1-6.12.1991
Bu konuda değişik görüşler vardır.
Mustafa Suphi'nin Türkiye gelmesi ve şahsı hakkında yöneticisi olduğu TKP'nin diğer yöneticilerden bazılarının olumsuz anlayışları vardır.

a) Abid Alimof adlı şahsın 9.2.1921 tarihli açıklaması özetle şöyledir:
"Türkiye'ye giden komünist yoldaşların fevkalade paraları olması ve kendilerini zengin göstererek bir takım sefahata dalıp gitmeleri efkar-ı ammeyi tamamen bizden nefret ettirmiştir. Hele Kars'ta merkezi heyet, polisler ve bir çok halk takip ettikleri halde yanlarında bulunun para sandığını bazen Mehmet Emin yoldaş ve bazen Mustafa Suphi ve bazen kadınlar taşıyarak içinde büyük bir para ve ziynet eşya olduğu ihsas ettirecek kadar biçimsiz hareketler de iyi bir tesir vermemiştir (...) Arkadaşlar ben kendi nokta-i nazarımı söyleyeyim. Türkiye'ye hariçten girenlere fena bir nazar var." (...)"Bundan iki netice çıkıyor. Birisi onlar diyorlar ki Bolşevikleri biz anlardık Suphi yoldaşın debdebesine ve kadınına sarf edilen paraları Türkiye eytam ve eramiline vermiş olsalar idi." (...) Ve böyle görülen ve sarf edilen bol bol paralar da gösteriyor ki Türkiye komünistleri Ruslara satılmış insanlardır." (TKP-MK (1920-1921) Dönüş Belgeleri-2 (Çeviren: Yücel Demirel), Tüstav Yayınları, İstanbul, Mart 2004, sayfa: 44, 45, 46).

b) TKP'nin o dönemdeki liderlerinden Süleyman Nuri, bir başka açıdan Mustafa Suphi'yi eleştirmiştir. Eleştiri özetle şöyledir.
"Son zamanlarda 'çerkesizm ve türkizm' konuları ortaya çıkmıştır. Namuslu çalışan ve şahsi konularda partisiz bir insan gibi bir kenarda duran namuslu Türklerin taşıdıkları 'durumlarının iyileşeceği konusundaki her türlü umutları', kaybolmuştur. Toplumsal hizmette bir mucize gerçekleştirse bile partili Türk hiçbir şey kazanamaz. (Kelimesi kelimesine söylemek gerekirse: eğer ağzıyla kuş bile tutsaydı-çeviren). Partideki en önemli mevkiler, faaliyetler çerçevesinde en etkili görevler Çerkezlere verilmektedir. Bunu kanıtlamak çok kolay. Parti formlarına bir göz atın, kısa parti tarihini okuyun. Acaba nedeni ne? Tabii ki, Suphi'nin Çerkez olması." (TKP-MK (1920-1921) Dönüş Belgeleri-2 (Çeviren: Yücel Demirel), Tüstav Yayınları, İstanbul, Mart 2004, sayfa: 174)

2- Mustafa Suphi'yle Türkiye'ye gelenlerin sayısı ve adları hakkında çelişik bilgiler mevcuttur. Konu için bak:

a- Aclan Sayılgan, Türkiye'de Sol Hareketler (1871-1972), Hareket Yayınları, İstanbul, ikinci baskı, Haziran 1972, sayfa: 148'den 154'e kadar.

2- Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar-1 (1908-1925) Belgeler-2, BDS Yayınları, Çetin Matbaası, İstanbul, Ekim 1991, sayfa: 356

3- Şerif Manatov, Ankara İstiklal Mahkemesi'nin 9.5.1921 tarihli kararıyla gıyabında 15 yıl kürek cezasına mahkum edilmiştir.
Şerif Manatov, Mustafa Suphi'yi Stalin'le tanıştıran kişidir.

"KOMÜNİZME İNANIYOR, FİKİR VE PRENSİPLERİNİ KENDİ SİYASETİNE BİR VASITA YAPMAK İSTİYORDU"

1- Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları-Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya (21.11.1920-2.6.1922), Temel Yayınları, İstanbul, Ekim 2002, sayfa: 37, 38

ERZURUM

1- Mustafa Suphi'yi Erzurum Lisesi'nden tanıyan Ahmet Kemal Varınca, Mustafa Suphi hakkında özetle şunları anlatıyor:

"Ben, Mustafa Suphi'yi eskiden ve çok yakından tanıyordum. Onun ne kadar cesur ve atak bir adam olduğunu da biliyordum. Bu eski dost İnebolu'ya geldiği takdirde başının dertten derde gireceğini de düşünüyordum. İşte bundan dolayıdır ki onu, hele Trabzon'a geldiği gündenberi izlemeye koyulmuştum, bir çok da bilgiler edinmiştim. Bu bilgiler o sıralarda İnebolu'ya gelip giden dostlarla görüşmek ve Trabzon'daki bildiklerle mektuplaşmak, nihayet Trabzon'a açıkgöz ve kulağı delik bir kurye göndermek suretiyle elde edilmişti.

Mustafa Suphi benim Erzurum İdadisinden (Lisesinden arkadaşımdı. Bizden üç sınıf yukarıdaydı. Erzurum mektupçusu Amavut Suphi beyin oğluydu. Erzurum ve İstanbul'da tahsilini bitirdikten sonra Paris'e gitmiş ve orada da mükemmel bir tahsil görmüştü. 1908 Meşrutiyet inkilabında İstanbul'a gelmiş, Ahmet Ferit (Tek) beşle 'İfham' gazetesini çıkartmaya başlamıştı. 1913 haziranında Beyazıt meydanında güpegündüz zamanın sadrazamı ve harbiye nazırı Mahmut Şevket Paşa'yı şehit eden katillerin bir otomobil ile Aksaray'a doğru kaçtıklarını yazan bu gazete kapatılmış, sahipleri Ferit ve Suphi beyler Sinop'A sürgün edilmişlerdi. Bu Sinop'a nef'edilen ve İttihat ve Terakki'ye muhalif olan o zamanın ve bu zamanın yazarlarından Burhan (Felek), Refi Cevat (Ulunay) ve nihayet Refik Halit (Karay) gibi şahsiyetler de vardı. Bunları, sayıları yüz elliyi bulan muhalif şahısları İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin karşısına çı-

kan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın mensuplarını zamanın İstanbul muhafızı Cemal Beyi (Cemal Paşa) bu suikasti fırsat sayarak derleyip toparladı. İstanbul'dan uzaklaştırdı.

Ben de o sıralarda ilk kaymakamlığım olan Sinop'un Ayancık ilçesine tayin edilmiştim. Sinop'A gidip geldikçe Suphi ile görüşürdüm. Bana durmadan dert yanardı. Mutasarrıf benim yakın dostum. İstanbul muhafızı Cemal beye onun tarafından Suphi'nin affedilmesi için bir mektup yazıldığı taktirde bu sürgün hayatından kurtulacağını bana söyledi. Ben de mutasarrıfa böyle aydın ve yakışıklı bir gencin Sinop'ta çürütülmesini (doğrusu içimden gelen bir duygu ile) hoş görmediğimi söylüyordum. Israrlı bir surette mutasarrıfın (valinin) böyle bir mektup yazmasını rica ettim, nihayet yazdı. Fakat Cemal beyden (Cemal paşadan) öyle zehir zemberek bir cevap aldı ki... Bu güvendiği dağlara kar yağınca, Suphi bir gün bana, 'Ya kaçacağım, ya da intihar edeceğim', dedi. Nihayet kaçtı. Rusya'yı niçin tercih etmişti? Kolayına geldiği için mi?" A. Kemal Varınca: Mustafa Suphi'nin Macerası, Meydan, 1.2.1966, sayı: 55

2 - Bu konu için bak:

a)- Muammer Demirel, İkinci Meşrutiyet Öncesi Erzurum'da Halk Hareketleri (1906-1907), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990

b)- H. Zafer Kars, 1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği, Kaynak Yayınları, İstanbul, ikinci baskı, Haziran 1997

3- Haluk Selvi, Milli Mücadele'de Erzurum (1918-1923), Atatürk-Kültür-Dil ve Tarih Yüksek Kurumu/ Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, sayfa: 321'den 376'a kadar.

4- TBMM Gizli Zabıtları (17 Mart 1921- 25 Şubat 1922), cilt: 2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985, sayfa: 33

"MUSTAFA SUPHİ VE ARKADAŞLARINI ERZURUMDA ALKIŞLARLA KARŞILAYANLAR VARDI"

1- Dursun Ali Akbulut, Albayrak Olayı/ Milli Mücadele Başlarında Halk Hükümeti Kurma Girişimi-Erzurum 1920, Temel Yayınları, İstanbul, ikinci baskı, Haziran 2006, sayfa: 90

NOT: a) Mustafa Suphi'nin Erzurum'da propaganda yaptığına dair bilgiler mevcuttur: *"Mustafa Suphi, Kars'tan sonra arkadaşları ile birlikte Erzurum'a geçtiler. Ve hemen Bolşevik propagandası yapmağa başladılar. Mustafa Suphi, temas ettiği kimselere –Erzurumlulara- kendisinin de Erzurumlu olduğunu söylüyor ve Lenin'in Türkiye'ye her türlü yardımlarda bulunacağını ifade ederek Erzurum halkına Lenin'den selamlar getir-*

diğini bildiriyordu." (Ahmet Kemal Varınca, Mustafa Suphi'nin Macerası, Meydan, 1.2.1966, sayı: 55)

b) Erzurum Valisi Hamit Bey (Kapancı)'in anılarında Mustafa Suphi ve arkadaşları hakkında şu açıklamalar yapılmıştır: *"Kendi iddiasınca Bolşevik aleminin Türk Kahramanı Mustafa Suphi on yedi ittbaiyle ve bir çok propaganda vesaitiyle Bakü'dan gelerek Kars'da karar kıldı. Faaliyet haberleri Erzurum'a kadar yayılmaya başlayınca Erzurum'da bir kuşku ve hareket boş gösterdi. Önce ileri gelenlerden kurulu bir heyet Vilayet makamına gelip benden izahat istediler. Ertesi günü Belediyede içtima ederek azasının dağılmasıyla intihal etmiş bulunan eski Müdafaai Hukukun yerine bir Muhafazayi Mukaddesat Cemiyetinin ihyasına karar verdiler. Ve heyeti idare için içlerinden yirmi kişi ayırdılar. Bu heyet Bolşevikliğin hakiki mahiyetine, tehlikelerine dair etraflı ve basılı bir beyanname yayınladı ve bütün Vilayetlere, kazalara ve Ankara'ya gönderdi. İşte bunun üzerinedir ki Ankara'da kurulduğu bildirilen Fırka dağıtılmış, müteakibin de 'iştirakiyunun' muhakeme altına alındığı bildirilmiştir.... Bu sırada Cephe Kumandanından aldığım bir telgrafnamede avenesiyle Ankara'ya hareket etmek isteyen Mustafa Suphi'nin hareketinin men ile hudut haricine çıkartılması emrediliyordu. Ve diğer taraftan da bu emrin Bolşeviklerin gözü önünde icrasındaki müşkilattan bahsile mütalaa istifsar olunuyordu. Ve başkaca Mustafa Suphi'nin Ankara'ya gitmek istediği, ancak Erzurum'daki ihtimallerden korktuğu bildiriliyor ve bunların Vilayet dahilinden selametle geçişlerine dair teminat isteniliyordu. Gerçekten on gün sonra Mustafa Suphi avenesiyle ve treni mahsusla Erzurum'a vasıl oldular. Halkın galeyanına rağmen ittihaz olunan fevkalade tedbirler neticesinde herhangi bir taarruza duçar olmadılar. Mamafih devamı ikametleri tehlikeli olacağından trenleri doğruca Ilıca'ya gönderildi. Ve oradan da Trabzon'a sevkleri için vesaiti nakliye temin edildi. Güzergahtaki konaklarda ahali fazla heyecan gösterdiler. Buralarda kalmalarına muhalefet eylediler ve hatta yem ve yiyecek vermekten imtina eylediler. İstitraden şu hadiseyi de arz edeyim: Bu heyetten birisi ailesini Erzurum'da bırakmak istedi. Esbabı maişetini temin eylediği halde muvakkaten şehirde ikametinde mahzur olmadığını bildirdim. Merkum otuz altınla ailesini iade etti. Sevki merakla muayene ettiğim bu altınların birkaç adedi kan ile mestur idi. Bunları bittedbil bir zapt ile Maliye veznesine teslim ettim... Bolşevizm aleyhinde Erzurum ve Trabzon'Da başlıyan ve artan bu tezahüratı fiiliye ve milliye tesirlerini her tarafta göstermeğe başladı. Merkezde Tokat Mebusu Nazım Bey ve rüfekası tahtı muhakemeye alınmıştı. Cephede propagandası tahakkuk eden Vanlı Maksut idam edilmişti."* (50 Ünlü Vali- Meşhur Valiler (Hazırlayan ve sunan merkez valileri: Hayri Orhun, Celal Kasaroğlu, Mehmet Belet, Kazım Atakul), İçişleri Bakanlığı Merkez Bürosu Yayınları, Ankara, Temmuz 1969, sayfa: 436, 437)

ANKARA ve TRABZON'DAKİ YETKİLİ BAZI ŞAHISLAR

1- *"Moskova Andlaşmasını imzaladıktan sonra geri dönmekte olan delegelerden Dr. Rıza Nur Bey de, 25.5.1921'de Trabzon'dan Doğu Cephesi Komutanlığına gönderdiği raporda; Rusya'nın Türkiye'deki en faal casus ve haberleşme teşkilatının Trabzon'da olduğunu bildirmiş, Trabzon'un iskele kahyasının üzerine ilgililerin dikkatini çekerek Rusların Yahya Kahya'yı elde etmeye çalıştıklarını haber vermişti." (Mahmut Goloğlu, Cumhuriyete Doğru (1921-1922) Milli Mücadele Tarihi, Başnur Matbaası, Ankara, 1971 sayfa: 269, 270)*

"ENVER PAŞA'YI BEKLİYORLAR"

1- *Para ve eşyalar nedeniyle çok ağır eleştiriler yapılmıştır. Abid Alimov adlı şahıs, TKP'nin 9.2.1921 tarihli toplantısında özetle şu açıklamayı yapıyordu: "Kars'ta merkezi heyet polisler ve bir çok halk takip ettikleri halde yanlarında bulunan para sandığını bazen Mehmet Emin yoldaş ve bazen Mustafa Suphi ve bazen kadınlar taşıyarak içinde büyük bir para ve zi-kaymet eşya olduğu ihsas ettirecek kadar biçimsiz hareketler de iyi tesir vermemiştir.... Arkadaşlar, ben kendi nokta-i nazarımı söyleyeyim. Türkiye'ye hariçten gidenlere fena bir nazar var... Kars'ta nazar-ı dikkati celp eden sandık mesala buna bir delil teşkil ediyor. Ve böyle görülen ve sarf edilen bol bol paralar da gösteriyor ki Türkiye komünistleri Ruslara satılmış insanlardır." (TKP-MK (1920-1921) Dönüş Belgeleri-2 (Çeviren: Yücel Demirel), Tüstav Yayınları, İstanbul, Mart 2004, sayfa: 44, 45, 46)*

2- TKP-MK (1920-1921) Dönüş Belgeleri-1 (Çeviren: Yücel Demirel), Tüstav Yayınları, İstanbul, Mart 2004, sayfa: 37,38

Bu konuda yazılanlardan bazı bilgiler:

Okuyucu için bilgi: Enver Paşa, 23 Şubat 1921 tarihli bir mektubunda bu olay hakkında şunları yazıyor:

"Bakü'de Mustafa Suphi'nin riyasetinde bulunduğu 18-20 kişiden müreккep Türk Komünist Fırkası Kars-Erzurum üzerinden Trabzon'a gitmişlerdi. Yolda tahkir görmüşlerdir. 28 Kanunusanide Trabzon'a vasıl olmuş olan bu heyete Trabzon ahalisi tarafından bir nümayiş yapılarak üzerlerine hücum edilmiş ve bir çocuğunun kaşı, gözü yarılmış ve hükümet de bunları siyaneten motore bindirerek Samsun'a göndermiştir." (Hüseyin Cahit Yalçın, İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları, Temel Yayınları, İstanbul, Ekim 2002, sayfa: 56)

a) Talat Paşa'nın son hükümetinde Milli Eğitim Bakanlığı (Maarif Nazırlığı) yapan İttihatçı liderlerden Dr. Nazım Bey, Almanya'dayken İttihatçı Cavid Bey'e gönderdiği 15 Nisan 1921 tarihli mektubunda Mustafa Suphi hakkında şu bilgileri vermektedir:

"Hayreti ile beraber gelen Hacı Sami (Enver Paşa'nın harb-i umumiye girmezden evvel Hindistan tarikiyle Afgan tarafına gönderdiği zat) Bahu'ya söylediği bir çık şeyler arasında: Mustafa Suphi, Arap Hakkı (cemiyetin müddet-i medide Paris'te ve Berlin'de tahsil ettirdiği zat), Etem Nejat (vaktiyle Edirne'de, badehu İzmir'de maarif müdürlüğü ettikten sonra pek az zaman Darülmuallimini Aliye müdürlüğünde bulunan genç eczacı), Nedim ve daha bir Türk Bolşeviki bir motöre binerek Trabzon'dan Rusya'ya avdet etmek isterler. Yolda fırtınaya tutulurlar. Tayfa ile beraber mecmuu 13 kişi olarak cümlesi boğulurlar, demiş. Demek ki, 13 adedi Müslümanlar, hatta Bolşevikler için bile menhus imiş. Mustafa Suphi'yi elbette hatırlarsın. Selanik'te in'ikad eden İttihat ve Terakki umumi kongresinde Anadolu'dan murahhas olarak gelmiş ve İktisat Nezaretine getirilmemiş olduğu için bilahare bize muhalif bir vaziyet almıştı. Harp esnasında Rusya'da bulunuyordu. Orada Bolşevik olmuş, son zamanlarda Şark-ı Karip komünistlerinin reisi olarak tanınmıştı. Bolşevikliği Türkiye'ye ithal için 150 bin liralık senevi bir bütçe ile ve dört beş arkadaş ile Anadolu'ya geçmiş, lakin orada hüsnü kabul görememiş olacak ki, yine geldikleri yere dönmek istemişler. Maalteessüf sağ olarak dönememişler. Allah taksiratları varsa affetsin." (Hüseyin Cahit Yalçın, İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları, Temel Yayınları, İstanbul, Ekim 2002, sayfa: 117, 118)

b) Dr. Nazım Bey'in Almanya'dayken Cavid Bey'e yazdığı 26 Nisan 1921 tarihli mektubunda da Mustafa Suphi olayından şöyle bahsediyor:

"Trabzon ile Rusya arasında batan motörde terk-i hayat edenlerin adedi on üç kişi imiş. Daha son mektubunda bu on üç kişiden maada motörün tayfasının da gark olduklarını zannediyor. Mustafa Suphi'nin arkadaşları içinde Türkiye için acınacak kimse olduğu zannedilmiyor. Bu gençler tam bir kanaatle Bolşevik olmuşlarsa iman sahibi imişler diye telehhüf etmek caiz olabilir. Herhalde bunların mesaisi Anadolu'yu Türkistan gibi Moskova'nın nüfuzu altına sokmak ve netice itibariyle Türkiye'nin yükselmesine hizmet edecek müneveveranı ortadan kaldırmak olacaktı. Allah taksiratlarını affetsin." (Hüseyin Cahit Yalçın, İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları, Temel Yayınları, İstanbul, Ekim 2002, sayfa: 121)

c) Memduh Şevket Esendal, Bakü'den Cemal Paşa'ya yazdığı 12 Mayıs 1921 tarihli mektubunda, *Mustafa Suphi olayı hakkında şunları belirtmektedir:*

"Mustafa Suphi riyasetinde Ankara'ya azimet eden Türk Komünist Fırkası merkez heyeti Erzurum'da pek fena bir surette istikbal ve istis-

kıl olundu. Heyet yoluna devam edemiyerek Trabzon'a tevecciih mecburiyetinde kaldı. Fakat Trabzon'da daha büyük bir nefret ve heyecan karşısında kaldı. Derhal bir motör kiralayıp denize açılmak mecburiyetinde kaldılar. Ondan sonra kendilerinden bir haber almamadığına bakılırsa yolda hepsi telef oldular.

Bu meselede, hassaten Rusya'dan avdet eden esirlerin büyük tesirleri olmuştur. Türkistan'da iiseraya fena muamele ettiği cihetle Mustafa Suphi'ye karşı pek çok ithamatta bulunmuşlar ve merkez heyetinden yalnız iki kişinin lehinde şahadet ederek onların Erzurum'da kalmalarına sebep olmuşlar, diğerlerini halka koğdurtmuşlardır. Bu vakanın Ankara'da tesiri büyük olmuş ve Komünist Partisini zaafa düçar etmiştir. Hele Edhem Bey'in kendini emin görmeyip kardeşleriyle birlikte Yunan tarafına firarı, efkarı hem kendi aleyhine çevirmiş ve nihayet Komünist Partisi'nin feshine kadar işleri ileri göttürmüştür." (Hüseyin Cahit Yalçın, İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları, Temel Yayınları, İstanbul Ekim 2002, sayfa: 328)

d) *Okuyucu için bilgi: İsmet Bozdağ'ın Kemal Tahir'le yaptığı bir söyleşide bu olmayla ilgili olarak şu bilgiler verilmiştir: "Nitekim Mustafa Suphi ve arkadaşları, Trabzon'dan Yahya Kahya'nın bulduğu bir motora bindiler, denize açıldıktan az sonra da Kahya'nın adamı Faik Reis, başka bir motorla peşlerine düştü ve geriye sadece Mustafa Suphi'nin güzel Rus karısı ile döndü." (Milliyet, 14.6.1980)*

"BOZUK PARTİ"

1- Sami Sabit Karaman (General) , Trabzon ve Kars Hatıraları (1921-1922)/ İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa, Arma Yayınları, İstanbul, ikinci baskı, Mayıs 2002, sayfa: 105, 106

KARA-DENİZ

1- Trabzonlu olan Mahmut Goloğlu, (Cumhuriyete Doğru (1921-1922) Milli Mücadele Tarihi, Başnur Matbaası, Ankara, 1971) adlı kitabında Mustafa Suphi ve heyetinin hakkında önemli bilgiler vermiştir.

Mahmut Goloğlu, kitabında bu olayı şöyle anlatmıştır:

"(E) –Mustafa Suphi Olayı

Komünizmle ilgili olarak yurt içinde bu tedbirler alınırken, Rusya'daki Türk komünistlerinin lideri olan Mustafa Suphi de eşi ve en yakın on yedi arkadaşı ile birlikte Türkiye'ye geliyordu. Ankara Hükümetinin de bu gelişten haberi vardı. Mustafa Suphi ile Mustafa Kemal Paşa arasında yazışmalar olmuştu. Hatta Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısı ile geldiği de kuvvetle muhtemeldir. (R. N. İleri, Atatürk ve Komünizm). Çün-

kü törenlerle karşılanması için ilgili ve yetkililere emir vermiş olduğu bir gerçektir.

Mustafa Suphi, eşi ve 17 arkadaşı ile, Türkiye'ye gelmekte olan Rusların Ankara Elçisi Gürcü Mareşal Budu Midivani (ki kardeşi öteki Midivani de Gürcülerin Ankara elçisi idi) başkanlığındaki son gurup elçilik memurlarına katılarak yola çıkmış, 29 Aralık 1920'de Kars'a gelmişti. O sırada, Moskova'ya gitmekte olan Türk Elçisi Ali Fuat Paşa da Kars'da idi. 20 Aralık'tan beri, Moskova'daki barış andlaşması görüşmelerini devam ettirmek için murahhas olarak Ankara'dan gönderilmiş olan, Yusuf Kemal ve Rıza Nur beyleri bekliyordu. Mustafa Suphi ile arkadaşları Kars'da resmi törenlerle karşılandılar. Halktan da sevgi ve ilgi gördüler. Bizzat Kazım Karabekir Paşa'nın emri ile şereflerine ziyafet verildi. Sevinç ve mutluluk içinde kaldılar. Hısım, akraba, dost ve arkadaşlarına, haberleşmekte oldukları düşünce yoldaşlarına telgraflar çekerek Türkiye'ye geldiklerini ve yakında Ankara'ya ulaşacaklarını bildirdiler.

Mustafa Suphi, 2 Ocak 1921'de, Ali Fuat Paşa'yı ziyaret etti ve ' Üçüncü Enternasyonal, Türkiye içinde kesinlikle komünizmin uygulanmasını kabul etmiş değildir. Türkiye'nin sosyal geleceğini tesbit kendisine bırakılmıştır. Anadolu hareketinin sosyal bir ayaklanmakta olmaktan çok Türk ulusunun emperyalist düşmanlara karşı bağımsızlığını ve özgürlüğünü kurtarma çabası olduğu kanısındayım. Türkiye'deki bey ve paşaları burjuvazi sınıfından saymıyoruz. Anadolu hareketini yönetenlerin ve özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın prensiplerini anlamaya çalışıyoruz. Anlayabildiklerimizi, genel politika bakımından uygun görüyoruz. Biz halifelik ve sultanlık makamlarının bir gün ortadan kaldırılması gerektiği kanısındayız', dedi. Ali Fuat Paşa ise, 'Ankara'da bütün zararlı Bolşevik akımlarına Büyük Millet Meclisi Hükümetinin istediği yönü verebilmek için resmen bir Komünist Partisi kuruldu. Mustafa Suphi ve onun arkasında bulunan Üçüncü Enternasyonalin yoluna kurnazca çevirmek istediklerinden tereddüt edilmez. Mustafa Suphi, imkan bulursa Ankara'daki komünist partisine , Rusların arzuladığı aşıyı yapacaktır', diye düşünüyordu. Bu düşüncelerini Ankara'ya da bildirdi. Ve 7 Ocak'ta Kars'a varan Yusuf Kemal Bey ile Rıza Nur Bey'i de beraberine alarak, 16 Ocak'ta, Tiflis-Bakü yoluyla Moskova'ya gitmek üzere, Kars'tan ayrıldı.

Mustafa Suphi ile arkadaşlarının Kars'da duydukları sevinç çok sürmedi. Birkaç gün sonra, geçecekleri ve uğrayacakları yerlerde hakaret ve saldırıya uğrayacakları hakkında kötü haberler gelmeye başladı. Kuşkulandılar. Gerçekten de kuşkulanmakta haklı idiler. Çünkü, eski İttihatçı Erzurum Valisi Hamit Bey (Deli Hamit), Kazım Paşa'yı gönderdiği 2

Ocak 1921 günlü bir yazıda, Mustafa Suphi ile arkadaşlarının izlenmek ve çalışmalarına engel olunmak gerektiğini, ancak yapılacak karşı hareketlerin Kars'da, Rus elçilik heyetinin gözleri önünde yapılmasının mahzurlu olduğunu, Erzurum'da halkın komünizme şiddetle aleyhdar olması nedeniyle işin kendisine bırakılmasını bildirmişti. Kazım Karabekir Paşa da, 3 Ocak günlü cevabında; kendisinin de aynı kanıda olduğunu Mustafa Suphi ile arkadaşlarının sınır dışı edilmeleri gerektiğini ve fakat olayın Ruslarda kötü tepki yaratmaması için halktan gelecek aleyhdeki hareketin sadece Mustafa Suphi ile arkadaşlarına yöneltilmemesini, bu sebeple Erzurum'a vardıkları günden itibaren gerek gazete yayını, gerekse halkın uygun şekildeki gösterileri ile daha içerilere gitmenin ve memlekette kalıp çalışmanın mümkün olmadığı hakkında gereken etkinin yapılmasını, sınır dışına çıkmayı kabul ederlerse Trabzon'dan da gidebileceklerini, Erzurum'da başlayacak aleyhdeki hareketin yollarda ve Trabzon'da da yapılıp pekiştirilmesini ve olayın dış komünist alemde kargınlığa ve eleştiriye sebep olmaması için de halkın büyük tepkisine uymak zorunluluğunu bildiren bir resmi bildirinin yayınlanmasını anlatıp tenbihledi.

11 Ocak 1921'de, Mustafa Suphi ile en yakın arkadaşı Ethem Nejat, Kazım Karabekir Paşa'yı ziyaret ederek; duydukları kötü haberleri söz konusu ettiler ve heyetin ikiye ayrılıp bir kısmının Erzurum, kendilerinin Tiflis üzerinden Trabzon'a gitmelerine izin istediler. Kazım Karabekir Paşa ayrı ayrı yollardan gidilmesini uygun bulmadı. Heyetin hep birlikte Erzurum yolundan gitmek yada hep birlikte geri dönmek gibi iki şıktan birini seçmesini bildirdi. Mustafa Suphi aynı yoldan gitmeyi kabullenmekle beraber, ayrı ayrı iki kafile halinde gidilmesini ileri sürdü. Sonunda uyuşma oldu ve önce on altı arkadaşının Erzurum'a gitmesi, bunlara bir şey yapılmadığı haberinin gelmesinden sonra Mustafa Suphi ile eşinin ve en yakın arkadaşı Ethem Nejad'ın yola çıkması kararlaştırıldı. Kazım Karabekir Paşa, Ankara'nın bilgisi içinde, kendilerini yollarda kolaylıklar gösterileceğini de sözlerine ekledi. Fakat, olayların gelişiminden ve Kazım Karabekir Paşa'nın yayınlanan anılarından anlaşıldığına göre, yine de Kazım Karabekir Paşa'nın son andaki baskısı ile, bütün Heyetin hep birlikte yola çıkması sağlandı. Anlaşmadan vaz geçildiğinden, Erzurum Valisi Hamit Beyin bile haberi olmadı. Çünkü, Heyetin Kars'dan hareketini duyunca, anlaşma esaslarına göre hareket edildiğini sanarak, olayı bir telgrafla Mustafa Kemal Paşa'ya bildirip, 'Mustafa Suphi'nin yanındakilerden on altı kişi hareket etmiştir. Bunlara ilişilmediği haberi alındıktan sonra Mustafa Suphi de hareket edecektir' diyordu.

Böylece, Mustafa Suphi ile eşi ve arkadaşları 19 kişilik bir kafile halinde, 15 yada 16 Ocak'ta, Rus elçilik heyetinden ayrılarak, trenle Kars'tan Erzurum'a hareket ettiler. Erzurum Valisi Hamit Bey de, 16 Ocak 1921 günlü bir telgrafla durumdan Mustafa Kemal Paşa'yı haberdar etti ve 'Kazım Paşa ile birlikte karar verdikleri üzere, coşmuş bulunan halkın saldırılarına imkan verilmiyerek, Mustafa Suphi ile yanındakilerin sınır dışı edilmek üzere Trabzon'a gönderileceğini bildirdi. (...)

Mustafa Suphi ile beraber gelenlerden Süleyman Sami, Kuvayı Milliye Komutanlarından Manyaslı Çerkes Kuşçubaşızade Eşref Bey'in kardeşi ve Enver Paşa'nın en yakın adamı, Bakü'deki Türk Komünist Partisi'nin Merkez Komitesi üyesi idi. Genellikle (Hacı Sami) diye anılan Süleyman Sami, esmer, uzunca boylu, yakışıklı bir gençti. Henüz Teğmen iken Oltu cıvarında Ruslar'a esir düşmüş, esaretten kurtulduktan sonra Türkistan'a giderek iki sene Maarif Komiserliği yapmış, Türkistan'daki büyük gayret ve çalışkanlığı ile tanınmış, ateşli bir İttihatçcı ve milliyetçi idi. Türkistan Türklerini, Ruslar aleyhine kışkırtarak, Kırgız, Kalmuk ve Karakılpak'ları ayaklandırmıştı. Sonra Mustafa Suphi ile birlikte Bolşevik olmuş ve Türk İştirakiyun Fırkasının Merkez Heyeti Azalığına ve teşkilatın siyasi ve askeri komiserliğine getirilmişti. Temmuz 1920 ortalarında Trabzon'a gelmiş, Mustafa Suphi'nin, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektubu, Tümen Komutanı Rüşdü Bey'e vermişti.

Kafkasyalı denen Mehmet Emin de Bakü'deki Türk Komünist Partisi Merkez Komitesi üyesi ve Enver Paşa'nın yakın adamı idi. 1 Eylül 1920'de Bakü'da toplanan Şark Milletleri Kongresi'nde Enver Paşa'nın yazılı konuşmasını okumuştu.

Mustafa Suphi ile gelenlerden biri de, adını ilk defa duyuracağımız Veteriner Yüzbaşı Abdülkadir idi. Trabzonlu Yunus Baba'nın oğlu ve o sırada Trabzon'da avukatlık yapan Halil Özyörük'ün yardımcısı Jandarma Yüzbaşılığından ayrılma Dava Vekili Mehmet Efendi'nin kardeşi olan Abdülkadir, Doğu Cephesinde görevli iken Ruslara esir düşmüş, Bolşevik İhtilalinden sonra komünistlikten yana olmuş, Mustafa Suphi ile birlikte Türk Bolşevik Teşkilatını kurmuştu.

Kimlikleri hakkında başkaca bilgi elde edilemeyen Samsunlu Yüzbaşı Agah Nedim ile Yüzbaşı Yakup'da Bakü'deki Türk Komünist Partisi'nin Merkez Komitesi üyeleri idiler.

Sürmeneli Kınalıoğlu Ahmet Yakup, Tayyareci Hilmi, Kazını Ali, Şefik ve Çitoğlu Nazmi İsmail de Mustafa Suphi ile gelenlerden yalnız adları bilinenlerdi.

Mustafa Suphi ile birlikte gelen eşi hakkında da bilgi çok azdır. Son zamanlara kadar, bu konuya değinenler, Mustafa Suphi'nin eşini Rus ya da Rus Yahudisi olarak göstermişlerdir. Son günlerin araştırmacıları ise Türk olduğunu ileri sürmektedirler.

Bugüne kadar yapılan araştırmalarla, gerçeğe en yakın olarak bulunabilen 19 sayısına göre, Mustafa Suphi Heyetinde, henüz adları dahi bilinmeyen daha dört kişinin bulunduğunu kabul etmek gerekir.

Kars'dan trenle yola çıkan Mustafa Suphi Heyeti 18 Ocak 1921'de Erzurum'a vardı. Hazırlanmış olan tertip gereğince, coşkunluk halindeki halkın saldırısından korumak gerekçesi ile, trenden dışarıya çıkartılmadılar ve Erzurum'da bekletilmeyerek Ilıca'ya gönderildiler. Orada trenden indirilen Heyet, yine Vali Hamit Bey'in tertibi gereğince hemen karadan yola çıkartılarak Trabzon'a gönderildi. Fakat, Trabzon'a doğru yola çıkan Heyette iki kişi eksikti. Süleyman Sami ile Mehmet Emin birer bahane ile Heyetten ayrılıp Erzurum'da kalmışlardı. Esasen, Bolşevikliği milliyetçi amaçlarına yol ve destek yapmak isteyen Türk Komünistleri ile Mustafa Suphi ve Ethem Nejat gibi komünistliği ideal edinmiş olanlar arasında anlaşmazlık vardı. Ve bu anlaşmazlık Bakü'deki Türk Komünist Teşkilatı'nın kuruluşu ile başlamıştı. Çünkü, Bakü'deki komünist teşkilatını kuranlar, milliyetçi düşünceli İttihatçı Türklerdi. İdealist Bolşevik Mustafa Suphi sonradan başa geçmiş ve bundan sonra Türk Komünistleri arasında görüş ayrılığı doğmuş, teşkilatta çözülme başlamıştı. Doktor Fuat Sabit Bey'in, 25 Kasım 1920'de, Bakü'dan Kazım Karabekir Paşa'ya yazdığı mektup bunu açıkça göstermekte ve 'Suphi, kendileri ile çalışmak istemediğimi görerek ve gerçekleştirmek istediği amacı için beni tehlikeli sayarak aleyhimde kışkırtmalar yapmaya başladı. Benim Anadolu milliyetçileri hesabına çalıştığımdan, milliyetçi olduğumdan söz etti. Beni, İslam Birliği için çalışmakla suçladı. Bu yüzden Partiden çıkartıldığımı yaydı. Mektubumu size getiren Süleyman Sami yoldaş namuslu ve her bakımdan güvenilir bir kimsedir. Partinin Merkez Komitesi üyelerinden ise de Suphi ve arkadaşlarının düşünce ve taktiklerini kabul etmemiş, daima karşı olmuş, temiz kalmış bir gençtir. Üç yıldır Küzey Kafkasya'da, Azerbaycan'da çalışmış olduğu gibi belli başlı olaylara karışmış ve devrimciler çevresinde güven ve iyi ad kazanmıştır. Hilmi Yoldaş da namuslu ve aynı surette güvenilir bir arkadaştır. Evvelce, Kafkasya Teşkilatı tarafından Erzurum'a gönderilmişti. Erzurum'dan, benimle birlikte, buraya gelmiştir. Buradan Türkistan ve Buhara'ya gönderilmiş, bulunduğu işlerde namusluluğunu ispatlamıştır.', demekte idi. İşte Mustafa Suphi Heyetindeki bu görüş ayrılığı yüzündendir ki, iki kişi Heyetten ayrılıp Erzurum'da kalmıştı.

Belki de, İttihatçı olan bu üyelere, Heyetin Ankara'ya gönderilmeyip Trabzon'dan geri çevrileceğini söylemiştir. Böylece, Türk Komünist Partisi'nin İttihatçı yani milliyetçi üyelerinden Çerkes Süleyman Sami ile Kafkasyalı Mehmet Emin, Heyetten ayrılıp ortadan kayboldular. Süleyman Sami tekrar Rusya'ya gidecek, Türkistan'ı Bolşevik Ruslar aleyhine hazırlayacak, sonra da gözaltındaki Enver Paşa'yı, Rusların haberi olmadan gizlice Türkistan'a götürüp Türkistan Milli Hareketi'nin başına geçirecektir. Mehmet Emin ise memlekette kalacak ve İstanbul'a yerleşerek uzun yıllar Şehremini'nde tuhafiyecilik yapacaktır.

Ilıca'dan Trabzon'a doğru yola çıkan Mustafa Suphi Heyeti, mevsimin kış olmasından, zorlukla ve kızaklarla yoluna devam ediyordu. Çünkü o sırada Ankara'ya gidebilmek için Trabzon'a varmak, ordan İnebolu'ya gitmek gerekiyordu. Mustafa Suphi ile arkadaşları da Trabzon'dan İnebolu'ya gönderileceklerini sanıyorlardı. Oysaki, Erzurum Valisi Hamit Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya da açıkça bildirmiş olduğu üzere, onları sınır dışı edilsinler diye Trabzon'a gönderiyordu. Pek tabii olarak bu planını gerçekleştirebilmek için Trabzon'da da bazı tertipler hazırlatmış olacaktı. Nitekim, durumu Mustafa Kemal Paşa'ya da bildirerek, 'Mustafa Suphi ile yanındakileri malufuzen sınır dışına sevk olunmak üzere Trabzon'a göndereceğim', demiş, bu konuda başkaca bir düşünce olup olmadığını sormuştu. Ankara'dan başkaca bir işaret gelmediği için de, anlaşmaya varılmış olan planı uygulama yoluna gitmişti. Vali Hamit Bey, plan gereğince Heyeti Trabzon'a doğru yola çıkarttığını da Ankara'ya bildirdi. Buna karşı Mustafa Kemal Paşa'nın, olay hakkında öğrenmek istediği tek husus, 'Mustafa Suphi Efendinin yanında kaç kişi olduğu ve onların da kendisiyle birlikte gönderilip gönderilmediği'nden ibaret kaldı.

Ve Bayburt'tan itibaren tertibin hakaret faslı başladı. Bazı yerlerde bu hakaretler taşkınlık halinde ve saldırı şeklinde de oldu. Ve Heyet, Bayburt'ta da iki üyesini yitirdi. Samsunlu Yüzbaşı Nedim Agah ile Yüzbaşı Yakup da hastalandıkları bahanesi ile Bayburt'ta alıkonuldular.

Trabzon'un Maçka ilçesine varan Heyet burada da bir eksikliğe uğradı. Heyette bulunanlardan Trabzonlu Veteriner Yüzbaşı Abdülkadir, Kars'tan çektiği bir telgrafla, Trabzon'a gelmekte olduklarını, sevinç içinde, kardeşi Yunus Baba'nın Mehmet Efendi'ye bildirmişti. Mehmet Efendi Trabzon'Da davа vekilliği yapıyordu ve Müdafaai Hukuk Cemiyeti'ne bağlı olarak silahlı bir müfrezenin başında bulunan iskele kayıkçılar kahyası Yahya'nın da umumi vekili idi.

Yahya Kahya ise, Trabzon Müdafaai Hukuk Cemiyeti Başkanı Barutçuzade Ahmet Efendi'nin emrindeki bir kuvayı milliye komutanı durumunda, Giresun'dan Samsun'a kadar olan kıyıları egemenliği altına almış Topal Osman Ağa gibi ve fakat sadece Trabzon'da egemenliğini sürdüren, bu egemenliğe dayanarak Trabzon'a girip çıkan eşyalardan kendi başına vergi alan bir çete reisi idi. Barutçuzade Ahmet Efendi (Faik Ahmet Barutçu'nun babası), Dünya Türk ve İslam Birliği için Enver Paşa'nın kurmuş olduğu Teşkilatı Mahsusa'nın Trabzon'daki temsilcisiydi. Mustafa Suphi ve arkadaşlarına tertip hazırlayan Erzurum Valisi Rodoslu Hamit Bey (Kaptancı) de birkaç ay öncesine kadar Trabzon'da Vali idi. Trabzon Müdafaai Hukuk Cemiyeti Başkanı Barutçuzade Ahmet Efendi gibi İttihatçı ve onun yakın adamı olduğundan Trabzon Mebusluğuna da seçilmişti. Öteki Trabzon Mebuslarınca da tutuluyordu ve elbetteki bütün bu ilişkileri ve dostlukları içinde Vali ve Mebus olarak bulunduğu Trabzon'da Yahya Kahya'yı da çok iyi tanıyordu.

Yahya Kahya, basit, cahil, katı yürekli bir insandı. Trabzon'da hemen herkesi yıldırmış, şehri baskı altına almış, Rumlara göz açtırmamakla beraber herkese her istediğini yapar hale gelmişti. Bu nitelikleriyle, Vali Hamit Bey'in, Mustafa Suphi Heyetini denizden Rusya'ya geri gönderme planında baş rolü alacağı tabii idi. Nitekim, Dava Vekili Mehmet Efendi, kardeşinin Kars'tan gönderdiği telgrafı alıp da sevincinden hemen Yahya kahyayı haberdar edince acı gerçekle yüzyüze geldi. Mehmet Efendi, verdiği haberle, Yahya kahyanın da kendisi gibi sevineceğini sanmıştı. Oysaki, Yahya kahya haberi duyunca umumi vekiline bir gizliliği açıklayarak, Mustafa Suphi ile arkadaşları hakkında Ankara'dan emir aldığını bildirmiş kardeşini kurtarmak istiyorsa, şehre girmesine engel olmasını,yola çıkıp bir yerde kardeşini Heyetten ayırıp kaçırmasını tenbihlemişti. Bir anda bütün sevincini yitirip kardeş kaygusuna düşen Mehmet Efendi, hemen şehirden çıkıp Maçka ilçesine gitti. Mustafa Suphi Heyeti Maçka ilçesine gelince, Kaymakam Vekili Murat Efendi'nin de yardımı ile kardeşi Veteriner Yüzbaşı Abdülkadir'i kaçırıp gizledi ve Heyet yoluna devam etti.

Maçka'da bir üyesi daha eksilmiş olan Mustafa Suphi Heyeti 28 Ocak 1921 günü Trabzon'a vardı. Şehirde resmi tören hazırlanmış, Heyeti karşılamak üzere öğrenciler yolları çıkartılmıştı. Gelenlerin Trabzon'daki tanışları, arkadaşları ve Rus Konsolosu da karşılayıcılar arasında üst yolda bekliyorlardı. Fakat, tertipçiler, Mustafa Suphi Heyetini, Erzurum yolunun kıyıya vardığı yerde aldılar ve karşılayıcıların bekledikleri üst yoldan geçirmeyerek hakaret ve tecavüzlerle, alt yoldan

geçirip doğruca iskeleye götürdüler. Tertip gereğince burada toplanmış ve kışkırtılmış olmaktan çok görevlendirilmiş olan kimseler Heyettekilere hakaretlerde bulunuyor, küfürler ediyor, hatta yüzlerine tükürüyorlardı. Saldırıcıların başında da korkunç bir insan olan Faik vardı. Çocukluğumda kendisini görüp tanımış olduğum Faik, iki ruhlu bir kişi idi. Gündüzleri yani içkili olmadığı zamanlar şehrin en şık giyinen, günün modasınca çeketinin yaka cebinde mendil ve dolma kalem bulunan efendiden bir insandı. Akşam olup da içmeye başlayınca adeta bir canavar olurdu.

Yahya kahya, bu hengame içinde İskeleye getirdiği Mustafa Suphi Heyetini (on üç kişi olduğu sanılmaktadır) hazır durumda bulunan bir motora bindirip yola çıkardı.

Hava kararırken yola çıkan Mustafa Suphi ile arkadaşları İnebolu'ya götürülmekte olduklarını sanıyorlardı. Fakat, biraz sonra İnebolu'ya yani batıya doğru değil doğuya yani Rusya'ya doğru götürülmekte olduklarını anladılar. Sürmene yada Araklı ilçesi açıklarında idiler. Ne olduysa o zaman oldu. Mustafa Suphi ile arkadaşları İnebolu'ya götürülmelerini isteyerek motorculara karşı ayaklanacak oldular. O zaman, birdenbire karanlıklar içinden gelen ikinci motor, birinci motora yanaştı. Bu ikinci motor, Yahya kahyanın tertibi olarak birincinin hemen arkasından yola çıkartılmıştı ve içinde Yahya kahyanın silahlı çetecileri vardı. Motorların birbirine yanaşması ile başlayan çatışma ve boğuşma sonunda Mustafa Suphi ile arkadaşları, ölü yada canlı olarak denize atıldılar. Mustafa Suphi olayı, 28/29 Ocak 1921 gecesi tarihin karanlıklarına gömüldü.

Mustafa Suphi'nin eşinin ne olduğu hakkında kesin bir bilgi elde edilememekle beraber, yaptığımız araştırmalar sonunda, o günleri yaşayanların birbirini tamamlayıcı anlatışlarına göre; genç kadın, Yahya kahya tarafından Çömlekçi mahallesindeki eve kapatılmış, eve bir de muhafız çeteci konulmuş, bir zaman sonra kadın muhafız ile anlaştığını sanarak saklı tutulduğu yeri tarif eden bir kağıdı Rus Konsolosluğuna göndermiş, fakat muhafız çeteci kağıdı Yahya kahyaya götürmüş, ondan sonra da kadını bir daha gören olmamıştır."

(Mahmut Goloğlu, Cumhuriyete Doğru (1921-1922) Milli Mücadele Tarihi, Başnur Matbaası, Ankara, 1971, sayfa: 35'den 45'e kadar)

"ARKADAŞLARI BAĞLADILAR ve SÜNGÜLEYİP DENİZE ATTILAR"

1- Kenan Öner, Öner ve Yücel Davası, Kenan Matbaası, İstanbul, üçüncü baskı, 1947, sayfa: 20, 21

MUSTAFA SUPHİ'NİN KARISI

1- Ebubekir Hazım Tepeyran, Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları, Çağdaş Yayınları, İstanbul, Haziran 1982,sayfa: 125.

2- Cumhur Odabaşıoğlu, Trabzon- Belgelerle Milli Mücadele Yılları (1921-1923), Trabzon, 1990

3- TKP-MK (1920-192) Dönüş Belgeleri-2 (Çeviren: Yücel Demirel), Tüstav Yayınları, İstanbul, Mart 2004, sayfa: 162

4- Yeni İstanbul, 15.7.1966

RSFSC TÜRK HALKLARI KOMÜNİSTLERİNİN DANIŞMA KURULTAYI

1- Josef V. Stalin, Eserler (1921-1923), cilt: 5, İnter Yayınları, İstanbul, Nisan 1990, sayfa: 454

2- Josef V. Stalin, Eserler (1921-1923), cilt: 5, İnter Yayınları, İstanbul, Nisan 1990, sayfa:15,16

3- Metin Çulhaoğlu, Rus milliyetçiliği hakkında şu değerlendirmeyi yapıyor: *"1991 yılında, SBKP içinde çok güçlü Rus milliyetçisi bir akım çıkıyor. BU gökten inmiyor. Bıçerilmiş, bir kenara konmuş ama hiçbir zaman aşılıp birbaşka ideoloji içinde mezcedilmemiş, eritilmemiş. Buna zaman içinde ihtiyaç duyulmuş. Sanayileşme hamlesine hız vermek için milliyetçilik korunmuş. 2. Dünya Savaşı'nda Naziler'e karşı mücadelede insanlara güç vermek için korunmuş, 'biz uzaya çıktık', diye korunmuş ve bugün bu çıkıyor." (Levent Cinemre-Ruşen Çakır, Sol Kemalizme Bakıyor, Metis Yayınları, İstanbul, Aralık 1991, sayfa: 167)*

4- Josef V. Stalin, Eserler (1921-1923), cilt: 5, İnter Yayınları, İstanbul, Nisan 1990, sayfa: 250, 252

5- Josef V. Stalin, Eserler (1921-1923), cilt: 5, İnter Yayınları, İstanbul, Nisan 1990, 268,269

6- Türk Dünyası hakkında bir kitap yazan gazeteci Çağatay Anadol, bu konuda yaptığı bir açıklamada özetle şunları söylemişti: *"SSCB kuruluncaya kadar Özbekistan, Kazakistan gibi devletler yoktu. Doğu ve Batı Türkmenistan vardı. Sonra baktılar ki işler karışacak, toplumları Özbek, Kırgız, Kazak diye ayırıp dillerini de farklılaştırdılar." (Milliyet Kitap Eki, 10.1.2007, sayı: 14)*

TÜRK KOMÜNİSTLERİ YOKEDİLDİ

1- Hüseyin Adıgüzel, Milli Komünizmin Öncüleri-Rıskulov, İleri Yayınları, İstanbul, Ekim 2005, sayfa: 236

2- Galiyev hakkında şu bilgiler veriliyor: *"Türk ve Müslüman hakların muhalefetini kırma girişimi ilk olarak Sultan Galiyev ve yardımcısı Mustafa Suphi üzerinde başlar. Rus devrimine ve Sovyet yönetimine karşı 'Sö-*

müfgeler Enternasyonali' ve 'Turan Sosyalist Devleti' tezini getiren Sultan Galiyev'in yakın mesai arkadaşı Mustafa Suphi Türkiye'ye gönderilir, kendisine de Lenin tarafından Moskova Üniversitesi rektörlüğü teklif edilir. Ve bir sabah evinden çıkıp rektörlük yaptığı Moskova Üniversitesi'ne gittiği günün akşamı bir daha geri dönmez. Ölüm tarihi hakkında çeşitli araştırmacılar tarafından çeşitli tarihler gösterilmektedir." (Nadir Devlet, 1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998, sayfa: 144, 145).

3- Rus Sovyet döneminde yapılan uygulamalar için bakın: Zekeriya Sertel: Nazım Hikmet'in Son Yılları, Milliyet Yayınları, İstanbul, Ekim 1978

YAHYA'NIN SONU

1- Mahmut Goloğlu, Cumhuriyete Doğru (1921-1922) Millî Mücadele Tarihi, Başnur Matbaası, Ankara, 1971, (Trabzon Meselesi Yada Enver Paşa Olayı bölümü)sayfa: 261'den 302'ye kadar.

Bilgi: a) Mete Tuncay, Yahya Kahya hakkında şu bilgiyi veriyor: *"Yahya Kahya beyin oğlu Sayın Osman Kahya'dan 15.12.1967 tarihli bir mektup aldık. Bu mektupta, 'Yahya Kahya beyin o zamanki faktörlere göre vatani vazifesi'ni yaptığı belirtiliyor ve 'asıl katilin bugün tapılan biri olduğunu zaman gösterecektir', deniyordu." (Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar-1 (1908-1925) Belgeler-2, BDS Yayınları İstanbul, Ekim 1991, sayfa: 352)*

b) "Trabzon Kayıkçılar Kahyası Yahya Olayı" için bak: (Ebubekir Hazım Tepeyran: Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları, Çağdaş Yayınları, İstanbul, Haziran 1982, sayfa: 95'den 135'e kadar).

İKİ TANE MUHAFIZ ALAYI KOMUTANI

1- Milliyet 16.11.1968

2- Konu için bak: Cemal Şener, Topal Osman Olayı, Ant Yayınları, İstanbul, 1992

3- Milliyet, 16.11.1968

BELGELER

BELGE: 1

Mehmet Mustafa Suphi'nin 1910 yılında Paris'te öğrenciyken hazırladığı doktora çalışması.

TÜRKİYE'DE TARIM KREDİSİNİN DÜZENLENMESİ

"Osmanlı Anayasası'nın büyük rehberi Mithat Paşa 1861 yılında Niş Valiliği'ne atandığı zaman, memleket, mutlak bir keşmekeş içindeydi. Türklerin eski sivil ve askeri düzeni zayıflamış, dış kışkırtmaların doğurduğu iç karışıklıklar halkı tedirgin etmekteydi. Güvenlik ve ulaştırma olmadığı için, toplumsal ve ekonomik yaşam düzensiz ve karmakarışıktı.

Tedbirli, ileriyi gören bir insan olan Mithat, yerinde incelemeler yaptıktan sonra, önce ülkeyi korku içinde bırakan eşkıya ile ilgilendi; sonra da tefecilerin, köylü kanını emen bu gerçek sülüklerin uğursuz ticaretine son vermeye çalıştı. Zaten yoksul olan köylü, aşırı faizlerin ağırlığı altında, tam anlamıyla eziliyordu; tefeciliğin kaldırılması, demek ki, geciktirilemezdi.

Halk arasında özel girişimciler yeterince gelişmemiş olmadığından halkın çıkarlarını korumak, savunmak için hükümet tarafından bir karşılıklı yardım kurumu oluşturulması gerekiyordu. Mithat Paşa'nın tasarısı tam da buydu, ama düşüncesini ancak Tuna eyaletine atandıktan sonra gerçekleştirebilecekti.

Bugün Bulgaristan'ın kuzeyi ve Sırbistan'ın doğusu ile çevrilmiş bulunan Tuna eyaleti (Tuna eyaleti o dönem Osmanlı Devleti'nin yönetiminde idi-y.n.), doğanın her türlü ayrıcalığı ile bezenmiş, ama büyük kısmı bomboş, geniş bir ülkeydi. Mithat Paşa, köy yollarını yaptırırken bu tarıma açılmamış geniş topraklardan yararlanmak yolunu da bulmuştu. Genellikle ka-

muya ait olan bu toprakları işlettirdi ve bunların geliri yerel kredi sandıklarının kurulmasına yardımcı oldu.

Çiftçilere yardım etmek amacını taşıyan bu yerel sandıklar, böyle kurulmuşlardı.

İki yıllık deneme (1864-1966) bu kuruluşun yararlarını ortaya koymuştu. Paşa, bu deneme yıllarında, bu sandıkların işleyişini yakından denetledi ve 1866 sonlarına doğru, ayrıntılı bir raporunda bu kuruluşun bütün İmparatorlukta yayılmasını öneri. BU rapor, açık ve özlü bir tüzükle birlikte, Bab-ı Ali'ye sunuldu.

Sonuç gecikmedi. Osmanlı İmparatorluk hükümeti bütün imparatorlukta bu sandıkların kurulmasını zorunlu kılan bir yasa çıkarttı. "Menafi-i Umumiye Sandıkları" adını taşıyan bu sandıklar Ziraat Bankası'nın başlangıcı oldu.

Ziraat Bankası

Mithat Paşa'nın girişimiyle böylece kurulmuş bulunan sandıklar bir merkeze bağlı değildi. Görevleri genellikle fahri olan yöneticilerin parayı değil daha çok yaptıkları işi düşünmeleri nedeniyle, para işleri bu konuda pek yetkili olmayan birkaç memurun sorumluluğuna bırakılmıştı. Bu memurların yaptıkları yolsuzluklar ve kredi sandıklarının üzerinde merkezi bir yönetimin olmayışı nedeniyle ortaya çıkan düzensizlik sonucu Osmanlı Hükümeti, bu kredi sandıklarını yeniden örgütlemek gerekliliği sonucuna vardı. 15-17 Ağustos 1888 tarihli ve padişahın iradesiyle onaylanmış bir yasa (Menafi-i Umumiye Sandıkları'nın yerine), 20 yıllık bir süreden sonra, daha merkezi ve bu yüzden daha denetim altında bir yapı meydana getirdi. Bu merkezi yapı Ziraat Bankası'ydı.

Osmanlı Ziraat Bankası, sözgelişi, "Menafi-i Umumiye Sandıkları"nın mirasçısı oldu. Ondan, anlaşılmaz, muamele defterleri, kesin dayanağı olmayan alacak ve borçlar, ama bir de çok gelişmiş haklar ve yüklemeleri miras olarak devraldı.

Ziraat Bankası'nın merkezi İstanbul'daydı. Taşrada da şubeleri vardı. Böylece "Menafi-i Umumiye Sandıkları"ndan tamamen başka bir kuruluş ortaya çıktı.

Ziraat Bankası'nın amaçları:

1- Çiftçilere avans para vermek,
2- Faiz karşılığı mevduat kabul etmek,
3- Tarımla ilgili para işlemlerine katılmaktı.(1)

BANKANIN İŞLEMLERİ

Ziraat Bankası'nın çiftçilere verdiği avansların vadesi üç aydan bir yıla kadar veya bir yıldan beş yıla kadardır.

Bu, tarım kredisi kurumlarının ayırdedici niteliklerinden biridir. Çünkü tarım kredisi, biraz sonra bizzat yönetmeliğin metninde de göreceğimiz gibi, ilke olarak işletmenin cari giderleri için verilir ve M. Gide ile birlikte şunu saptamak gereklidir: Alacakların ancak bir yılın sonunda, hattâ bazen çok daha uzun bir zaman sonunda toplanması tarımın doğasında vardır.

Bu koşullar altında tarım kredisinin, borç para alan çiftçiye ekimini toplayıp borcunu ödemek amacıyla satmak olanağını sağlayacak bir vadeyle verilmesi zorunludur.

Osmanlı Ziraat Bankası, bu düşünce düzeni içinde, müşterilerine büyük olanaklar sunar.

Osmanlı Ziraat Bankası sadece çiftçilere ve sadece aldıkları krediyi toprak işletmelerine yatırmaları koşuluyla kredi verir.

Fakat bir borç alma mukavelesi imzalanması için bu koşulları yerine getirmek yetmez. Bu borcu ipotekle veya ipoteğe bağlı teminatlarla güvence altına almak gereklidir.

İpotek meselesi, Türkiye'de karışık bir meseledir. Bu, toprakların nasıl kullanıldığından doğar.

Bu meseleyi irdelemeden önce bununla ilgili metinlerin anlaşılması için Türkiye'deki mülkiyet konusunu kısaca anlatmak gereklidir.

MÜLKİYET.

Mülkiyetin kaynağı, Türkiye'deki bütün öteki kurumlar gibi, İslam hukukunda bulunur.

İslamlıkta, fethedilen topraklar fetih koşullarına göre değişen bir düzene tabu tutulur.

Bir antlaşma imzalanması halinde üzerinde antlaşmaya varılan şartlar bu toprakların tabi tutulacağı düzeni belirlerdi.

Bu topraklar zor kullanarak fethedilmişlerse, ganimet olurdu ve fethedenler Beyt-ül Mal arasında 1/5-4/5 arasında paylaşılırdı.

O zaman toprağın bir kısmı, bir haraç ödenmesi koşuluyla, o toprağın Müslüman olmayan eski sahibinin elinde bırakılabilirdi.

Türkler, Küçük Asya'da ve Arabistan'da bu yasayı uyguladılar. Bunun sonucu olarak bir çok toprak mülkiyeti-yönetimi ortaya çıktı: Önce tam mülkiyetin konusu olan Arazi-i Memlüke yahut sadace arazi gelirdi. BU fethedenlerin toprağını ve Müslüman olmayan mülk sahiplerinin ellerinde olan toprakları belirtirdi.

Bu toprak türü herhangi bir mal gibi tasarruf edilirdi. Satılabilir, herhangi birine verilebilir veya serbestçe ipotek edilebilirdi. Sonra Miri Arazi (Arazi-i Emiriye) gelir. Bu, fethedilen topraklardaki 1/5 Beytül Mal (Hazine) payından meydana gelmiştir.

Miri Arazi anlayışında, toprak hazineye ait olduğundan toprağın kullanıcısı sadece bir kiracıdır ve belli bir kira ödemesi gereklidir.

Bu toprağın kullanıcısı bundan tam olarak yararlanabilir. Fakat Napolyon Medeni Kanunu'nun 544. Maddesi'nde belirtildiği gibi, "En mutlak tarzda" onu kullanamaz. Örneğin, o toqrağı bozup yıpratamaz. Bundan başka toprağın kullanıcısı, hazineye kirasını ödemek amacıyla toprağı ekip, biçmek, verimli kılmak zorundadır.

Toprağı kiraya verebilir; hatta asıl mal sahibinin yani kadastro görevlisi tarafından temsil edilen devletin izni alınmak koşuluyla satabilir.

Fakat toprağın kullanıcısı, toprağı, hiçbir sebep olmadan, üç yıl boyunca işlemezse devlet bu toprağı başka birine verebilir.

Bu Miri Arazi iki büyük anlayışla işletilirdi. Birincisi, şimdiye kadar anlattığımız gibi işletilen toprakları kapsar ve buna Arazi-i Emriye-i Sırfa adı verilir.(2)

Böylece sahibi oldukları gayri menkuller mülk ise, kullanıcıların bunları ipotek etmeleri gereklidir. Fakat bunlar mukataalı denen (Arazinin belli bir kira karşılığı birine kullandırılması ya da bunun için verilen vergi) vakıfların bir kısmını oluşturan gayri menkuller ise bu gayri menkullerin toprağı vefalı satış yoluyla intikal etmeleri ve orada olup mülk olan yapılarla ağaçlar ipotek edilmelidir.

Eğer bu gayri menkuller Arazi-i Emriye denilen topraklardan veya Tahsisat denen vakıf topraklarından iseler vefgalı satış yoluyla ipotek edilecekler ve 4. Madde'de tarif edildiği gibi "borçlu, şubenin müdürüne veya yetkili memuruna Vekalet-i Devriye ile, geri alınmaz bir vekalet yoluyla yetki verecektir."

Önceden yaptığımız araştırmalar nedeniyle durum iyice belirgindir. Bu maddeye göre borcu garanti edebilecek dört tür toprak işletmesi vardır.

Bunlara:

1- Tam mülkiyet konusu olan Mülk toprak,

2- Mukataalı denilen dini vakıf topraklar,

3- Tahsisat denilen dini vakıf topraklar,

4- Arazi-i Emriye denilen Miri topraklar.

Fakat son iki tür toprak işletmesinin esas itibariyle, ve daha önce yaptığımız açıklamalara göre, miri arazi adı altında, Mir-i Vakıf ve Tam Miri olarak ayırdedilip yeniden nitelendirildiklerini söylemeliyiz.

Konuyu daha iyi anlamak için bu garanti türlerini ikiye ayırmak gereklidir:

Doğrudan Doğruya Garanti: Nisbeten kısa ve basit işlemlerle; Mülk ipoteği ve mukataalı ipoteği. Mukataalı toprak bir satış yolu ile ipotek edilmiş ise bu aslı vakıf olduğu için ve vakıflar ilke olarak borç ödemediği içindir. Fakat herhalde bu türde doğrudan doğruya ipotek edilmiş binalar ve ağaçlar vardır.

Dolaylı Garanti: Tahsis ve Miri Arazi ancak vefalı satış yoluyla borcu garanti edebilir. Bundan başka bu satışı yapmak için devletin rızasını almış olmak gereklidir. Bu yüzden, banka,

kendisinden borç para alan müşterisinden geri dönülmez vekalet yoluyla yetki ister.

Geriye sadece bu yetkilerin bizzat banka adına değil, fakat bir önceki maddede anlatıldığı gibi şubelerin müdürleri veya yetkili memurlar adına istenmesi kalır. Bu, medeni hukuktaki bir boşluktan ileri gelir.

TÜRKİYEDE TARIM VE ZİRAAT BANKASI'NIN ROLÜ ÜZERİNDE GENEL DÜŞÜNCELER

Kuruluşunu ve işleyişini incelediğimiz Ziraat Bankası'nın rolü konusunda yargıya varmak için Osmanlı İmparatorluğu'nda tarımın gelişmesini, ayrıntılarıyla değilse bile, hiç değilse genel bir tarzda bilmek çok gereklidir.

Fakat resmi istatistiklerin ve özel çalışmaların yokluğu yüzünden bunu açık ve kesin bir tarzda başarmak zordur.

Ziraat-Madenler ve Ormanlar Nezareti Ziraat Şubesi Müdürü M. Strati, bu konuda kendisine sorduğumuz bir soruya karşılık, bize istatistikler veremiyeceğini, çünkü, istatistiklerin henüz yayınlanmadığını üzülerek bildirdi.

Bu nedenle, biz, kendi şahsi araştırmalarımızla bulduğumuz rakamlara, bilgilere ve başka yazarların incelemelerine dayanmak zorunda kaldık.(3)

Türkiye'nin biricik kaynağı tarımdır ve daha uzun zaman böyle kalmakta devam edecektir. Birkaç un değirmeni sahibi, sabun imalathanesi sahibi, iplik evi sahibi, tuğla yapım evi sahibi ve birkaç memur dışında Osmanlı İmparatorluğu'nun 30 milyona yakın hesap edilen nüfusu, esasen çok da verimli olan topraktan yaşar.

M. V. Berard, Mavedoine'sında Osmanlı toprağını şöyle anlatır:

"Buğday için ova, yemişbahçeleri ve bağlar için teras tepe, ormanlar için dağ, sulama için su kaynakları ve ürünlerin alınıp satılması için çok yakın olan deniz; öyle görünüyor ki insanın, toprağın ve suyun çalışmasını gözeterek, kendini yaşamaya bırakmaktan başka işi yoktu."

Makedonya için doğru olan, Küçük Asya için, Arap türküsünde yeryüzü cenneti diye sunulan Suriye, Filistin ve Mezopotamya için de doğrudur.

BU ülkelerin başlıca ürünleri buğday, arpa, yulaf, mısır, pirinç, kenevir, yonca, tütün, tönbeki, afyon, pamuk, bal, zeytin, sebzeler ve meyveler, kuru üzüm, kuru incir, vb.dir.

M. R. G. Levy'nin topladığı belgelere göre (Revue des Deux Mondes dergisi'nin 10 Şubat 1910 tarihli sayısında Osmanlı maliyesi üzerine çıkan yazı), 1905'de bütün Türkiye'de 18 Milyon Kental metrik buğday, 34 Milyon Kental metrik arpa, yulaf ve mısır üretmiştir.

Adana bölgesi yılda 20 bin ila 50 bin balya pamuk üretmektedir. Bu pamuğun hemen hemen tekelini bir Alman şirketi ele geçirmiş bulunmaktadır.(4)

Türkiye'den hemen hemen dokuz defa daha küçük toprağı olan Fransa'nın yılda ortalama (1896-1905) 89 Milyon Kental has buğday, 82 Milyon Kental arpa, yulaf, vb. ürettiği düşünülürse memleketimizde tarımın ne kadar geri kalmış bulunduğu anlaşılır. Ne kadar geri kalmış ve ne kadar az verimli olursa olsun Osmanlı zenginliğini tarım meydana getirir.

Maliye meselesine gelince, bütçenin en büyük kısmının zirai kaynaklar tarafından beslendiğini görüyoruz.

1908-1909 Bütçe yılının 25 milyon liranın biraz üzerinde değerlendirilen kaynakları, 6 milyon lira öşür ve 1 milyon 800 bin lira hayvanlar vergisi içermektedir. Şarap ve alkol, ipek, balık üretimi gibi daha birkaç kaynak da hesaba katılırsa, tarımdan gelen gelirler imparatorluk bütçesinin üçte birini geçer.

Böylece, yenileşme ve kalkınma yolundaki bu ülkede zirai kredinin öneminin ne kadar büyük olacağı anlaşılır.

Kredi, muhakkak ki geleceğin zenginliğini ve refahını yaratır; fakat Türkiye'de tarım geri kalmış ise bunun sebebinin, orada her şeyin geri kalmış bulunması olduğunu belirtmeliyiz. Bilgisizlik, modern makinelerin kullanılmasına engel oluyor. Bu koşullar içinde özgür ve isteğe bağlı kredi kullanmak olanaklı mıdır: Olanaklı olsa bile; bu türden kurumlara yabancı olan bu

ülkede kredi, tarımın gelişmesine önemli bir katkıda bulunabilir mi?

Şu halde tefeciliğin bitirip tükettiği bu ülkede tarım kredisinin yararı vardır ve böyle bir halk için ilerleme ve refah aracı olabilir.

1323 (1907) yılında bankanın kullanılabilir sermayesi 514.295.577 kuruştur.

Aynı yıl bankanın çiftçilere verdiği borç para toplamı: 435.656.445 kuruş 15 paradır. Kullanılabilir sermayeye oranla bu, % 85 oranında bir işlem demektir. Bundan da bir bankanın kendi aktif sermayesinin çok büyük bir kısmını işe yatırdığı sonucu çıkar.

Fakat bu 20 yıllık hayatı boyunca banka kaç çiftçiye ve ne kadar borç para verebilmiştir?

1323 (1907) yılının hesap raporunda, 1889'dan 1908 yılına kadar borç verilen paralar toplamının 1.194.894.697 Kuruş 23 Para'ya yükseldiğini görüyoruz. Bu, yuvarlak rakamla, 1.582.424 çiftçi arasında dağıtılmış 274.815.758 Frank tutar. Büyük kısmı itibariyle geçim tasası içinde kıvranan çiftçilerden meydana gelen 30 milyon nüfuslu bir halk için bankanın yaptığı hizmet, yeterli görünmemektedir.

Almanya'da Ziraat ve Hak kredisi 5-6 milyar Mark civarında işleme sahiptir.

Fransız çiftçileri karşılıklı tarım kredi sandıklarının her gün daha verimli hale gelen kuruluş ve çalışmaları sayesinde 1907 yılında 70.708.456 Frank kullanmışlardır.

Osmanlı rakamları Alman ve Fransız rakamlarına oranla gerçekten düşük görünüyor. Özellikle Osmanlı Ziraat Bankası'nın 945.835.308 Kuruş yani 200 milyon Frank civarında bir sermaye biriktirmeğe başarılı olduğu görülünce bu, daha da belirginleşiyor. 19 yıllık ömür içinde verilen borç para toplamının 274.815.758 Frank olması para dolaşımının yavaş olduğu düşüncesini akla getiriyor.

Fakat yanlış anlamayı önlemek için şunu hiçbir zaman gözönünden uzak tutmamak gerekir. Bu toplam sermayenin

kullanılabilir kısmı 514.249.577 Kuruş, yani yaklaşık olarak 120 milyon Frank civarında bir rakam tutar.

Başka bir bakımdan, İmparatorluğun genişliğine oranla yaptığı hizmet çok sınırlı kalan bu kurum, her şeye rağmen gene de çok önemlidir. Kredi yoluyla iyilik yapan bu biricik organın değerini bir kez daha belirtmek için eski yönetimin çok kötü koşullarını hatırlamak gerekmez mi?

Bu kurum bugünkü siyasi yönetimde köy halkına büyük hizmetlerde bulunmak için yerini bulmuştur.

Onun iyi çalışmasını ve gelişmesini sağlamak için, önce ve sadece, asıl amacına uygun olmayan bütün işlemlerine son vermek ve hazineden istediği parayı ona geri vermek gereklidir. Hazine, Ziraat Bankası'na, faizsiz 4.500.000 Türk lirası borçludur.

Hicaz ve göçmenler gibi ek görevler bugün artık banka işlemleri içinde önem taşımıyorlar.

Hazinenin aldığı paralara gelince, Maliye Bakanı, bunları kısa bir süre önce dalgalı borçlar arasında saydığı için bu parayı bankaya en kısa zamanda ve uygun bir yasayla geri vermeyi görev saymalıdır.

Bu ilk iki düzenleme hem kolay hem de yararlıdır. Gerçekten bu gibi kurumların tarihi incelenirse başarısızlıklarının sadece kendi ana amaçlarına aykırı işler yapmaları yüzünden meydana gelmiş olduğu görülür.

Bundan başka borç para verme koşulları ve denetleme yolları ile ilgili yapılması gereken başka düzeltmeler ve iyileştirmeler vardır ki daha ayrıntılı olarak incelenmeleri gerekir.

Bankanın yazıda açıklamış bulunduğumuz "babaca" bir niteliği olmasaydı verdiği avansların garanti temeli olarak ipoteğin kullanılmasına karşı mücadele ederdik. Çünkü, bilindiği gibi, ipotekli kredi geçmiş çağlar boyunca yalnız borç veren yararına harikalar yaratmıştır. Bundan başka Türk çiftçisi bilgisiz olduğu için, borç aldığı parayı misafir evini veya malikanesini genişletmek için kullanması çok mümkündür. Bu da, onun yıkımına yol açar. Banka, bu tehlikeyi bir belgenin köy ihtiyar he-

yeti tarafından önceden incelemesiyle önlemek peşindedir. Demek ki böylece çift güvence sağlanmış oluyor. Ama bu güvence yeterli midir?

Köylü, borcu kendi güvence ettiği için, borç alma isteği üzerine, köy ihtiyar heyeti, onun lehinde bir görüş belirtmekte sakınca görmeyebilir. Köylülerin arasındaki doğal dayanışmanın sonucu böyledir. Osmanlı Bankası aynı köylüler arasında olağanüstü durumlarda zincirleme kefilliğe dayanan sorumluluğu kurmuştur. Fakat, kredi verilirken açılması göz önünde bulundurulması gereken durum, esas itibariyle normal durumdur. Kredi ancak güvenlik içinde zenginliği geliştirir. Buhranlar durumunda ise, belki, ancak hayatı kurtarabilir.

Bu güvence, kişisel güvencedir. Fransa'da bu sorumlu şahsın, genellikle, bir sendika veya bir zirai kredi kurumu olduğunu görüyoruz.

Depolar ve emtea senetlerinden başka girişimler yaratmağa çalışmak, benzer kredi, kurum, dernekleri ve mekanizmaları kurmaya girişmek, Osmanlı Ziraat Bankası için toplumsal ve ekonomik görevdir.

O zaman bankanın görevi, yerelleştirilmiş bütün kollarıyla birlikte, ayrıca büyük ve önemli olacaktır. O takdirde banka ekonomik bir görevi yerine getirecek ve bu mali bir görev üstlenmek olacaktır. Çünkü, tarım üzerine işlemler bu kurumların kurulmasından sonra başlar ve tarım spekülasyonu, dolaşım hızıyla orantılı olarak gelişir.

Birkaç çizgiyle taslağını ortaya koyduğumuz bu işleyişin harekete geçirilmesi için 10 TL.lık sermaye yeterli değildir. Hazineye, bankaya olan borcunu ödedikten sonra, bir başka görev düşmektedir. Bu da, bankanın sermayesinin arttırılmasına hizmet edecek kaynaklar bulmaktır.

Osmanlı Bankası son zamanlarda Devlet Bankası olmak kesin imtiyazını elde ettiğine göre, Ziraat Bankası'na Paris ve Londra borsalarından faiz karşılığı yıllık bir para bulması onun için çok ağır olmayacaktır. Fransa Bankası bu konuda ona örnek

olabilir. (BU banka bölge zirai kredi sandıkları emrine Devlet garantisi altında 40 milyon Frank vermiştir.)

Bundan başka uzun vadeli işlemler için değerli evrak çıkartılması ve kısa vadeli borçlar için de ödeme tarihini vade olarak taşıyan bonolar çıkartılması ilgi çekici olur. Fakat faiz fiatı ne olacaktır? Türkiye'de çiftçiler birikimlerini toprak satın almaya yatırdıklarına göre, bu çıkartılacak senetlerin müşterileri kim olacaktır? Bunlar tekrar tekrar incelenmesi gereken sorunlardır.

Sözlerimize son verirken, yurdumuzun refahını ve güvenliğini geliştirmek için en barışçı amacın ziraî kredi olduğunu bir defa daha söylemek isteriz. Türkiye'de bugün yeni yönetime sağlam temeller yaratılmasına çalışılıyorsa, bu kurumu asla ihmal etmemek gereklidir.

Amacımız, bu verimli ve işlenmemiş toprakları, makineler ve tohumlarla, Türk çiftçileri gibi yorulmak bilmez emekçilerin emrine vermek, onların refahını sağlamak ve onları hukuka bağlı iyi vatandaşlar yapmaktır.

BELGE: 2

MUSTAFA SUPHİ'NİN 2 MAYIS 1911 TARİHLİ "HAK" GAZETESİNDE YAYINLANAN "SOSYALİZM CEREYANLARI" BAŞLIKLI YAZISI:

İngiltere'nin son günlerde meydana gelen "siyah grevler"i münasebetiyle Köprülüzade Mehmet Fuat Bey "Beşeriyetin istikbalini kaplayan bu kara bulutlar karşısında, artık uçurumun kenarına gelmiş olduğumuzu" itiraf ediyor.

Celal Nuri Bey ise afak-ı istikbaldeki bu bulutları "Saltanat-ı istikbal ve istikbal-i saltanat"ın meşaim niranı addediyor. Köprülüzade'ye göre hudud-u ehemmiyetleri ihtiyatsızlıklarla tevsi edilen amele sınıfının... ekseriyetin fikir ve zeka üzerine tahakkümü insanlığın behimiyete en çok yaklaştığını bir an-ı meş'umda tecelli edecek; Celal Nuri Bey ise, bu an-ı mev'udda adalet-i içtimainin hudüs ve tekvinine kani görünüyor: Bugün

teşkilat ve tensikatını yoluna koymuş olan sosyalistler –o amele, o ekseriyet- mevki-i iktidara gelince, beyneldüvel iğfal, entrika siyaseti, emperyalizm ve müstamerat fecayii nihayet bulacak, militarizm ve sermayedaran hükümeti sed olunacak... ve ihtimal ki Saint Simon'un hayal ettiği manzume-i içtimaiye: askerler ve rahipler dünyası yerine sanatlar ve ilimler dünyası kaim olacaktır...

Ben zan ediyorum ki, erbab-ı mesaiden mürekkep biz ekseriyetin tahakkümü altına girmek musibetini –bu nokta-i nazarı- kabul etmek ne kadar tehlikeli ise on beş sene zarfında cemiyet-i beşeriyenin başka esaslarla başka şekle istihale etmesini tasdik eylemek de o kadar hayalperestanedir. Çünkü bugün zaten kabul edilen bir usul-ü hükümet var ki, aded-i nüfusa müstenit ve ekseriyete tabi hükümet-i ammedir. Bugün ekseriyet ekalliyeti mütefekkireye hakim değilse yarın da hakim olamayacaktır. Ve filvaki bugün muhit-i nas bir takım zümrelerden müteşekkildir ki, her zümrenin bir merkeziyet-i fikriyesi vardır. Ve şu halde ekalliyette atfolunan –fikir ve zeka- olsa olsa bu merkeziyetlerdedir. Demek ki ekseriyet ve ekalliyeti, biri diğerine hükümet etmek üzere ayırmak, bir manzume-i istibdadiye tesisinden başka bir neticeye iktiran etmez. Acaba sosyalizm hükümeti –inkılab-ı mev'uddan sonra- böyle bir manzume-i mutlaka mu tesis edecektir? Sosyalistler namına bunu kabul, bütün meslek-i içtimaiyeyi harap etmektir. Sosyalizm teşekkül ve teessüs ederse yine bugünkü halka istinat edecektir; yine bugünkü merkeziyetler o zaman başka mahiyette tekevvün eyleyecektir. O halde ekalliyet ve ekseriyetin hükümeti ve tahakkümü fikirleri kalmayacaktır...

Hadisat-ı hazıra ile esasat-ı içtimaiyyeyi mahkum-u izmihlal addederek şekl-i cemiyeti her ne suretle olursa tebdile –şekl-i müstakbeli ancak tahripten sonra tayin iddiasında olan sosyalizm gibi mevhum bir meslek-i içtimaiye –taraftar olmaktan ise mevcut ve musaddak olan (seyyie-i içtimaiye)nin çare-i tedavisini aramak daha makuldur...

Fikrimizce sosyalizme (Manchester Mektebi)nin sadık müdafileri gibi ilan-ı husumet etmek buhranı bir kat daha şiddetlendirir. Mesail-i hazıra-i iktisadiyeyi içtimaiyat nokta-i nazarından mütalaa etmemek o mesaile suikast etmektir. Bu günkü (seyyie-i içtimaiye) şekli değişmekle beraber kurun-u evveliyedeki esasını muhafaza ediyor.

(Sefalet-i beşeriye)nin mümkün olduğu kadar hakiki ve fiili çare-i halli neden ibarettir? Efradın ferdiyet ve içtimaiyeti ne haldedir? Bunlardan hangisi muhtac-ı tedavidir? Muhit-i içtimaiyeyi teşkil eden zümerata ayrı ayrı tetkik ve ihtiyaca göre deva buldukça tatbik (seyyie-i içtimaiye)yi izale için yegane çaredir. İşte bu ihtiyacı tayin edecek (ilm-i içtimai) ise devayı bulup tatbik edecek de (iktisad-i içtimai)dir. Binaenaleyh, hükümetin nazar-ı dikkatini sosyalizme celp ederken Maarif Nezaretine de sosyoloji (ilm-i içtimai) ve ekonomi sosyali (iktisad-i içtimai)yi ihtar için rüfeka-i muhteremenin müsaadelerini rica ederim.

BELGE: 3

MUSTAFA SUPHİ'NİN 1912 YILINDA İSTANBUL'DA YAYIMLANMIŞ "VAZİFE-İ TEMDİN" ADLI KİTAPÇIĞI.

VAZİFEİ TEMDİN

Mustafa Suphi (Dâr-ül-müallimîn İktisat muallimi)

TRABLUSGARP İÇİN

İtalya Hükûmeti Bâb-ı Âli'ye tevdi ettiği 28 Eylül 1911 tarihli notada Trablusgarp ve Bingâzi kıt'alarının bulundukları hal-i metrûkiyetden ve şimâlî Afrika'nın aksâm-ı sairesince görülen terakkiyât-ı medeniyenin bu havâliye de teşmîli zaruretinden ve bunda komşu olan İtalya'nın alâkadâr olduğundan bir lisan-ı şiddetle bahsediyor. Ve birkaç gün sonra (29 Eylül 1911) Devlet-i Osmanîye'ye ilân-ı harb etmiş olmakla Trablusgarp ve Bingâzi'de bir vazîfe-i temdîn (Mission civilisatrice) deruhde

etmiş oluyor. Vazîfe-i temdîn! Bütün âlemin bir Osmanlı toprağı olduğunda tereddüt etmediği Trablusgarb'a ve Bingâzi'ye tecavüz için fırlatılan bu iki kelime karşısında umum Osmanlılar, Osmanlılığa merbût bî-hudûd bir âlem-i İslâm ve nihayet insanlığa hürmetkâr büyük bir âlîcenâb şahsiyetler uzun bir vakfe-i elem ve hayret geçirdiler.

Gazeteler ilk bir iki günde böyle bir vazifenin mânâsızlığını ileri sürdüler; hele İtalya'nın Sicilya'sı bütün haydutlarıyla meydanda dururken, bu (vazîfe-i temdîn)i başka millet ve memleketlere silah-ı tecavüz ittihâz etmesini abes buldular. Fakat, biraz sonra meraklı, hararetli şuûn-u harb matbuat sütunlarını doldurdukça bu iki kelime mestûr kaldı. İnsaniyetin kaidelerini teşkil eden bazı meseleler vardır ki, herkesçe bilinmiş, tanınmış zannolunduğu halde günlerin yığdığı tozlar altında hakikaten âtıl ve mahfî kalmıştır. İnsanlar arasında teâvün ve tenâsur üssü içtimaî olduğuna göre son asırlarda bir aile efrâdı gibi münasebet de bulunan muhtelif millet ve memleketlerin vezaîf ve hukuk-u mütekabileleri acaba İtalya'nın ileri sürdüğü (vazîfe-i temdîn) mâhiyetinde bir manzûme-i kanuniye de tevlid etmiş midir?

İşte görülüyor ki, şuûn ve hâdîsâtın insafsız hücumlarına rağmen biz hala bu iki kelimenin karşısında dağdağasız düşünüyoruz. Ve bu satırları memleketin terbiye-i iktisadiyesine (vazîfe-i temdin) ismi altında ithâf ediyoruz.

(Vazîfe-i temdîn)i, münâsebât-ı umumiye-i beşeriyeyi esas ittihâz ederek yalnız felsefî bir nokta-i nazardan tetkik etmek bizi, mesâîmize vermek istediğimiz (faide-i ameliye) den uzaklaştırır korkusundayız. Diğer taraftan bir iki kelime: Vazîfe-i temdîn (Mission Civilisatrice) Avrupa'lıların isti'mâr politikasına girmiş bir tâbir-i ıstılahîden - maatteessüf - fazla bir ehemmiyeti hâiz değildir.

Onun için tetebbuâtımızı bu nokta-ı nazardan ilerleterek: İsti'mârın - ve isti'mârla daimî münasebetde bulunan muhâceretin - mâhiyetini ve sebeplerini meydana koyduktan sonra son zamanlarda teessüs ve takarrür eden felsefesini ve usûlünü

memleketin terbiye-i iktisadiyesine hidmet edecek suretde ve mümkün olduğu kadar ilmî ve amelî bir mâhiyetde izaha çalışacağız. Ümit ediyoruz ki, bu izâhât ile: Avrupalıların Hint'de, Çin'de, Mısır'da, Fas'da herhangi bir menfaatlerini temin etmek üzere bütün bir vecd ve gurur ile i'lâ etdikleri (vazîfe-i temdîn)in esas ve neticeleri taayyün etmiş olacaktır.

FİKR-İ MUHÂCERET ve İSTİ'MÂR

Tarih-i bilâd tetkik olunduğu zaman iki büyük ve esaslı harekete dikkat etmemek mümkün değildir: Muhâceret ve isti'mâr. İptidai ve basit insanlar, toprağa merbûtiyetlerini çok zaman hissetmemişler, otlakları, meyvalıkları ve avlakları azalan yerleri tedrîcen bırakarak daha feyizli topraklar aramışlardır; bu da beşeriyet için geçirilmesi zaruri bir devredir. Şimâl arazisinin ya az münbit vâhalarında veyahut derin ve karanlık isteplerinde(1) yaşadıkları esnâda yalnız koyun ve keçi sürüleri besleyen Mongollar o sürülerle seyyâr idiler. Çünkü, onların sütleriyle geçiniyor, onların etini yiyor, yününü giyiyorlardı. Sürüler besleyen her kitle-i beşeriye mutlaka seyyâr değildir; fakat Mongollar, sonra Türkler, Hunlar ve Tatarlar topraklarının, birbirini takip eden pek soğuk ve sıcak mevsimlerde hayvanlarını geçindirmeye müsait olmamasıyla daima seyr-ü seyahate mahkûm idiler; yağmurlar, seller, soğuklar ve sıcaklar karar ve hareketleri için birer mi'yâr... Koyun ve keçilerle bir hayât-ı macerâperestâne geçiriyorlardı. Bir müddet sonra külliyetlice at ve deve de beslemeye başladılar; bu hayvanlar için daha az macerâperest ve daha az seyyâr olmak ve bir yer tutmak lâzımdı. Bir taraftan hayvanât miktarının, diğer taraftan kendi nüfuslarının artması ile, artık nefislerinde kuvvet ve itimat hissetmeye başlayan bu kitleler şimâl topraklarında rızk-ı kanaatın bittiğine hükmederek cenûba ve garba doğru akmaya başladılar... Tarih, akınları böyle izah ediyor.

Hindo - Jermenlerin Asyây-i vustâdan başlayarak bütün Avrupa'yı Malezlerin Madagaskarlardan, bahr-i muhîtin en hicrî ve uzak adalarına kadar bütün Asyây-ı cenûbîyi istilâ etmeleri

de, müverrih-i meşhûr Hering'in dediği gibi icbâr-ı tabiat ve zarûretle hâsıl olan bir itiyâd-ı seyahat neticesinde vâki olmuştur. Devr-i kadîmden beri kan be-kanın devam ve tekrar eden bu kabîl telâtumât-ı nüfus zâhiren hûnhârlık, kişvergüşâlık veyahut cihangirlikle tasvir edilse de dahilen hiç bir hareket-i irâdiye ve vicdâniyeye müstenit değildir. Belki, bu telâtum, bihâr-ı muhîtenin müthiş ve tufan misal telâtumâtı kadar gayr-i iradî ve gayr-i vicdanî, daha doğru bir tâbirle zatî ve zarûrîdir. Avcılık ve çobanlık devrinden çiftçilik devrine tamamiyle girmeyen akvâma hâkim avâmilin heyet-i umûmiyesini bu zamanlarda görürüz: Hiç bir şeyde karar yoktur; câbecâ: Taşdan, topraktan, ağaçdan binlerce mesâkin hayat bulur; sonra, bütün bunlar birden harabezâr olur.

Tarihin istilâ sütûnu altında göreceğimiz bütün vak'alar ve vâkıalar bize i'mâr ve isti'mâr hakkında pek mütezadd fikirler verir; i'mâr ve isti'mârdan ziyade harâbâta ait menâzır karşısında bulunuruz. Fakat pek garip görülmemelidir ki, felsefe-i tarih bütün bu hadisâtı medeniyet-i hâzıranın esasları miyânında zikr ve ityân etmektedir.

Fi-l vâki' zaman geçdikçe idrak-i beşerin taazzuv ve inkişâfı ile insanların hareketlerinde bir usûl-ü fenniye (technique) tekevvün etmeye başladı. Böyle seyyâr kitalât-ı beşeriye arasında gittikçe artan münasebât ve müdavelât-ı ticariye seyir ve hareketlerde bir merkeziyet ihdâs etti: Sallar ve nihayet gemiler üzerinde denizler, memleketler aşıp alış-veriş etdikden sonra yine tutulan bir merkeze geliniyordu. İnsanlar artık o ebedî ve kelâlâver serserilik hayatından bir hayat-ı sükûn ve refaha giriyorlardı. Ziraat ve ticaret ilerlédikçe oturulan evlere, işlenilen topraklara bir kıymet gelmişti. Birinin evi, tarlası yahut bahçesi; diğerinin de evi, tarlası ve bahçesi... vardı. Sonra, bunlardan biri ve diğeri birkaç senelik işleme neticesinde: Evvelce bu toprakların içinde bulunan taşlar çıkarılmış, atılmış, ma'mûrezâr ve kıymetdar olmuştu.

İşte görüyoruz ki, insanların bir karargâh edinmeleriyle: Avcılık devrinin çiftçilik devrine intikaliyle fikr-i i'mâr başlamış

oluyor; ve fikr-i kıymet ve ticaretin terakkisiyle bu i'mâr fikri büsbütün taayyün ediyor.

Ticaret-i bahriyede pek ziyade terâkki eden Fenike ve Kartaca'lılar ve nihayet Yunanû'lerin bir şu'be-i ticariye olarak dahilde ve sahilde teessüs ve i'mâr etdikleri memleketler bazen asıl karargâhlarını arkada bırakacak suretde terakki etmişlerdir. Esâtir-i evvelînden Delef ilâhesinin cenâh-ı umrânında dokuzuncu asırdan on birinci asra kadar teessüs olunan bî-bedel Yunan ma'mûreleri, sonra, İskender-i kebîr'in bizzat teşkil ve şark rûmlarının iskân ettiği altmış kasaba fikr-i i'mârın tecelliyâtı muhtelefesindedir. Sezar'ın askerî merâkizi bilâd-ı ma'mûre haline girmiştir. Milat-ı İsa'yı takip eden Jermen istilâsı ise İslavların şarkdan tekrar zuhûr ve istilâları ile şimâlde ve bahr-i sefîd sevahilinde abzı merkezîyetler ve ma'mûreler teessüsüne sebep olmuştur.

Akvâm-ı iptidâîyenin istilâsı esbâbını, az çok izâh eden tarih meskûn ve mütemaddin Fenike'lilerin, Kartaca'lıların ve nihayet Roma'lılarla Yunanî'lerin harekât ve teşebbüsât-ı i'mâriyelerini başka başka esbâb ve sevaika isnad ediyor. Her halde bu hadisât-ı beşerîyede tebellür eden bir madde varsa o da (muhâceret) dir. Muhâceret hayat-ı beşerle tev'emdir. Onun için Morits Vagner: "Muhâceret nazariyesi, diyor, tarih-i kâinatın nokta-ı esasiyesidir."

Devr-i cedîdde de bu telâtum devam edip duruyor. Onbeşinci asır evâhirinde Amerika'nın keşfi ve Afrika, Asya ve Avustralya kıt'aları hakkındaki ma'lûmat-ı coğrafiyesinin tevsîi, Avrupa'dan külliyetli miktarda muhâcerete sebebiyet vermiştir.

Onaltıncı asırda Amerikay-ı cenûbîye, onyedinci asırda Amerikay-ı şimâliye Avrupa nüfusunu sarsacak derecede vuku' bulan hicretin esbâbı Gladston'un dediği gibi insanların altına olan aşkından başka bir şeyde aranmamalıdır. Bu muhacirlerin bir kısmı maden ocaklarında, ümitlerine nail olmadan, veyahut perî-i hayalleri henüz hayat ve hakikat bulurken telef oldular. Fakat hiç şüphe yok, İspanya'dan, Portekiz'den, İtalya'dan, Fransa'dan, Almanya'dan, İngiltere'den hicret eden bu cesur,

muhteris ve maceraperest muhâcirler teşebbüsüyledir ki, yeni dünyada, bugün, altın ve gümüş sütunlar üstünde pûr-vakar ve haşem, muallâ bir taht-ı medeniyet kurulmuştur.(2) Fi-l vâki' Amerikay-ı şimâli kısım-ı a'zamı Sakson olmak üzere (İngiliz-Alman), ve bir küçük kısmı Selt ve Latin (Fransız, İrlandalı, İtalyan) lar tarafından iskân ve temdîn edilmiştir. Bundan başka evvelce nakledilmiş olan zencîlerle hicretleri son zamanlarda men' olunan Çinliler ve Japonyalılar da bu memleket hayat-ı sınâîye ve iktisadîyesinde mevki-i mahsûs sahibidirler. Amerikay-ı cenûbî ise İspanyol, Portekiz ve bir miktar Fransız ve İtalyanlardan ibaret olarak Latinler tarafından iskân ve temdîn edilmiştir.

Bu muhâceretin ehemmiyeti hakkında bir fikir edinmek için 1790 senesinde Amerikay-ı şimâlîde dört milyondan fazla olmayan ahalinin 1900 de (75) milyona baliğ olduğunu zikretmek kâfidir. Şu halde vasatî olarak senede % 3,5 tezâyüd-ü nüfûs var demektir. Bunların bir kısm-ı mühimmi tevellüdâta ait ise de sülüs miktarında bir kısmı muhâcerete ma'tûfdur.

Afrika'da on dokuzuncu asrın bir Amerikası olmuştur. Bu kıt'anın hemen her tarafı, kâh bilfiil işgal, kâh himâye ve kâh hinterland denilen hutût-ı mefrûze-i nüfûz ile Avrupalılar tarafından istilâ olunmuştur.(3)

Birkaç asırdan beri Avrupa'ya mahkûmiyetine rağmen Hindistan'da üç yüz bu kadar milyon yerli ahali arasında 250.000'den fazla Avrupalı bulunmuyor. Sonra Sibirya'ya, vüs'at-ı arazisine rağmen Rus köylülerinden olmak üzere senede 100-120 bin nüfûsdan fazla muhâceret vuku' bulmuyor. Asya'nın diğer memleketlerinde mevcut Avrupalıların miktarı ise birkaç milyona baliğ olmaz. Onun için Asya kıt'asında pek ehemmiyetsiz olan Avrupalı nüfûs ile Avrupa nüfûz-u siyasiyesini fikren bir an için muvâzene ile iktifâ edelim, ibret alalım.

Avustralya kıt'asında ise (yerli ırkı Amerikay-ı şimâlîde olduğu gibi kâmilen mahv ve zâil olan) bütün bu kıt'a bir kısm-ı

mühimmi Anglo-Sakson olmak üzere Avrupa ahalisiyle meskûndur.

Muhâceret ve isti'mârın sebepleri

Yeni dünyanın keşfedilmesiyle Portekiz ve İspanyol gemicilerinden başlayarak İngiliz, Alman, Fransız, İtalyan, İskandinav... ilâh ırkları, lisanları ve âlem-i Hristiyanîye mensûbiyetleriyle beraber şerâit-i ma'nevîyeleri ve şerâit-i iktisadîyeleri mütebâyin milletlerden milyonlarca insanın, bu iki kıt'ai arzın aksâm-ı muhtelifesinde ve kıtaât-ı sairede güzâr etmeleri akvâm-ı iptidâiye ve kadîmeyi muhâcerete sevkeden esbâbdan başka mahiyetde sevaik ve avâmile müstenittir:

Bir kere muhâceret mebâhisine hâkim kesâfet-i nüfûsdan bahsetmek lâzımdır. Bir kütle-i beşerîyeyi teşkil eden nüfusun miktarıyla o kitlenin meskûn olduğu kıt'a-ı arzın mesâhası arasındaki nisbet, kesâfet-i nüfus nazariyesinin esasıdır. Miktâr-ı nüfus ile kıt'a-ı meskûne arasında seviye-i medenîyeye, iklîme, mâhiyet-i arâziyeye göre bir nisbet-i tabiîye mevcuttur. Meselâ şimâlin soğuk memleketlerinde(4) mil murabbaı arâzî bir adama kifâyet edebildiği halde cenûbun güneşli ve feyizli topraklarında bu kadar yerde (10 dan 500)e kadar insan geçiniyor. Demek ki, miktar-ı nüfus ile kıt'a-ı meskûne arasındaki şu nisbet-i tabiîye muhtel olunca bir muvâzenesizlik başlamış olur. Nüfus bu nisbet haricinde artarsa hayat darlaşır ve biraz daha artarsa felâket-i hayat baş gösterir; bazı Avrupa memleketlerinde görüldüğü gibi açlıktan insanlar ölür; onun için her memleketin mevkiine, seviye-i bahrdan irtifa' ve inhitâtına, ve hatta şerâit-i medenîyesine göre tehallüf eden bu nisbet, nüfusun terakkîsiyle muhtel olunca ya tabiî bir taşkınlıkla muhâceret başlamış olur; yoksa bir felâket ve bunu müteakip büyük bir iğtişâş hâdis olur; insanlar birbirlerini telef ederler. Memleketlerini bu gibi hakayık-ı fenniyeyi bilerek idare edebilen mes'ut milletler kesâfet-i nüfûsu nazar-ı dikkate alarak ona göre hareket mecburiyetindedirler. İcabında nüfûslarından bir miktarını nakl ve iskân edebilecekleri dahilde ve hariçde ma'mûreler, müsta'mereler vücuda getirmeye çalışırlar.(5) Kesâfet-i nüfûsdan dolayı muhâ-

cerete mecbur memleketlerden bugünkü Büyük Britanya ve Almanya zikrolunabilir.

Mamâfih, kesâfet-i nüfûsun terakkisinden başka birçok sebepler daha vardır ki, muhâcereti ve dolayısıyle i'mâr ve isti'mârı icab etmiştir. Nüfûsuna göre arâzîsi, hatta vâsi' olan bazı memleketlerde uzviyet-i idarenin bozukluğundan, fena kanunlar vaz'ından dolayı geçinemeyen bir kısım ahali başka yerlerde yaşamaya mecbur olmuşlardır. İrlanda bu haldedir; müllkiyet-i arâzî kanununun menâfi-i umumiye-i ahaliyi vikaye edememesinden daima hidmetkârlık mevkiinde kalmaya mahkûm olduklarını hisseden birçok İrlandalılar hicret etmişlerdir. Kadîm Roma'da Latifundiya (Latifundia)larla, İrlanda gibi, ahaliden bir kısmının hicretine sebebiyet vermişti.

Bundan başka sebepler de vardır; büyük bir vak'a ve meselâ bir inkılâp ile hâdis olan şerâit-i cedideye bir sınıf halk için tahammül mümkün olmaz. Yunan-ı kadîm hükûmetlerinde olduğu gibi on yedinci asırda kakers (Quakers) lerin ve Fransa'da kalvinist (Calvinistes) lerin mecbûr-u hicret olmaları bu kabîldendir. 1789 inkılâbı neticesinde şerâit-i umumîyeden müteessir bazı Fransızlar da bilhassa Almanya ve İngiltere'ye mecbur-u hicret olmuşlardı.

Bazı hâdisât-ı taassubkârâne vesilesi ile vâki olan muhâceretler de eksik değildir. Yüz sene muharebeleri, ahl-i salîb muharebeleri buna birer misâl olabileceği gibi Fransa'da Nant kararnâmesinin ilâmıyla Protestan'ların firar ve hicretleri de bu miyâna ithal olunabilir.

Nihayet Gladston'un sözünü bir daha hatırlayalım: İnsanların altın aşkını, daha umumî, ihtiras-ı beşer tâbir edelim; fakat, bu bir ihtiras değil, kuvve-i eşyadan çıkmış bir ıztırâdır. İnsanların, en az himmetle en çok menfaatler istihsal etmek arzusu tabiatda bir kanun halinde tecelli eder. Ancak Gladston'un Amerika muhâcereti için ileri sürdüğü altın aşkını biz aks-i mânâda da kullanmak istiyoruz. İnsanlar, başka memleketlere, yalnız Amerika'da olduğu gibi toprakları eşerek kolayca altın külçeleri edinmek için değil, belki, bin türlü mezâhim ile ve ku-

rûn-u müteaddide de vücuda getirdikleri müdevver ve muntazam altınları Amerika'lılara götürmek için de ihtiyâr-ı seyahât ve hicret ettiler; garpda ticaret ve sanayiinin terakkîyât-ı fevkalâdesi son asırlardaki muhâceretin esbâb-ı esasiyesinden addedilmelidir. Buhar ve elektrik kuvvetlerinin keşfi ile vücut bulan kuvay-ı mihânikiye, medeniyet-i hâzırayı bir medeniyet-i mihânikiye haline ifrağ etmiştir; hirâs-bahş dehşetlerle tabakât-ı arzîyeyi delik deşik eden fevareler, dünyadaki kömür madenlerini iktisadî endişelere sebep olacak derecede azaltmıştır. Makineler sayesinde bugün bir memleket, kendine bir asır kifâyet decek ma'mûlat ve masnûât meydana getiriyor. İngiltere şu hâli faaliyetde az bir zaman için ihracatda bulunmazsa demirler altında ezilir, iplik yumakları içinde boğulur. İşte İngilizler gibi bu eşyây-ı masnûanın da başka memleketlere hicreti lâzımdır. Sonra bu müdâvelât azîmeden husûle gelen müdevver altın yığınlarını hazinelerde saklamak da asrın mihânikiyet-i medenîyesine muvafık değildir. Onları da kullanmak, onları da bir yere hicret ettirmek muktezîdir. Şu suretle yalnız emtia ve masnûât değil, belki, nukud ticareti için yeni mahreçler bularak oralara muhâceret ve iskân zarûretleri hâsıl olmuştur.(6)

Fikr-i isti'mârın esası

Ancak taazzuv ve teşekkül etmiş milletler efrâdının memleketlerini terk ve ihtiyâr-ı garîp etmeleri ne kadar güç ise yukarıda gösterdiğimiz ilcâât-ı zarûriyeden biriyle ihtiyâr-ı garîb edenlerin memleketlerini büsbütün unutmaları da mümkün değildir. Onun için böyle mutaazzıv milletlerden ayrılarak iptidâî ve gayr-ı mekşûf yerlere gitmeye muvaffak olanlar ihtisâsât ve icâbât-ı milliyetlerine tâbi olarak her teşebbüslerini mâder-i vatan namına yapmışlar ve memleketlerinin me'ser-i medeniyesini hiref ve sanayîini, ticaretini, dinini, lisânını oraya nakle ve istihsal ettikleri bütün menâfii kendi memleketlerine ithâfa çalışmışlardır. İşte fikr-i isti'mârın esası, ruhu burada nümâyân olmaktadır. Bir belde dahilinde yaşayan kavim tarafından köyler, kasabalar, şehirler, çiftlikler, mâlikâneler vücuda getirmek i'mâr olduğu gibi, aynı kavim efrâdı tarafından uzak-

larda yine o belde menfaatine ma'mûreler ve mâlikâneler ihyâsına delâlet etmek isti'mârdır.(7)

Portekiz ve İspanyolların bütün bir kıt'a-ı arzı: Yeni dünyayı memleketleri namına kaydetmek arzuları bu fikre, bu esasa istinat eder. Nasıl ki, şimâli ve cenûbî Amerika kıt'aları çok zamanlar, parça parça muhtelif memleketler namına işlenmiştir. Bu kıt'alar bugün hemen umumiyetle Avrupa'dan ayrı ve müstakil bulunuyor ve Monroe'nun - Amerika Amerika'lılarındır - düsturu hukuk-u beynelmilel mebâhisinde bir mevki-i mahsus tutuyorsa sebebi: Avrupa ahalisinin milyonlarca hicret ve içtimâı üzerine oralarda da bir garp medeniyetinin, - tâbirimize ta'riz edilmemek üzere-belki garp medeniyetine fâik bir Amerikan medeniyetinin teessüsü ile mevcut bulunan müstakil bir vicdan-ı umumîdir. Bu vicdan-ı umumu başka bir âlem temsil etmiş ve artık bu yeni âlemin Avrupa esaret-i iktisadiye ve siyasiyesine mahkûmiyetine lüzûm görülmemiştir; yoksa Amerika'da, Avrupa âleminin çok zaman hâdimi idi. Nasıl ki, Asya ve Afrika hâlâ bu hâdimlik vaziyetindedir, ve daha çok zaman bu vaziyetde kalacaktır: Hindistan'da, Hindiçini'de, Belûcistan'da, Afganistan'da, Türkistan'da, İran'da ve hatta Çin'de ve belki, Japonya'da ve Osmanlı İlindeki müstahsalât-ı iktisadiyenin yüzde birkaç fazla-ı nisbeti İngilizler, Fransızlar, Almanlar, bir parça da Amerikanlar ve Ruslar için ayrılıyor. Sonra, Afrika bugün Avrupa nukud zer ve sîni ile tesviye ve islah edilmektedir. Bir müddet sonra bütün bu kıt'anın kuvay-ı mihânikiye-i istihsaliyesi de, Belçika, Felemenk, İsviçre, İtalya dahil olduğu halde, Avrupa ailesi için çalışacaktır.

Avustralya'da ise bugünkü muazzam Amerika İmparatorluğunun on dokuzuncu asırda gösterdiği bazı istidâtlar tezâhür etmektedir.

İSTİ'MÂRIN FELSEFESİ: VAZİFE-İ TEMDİN

Bu mukaddemât-ı tahlîliye ile mâhiyet-i umumîyesi hakkında bir fikir edindiğimiz isti'mâr devr-i hâzırda bir felsefeye, bir de usûle iktirân ediyor.

Deniliyor ki, istimâr: Bazı zarûretler tahtında bir memleket ahalisinden bir kısmının diğer bir memlekete intikâl ve hicretiyle buraları ticaret için mahreç ittihâz etmesinden ibâret ve bu kadar basit değildir. Bugünkü dünya, medeniyet-i beşeriye itibâriyle dört muayyen kısma ayrılabilir:(1) Garp medeniyetine sahip olanlar, Avrupalılar gibi.(2) Muhtelif medeniyetlere sahip oldukları halde, müctemi, müttehid, hayatları ve tarihleriyle bir millet olarak yaşamaya ve kendilerini idareye mecbûr milletler, Çin ve Japonya'lılar gibi.(3) Bir millet teşkîline yaklaşmış mu'tedil mizaçlı, epeyce terakkîperver ve fakat gayr-ı sâbit ve iğtişâşa müstaid kavimler; Hindûlar ve Cavalılar gibi.(4) Dünyanın büyük bir kısmını işgal eden vahşi ve barbar aşâir ve kabâil gibi nihayetsiz muharebât içinde imrâr-ı hayat eden, sanayiden bî-behre, servet-i tabüye-i arâzîyeden bî-haber akvâm-ı iptidâîye.

Dünyanın her türlü füyuzât-ı tabiiyeye tecelligâh olan büyük bir kısmını nâ-ehiller elinde bırakmak ne ma'kûl, ne de muhikdir. Onun için, akvâm-ı mütemaddînenin, yukarıda zikr olunan dört sınıf halkdan son iki sınıfa müdahale ile onları taht-ı vesâyetlerine almaları meşrû' olduğu kadar insaniyetperverâne bir vazîfe, bir vazîfe-i âliye-i temdîniyedir. Şu halde ticaret ve mahreç politikası ile isti'mârı birbirine karıştırmamalıdır, İsti'mâr, eşya alıp satmaktan başka bir şeydir; isti'mârın akvâm ve arâzî üzerine derin bir fi'l ve tesîri vardır; iptidai akvâma bir terbiye, bir fikr-i adâlet verir, bilmiyorlarsa sermayenin mâhiyetini ve sûret-i isti'mâlini öğretir, tevzi-i amelî tesis eder; ve bu vazîfeyi ifâ edebilmek üzere yalnız münasebât-ı ticariye kifâyet etmez Mâder-i vatanın yalnız mahsulât, ma'mulat ve masnûâtı değil, sermayesi, tasarrufâtı, mühendisleri, kontrmetreleri, ahali bir kısım-ı mütehayyizi oraya hicret etmelidir.

Binaenaleyh isti'mâr, denilebilir ki, muntazam ve medenî bir kavmin ahvâl-i içtimâiyesi muhtel veya gayr-i müesses iptidâî bir kavme karşı bir usûl ve nizâm dairesinde vuku' bulan hareket-i medeniye ve umrâniyesidir.

Garp medeniyetinin en sahrâ-i kıt'alarda, en barbar kabaîle doğru cebir ve şiddetle ve birçok teşebbüsât-ı muharebâne ile ilerlemesi: Avrupa âlem-i ticârî ve askerîsinde demesek bile, darülfünûn mahfillerinde bu felsefe ile izah ve telif edilmektedir. Felsefe denildi mi, en kaba ve maddî şeyler kesb-i rikkat eder. En âdi ve tabii hâdiseler en mühim kanunlara esas olur. Denilebilir ki, felsefe gülzet-i eşyayı setr ve istilâ eden bir seyyâle-i fikriyedir. Bizim muhâceret ve isti'mârın sebeplerinde zikr ettiğimiz ilcâât bakınız burada ne câzip ve mantıkî esbâba iltica etti.

Bu felsefenin sahibi Fransa eazım-ı iktisadiyûnundan ve enstitü azâsından mösyö Pol Löruva Bolyö (P. L. Beaulieu) dur.

Ancak bu felsefeye ve isti'mâra kat'iyen muhalif mütehayyiz fikirlerde yok değildir. Jan Batist Sey (J.B. Say), Gobden (Gobden) ve mösyö dö Molinari (M. de Molinari) gibi en büyük Avrupa ulemâsı isti'mârın meşrûiyetini inkâr etmişler ve bir vazife-i temdîniye ile nezdine gidilen kavmin ve kabîlenin ekseriya mahvolarak, sarfedilen sermayelerden ve bu kadar zahmet ve meşakkatlerden de istifade edilemediğini ileri sürmüşlerdir.

Bir müsta'mere yeni gars olunan bir ağaç gibidir. Meyva vermesi için birçok i'tinâlar, bunun için uzun zamanlar ister. Binâberin, sarfedilen sermaye ve mesâinin müsmir olmadığını hemen iddia etmek doğru değildir. Ve birçok yerlerde istifâde başlamıştır. Ancak nezdine gidilen akvâm ve kabâilin islah ve temdîni felsefe-i isti'mârda büyük mevki tutan bir vazife-i âliye-i insaniyet olduğuna nazaran müsta'merâtda şimdiye kadar cereyan eden fâcia-engîz vakayi'e ve ahali-i kadîmenin günden güne inhitât ve izmihlâline lâkayt kalmak doğru değildir.

Avrupa'lıların bilâd-ı baîdedeki harekât ve teşebbüsâtını zikr olunan vazîfe-i medeniye veya temdîniye namına hesabedecek olursak neticede gayr-i me'mul ve pek ma'kûs bir neticeye vâsıl oluruz. On beşinci asırdan on sekizinci asra kadar esasen Avrupa akvâmının mâhiyet-i ahlâkiyelerinden "iktisâb-ı servet için her şeyi yapmak" düsturundan başka bir şey'e intizâr olunamaz; onun için arâzî-i mekşufe ahalisini kendi menfaatleri namına her suretle istimâl, onları maddeten ve ahlâken her suretle

mutazarrır eden ilk müstevlîler bir vazîfe-i medeniye değil, zulüm ve vahşetden başka bir şey îka' etmemişlerdir. Âli ve medenî denilen Avrupa ırkları bu yeni memleketlerde alelekser en âdi ve hasîs-fıtrat adamlar tarafından temsil edilmiş ve bî-çâre yerlilere bunlar tarafından medeniyetin en fenâ adetleri, en münhat hisleri, en tehlikeli hırsları telkîn olunmuştur. Hiç bir kayd-ı ahlâkiye tâbi olmaksızın küûle, afyona, çalışmadan kazanmaya, yani tenbellik ve hırsızlığa müptelâ olan bu zavallı yerliler nâçar yerlerini diğerlerine terk ile geriye doğru çekilmeye ve kabiliyet-i hayatiyeleri haricinde yaşamaya mecbûr ve mahkûm olmuşlar, ve nihâyet en dar, en fenâ yerlerde perişânlıktan, açlıktan, muharebât-ı medîdeden ve esâretden ırka ârız olan zaaf ile mahv u helâk olmuşlardır.

Amerika'da Avrupa istilâsı Otokton ırkının inhitâtın sebebiyet verdi. Peru ve Meksika Hindûlarının birçok muharebât ve mücadelâtdan sonra ırkiyetleri vaktiyle kendi hakimiyetleri altında yaşayan kabâilden daha dûn bir hale gelmiştir. Afrika'da ise, Avrupa'lıların istilâsı, Amerika'dan daha iyi neticeler vermemiştir. Tamam üç asır zarfında Avrupa ticareti esirciliğe inhisâr etmiş denilebilir ki, bunun, zavallı siyahîlerin terakkiyât-ı maddiye ve ma'nevîyelerini kâfil olduğunu kimse iddia edemez. Afrikay-ı şimâlideki Arapların ırken bozulmaya başladıkları ve maârif ve medeniyetten müstefît olamadıkları istatistiklerle sâbitdir.

Kıt'aât-ı muhtelifedeki iptidâî kavimlerin daha mütemeddin ve daha yüksek ırklarla temasından hâsıl olan bu inhitât ve izmihlâl yalnız manevîyet-i beşeriye nokta-ı nazarından şâyân-ı tesir ve teessüf değildir. Bundan isti'mârın gayesi olan medeniyet ve umrânda kaybetmiştir. Çünkü, nüfus tenezzül ve inhitât ettikçe kuvay-ı istihsâliye-i beşerîye kaybediyor demektir. Bu fenâ netice, yeni memleketlerde tatbik ve takip olunan sistemin (manzûme veya usûl) bozukluğuna hamledilmek lâzım gelirken garipdir ki, Darvinizm nüfuzuyla ortaya bir kanun demeyelim, fakat bir şu'be-i kanun çıkarılmıştır: "Hallerinden daha yüksek bir terbiye kabiliyetinde olmayanlar izmihlâle mahkûmdurlar."

Fakat Amerika Otokton'larının ve Afrika, siyâhîlerinin daha yüksek bir terbiyeye müstaid olmadıkları neden sâbit oldu? Bu istidadı inkâr etmek nesl-i beşerin şerâfetini ayaklar altına almaktır. Şu kadar vardır ki, bir Otoktonu bir İngiliz gibi terbiyeye kalkışmamalıdır.

Diğer tarafdan Avrupa'lıların Asya istilâsı da, vaz'ettikleri ağır rüsum ve tekâlif ile, Asya'lılara pek pahalıya mâl olmakla beraber burada hükûmetlerin bilâ-vasıta ve bizzat hareket etmeleriyle i'sâr-ı medîdeden beri devam eden iğtişâşatın önü alınarak nisbeten sâkin ve emin bir hayat ve idare tesîsine muvaffakiyet hâsıl olmuştur. Bu itibârla yerli ahali çalışmak zevkini alarak zaman ve asayiş ile Asya ırkları zevâl bulmadıktan başka kesâfet-i nüfus da gittikçe artmıştır. (Fakat şunu nazar-ı dikkate almalıdır ki, Asya'da öteden beri yaşayan büyük medenîyetlerin bazı âsârı henüz mevcut olmakla beraber ahali Afrika ve husûsiyle Amerika ahalisinden daha müteşekkil ve muntazam idi.) Meselâ, İngiliz Hindistan'ında nüfus zannolunuyor ki, hiç bir zaman hâl-i hâzırdaki kadar tezâyüd etmemiştir. Garp medeniyetinin müdahalesiyle câlib-i dikkat derecede terakki eden memleketlerden biri de Cava ve Madera'dır, 1816 da buralarda 4-6 milyondan ibaret olan ahali Hollanda'lıların hüsn-ü idareleriyle mevcudiyetlerini muhafaza ederek 1886'da 22 ve hâl-i hâzırda 25 milyon derecelerinde tekessür etmişlerdir. Afrika'da bile böyle bir misâle tesadüf ederiz: Mısır kıt'ası hâl-i hâzırda hemen kesâfet-i kadîmesini iktisâp eylemiştir.

Bu tetkikât ile anlaşılıyor ki, Amerika, Afrika ve Avustralya'da bazı ırkların zevâlini sadece "kavîlerin zayıfları bel' ve ifnâ etmeleri" nazarîyesine veyahut yukarıda denildiği gibi daha yüksek bir terbiye kabîliyet ve istidadını haiz olmamalarına, atfetmek doğru değildir. Belki, asr-ı hâzırda felsefe-i isti'mârın i'lâ ve Avrupa'lıların o kadar iftihâr ettiği vazîfe-i temdînin müsta'merâtda lâyıkıyle ve hakikaten medeniyet ve insanîyete muvâfık bir sûrette, bir sûret-i âdilâne ve ihtiyatkârânede tatbik olunamayışından neş'et etmiştir.

İSTİ'MÂRIN USULÜ

İşte bu suretle usûl-ü isti'mâra vâsıl oluyoruz. Bu uzak memleketleri ve o memleketlerde sâkin insanları nasıl idare etmeli ki, Avrupa'lıların ekseriya hiyleli ve sahtekâr vaziyetlerle ileri sürdükleri vazîfe-i temdîn yirminci asır insanîyetine lâyık bir surete cereyan eylemiş olsun?

Burada meseleyi mösyö Josef Şayye ve bütün muktesitler gibi ikiye ayırmaya mecbur oluyoruz:

Bir kere idare-i efrât; zaten bazı icabât-ı zaruriye ile efrâdın ne yolda muhâceret ve evvelce kendileri için gayr-ı ma'lûm uzak yerlerde birer vatan-ı sânî tesis ettiklerini söylemiştik. Şimdi maddeyi cihet-i umumiyesi itibâriyle daha yakından tetkik ve mütâlaa edeceğiz:

Efrâd isti'mâra nasıl muvaffak olabilir: Müsta'mereler vücuda getirmek için evvel-emirde kuvay-ı zâtiyelerini sarfederler; sonra, bir sermayeye, hem büyük sermayelere ihtiyaç vardır. Bu büyük sermayeler ise bir ferdin servetinden ziyade afrâdın servet-i müctemialarından vücuda gelir. Şu halde efrâdın gerek kuvay-ı zâtiyelerinin, gerekse sermayelerinin iştirâkiyle bir şirketin, bir cemiyetin vücuda geldiğini görüyoruz. Ve hakikatde bir adamın tek başına isti'mâra kalkışması işdeki ehemmiyete binaen hemen gayr-i mümkündür. Nasıl ki, son zamanlara kadar müsta'merîn böyle bir şirket halindeki büyük kumpanyalar idare ettiği gibi İngiltere'de hâlâ bu kumpanya usûlüne müracaat edilmektedir.

Ancak bu kumpanyaların şimdiye kadar takip ve iltizâm eyledikleri usûl ve vesait, gaye-i hareket olan (temdîn) ile kolayca telif edilecek mâhiyette değildir. Takip olunan usûl son zamanlara kadar: Saha-ı faaliyetlerini, daha müşmir olabilmek üzere tahdit etmek, bazı mevad ve hububât ticaretini inhisâr altına almak; sonra bu mevad ve hububâtın tahdît-i miktarına çalışmak ve nihâyet müvâdelât-i ticariyede en büyük esas: Gayet dûn fiyata satın alıp pek yüksek fiyata satmaktan ibaretti, denilebilir. Bu tarz isti'mâr o topraklardan muvakkat bir zaman zarfında müsta'mer vaziyetinde bulunanlara bir miktar fayda te-

mûninden başka bir şey yapmaz. Fakat o toprak bu muvakkat zaman nihâyetinde iflâs eder, akim olur; üzerinde yaşayan insanlar da o ellerde artık duramazlar ve başka yerlere çekilirler. Bakon (Bacon), Jan dö Vit (Jean de Witt), Jan Batist Sey (J. B. Say) gibi mühre-i iktisadîyûnun isti'mâr aleyhinde bulunuşları bir manzûme-i ihtikârdan başka bir şey olmayan bu kumpanyaların seyyiâtı dolayısıyladır.

Bu kumpanyaların teşebbüsât-ı şahsiyeden ma'dûdiyeti, doğrudan doğruya hükûmetler tarafından himâyeye bir zamanlar ihtiyaç olmamasından neş'et etmiştir. Çünkü yeni dünyanın keşfini müteakip o kadar boş yerler bulundu ki, buraları bir bayrak rekzi ile fethetmek mümkün olurdu. Demek ki, bu kumpanyalar teşebbüsât-ı şahsîyeden ma'dûd olmakla beraber yine bir şahsiyet-i milliyeyi haizdi. Ancak sonraları bu gibi yerlerin azalması ile istimârın faaliyet-i resmîyede bir şu'be-i mahsus teşkili meselenin mâhiyetini değiştirmiş, doğrudan doğruya hükûmetler müteşebbis olmuştur.

Hükûmetlerin teşebbüsünde efrâdın kuvay-ı zâtiyelerine ihtiyaç yok mudur, hükûmet efrâdın mümessili olmakla beraber cây-i sualdir? Şüphesiz hükûmet bir yeri isti'mâr fikriyle işgal edince memleketin âsâr-ı medenîyesini oralara nakle ve oralardan bazı menfaatler temînine hâdim efrâda kat'iyen muhtaçdır. Bu yeni memleketlere, efrâdından ne kadar çok muhâceret ettirebilirse o kadar çok istifâde eder. Onun için hükûmetler efrâd-ı ahalisinden müsta'merâta gidenlerine bazı imtiyazlar bahşetmişlerdir. Fakat teessüf olunur ki, kolon (Colons) namı verilen bu Avrupalılar ekseriya memleketlerinde bir işe yarayamamış, temîn-i hayat edememiş kimselerdir. Daha evvelce biraz söylediğimiz gibi, gittikleri iptidâî akvâm arasında memleketlerinin icabât-ı medenîyesini neşr ve ta'mime, insanlık, âlicenaplı'k telkînine fıtratları esasen müsait değildir. Tehlike-i hayat içinde titreyerek memleketlerini terkeden kolonlar buralara gelince ve biraz hayat, biraz refah görünce bütün müsta'mereyi kendi mâlikâneleri addederler, imtiyazlarını sû-i isti'mâl ile biraz servet sahibi olan yerlileri mahvetmek isterler; ekseriya içlerinde yerli-

lere karşı bir haset, bir kin ve garaz vardır ki, kolaylıkla kabil-i intifâ değildir. Sonra, asıl memleketlerinde tatbik olunan kanunların, iyi-fena her türlü müessesât ve adâtın buralarda olmasını isterler. Halbuki, bütün bu haller iptidâî bir memleketin izmihlâlini intaç eder. Böyle kolonlar tarafından idare ve hükûmet olunan bir memlekette az zaman zarfında müthiş bir buhran, bir akamet baş gösterir. Bâhusus yine yukarıda zikr ettiğimiz vecihle yerli ahalinin her türlü hukuk-u medenîyeden mahrûmiyeti memlekette çalışacak kuvvet bırakmaz.

Demek oluyor ki, hükûmetlerin teşebbüsât isti'mâriyelerinde efrâdın kuvay-ı zâtiyelerine ihtiyaç olmakla beraber kolon suretinde bir mevki-i mahsus sahibi olan bu efrâdı umûr-u şâmile-i hükûmete müdâhale ettirmek, bir kolon hükûmeti tesis etmek, memleketin hayat-ı müstakbelesi itibâriyle hiç doğru değildir. Hükûmetin bu yeni memlekete bayrağı altında getireceği efrâd-ı ahali birer müteşebbis, orada bulunan yerliler için birer nümûne-i faaliyet olacaklar ve yerlilerin faaliyetlerinden sûret-i meşrûada: Onlara iş öğretip kefâf-ı hayatlarına yetecek maaş temîniyle istifade edeceklerdir. Şu halde bu muhâcir ahalinin yerlilere bir nüfûz-u âmiriyet ve vesâyetleri olmak tabîîdir. Fakat Hükûmetin velâyet-i âmmesi vardır. Hükûmetin bu yeni memleketlerde zirâi, sınai, ticarî bir siyaset-i iktisadiyesi ve bir siyaset-i içtimâiyesi olmak lâzımdır. Böyle yeni girilen, henüz bilinemeyen muâır-ı iptidâiye-i beşeriyede en büyük vazîfe hükûmete taalluk eder. Hükûmet hakk-ı velâyetini bütün vüs'ati ile istimâl etmelidir.

Hükûmetin muhâcirlere karşı vaziyeti:(1) Bir kere çalışkan ve müsta'mereye göre iyi çiftçi ve sanatkâr anâsırı muhâcerete teşvik(2) Muhâceretten sonra bunları te'mîn-i refah ve servet edecek surette arâzînin aksâm-ı muhtelifesine tevzî ve tesbit(3) Ve nihâyet iktisab-ı servet ettikten sonra memleketi terk etmemeleri esbâbını temindir. Çünkü, ekseriya işe yaramaz adamların müsta'merâtda dolaşmaları sefâletinden başka bir şey intac etmeyeceği gibi mâder-i vatana tekrar muhâceretde muhâcirîni istihsâl-i servette isticâle ve zikr edilen harekât ve ihtirâsât-ı gayr-ı makbûleye sevk etmektedir.

Yerlilere gelince: Hükûmetin bunlara karşı vaziyeti daha nâzik ve mühimdir. İptidâî ırkların terbiye ve temdînleri ve temîni saadetleri hükûmetin takip edeceği siyasetin gayesini teşkîl edecektir. Şimdiye kadar edilen tecrübelerin kıymet-i mahsusası vardır. Bu gibi ırkların Avrupa medeniyetine mukavemet edemeyerek mahv ve muzmahil olmaları hâdisâtını etrafiyle, bütün esbâb ve netaici ile tetkik etmek lâzımdır ki, hükûmetler zikr olunan gayeye vâsıl olacak siyaseti tayin edebilsinler. Burada akvâm-ı iptidâîyenin esbâb-ı terakkî ve temdinlerinden bahsedecek değiliz; bu ulûm-u içtimâiye ve hayatîyede hallolunacak bir muadele-i dakikadır. Ancak şunu söyleyeceğiz ki, herhangi bir uvzîyeti mütehammil olamayacağı mevad ile işbâ' etmek o uzvîyeti tahrip etmek demektir.

Amerika'lı, Afrika'lı, ... iptidâî kavimleri bugün Avrupa medeniyetîyle terbiyeye kalkışmak doğru bir şey olamaz. Kâinata hâkim bir tedric kanununun mevcudiyetini inkâr etmemelidir. Avrupa adât ve müessesâtının bu iptidâî muhitlere sevkiyle esasen mevcut olan nisbî bir nizâmı ihlâl etmek terakkîyi bir kat daha tehîr eder. İptidâî kavimlerin hürmet ettikleri anâsır ve müessesât vardır. Bu anâsır ve müessesâta onlarla beraber hürmet etmelidir ki, bu gibi akvâm arasında nizâmı temin edecek başka fikirler henüz intişâr etmemiştir. Ogüst Kont'un dediği gibi ulûmun bir metafizik (mâfevku't tabîa) devri olduğu gibi efkârın da, hatta medenî kıt'alarda, bir metafizik devri vardır. Şu halde Otokton veya Patagonları bazı anâsır-ı fikrîyeye müstenit müessesât-ı medenîye ile ve meselâ bir Fransız Kod Sivili (Code Civil - Medenî Kanun) ile hemen idareye kalkışmak ne büyük bir hatadır! Bu fikri daha muterakkî insanlara bile -hele bizim memleketimizde câbecâ- tatbik edebilirsiniz.

Şu halde yeni keşfedilen, yeni yadilen iptidâî memleketlerdeki insanları iyi idare edebilmek için ilk yapılacak şey: Manzûme-i manevîye ve ahlâkiyelerini tahlil ve ona göre nizâm-ı cemaati bir kat daha tevsikden ibaretdir, diyebiliriz.

Cihet-i maddîyelerine gelince: Hangi cins ve ırktan, herhangi muhit ve memleketten olursa olsun insanlar ya istihsal ve mü-

badele veyahut sirkat ve ganimet ile temîn-i hayat etmişlerdir. Avrupalılar medenîyetleri kadar, kuvay-ı tahrîbiyeleri ile de iptidâî kavimler fevkindedir. Silahlarıyla, toplarıyla Avrupalı, herhangi bir kavm-i iptidâîye telkîn-i hirâs eder; onun için bu kavimlerin çalışarak istihsal ve mübadele ile temîn-i hayatı muharebe ve ganîmet ile temîn-i hayatdan daha kolay ve daha az tehlikeli telâkkî etmeleri ve az zamanda hayat-ı sa'y ve amelle ülfetleri mümkündür. Ancak bu imkânın husûlpezîr olması için bir kere Avrupalıların bizzat gittikleri yerlerde bu son usûl-ü iktisâba tevessül etmemeleri, az zamanda zengin olmak için yerlileri mahv ve itlâf ve zî-kıymet taşlarını, kemiklerini gasp ve sirkat etmeyerek âdil ve insanîyetkâr olmaları lâzımdır. Yapılacak şey memleket dahilinde emn ü asâyişi kat'iyen takrir ve yerli, muhâcir.. her ferdin masûniyet-i şahsîye ve mülkîyesini temindir.

İşte usûl-ü isti'mârın cedâvil-i esasîyesi taayyün ediyor. Doğrudan doğruya hükûmetin idaresi altında, sâha-ı manevîyatda: Masûniyet-i itikadîye ve hissiyenin, diyeceğiz; sâha-ı iktisadâtda masûniyet-i şahsîye ve mülkîyenin temîni.

Garipdir ki, Avrupalıların on sekizinci asırda Vatikan saraylarından nez' etmek istedikleri masûniyet-i fikriyeye bugün bir diğer mâhiyetde bu iptidaî kavimler arz-ı ihtiyaç etmektedirler: Bizim mukaddesât ve mu'tekadâtımıza ilişmeyiniz; sonra yine Avrupalıların feodalite devirlerinde ma'rûz oldukları esâret bugün müsta'merâtda başka bir şekilde hükümfermâ oluyor: Yerliler, bizi esir gibi kullanmayınız, biz de malımıza sahip olabilelim, diyorlar.

En ziyade garibi, bir felsefe-i isti'mâr ile kıtaât-ı azîmeyi livây-ı medenîyeti altına almak isteyen Avrupa i'lâ ettiği vazîfe-i temdînin hüsn-ü tatbîki ümit ve çarelerini yine kendinden bekliyor. Âli ve medeni Avrupalılar hâl-i hâzırda yalnız kendilerinden dûn oldukları için ekalîm-i muhtelifenin evlâdı, milyonlarca ensâl-i beşeri mahkûm-u izmihlâl ediyorlar; halbuki, mahvolanların yine Avrupalılar, kendileri geçmiyorlar. Onun için kaybeden: Avrupalıları da câmi' beşeriyettir.

Tetebbuâtımıza esas olan eserler:

De la colonisation chez les peuples modernes, par P.L. Beaulieu, 2. V.

Akvâm-ı mûteahhire nezdinde isti'mâr; eser: Pol löruva Bolyö.

Les problèmes du XXe siècle, par G. de Molinari.

Yirminci asrın meseleleri; eser: Mösyö dö Molinari.

A quoi servent les colonies par Ch. Gide

Müsta'mereler neye yarar; eser: Şarl Jid.

Principes d'Economie politique, par C. Schemoller.

İktisat-ı siyasiyenin prensipleri; eser: Şemoller

Dic. d'Econp, par L. Say et J. Chailler, etc...

İktisat-ı siyasi lûgatı; eser: Leon Se, J. Şaye.

NOTLAR

(1) Steppes, kaba otlak ve çalılıklarla mestûr vâhalar.

(2) Bu muhacert yerli ırkları mahvedecek neticeler de tevlit etmiş; insaniyet nokta-ı nazarından pek şâyân-ı dikkat müttâlaâta sebebiyet veren bu meseleyi de ileride tetkik edeceğiz.

(3) Avrupalılar tarafından en ziyade rağbet edilen kısım, şimâli Afrika'dır. 1901'de Cezayir'de, dört milyon yerli ahaliden başka (364,000)i Fransız olmak üzere, Musevî, İspanyol, İtalyan 849,807 Avrupa'lı vardı. Yine aynı tarihde Tunus'da 40.000 Fransız, Mısır'da üç milyona yakın ecnas-ı muhtelifden Avrupa'lı bulunuyordu. Sudan-ı bahrî'de ve Afrikay'ı cenûbi'de de yerlileşmiş birçok Avrupa'lı mevcuttur.

(4) Bu kısım müsta'merâta iskân müsta'mereleri (coloneis de peupelment) denir.

(5) Bu kısım müsta'merâta iskân müsta'mereleri (coloneis de peupelment) denir.

(6) Bu kısım müsta'merelere (Colonies d'exploitation) istifade müsta'mereleri tesmiye olunur.

(7) Fransızlar bir kavmin tavattun ettiği belde dahilindeki i'mâratına (Colonisation intérieur), haricindekine (Col extérieur) diyorlar, lisân-ı arabın belâgatı ise bunlardan birincisinin i'mâr, ikinci-

sinin ise isti'mâr tâbir edilmesine müsaitdir. Bu suretle ma'müre ve müsta'mere kelimeleri de meydana gelmiş olur.

"Ahmet İhsan ve şürekâsı, Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1328, İstanbul.
Terbiye-i İktisadiye Kütüphanesi: Numara 1."

BELGE: 4

MUSTAFA SUPHİ'NİN 1914 YILINDA "ULUSAL YILLIK" ADLI ÇALIŞMADA YAYINLANAN YAZISI:

"TÜRKLÜĞÜN YÖNLERİ"

Türklükten Ne Anlıyoruz? Nereden Nereye Gidiyoruz?

Osmanlı tarihinin, garip rüzgarlarıyla deprenerek, sonunda şu bir kaç yıl içinde, ufuklarda, boralar fırtınalarla uçan, savrulan, sanki yerinden kopacak sanılan bu yaprağında görünen 'Türklük' düşüncesinin önemini yadsıyacak kimse kaldı mı?

Türklük... Türklük... Fakat, bir Türk bundan ne anlıyor? Ruhunun derinliklerinde gizlenen bir his, bir benlik: Rum ve İranlı dışında, Osmanlılıktan başka, Müslümanlıktan önce bir kimlik; öyle bir kimlik ki, onu, dünyaya düştüğü andan itibaren döktüğü kanların iziyle... ilk kan damlasına, ilk gün gördüğü toprağa, ilk türkü söylediği ocağa kadar, sürükleyip götürüyor...

Ancak, Türklük, Türk olmayana düşmanlık, Osmanlılığa yabancılık, Müslümanlığa uzak mı? Yoksa, Türklük Turan mı?... Yanlış anlayışlara meydan vermemek için, derhal söylemeli ki, Türklüğün geleceği: geçişli değil, geçişsiz, olumsuz değil olumlu çarelerle ve on çok değil, en az çevrelerde çalışmakla hazırlanabilecektir.

Bugün Türklük, ne yazık ki, Yahudilikten sonra en çok çökmeye uğramış bir milliyettir. Türkler, Yahudiler gibi değil, hatta birlikte yaşayan birçok kavimler gibi de değil, Asya'da yer yer, hem yoğunluk ve görkemle mevcuttur. Ama, denilebilir ki, bunların Türklükleri ırksaldır, milli değil: sözleri, sanki, başka baş-

ka dilden, dilekleri başka başka yürekten, hele sancakları türlü örnektendir. Ya, Osmanlılıkta Türklük o görkemli fetihler içinde ne acı yorgunluklara uğramıştır... O halde ki, Türklük, şimdiki Osmanlı ortamında, tam anlamıyla kişiliği farkedilmiş değildir.

Onun için, bugünkü Türklük: Türk'ün doğal kişiliğini duymasıyla başlayarak, yaşam ve çevredeki eylemleri o yüce duygu ile ilgili bir öze indirgemeye çalışmasıdır ki, bu durum, Türk milliyetinin yeni bir gelişme dönemine girmesi demektir.

Bundan ötürü: Hissiyat ve edebiyat ile, sadece ruhi ve hayali değil, (bir oluşun kuruluşu gibi), hayatın her türlü gereçleriyle ilgili, maddi ve gerçek bir iş karşısında bulunuyoruz. Ama, bu işte tutacağımız yol... nereden gelip nereye gidiyoruz? Değil böyle önemli ve karmaşık hayat ve toplum sorunlarında, hatta en adi işlerde, yönleri saptanmadan oluşmuş bir eser gösterebilir misiniz? Araba tekerleğini yapmakla geçinen bir demircinin bile, bir an için, dairenin merkezini, çapların boyutlarını, gözden kaçırdığını farzediniz, sonuçta, meydana gelen tekerleklerin, büyük bir ihtimalle, kesen (kat'ı nakıs) biçiminde olduklarını acı ve hayretle görecek ve bu tekerlekler üstünde arabanın ne baş döndürücü, ne yürek bulandırıcı dalgalarla ilerleyeceğini tasarlayabilirsiniz...

O halde iyice düşünmeliyiz: Bir defa, genel olarak, herhangi bir işin yönleri, o işle ilgili ayrıntıların, bilimsel deyimiyle, ikinci derecede olayların bağlandığı yüce olaylarda belirlenir. Bir filozof, bir demirci kadar, düşünce ve eylemi böylesine bilinen ve belirli yönler düzeyinde bir işleme bağlamak zorundadır.

Nüfus- Birlik- Servet

Bak hele!... Bari bilmediğimiz bir şey söyleseydiniz. Ekonomi ve toplumla ilgili ne kadar kitap, risale, makale... varsa, hepsinde, mesele geçmez ki, bu üç maddeye değinmesin. Zaten,biz de başka bir şey ileri sürüyor muyuz? Şu kadar ki, Türk dünyasında en büyük varlık esaslarının, aynı zamanda, işaretlerinin, bu üç öğe olduğunu bilerek, ama, olagelen sorunların, günlük olayların bu öğelerden her biriyle ilişkisini saptayarak ona göre davranmaya kendimizi zorlamalıyız. Türklük, Türklük... diye

dünyada varlığımızın tek nedeni olan şu hayat yolunu da, tıpkı Müslümanlık, tıpkı Osmanlılık ve nihayet tıpkı devrimcilik gibi bilgisiz ve yapay, aynı zamanda gösteriş meraklısı, aynı zamanda kinci duygu ve düşüncelerle körletmeyerek, bütün milletdaşlarımızı bu hayat yolu etrafında içtenlikle, sevgiyle, aşkla toplamayı bilmeliyiz. Bunu başarırsak ne mutlu bize, ne mutlu milletimize...

En uzun ömürlü sevgi ve sevinci bilim ve tekniğin yarattığını unutmayalım, en karanlık ve günahkar düşmanlıkları bilgisizliğin yarattığı ve yaşattığı gibi.

Bununla beraber bir milletin varlığındaki bu temel öğelerle ayrıntılarını açıklamaya, şu yazıları yazdığım zaman beni sarmakta olan koşulların ve araçların izini var mı? Üzülerek ve acı duyarak, hayır diyeceğim. Yalnız şu üç öğeyi, değindikleri sorunlarla bölük bölük sayıp, biraz açıklayabilirsem, anılarım ve bazı kayıtlarım, bunu sağlarsa kendimi mutlu sayacağım.

MİLLETİN NÜFUSU

Azlık-Çokluk-Din Eğitimi-Medeni Ahlak- Sefahat- Hastalıklar-Feminizm:

Biliyorsunuz, nüfus, başlı başına varlık, milletin varlığıdır. Bununla beraber, nüfusun azlığı veya çokluğu, mutlak olarak iyi veya kötüdür diyebilir misiniz? Milletinizin bireyleri çalışkan ve üretici olmadığı halde, nüfusun çoğalması yoksulluğun artmasına yol açmazsa şükreylemelidir. Çalışkan bir millet için bilme nüfus çoğalmasında bir sorun göze çarpar: 'Üretim gücünün, üretim çabasıyla orantı' sömürgeler olmasa Almanların asit karbonikten, İngilizlerin ise iplik yumaklarından nefes tıkanıklığına uğramaları muhakkaktır. Demek, insanlığın nüfusu ile, üstünde yaşadıkları toprakların yüz ölçümünü ve bireyin üretim değeri ile çevrenin ekonomik çabasını ölçmek, biçmek gerek. Ama, bunlar, uzun ve ince işler. Nüfusun azlığında, çokluğunda bizim için, dikkat olunacak tecelliler? Almanya- Fransa-İngiltere- arasındaki, sonra, İslav-Cermen dünyalarındaki nüfus savaşı, ekonomi kadar milli savunma bakımından dikkate ve

sınava değer. Bu esrar dolu savaşlara karşı Çin'in nüfusunu gösteren rakam müthiş (450 milyon), müthiş olduğu kadar anlamlıdır da. Hele bundan sonra, Çinliler gibi koca Rus kazaklarını da emellerine boyun eğdiren Japon milletinin nihayet 45 milyon nüfustan ibaret olduğunu gördüğünüz zaman? Öte yandan, yine 45-50 milyonluk İngilizler, 280 milyon nüfusa ve dünyanın en büyük zenginliklerine sahip olan Hindistan'a nasıl egemen oluyorlar?

Türklük, şüphesiz, küçük Asya'da, nüfusun çoğalmasına muhtaçtır. Ancak kanı temiz vücudu zinde, beyni işleyen nüfusa da ihtiyacı muhakkaktır. Şimdiki uyuşukluk ve miskinliğinde milli nüfus beş katı da artsa, bu yoksul halimizin geniş ölçüde yayılmasından başka neye yarar? Ama, nedir, yalnız bizde değil, bütün Müslüman nüfusunda bu alçalış ve yoksulluk nedir? İslamlık ilerlemeye ve kurtuluşa engel mi? İslam uygarlık tarihi, ışıklı bakışlarla incelenecek olursa, biraz düşünülünce, bizi mahkumluğa ve çöküntüye götüren İslamlık mı, İslamlıktaki bilgisizliğimiz mi, insafla takdir edilebilir. Her ne halse, sorunu konumuza getirelim. Nüfusun durulmasında: din ve ahlak her zaman hakimdir. Onun için, Türklerin de öbür İslam kavimleri kadar (gerçek İslam dinine) yönelmesi, toplumsal bedenindeki tembellik ve miskinliğe egemen olan düşünce mirasına ve yasalarının kökünden temizlenerek bir dinsel eğitim medeni ahlak'ın kurulması, tam anlamı ve yararı ile nüfusun ilerlemesinde esas dayanaktır.

Bütün dünyada, insan nüfusu artıyorsa da, son yıllarda artış oranı azalmakta ve bir bakıma bu azalış dikkatimizden kaçmayacak önemli nedenlere bağlanmaktadır. Bir defa, ilerleyen uygarlığın etkisi; ilerleyen milletler ırk bakımından zayıflıyorlar. 'Pek incelmiş ırklar yapma çiçekler gibi doğurganlık niteliğini kaybediyorlar.' Gerçi sefahat, marazlar, başarısızlık, askerlik görevi, geciken evlilik, çalışma koşulları, geçim sebepleri, hep uygarlığın ilerlemesiyle ilgili ve ırkın zayıflamasına yol açan önemli sorunlardandır. Bununla birlikte, aile yapısında şefkat ve erdem duygusunun ya yerleşmemiş, ya da ihmal edilmiş ol-

ması, çocukluk sevginin tükenmesini ve sonuç olarak yeni kuşakların yitmesini gerektiriyor. Bu sorun ile feminizm, bizde de dikkate değer görünümler gösteriyor. Aslında, bilincine varılmamış ve sırf moda olan feminizmin, kadınlar kadar çocukların durumunu bozacağı açıktır. İkircikli, aşırı düşünceler kocalara karşı bir çeşit egemenlik duygusu vererek kadınlarda çocuk korkusu uyandırır ve bu durum, üreyip türemeye engel olur. Toplumbilim uzmanlarından birinin pek güzel söylediği gibi, 'kadınlar analık uğraşından kurtulmak davasına düşüp de, çocukların eğitim koşulları belirlenemeyen dönemlerde ya doğumların azalması ya da doğumların kayıplara uğraması doğanın bir buyruğu değil midir?!

Son olarak nüfus sorunlarında, köylerle kentlerin ilişkileri, tarım ve sanayi merkezleri arasındaki nüfus değişikliği ve ayrıca göç ve bayındırlık işlerini incelemeye araç ve olanak olursa ne meraklı ve ne faydalı levhalar ve istatistikler karşısında bulunulmuş olur?

MİLLETİN BİRLİĞİ

Gelenekler, Duygular, Edebiyat, Dil:

Milletin temel direği birliğinde ise de, birliğin niteliği değişik; gelenekler, duygular ve edebiyat ayrı ayrı biçimlerde ortaya çıkıyor. Kimi milletlerde bunlardan bir bölüğü, kimilerinde başka bölüğü belirgin durumdadır. Bizim Osmanlı Türklerinde, bütün bunlar, milliyetten çok, milletlerarası İslamlık ve Osmanlılık hesabına işlenmiştir. Gelenekler, duygu ve edebiyatımız Rum'dan, İran'dan, Arap'tan, şüphesiz verdiğinden çok fazla almıştır. Anadolu'da (Küçük Asya) Türk tarihi, tarih gelenekleri kısmen topraklara göçmüş ve kısmen yüzyılların saldırılarına karşı yeşil yosunlar ve kara paslarla örtünen mezar taşlarında, çeşme, tekke ve cami kitabelerinde saklı duruyor. Milli duygu ve edebiyat ise, altın renkli dağlarda, değerli madenlerin yüzyıllık hayatından haber veren parlak damarlar ve bazı taşlar gibi esrarlıdır.

Namık Kemal'in diliyle söyleyelim: 'Edebiyatın milli bağlılığa ait hizmetinden o kadar yoksunuz ki, Arap dilinin yaygın olduğu yerlerde, Yunanca gibi zamanının bütün bilimiyle güç bulmuş bir dili açıkça yok etmişken, Türkçemiz henüz abecesi olmayan Arnavut ve Laz dillerini bile unutturamamıştır. Edebi ilişkilerin yokluğu dolayısıyla, örneğin, bir Buharalı Türkçe söylediği halde, buradaki Türkler içinde bir Fransız kadar dilinden anlayacak aşina bulunmaz.' Şu da var ki, Namık Kemal merhum, şu durumu edebiyat ve politika çabalarının yokluğuna vererek edebiyatımızın Türk ruhuna yabancılığını düşünmek istememiştir. O, hatta bu konudaki olgunluğundan beklenmeyecek ölçüde yüzeysel olarak, dilimizin içerdiği güzelliklere en birinci dil demeye değer olduğundan söz ediyor. 'Çünkü', diyor, 'İfade zemini tabiatın menkıbeleri için tertip olunmuş bir müze gibi üç büyük iklimin doğal ürünlerini nefsinde toplamış bulunduğundan... Arap çöllerinin düşünce meyvalarıyla Rum ve İran çimenzarlarının çiçeklerini bir araya getirerek ifade demetine beğendiği gibi süs veriyor.' Oysa, zaten bu nedenlerle değil midir ki, edebiyatımız Türkler arasında pek sınırlı bir çevreye, adeta laf edebelerine inhisar etmiş, bu diyarda yüzyıllardan beri türk ruhu dile getirilmemiştir. Arap çöllerinden, İran çimenzarlarından topladığımız çiçekleri diyelim, içimizden doğan içten arzularla ciğerlerimize çekememiş ve öyle kendi köklerindeki topraklarıyla bağrımızda, her zaman ayrı ve yabancı, besleyerek tabiatımızın gerçek ürününün serpilip gelişmesine engel olmuşuz. Acı gerçekleri biraz daha söyleyip de düşünecek olursanız, ya, harflerimiz diyeceksiniz, dilimizin harfleri mi? Bunların düzeltilmesi mi, değiştirilmesi mi? Niçin dilinizi ağzınızın içinde sağa, sola çevirip yutkunuyorsunuz? Yoksa bunların değiştirilmesi mi gerek? İşte böyle bir çok sorun dalgalarla üzerimize saldırıyor. Hiç, tarihi, gelenekleri, duyguları, edebiyatı ve dili birbirlerinden ayırmak mümkün mü? Bunlar, Türklüğün tılsımlı hazinelerini oluştururlar. Bu hazinelerin esrar dolu kapılarını birden açmalı ki, Türklerin evreni açılmış ve günleri doğmuş olsun.

SINIFLAR SORUNU

Toplum bireyleri arasında gelenekler, duygu ve edebiyatça ortaklık ve benzerlik nasıl birlik nedeni ise, nitelik ve yetenekçe ayrılık ve değişiklik (çeşitlilik) de öylece güç ve varlık nedenidir. Bu ayrılık dolayısıyladır ki, toplumsal görevlerde ayrılık ortaya çıkmış ve sonuç olarak, toplum içinde çeşitli sınıflar doğmuştur. Bir milletin bireyleri genel olarak, bilginlerden (ulema) veya memurlar ve askerlerden, ya da bunlarsız, sadece tarım ve sanayi erbabından meydana gelemeyeceği gibi, yalnız zengin veya yoksullardan, yalnız ayrıcalıklı kişilerle halktan da (havas ve avam) oluşamaz. Uygarlık tarihinde. Yer yer incelenip görüleceği üzere, milli teşkilatın gücü, özellikle iki ucu birbirine ulaştırıp yakınlaştıran orta sınıfın varlığında tecelli eder. Eski Yunan'ın çöküşü, büyük malikanelere ve binlerce kölelere sahip zenginlerle, küçük tarlalarında güç bela yaşayan yoksullardan oluşan iki ordunun karşı karşıya çıkmalarıyla vaki olmuyor mu? Thukydides ve Polybios bu olayları kaybetmişlerdir. Sonra, Eski Yunan'a büyük bir 'doğrudur' işareti çeken Roma'nın, o cihangir milletin de ortadan kalkışı, yine yöneticilerinin bütün çalışma şubelerini ellerine geçirip kendilerine maletmeleri ile ve kısmen halkı sefahata ve tembelliğe iteleyerek serbest ve erdemli yurttaşların adi köle ve ücretli işçi (ecir) ordusu halinde karşılarına çıkmalarından başka türlü açıklanabilir mi?

Bizde de Osmanlılığın çöküşü, müesses milli sınıfların ortadan kalkması ve çökmesiyle başlıyor. Seçkinlerle halk arasında bir bağ kuran Timar ve Zeamet erbabı ve onların tabileri ki, fütuhatta yararlılıkları görülmüş ve dirlik olarak kendilerine bazı köyler ve tarlalar bağışlanmış olan barış zamanında bayındırlık ve tarım işlerinin kefili –savaş zamanında da Osmanlı ordusunun önüne geçilemeyen savaşçısı- soylu yurtsever ocakzadelerden oluşmaktaydı. Koçi Bey'in ta (1041) tarihinde işaret ettiği üzere, bütün milletin dayanağı olan bu sınıfın yok olmaya yüz tutmasıyla devletin gücü zaafa ve kedere uğramış ve 'İslam ülkelerinde bulunan sancak ve eyaletler, ismi var cismi yok kalıpsız bir ruha dönmüştür.' İşte böylece, aşağı yukarı Hicret'in bi-

ninci yılından beri memleket içinde karışıklık ve ayaklanmaların önü alınamadı. Çünkü, orta sınıf ortadan kalkmış, yüksek tabaka, bir fil hortumu kuvvet ve şiddetiyle aşağı tabakaları çekip emmeye başlayarak, Eski Yunan ve Roma'da görülen çöküş işaretleri ayniyle bizde de kendini hissettirmiştir. Üç yüz bu kadar yılı bulan bu çöküş dönemi sonucunda ise, o büyük Osmanlılık adına pek az şey kalmış ve eski milli teşkilatın ağırlık merkezini oluşturan saltanat makamının kendine bağlı nitelikleri ve İslam halifeliğinin buna bağlı olarak kutsallık izafesi ile devlet, Tanrı göstermesin kesin bir çöküşten kurtulabilmiştir. Ama, hangi devlet ve hükümet vardır ki, nüfuz ve iktidarını, egemenliği çevresindeki bir toplumsal güçten almış olmasın? Islahat Dönemi adını alan son yüzyıl içinde 'kardeşlik, adalet, eşitlik' tarzıyle, Osmanlı devletinde işte böyle bir milli gücün kurulmasına çalışılmış ise de –Fransız milleti gibi bir Osmanlı milleti yaratmak için- eski fırsatlar, ne yazık ki, çok öncelerden kaçırılmış olduğu gibi, yenilikçilerce yeni esasların da iyice anlaşılamamasından ne biçimde ve ne nitelikte bir milli güç için çalışılması gerekeceği takdir edilememiştir.

Şöyle bir yüzeysel tarihi bakışla, ne büyük sorunlar karşısında bulunulduğu görülüyor: Eski milli yapının son yüzyılda tamamiyle ortadan kalkmasıyla, toplumumuz, içeride güvenliği sağlayan sınıftan yoksun kalarak gerçek anlamının, bir çöküş dönemine girmiş, Padişahlık ise, milletin bağrındaki yaşama gücünü kaybederek bağsız ve boşlukta kalmıştır. Biz, böyle bir çöküş döneminin çocuklarıyız. Eski Osmanlılar bir yana, şimdi yeni milletin örgütlenmesinde toplumsal görüş ve düşünüşlere ilgisiz ve kayıtsız kalmayacağımızı umalım. Umalım ki, başta bürokrasi bir memur ve asker sınıfı, ama (varlıklarının anlamını anlayaraktan) bulunduğu halde bütün yeni toplumsal sınıflar, milli seciyelerini gözeterek devlete (ki o seciyeler gereğinde babacan bir hükümeti temsil eder) bağlılıklarını bilsinler. Devlet ise bürokrasi ile gelişmekte olan bu sınıfların durumunu değerlendirebilsin ve o bağı sağlamayı görevlerin en büyüğü saysın.

Genel Olarak, Milletin Birliğinde, Hatta Kuruluşunda Hükümetin Durumu?

Aslında, gelenekler, duygu ve edebiyatı ne derece birlik olursa olsun, hükümet denilen bir örgende maddeten varolmayan herhangi bir toplum, kuruluşunda henüz ilkel ve eksiktir. Bununla beraber, milli birlik sadece toplumsal çalışmayla ortaya çıkmış ve çıkacak şeylerden midir? Yoksa, bunda politik uygulamanın payı var mıdır? Biliyor musunuz? Bugün elli milyon nüfusu olan ve ondan çok sömürge halkına egemen olan (Fransız milli birliği), ne 1789 Büyük devrim'i, ne Napolyon'un cihangirliği, ne de 1870 uyanışı ile vücut bulmuştur. Kelt, Latin, Franklardan oluşan –ne bir ırk, ne bir dil, ne bir dinbir karma varlık olan bu büyük milletin, bu dil ve edebiyat ile milli ve politik birliği en büyük mutlak padişahlıkların keyfine bağlı topraklarda oluştu. Bugünkü Rusya ve Almanya'da, daha yakını, kendimizde, toplumun yönü (cihet) böyle bir padişahlıktır. Demokrasinin asıl meşruluğu, en büyük filozofların tanıklığıyla da saptandığı üzere, teokratik esaslar kadar tabiat üstüdür. Dolayısıyla, Meşrutiyette gereksiz aşırılıklar ve hele, Anayasayı milletin doğuştan gelen gereksinmelerinin üstüne çıkartmak büsbütün zararlıdır. Yönetim işlerinde bile çevrenin durum ve koşullarına bakmaksızın bazen bir, bazen diğer kısım nazariyat ile hareket, delilik ve ihanet değilse, bağışlanmaz bir cahilliktir. Bir zamanlar, o kadar sıkı tutup, son devirlerde bol bol sözü edilen 'Ademi merkeziyet', Anadolumuz için büyük çöküşlere yol açabilir... Arap'ın imparatorluktan istediği ademi merkeziyet –Arap yurtseveri gerçekten aydın ve düşünür ise– Araplık için merkeziyetten başka bir şey için olamaz. Nasıl ki, Türk'ün Anadolu'da isteyeceği adem-i merkeziyet Türklük için merkeziyettir, hele, Türk nüfusu için ikide birde Kürdistan ve Ermenistan veya Arabistan'a seferden bağışıklık ve istirahattir.

Hükümetlerin politik çabaları bakımından: Yalnız dış politikaya önem verilerek iç politikayı ihmal ve bunu, hele ilkel memleketlerde halkın cehalet ve bağnazlığı ile oynamaktan ibaret sanmak pek hatalıdır. Devletin sırur ve bağımsızlığını yalnız

dışa karşı savunmaya çalışmakla, içeride her çeşit çekişmelere ve çeşitli sınıflar arasında doğuracağı düşmanlık ve nefrete yol açmak, milli birliği güçsüzlüğe düşüren hallerdendir. Velev ki, güçlü, bağımsız ve adaletli bir hükümet azim ve iştihadiyle olsun. 'Milleti en çok mutlu etmek için içinden yiyip bitirmek' o millet için elbette bir hizmet değildir.

Ve bir de milli hizmet milli eğitim ile yetkinleşir: Bu eğitimi kimlerin düzenleyip yürüteceği önemli bir sorundur. Aile mi, hükümet mi, sarıklılar mı, sarıksızlar mı? Eğitimi aile kadar hükümetten, sarıklılar kadar sarıksızlardan esirgeyemezsiniz. İş nerede? Eğitimcilerin bir veya başka kısmının çarkından çıkmış iki gezgin Türk tasarlayınız. Bunlara eski veya yeni dünyada rastlayan bir Hintli her ikisinin de davranış ve düşüncelerinde dikkate değer benzerlikler görür de, bu durumu milli birlikleri ile açıklarsa, amaca varılmış demektir. Eğitimciler kendi aralarında, istedikleri kadar çatışsınlar. Bu sonucu birlik getirebiliyor mu? İşte milletlerine en büyük hizmetleri.

Nihayet 'toprak durumu'nun milli birliklere etkisi ne büyüleyicidir! Çeşitli ırk, dil ve dine bağlı –Alman, Fransız, Norman, İtalyan- bir bileşimden, Saint-Gothard tepelerinde doğan bir İsviçre milleti, Hugo'nun dediği gibi dağların, vadilerin, suların ve göllerin etkilerine kendini tevekkülle bırakarak bağlı oldu ya, Türk memleketleri, Trabzon'un doğu bölgelerinden İskenderun körfezine çekilen hayali bir çizginin solda kalan Irak kıtasından Küçük Asya veya Anadolu adını alıyor, o dağlarıyla, o vadileriyle, ve nehirleriyle. Bizim için ne verimli bir aile, bir millet ocağıdır. Hele nüfusumuz, İsviçre'deki gibi de değil, aynı din, aynı dil ve hemen aynı ırk ile buralarda yoğun ve egemendirler.

Ancak, Küçük Asya'nın bu dağlar, bu vadileriyle ilgili birliğin saltanat merkezi neresidir? İstanbul mu? İstanbul bütün Türk, Osmanlı ve İslam kalplerinin birleştiği bir yüce kutuptur. Ama, bugünkü durumuyla ne strateji, ne coğrafya, ne de Türklüğün merkezi olabilir. Madem ki, bu Türk birliğinin kuruluş başlangıcındayız, o dağlar, o vadiler, o nehirlerle ve bunların arasından, altından ve üstünden geçen yollar ve demiryollarıyla

ilgili bir birlik merkezine, Küçük Asya için ihtiyaç, hem gecikmeye gelmez. Ama burası, ne Kayseri'dir, ne Konya'dır. Yepyeni bir belde. Anadolu için: Bilim, bayındırlık, uygarlık, kuvvet ve cesaret yayıp dağıtacak ışıklı bir merkezdir. Ya, İstanbul? Tekrar edelim, bütün kalplerin büyük, görkemli başkentidir, padişahlarınızın da vekarlı ve debdebeli kaşanesi, belki bir sayfiyedir. Kısacası, Türklerin ruhları, Küçük Asya'nın toprak durumu ve birliği böyle bir yeni başkente ihtiyaç gösteriyor. Ama, İstanbul sayfiye (yazlık) olmazsa bu yeni başkent bir kışlık olsun.

Karadeniz'den Akdeniz'e kadar, sahillerimizde mavi bir oya gibi ince noktalar ve düğümlerle işlenmiş Rum sömürgelere var, içeride de, şuraya buraya serpilmiş az sayıda başka unsurlar eksik değildir. Ami milli ve medeni olarak yükselmemizle, önemli bir kısmında, ana dili, Türkçesiz olan bu unsurların, Türk birliğine karşı duygusuz bir hale gelecekleri şüphesizdir.

MİLLETİN BİRLİĞİ

Tarım, Endüstri, Ticaret:

Servet şahıslarda olduğu gibi, milletlerde de (aynı iktidar)dır. Dünya yuvarlağını örten ve süsleyen bütün bu tabii nimetler, bütün bu servetler insan için değil mi? İnsan, bu balçık toprakların eşsiz çocuğu yine bu toprakların bereketlinin bereketlisi zenginliklerini inkar ederse nimete hıyanet etmiş olur. Otlakları varken çobanlığı, tarlası varken çiftçiliği bırakan insanlar büyük hata işlemiş olurlar. Gerçekte, 'tarım, üreyip çoğalan ırkların sığınağı, kurtuluş hazinesidir' saygın bir öğretmenin bu sözü ciltler dolusu açıklamalara elverişli bir gerçeğin özetidir. Anadolu'nun bugünü ve yarını tarımla ilgili değil mi? Ya, buradaki Türklerin toprağa bağlılığı uygarlıklarının en büyük belirtisi sayılmıyor mu? Irkların ve milletlerin uygarlığını 'toplumsal istikrar' bakımından inceleyen toplumbilimcilerin bizi Ruslardan uygar göstermeleri yine o bağlılıktandır. Şimdi bu Türk'leri manifaturacı veya fabrikatör mü yapmak istiyorsunuz? Herhalde tarımın ilerleme dönemlerinde endüstri ve tica-

retin de ilerleyişini görüyoruz. Tarımı pek ileri olan İtalya cumhuriyetinin endüstrice de, ticaretçe de geri olmadıklarını tarih söylüyor. Ancak bu endüstri ve tarih ile: Sabanla, pullukla, buğdayla ve nihalet pancarla ve diğer yiyecekler ile ilgilidir. Tarım memleketlerinde ticaret de öyle olmalı değil mi? Milli ürünün ihtiyaca göre içeride ve dışarıda tedavülüne niçin yabancı eller karışsın. Bizde hal şu söylenenlere uygundur. Türk'ü, ırksal karakteri ve çevresel ihtiyacı dışında rastgele sanat ve ticarete sürüklemek onun tabii ve milliyolunu kaybettirmektir. Anadolu'da yaşayan bazı unsurlar arasındaki hayat uyumu da, ancak her yüzyılın bazı çalışma alanlarındaki yetisinin gelişmesiyle oluşacak çalışma alanlarındaki yetisinin gelişmesiyle oluşacak kaynaşma ve bağdaşmalar sayesinde ortaya çıkar ama, engel olmak kabil midir, bu uyumun güzel düzenini anlamayanlar arasında günden güne nice çatışmalar meydan almaktadır.

Kısaca, yüzyıllar gelip geçtikçe, bir memleket sadece çiftçi iken, olabilir ki, önemli bir endüstri merkezi olur. Ama, her değişimde bir irade, sonsuz bir derecelenme vardır. Politik ve toplumsal uygulamada, işte bu irade ve derecelenmeyi izlemek ve onu kolaylaştırmaktan başka şey yapmak gereksizdir. Büyük Petro, Rusya endüstrisi adına önemli tesisler vücuda getirdi. Ama, bugün Rusya'nın övündüğü tarımsal gelişimi, gücünün nedeni de tarımsal servetidir. Rusların endüstri merkezlerindeki çabası ise, Batı'nın o bildiğimiz aşırı çabasından başka nitelikte bir çaba, belki bir politik çaba değil midir? Hem öyle bir politik çaba ki, bir yabancı karışımıdır, Rus ruhundan uzaktır.

Anadolu'muzda bir tarım sorunu. Fransa ve eyaletlerindeki nitelikte bir tarım sorunu var mıdır? Osmanlı memleketlerinde topraklar büyük bir parçalanmaya uğramıştır. O derecede ki, tarlası olmayan köylü yoktur. Bu, takdire değer olduğu kadar, korunmaya da değer bir durumdur. Yüzyılımızı sarsan bunalımların esaslarından en önemlisi bu 'her kişinin bir parça yere sahipliği' olduğuna göre, taşınmaz mallarla ilgili yasaların 'yenileme' adı altında, niteliği belirsiz tahriplere bırakılması doğru değildir. Bir de çiftçi, böylece toprağa sahip olmakla beraber,

sermaye adına kollarından başka her şeyden yoksundur. Ne tekniği, ne alet ve edevatı, ne hayvanı tutabilecek bir durumdadır. Parası ise hiç yoktur. Onun için, Türk köylüsü, etrafını göremediği karanlık bir hayatın, özellikle vurgunculuğun kelepçeleri içindeki acılardan bezginlik getirmiştir, şavksız ve umutsuzluktur. Şu durumu ile Osmanlı Ziraat Bankası'nın tarım kredisi ve toprak arasındaki farkalrı kesin olarak ayırmayı bir türlü başaramaması, epeyce önemli olan sermayesinde bir parça yeri olduğu için, denetimsiz herkese, berbere, bakkala, mahkeme veya idare üyesine kaptırması, acınası işlerdendir. İşte bizde tarım sorunu: Vurgunculuk sorunu. Çaresi ise: Çalışma kredi kooperasyonlarıdır.

Genel tedavül yasası: Tarım, ticaret, endüstri bir milletin zenginlik yollarını gösterir. Ama daha genel, politik uygulama ile ilgili bir yasa var, o da genel tedavül yasasıdır: bir tüccarın dükkanındaki malı devrettikçe kazancı nasıl artıyorsa, bir milletin serveti de genel tedavüldeki hız ve kolaylıkla orantılı olarak artar. Genel tedavülde etken ve düzenleyici olarak gümrük ve madene para basma usullerini incelemelidir.

Gümrük politikası: Mübadele serbestliğinden mi, yoksa himaye usulünden mi yanasınız? Burada birinden veya öbüründen yana olmak için o sonsuz tarih ve ekonomi kanunlarını, tıpkı kürsüdeki bir öğretmen gibi sıralayacak değiliz. Yalnız, ey millet kendini güçlü hissedebiliyor musun? Rakiplerini ezebilecek misin, serbestlikten yana ol, diyeceğim, bir an duraksamadan gümrük kapılarını aç. Tedavül bir kat daha güç ve hız kazansın, servetin artsın. Ama güçsüz müsün; su kabarıyor mu ve boğulmaktan korkuyor musun? Hemen setlerini çek. Bunda da duraksama sakın; Nil'in cetvelleri gibi tarlanın seviyesine, suyun yüksekliğine göre setlerini idare et, vesselam. Bizdeki kapitülasyonlar, istediğimiz gibi gümrüklere hakim olmamıza engel imiş? Ama, biz de, o kadar överek sözünü ettiğimiz Japonlar gibi bu tarihten itibaren çalışamaz mıyız? Onlar gibi yirmi yıl içinde, önce kendimize hakim olarak, o yüce karar ve niyetle çalışarak, nihayet kendi nefsimiz gibi memleketimizin sınırlarına hakim olamaz mıyız?

Ama gümrükler, dış ülkelerle ilişkileri düzenlemek ve özellikle memleket içindeki endüstriyi korumak için değil mi? Biz hangi endüstrimizi koruyacağız? Biricik işimiz olan çiftçiliğimiz bile meydanda. Buğdaylarımız dışarıya gönderilecek nitelikte midir? Bahtsız başımız, ekonomimiz öyle dünya ölçüsünde değil, milli de değil, belki ev ekonomisi niteliğindedir, dersem, abartmış olmam. Onun için elalemi bir yana bırakarak, şimdilik kendi işimize bakalım. Memleket içi tedavülde, madeni paraların ve bunları yöneten bankaların etkisi çoktur.

Madeni paralar: Bir kere Türk dünyasında yuvarlanan paralar altından mı, gümüşten mi? Yoksa her ikisinden de mi olsun? Ekonominin dengesi sorununa yalnız şöyle bir değinerek geçelim. Madeni paralar üretimi temsil ve onun adına tedavül eder. Onun için milli ekonominin yararına göre, madeni paralarda kabul edilen birlik ve çıkarların incelenmesinden çok, bu paraların, elden ele, kentten kente dolaşırken aşınma ve değerden düşme ve saklanmalara uğramaması gereğini anlamak, para birimi ile bozuklukların, altın ile gümüşün onah ve ilişkisini hiç bir zaman gözden kaybetmemek gerekir. Bir de altın ve gümüş paraların İstanbul, İzmir ve Beyrut'taki sürüm değeri bakımından farkları ayrıca önemli ticaretlere meydan verecek haldedir. İç tedavül bakımından bu durum daha çok devam edemeyecek kötülüklerdendir. Ama, düzgün bir para usulünün kurulması hazinenin fedakarlığına bakarmış. Siz bunu yapınız, ben hazineye ilk yıldan itibaren her türlü tahminin üstünde fazla gelirler sağlayayım.

Bankalar: Madeni paraların düzenlenmesiyle beraber, bankalar bu paraları, paralarla birlikte temsil edecekleri milli üretimi, tedavüle koyacak kurumlardır. Yüz liralık bir sermayenin bir ayda, bankalar kanalıyla, zincirleme (müteselsil) bono ve iskontolarla sekiz on defa devrettiğini düşününüz: Yüz lira ile bir ayda yedi sekiz yüz, bir yılda yedi sekiz bin liralık bir iş görüldüğünü anlamış olursunuz. Bu, hayal gücünü aşan bir şey, bir rüya değil; ne talihli? Dediğimiz yurttaşın yüzyıllardır bir çok tanıdıklarımızın, üç beş yüz lira sermaye ile, beş on yıl için-

de otuz kırk bin liralık adam olup meydana çıkmaları herhalde İsa'nın üfürmesiyle meydana gelmiş değildir. Ya, bu büyük işlemlerin iskontoları bankalara ne büyük kazançlar getiriyor? Düşünürsek, şuraya buraya bıraktığımız kendi paralarımızla yabancıların, ne türlü çabalarla, servetler vücuda getirdiklerini hayal edebilirsiniz sanırım.

Bankaların çeşitli biçimleri vardır: Fakat bizim gibi yoksul milletler için, milli bankaların burada çeşitlerinden ve kısımlarından söz edemeyeceğiz, o büyük sermayesi mali kurumlardan çok, küçük ödentilerle (yatırım), damla damla vücut bulacak sermayelerde, halk kurumlarında aramak doğru olur. Köyler kadar, kentler için halk bankaları –köylü esnaf bankaları adıyla en büyük şubelere ayrılırlar- bilir misiniz? Adam başına haftada 50 para toplanarak kurulabilir. Millet işlerini kavramak için, Almanya ve İtalya'da bilim ve teknik, karar ve çaba, aşk ve erdem adına bu konuda çalışan büyük adamların hayatlarını izlemeli, hele on beş yirmi yıl sonunda Almanya'da yılda 5 milyar marklık devir yapan kurumları, böyle birer mark ödenti ile vücuda gelmiş büyük kurumları tanıyıp, bu hayatı yaşamalıdır.

İşte buraya kadar –nüfus, birlik, servet- başlıkları altında 'bir milletin varlığı' ile ilgili sorunları, çözümleme diyemem, ama inceleme ve araştırma konusu olarak ortaya koydum. Aynı sorunlar ile, bugün, Türk evreninde dolaşan düşünceleri, şu birkaç sayfaya kaydetmiş oluyorum. Pek önemli olmamakla beraber, bu sayfaları okuyanların Türklüğü kurtaracak yönleri bulacaklarına ve bu yönlerde biraz izlemek ve incelemekle, hatta şimdiye kadar başıboş iseler, güzlü bir meslek ve görüş sahibi olacaklarına inanıyorum. Onun için, bu yazıları, düşünür geçinenler kadar, belki de onlardan çok okumaya vakti olmayan, ama millet ve memleketlerinin yazgısını düşünen, daima görmek ve anlamak isteyen, öylece, hep korkular ve duraksamalar içinde... o sevgili simalara sunuyorum."

BELGE: 5

Mustafa Suphi'nin Türkiye'ye gelişi Dr. Hamit Pehlivanlı'nın hazırladığı, "Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri Polis Teşkilatı", başlıklı kitapta Mustafa Suphi ile ilginç bilgiler bulunmaktadır. Bilgiler, ilgili bölüm başlık ve dipnotlarıyla birlikte aynen şöyledir:

"XII. BOLŞEVİKLER

Ekim Devrimi'nden sonra Rusya'da idareyi ele geçiren yöneticiler, Anadolu'da başlayan Milli Mücadele ile baştanberi yakından ilgilenmekteydiler. Amaçları, Anadolu'daki hareketi, kendi arzuları doğrultusunda kanalize ederek komünist bir ihtilal gerçekleştirmekti. Bunun için de zaman zaman adamlarını çeşitli yollardan Türkiye'ye sokarak, Kuvay-ı Milliye'nin nasıl çalıştığını, halkla ilişkilerini ve daha başka konuları araştırmakla görevlendirmişlerdir. Elde ettikleri bilgilere göre de Türkiye'deki faaliyetlerini planlamışlardır. (171) Milli Mücadele hareketinin başındakiler Bolşevik Rusya'nın gerçek amacını iyi bilmekle beraber, onlara karşı yumuşak bir politika izlemeyi tercih etmişlerdir. Zira, hem Batılı emperyalistlere karşı bir denge unsuru oluşturmak, hem de Rusya'nın maddi manevi yardımlarını sağlamak için Bolşevik hareketlere göz yumulmuştur. Gerçekten de bu politikada başarılı olunmuş, hem Rusya'nın yardımları sağlanarak Batılılara karşı tehdit unsuru olarak kullanılmış; hem de Anadolu'da Bolşeviklerin kök salmasına engel olunmuştur. (172) Ankara Hükümeti'nin yumuşak tutumundan istifade eden Rusya'daki Türk komünistleri, yoğun bir faaliyete girişmişler ve Anadolu'da çeşitli komünist gruplar oluşturmuşlardır. Bunlardan birisi de 1920 yılının yaz aylarında kurulan 'Türkiye Komünist Partisi'dir. (173) Askeri Polis Teşkilatı yaptığı araştırmalarda böyle bir teşkilatın varlığını tesbit etmiş, ancak bunlara karşı ne gibi tedbirler alacağı ve nasıl davranacağı konusunda tereddüde düşmüştür. Çünkü, '... Türkiye, köylü, amele, çiftçi, asker ve diğer vatandaşlara, beynelmilel proleterya

ve komünistlere...' (174) hitabıyla başlayan beyannameleri dağıtanlar, Ankara'dan gelen millet vekilleridir. Beyannamelerin hem millet vekilleri tarafından, hem de serbestçe açıktan dağıtılmasından tereddüte düşen teşkilat şubeleri, haklı olarak bu gizli kuruluşun hükümetle ilişkisi olabileceği ihtimalini düşünerek, bağlı oldukları merkezlerden aydınlatıcı bilgi istemişlerdir. Askeri Polis Teşkilatı Genel Merkezi, dağıtılan beyannamelerin '... harici düşmanlar tarafından devamlı zehirlenmekte olan halkı büsbütün tefrikaya düşürecek...' (175) tarzda olduğunu ve bunların millet vekilleri tarafından dağıtıldığının tespit edildiğini bildirerek, Garp Cephesi Komutanlığı'nı uyarmıştır.

Ankara Hükümeti, Sovyetlerle ilişkilerini mümkün olduğu kadar sıcak ve iyi tutarken, Rusya'dan Anadolu'ya, geçerek propaganda ve faaliyette bulunmak isteyen Türk komünistlerine karşı daima uyanık ve tedbirli davranmıştır. Daha evvel Rusya'ya giderek orada Türkiye Komünist Partisi'ni örgütleyen ve geliştiren Mustafa Suphi ve arkadaşlarını, yıkından takip etmiş ve Türkiye'ye girmelerine engel olmuştur. Nitekim Mustafa Suphi ve arkadaşlarının 28-29 Ocak 1921'de öldürülmelerinden hemen önce İçişleri Bakanlığı, Kastamonu Havalisi Komutanlığı'nı uyarmıştır. Bölge Komutanı Muhittin Paşa da, Karadeniz sahillerindeki Sinop, İnebolu, Bartın, Ereğli, Akçaşehir (P) şubeleri ile Sinop, İnebolu, Bartın, Ereğli Mevki Komutanlıklarını, Bolu Mıntıka Komutanlığı'nı, Zonguldak Müfreze Komutanlığı'nı, Zonguldak, Merzifon Mevki Komutanlıklarını, 12 Ocak 1921'de gönderdiği bir şiire emirle dikkatli olmaya davet etmiştir ve Mustafa Suphi ile arkadaşlarının kıyıya çıkmaları halinde derhal 'taht-ı nüfuza' alınmalarını emretmiştir. (176) Yine Muhittin Paşa, 14 Mart 1921 tarihinde (P) Teşkilatı'na verdiği diğer bir emrinde de Bakü'de Mustafa Suphi ile iş birliği yapan, esir subay ve erlerimize işkence ederek öldüren Yüzbaşı Kudret isimli bir subayın Batum yolu ile Anadolu'ya geçeceğinin öğrenildiğini, yakalandığı takdirde hemen tevkif edilmesini emretmektedir. (177)

Rusya, Türkiye ile görünüşte iyi ilişkilerini sürdürürken, giz-

li olarak Anadolu'ya silah ve para sokmaya çalışmaktadır. Ancak Ankara Hükümeti'nin, Rusya'nın bu teşebbüslerini haber alıp gerekli tedbirler aldığını görüyoruz. Odesa'dan, Komünist İhtilal Fırkası'na mensup dört kişinin yüz tonluk bir gemi ile silah ve para getirerek Karadeniz sahillerine çıkacağını haber alan Muhittin Paşa, sahildeki bütün (P) şubelerini uyararak gerekli tedbirleri almalarını emretmiştir.(178)"

Yazının dipnotları:

171- ATASE Arşivi, K. 680, D. 118, F.9. Kuva-yı Milliye hakkında bilgi toplamak üzere Anadolu'ya geçen ve 12 Ağustos 1920'de yakalanarak Askeri Polis Teşkilatı'nca Eskişehir'de gözaltına alınan müstear ismi Rudolf Pagarof Guldiziğ'in (asıladı, Haim Rubs, aslen İstanbullu Yahudi) ifadesi şöyledir: "Rusya'nın, Sosyalist Sovyet Hükümeti Cumhuriyesi Odesa Hariciye Halk Vekaletinden Türkiye'de Kuva-yı Milliye ve İhtilalci Partilerinin ne suretle çalıştıklarını, aynı zamanda zamam-ı idareyi eline alanlarla, millet arasında münesabat-ı efkar bulunup bulunmadığını, derece-i saliste aradaki münasebatın takviyesine gayret etmek üzere gönderildim. Neticeten tetkikatımı Odesa'nın Hariciye Halk Komiseri olan Boğomolof'a ihbar ile mükellefim. Benim ismim Rudolf Pagarof'tur. Odesa Komünist Partisi'nin 1149 numarasında mukayyidim Odesa'dan, Trabzonlu Niyazi Beyle birlikte çıktık. İstanbul ahvalinden haberdar olmak ve ona göre hatt-ı hareketimizi tayin etmek üzere İğneada'ya çıktık. Üzerimizde ifa-i vazife hususunda lazım gelen evrak ve sairemizi kayıkla emin adamlarımızdan birisi vasıtasıyla İstanbul'a gönderdik. Niyazi Bey doğrudan doğruya İstanbul'a, boğazdaki kontrol memurlarına bol rüşvet vermek sayesinde gidebildi. Ben de Karaburun'a çıkarak, Büyükdere tarikiyle İstanbul'a vasıl oldum. Niyazi Bey İstanbul'a saklandığı için onun ifa etmesi icab eden vezaifi ben gördüm. Birkaç gün sonra Niyazi Bey Ankara'ya müteveccihen hareket etti. Ben yalnız ve parasız kaldım. Hiç kimseye emniyet edemediğimden teşrik-i mesai edecek arkadaş bulamadım. Niyazi Bey Anadolu'daki işlerini ikmal edip avdet ile yola çıkmak üzere iken, Sof-

ya'nın komünist riyasetine mensub bir yoldaşı motorumuza aldık, ben de Karadeniz'e gitmek üzre bulunan ve içinde bir adam eksiği olan diğer bir kayığa binerek Karadeniz'de tekrar buluşmak üzere ayrıldık. Karadeniz'de zuhur eden bir fırtına üzerine Sakarya Boğazına ilticaya mecbur olduk. Bu suretle ben Niyazi Bey'i gaib eyledim. Kayıkçı beni Kuva-yı Milliye'ye, Ankara'ya sevk olunmak üzere teslim eyledi. Ben Türkiye'nin ihtilalci partilerine kavuştuğum için fevkalede memnun ve mesrur oldum. Zira Türkiye'nin ihtilalci partilerinin samimi kardaş selamlarını Rusya Sosyalist Cumhuriyeti'ne götürecek olan Rudolf artık her hususta kendisine yardım edileceğinden emin oldu."

Tercüme aslına müsavidir. 12 Ağustos 1920. Garb Cephesi (P) Teşkilatı Tercümanı Adnan. (ATASE Arşivi, K. 680, D. 118, F. 91-).

172- Mustafa Balcıoğlu, Milli Mücadele'de Merkez Ordusu (AÜTİT Enstitüsü,basılmamış doktora tezi), Ankara, 1990, s. 90; Fethi Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960), Ankara, 1967, s. 48; Mesut Aydın, Milli Mücadele Yıllarında İstanbul'da Faaliyet Gösteren Gizli Gruplar, (AÜTİTE, basılmamış doktora tezi), Ankara, 1989, s. 170; Doğu Ergil, Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi, Ankara, 1981, s. 312.

173- Ergil, s. 370; Tevetoğlu, s. 118.

174- ATESE Arşivi, K. 693, D. 157, F. 2-5. Konya Askeri Polis Şubesi Müdürü Üsteğmen Nazım'ın Türkiye Komünist Partisi ile ilgili yazısı şöyledir: "... Hükümetin bu cemiyetle derece-i alakasını bilmiyoruz. Komünistler vasıtasıyla beyannamelerin öteye, beriye dağıtılması bu hususdaki tereddütümüzü tezyid etmekte olduğundan, bilahare bu gibi cereyanlar hakkında malumatı mufassala arz etmek üzre tenvir edilmemizi rica ederim efendim." Müdür Nazım.

175- ATASE Arşivi, K. 680, D. 118, F. 1-4.

176- ATASE Arşivi, K. 955, D. 16, F. 4-2; Ergil, s. 384 vd.; Tevetoğlu, s. 245 vd.; Erik Jan Zürcher, Milli Mücadele'de İttihatçılık, çeviren Nüzhet Salihoğlu, İstanbul, 1987, s. 226.

177- ATASE Arşivi, K. 955, D. 17, F. 10.

178- ATASE Arşivi, K. 955, D. 17, F. 19.

(Hamit Pehlivanlı, Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri Polis Teşkilatı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, yayın numarası: '92/7, sayfa: 167'den 171'e kadar).

BELGE: 6

RUS DEVRİMİ VE DOĞU
(Profesör Mustafa Suphi Bey'le sohbet)

Kazan'daki Sosyalist-Komünist Müslümanlar Kongresi'ne Moskova'dan gelen, Müslüman dünyasında tanınmış bir Türk sosyalisti ziyaret ettik: Merkezi Müslüman Sosyalist Komitesi tarafından Türkçe olarak yayınlanan Yeni Dünya gazetesinin editörü, göçmen profesör Mustafa Suphi Bey'i.

Sohbetimizde M. Suphi Bey, Doğunun ve özellikle de Türkiye'nin devrimcileştirilmesi sorununa değindi.

M. Suphi Bey, Rus Devrimi'nin, evrensel toplumsal devrim fikrinin taşıyıcısı olarak başlıca hedeflerinden birinin, Türkiye'nin ve Doğu'nun diğer Müslüman ülkelerinin hızla devrimcileştirilmesine yönelik acil önlemler almak olduğu düşüncesini dile getirdi.

M. Suphi Bey'e göre, bunu bir yandan, bu ülkenin proletaryasının sınıf bilincinin görece geri olması, diğer yandansa bunların Batılı emperyalistlerin uluslar arası politikasındaki konumları dayatmaktadır.

"Eğer Müslüman ülkelerin proletaryası zamanında devrimcileştirilmezse ve bu yolla sosyalist kültürü hızla benimsemeye hazırlanmazsa, dünya emperyalizmi onu uluslar arası sosyal devrimin gelişmesine karşı savaş amacıyla kullanabilir. Böylece Doğunun Müslüman proleteryası kesinlikle beklenmedik biçimde dünya devrimi için bir köstek olabilir", diyor Türk sosyalist.

Dünya kapitalizmi çöküşü sırasında kendini Doğu'da, öncelikle de Müslüman ülkelerinde savunmaya çalışacak ve sosyalist devrimle savaşını oradan yürütecek.

Bu açıdan, Ekim Devrimi'nden sonra Rusya'nın Doğu nüfusuna sahip çevre bölgelerinde, Türkistan, Kafkas Ötesi (Transkafkasya) ve Kırım'da olan olaylar oldukça semptomatik ve dikkat çekicidir. Burjuvazi orada Müslüman proletaryasını kendi sınıfsal amaçları için kullanmıştır.

Bu sorun açısından, M. Suphi Bey'e göre, ikinci etken, yani Müslüman proleteryasının Batı Avrupalı burjuva-emperyalist devletler olan İngiltere, Fransa, İtalya ve kısmen Almanya'yla birlikte Avusturya'nın sömürü nesnesi olması da aynı ölçüde önemlidir.

Eğer ilk etken korunma açısından öneme sahipse, ikinci etken Batı Avrupa emperyalizmine doğrudan bir darbe indirmek açısından önemlidir.

Ardından Türkiye ve Doğunun diğer Müslüman ülkelerinin hangi yollarla devrimcileştirileceği sorununa geçerek, M. Suphi Bey bu açıdan en doğru ve umut verici yöntemin Rus Sovyet Cumhuriyeti'nde, Rusya'nın geniş devrimci merkezlerinde bu ülkelerin çok daha devrimci öğelerini toplayarak Türk devrimci-sosyalist örgütlerin kurulması olacağını belirtti.

Bu açıdan en yakın hedef, O'na göre, Rusya'da bulunan Türk sosyalistlerinin yakın gelecekte kongreye çağrılması olacaktır.

M. Sultan Galiyev.

(Krasnoye Znamya, 1918, 5 Temmuz, No: 1.

Sultan Galiyev M. Stati-Vıstupleniya. Dokumenti. Kazan. Tat. KNij. İzd., 1992, s. 68-70)

Sultan Galiyev, Bütün Eserleri (Yayına Hazırlayan: Özgür Erdem), İleri Yayınları, İstanbul, Mart 2006, sayfa: 134, 135.

BELGE: 7

1921-1925 YILLARI ARASINDA YAŞANAN BAZI ÖNEMLİ OLAYLAR

1921

6 Ocak 1921: İşgalci Yunan askerleri, Eskişehir'e doğru ilerlemeye başladı.

6-10 Ocak 1921: I. İnönü Muharebesi ve Zaferi

9 Ocak 1921: Bilecik'in, işgalci Yunanlılar tarafından işgali.

17 Ocak 1921: Türk Heyeti görüşmelerde bulunmak üzere Tiflis'e gitti.

17 Ocak 1921: Büyük Millet Meclisi, Çerkes Ethem hakkında bir bildiri yayınladı.

20 Ocak 1921: İlk Anayasa, (Teşkilat-ı Esasiye) Büyük Millet Meclisi'nce kabul edildi.

22 Ocak 1921: Çerkez Ethem birlikleri tamamıyla yenildi.

23 Ocak 1921: "Alemdar" gemisi, Milli Mücadele'ye katılmak üzere İstanbul'dan Karadeniz'e açıldı. (Arada Fransızların eline geçen gemi 28 Ocak günü silahsız mürettebatınca yeniden kurtarılmıştır.)

24 Ocak 1921: Çerkes Ethem'in ayaklanması bastırıldı.

24 Ocak 1921: Fevzi Paşa, İcra Vekilleri başkanlığına getirildi. (9 Temmuz 1922'ye kadar bu görevde kaldı.)

26 Ocak 1921: İtilaf Devletleri, Sadrazam Tevfik Paşa'dan Londra Konferansı'na delege göndermesini istedi.

28-29 Ocak 1921: Türkiye'ye geldikten sonra, denize açılarak Rusya'ya dönmekte olan Mustafa Suphi ve arkadaşları, Yahya Kahya'nın adamlarınca denizde öldürüldü.

29 Ocak 1921: Türk Heyeti, Tiflis'ten Bakü'ye geçti.

31 Ocak 1921: Bekir Sami Kurulu, Moskova'dan Ankara'ya döndü.

5 Şubat 1921: Ankara, Londra Konferansı'na heyet göndermeye karar verdi.

6 Şubat 1921: Mustafa Kemal, "Hakimiyeti Milliye" muhabirine: "Komünizm içtimai bir meseledir" dedi

6 Şubat 1921: "Hakimiyeti Milliye" günlük çıkmaya başladı. (Bir süre Pazar günleri çıkmamış, savaşın kızıştığı günlerde ek yayınlamış, sonra tamamı ile günlük olmuştur.)
8 Şubat 1921: T.B.M.M. Ayıntap'a (Antep) kahramanca direnişinden dolayı "Gazi"sanı veren kanunu kabul etti.
9 Şubat 1921: Gaziantep, bir anlaşma imzalanarak Fransızlara teslim oldu.
10 Şubat 1921: Mustafa Kemal, cepheye doğru yola çıktı. (15 Şubat'ta döndü).
17 Şubat 1921: Ankara dışındaki İstiklal Mahkemeleri kaldırıldı.
21 Şubat 1921: Londra Konferansı başladı.
22 Şubat 1921: Moskova'da Türk-Sovyet görüşmeleri başladı.
23 Şubat 1921: T.B.M.M. Hükümeti, Ardahan, Artvin ve Batum'un boşaltılması için Gürcistan'a ültimatom verdi.
25 Şubat 1921: Rus Kızıl Ordusu Tiflis'i işgal etti.
26 Şubat 1921: Türk-Rus görüşmeleri başladı.
28 Şubat 1921: T.B.M.M.'nde ilk bütçe kabul edildi. (1920 yılı bütçesi: 630,149,58 TL idi. 11,9.1920'de "Altı Aylık Muvakkat Bütçe Kanunu" çıkarılmıştı.
1 Mart 1921: Afganistan'la Moskova'da dostluk anlaşması imzalandı. Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Bey generalliğe terfii etti.
2 Mart 1921: Dr. Adnan Bey Meclis ikinci başkanı oldu.
6 Mart 1921: Türk devletine karşı Koçgiri Ayaklanması başladı. Bastırılması 17 Haziran 1921.
7 Mart 1921: Ahmet İzzet ve Salih Paşalar serbest bırakıldı.
11 Mart 1921: Doğu Cephesi kuvvetleri, Batum'u işgal etti.
12 Mart 1921: Londra Konferansı sona erdi.
12 Mart 1921: "İstiklal Marşı" TBMM'nde kabul edildi.
14 Mart 1921: Doğu Cephesi kuvvetleri Ahıska'yı kurtardı.
15 Mart 1921: Talat Paşa Berlin'de ermeni katillerce öldürüldü.
16 Mart 1921: TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya arasında "Moskova Antlaşması" imzalandı.
18 Mart 1921: Gürcülerin milli kuvvetlerimize saldırısı sonunda, Rus Kızılordu birlikleri Batum'u işgal etti.
21 Mart 1921: Yeşil Ordu adlı sol kuruluşla ilgileri dolayısıyla TBMM'nin gizli oturumunda Tokat Milletvekili Nazım

(Resmor), Afyon Milletvekili Mehmet Şükrü (Koç), Bursa Milletvekili Servet'in dokunulmazlıkları kaldırıldı.
23 Mart 1921: Bursa ve Uşak Cephelerinden Yunan saldırısı başladı.
25 Mart 1921: İşgalci Yunanlılar Sapanca'yı işgal etti.
26 Mart 1921: İşgalci Yunanlılar Adapazarı'nı işgal etti.
28 Mart 1921: Doğu birliklerimiz Batum, Ahıska, Ahılkelek'i boşalttı.
7-8 Nisan 1921 Afyon işgalci Yunanlılardan geri alındı.
12 Nisan 1921: Mustafa Kemal, Anadolu'daki Yunan zulümlerini kınayarak "İnsanlık alemine" bir beyanname yayınladı.
12 Nisan 1921: Mehmet Emin (Yurdakul) ile Yusuf Akçura Ankara'ya geldi.
13 Nisan 1921: Türk ve Yunan birlikleri arasında, Dumlupınar Savaşı başladı.
15 Nisan 1921: Ahmet Anzavur Bandırma yakınlarında öldürüldü. (Padişah kendisine Paşalık vermişti.)
18 Nisan 1921: İsmal Fazıl Paşa öldü. (Ali Fuat Cebesoy'un babası, Nafia Vekili.)
22 Nisan 1921: Mustafa Kemal, "Hakimiyeti Milliye'ye verdiği demecinde: Hürriyet ve İstiklal benim karakterimdir" dedi.
23 Nisan 1921: "23 Nisan'ın Milli Bayram Addine Dair Kanun" TBMM'nde kabul edildi.
27 Nisan 1921: İzmit, işgalci Yunanlılar tarafından işgal edildi.
28 Nisan 1921: İngilizlerin Malta'dan serbest bıraktıkları Ziya Gökalp ile 39 arkadaşı İstanbul'a geldi.
30 Nisan 1921: Fransız kadın gazeteci Geoges Berthe-Gaulis Ankara'ya geldi. (Mustafa Kemal ile görüştü. Lehimizde yazı ve kitaplar yazdı.)
3 Mayıs 1921: Batı Cephesi yeniden birleştirildi.
8 Mayıs 1921: Bekir Sami Bey hariciye vekilliğinden ayrıldı.
9 Mayıs 1921: Çerkez Ethem, idama mahkum edildi.
10 Mayıs 1921: TBMM'nde Mustafa Kemal ve Arkadaşları, "Birinci Grup" diye bilinen "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu kurdular. (Ertesi gün Mustafa Kemal Grup'a başkan seçildi. "İkinci Grup" ise, muhaliflerden oluşmuştur.

13 Mayıs 1921: İstanbul'daki İtilaf Devletleri yüksek komiserleri (Pell, Rumbold, Garroni) boğazları "tarafsız bölge" ilan etti.
16 Mayıs 1921: Yusuf Kemal, Hariciye vekili oldu.
19 Mayıs 1921: Fevzi Paşa başkanlığında yeni bir kabine kuruldu.
24 Mayıs 1921: Ankara'ya, Hint Müslümanların temsilcisi gibi gelmiş, fakat Mustafa Kemal'i öldürmekle görevli bir casus olduğu anlaşılarak yargılanmış olan Mustafa Sagir, idam edildi.
25 Mayıs 1921: İşgalci İtalyanlar Marmaris'ten çekildi.
1 Haziran 1921: İşgalci İtalyanlar, Antalya bölgesinden çekilmeye başladı.
9 Haziran 1921: İşgalci Fransa temsilcisi Franklin-Bovillon Ankara'ya geldi.
12 Haziran 1921: İşgalci Yunanistan Kralı Konstantin, İzmir'e geldi.
13 Haziran 1921: Çapanoğlu Halil Bey, Amasya'da idam edildi.
13 Haziran 1921: Büyük Millet Meclisi tarafından Mustafa Kemal'e, Başkomutanlık görevi verildi.
17 Haziran 1921: Türk devletine yönelik başlatılan Koçgiri Ayaklanması bastırıldı.
18-19 Haziran 1921: Paris Görüşmeleri başladı. (Üç büyük devlet, Yunanistan'a, arabuluculuk önerisinde bulundu.)
21 Haziran 1921: İşgalci Yunanlılar, Adapazarı'ndan çekildi.
21 Haziran 1921: İşgalci Fransızlar, Zonguldak'ı boşalttı.
28 Haziran 1921: Türk Kuvvetleri İzmit'e girdi.
30 Haziran 1921: Çocuk Esirgeme Kurumu kuruldu.
5 Temmuz 1921: Yunan Kralı Konstantin, taarruz emri verdi. İşgalci İtalyanlar Antalya'dan tamamen çekildi.
7 Temmuz 1921: Yunan Kralı Konstantin cepheye gitti.
8 Temmuz 1921: Kütahya-Eskişehir Muharebesi başladı.
10 Temmuz 1921: İşgalci Yunan kuvvetleri Türklere genel saldırıya geçti.
13 Temmuz 1921: Afyon-Altıntaş Muharebesi.
15 Temmuz 1921: Batı Cephesi Komutanının emri ile Türk ordusu geriye çekildi.

16 Temmuz 1921: Ankara'da Maarif Kongresi açıldı ve Mustafa Kemal Paşa açılış konuşması yaptı.
17 Temmuz 1921: Mustafa Kemal Paşa cepheyi denetledi.
18 Temmuz 1921: Mustafa Kemal Paşa, Ankara'dan Karacahisar'daki Batı Cephesi Karargahına gitti.
24 Temmuz 1921: Batı Cephesi Karargahı Polatlı'ya taşındı.
25 Temmuz 1921: Türk Ordusu Sakarya Nehri doğusuna çekildi.
26 Temmuz 1921: İşgalci Yunanlılar Ankara'ya saldırı kararı aldı.
5 Ağustos 1921: Mustafa Kemal Paşa'ya üç ay süre ile ve geniş yetkilerle Başkomutanlık tevcih eden kanun kabul edildi.
7-8 Ağustos 1921: Mustafa Kemal Paşa, Başkomutanlık Kanunu'nun verdiği yetkiye dayanarak Tekalif-i Milliye emirlerini (Milli Yükümlülük Emirleri) yayınlayarak, ordu için halkın vereceği malzemeyi bildirdi.
8 Ağustos 1921: Ali Fethi (Okyar), Malta'dan Ankara'ya döndü.
9 Ağustos 1921: 42. Alay Ankara'ya geldi.
12 Ağustos 1921: Mustafa Kemal Paşa, Alagöz karargahına gitti.
12 Ağustos 1921: Mustafa Kemal ile Fevzi (Çakmak) Paşa, Polatlı'da cephe karargahına geldiler. (Mustafa Kemal bu sırada attan düşerek yaralanmış, Ankara'ya dönerek tedaviden sonra 17.8.1921'de yeniden cepheye gitmiştir.)
14 Ağustos 1921: İşgalci Yunanlılar Sivrihisar'ı işgal etti.
15 Ağustos 1921: İşgalci Yunan Kralı Konstantin "Ankara'ya Doğru" saldırı emrini verdi.
18 Ağustos 1921: Halide Edip'in, cephede görev isteği Mustafa Kemal tarafından kabul edildi.
23 Ağustos 1921: 22 gün 22 gece sürecek olan Sakarya Meydan Muharebesi başladı.
28 Ağustos 1921: Delibaş Mehmet öldürüldü.
11 Eylül 1921: İşgalci Yunan kuvvetleri geri çekilmeye başladı.
13 Eylül 1921: Sakarya Zaferi.
14 Eylül 1921: Seferberlik ilan edildi. Grup teşkilatı kaldırıldı ve kolordu halinde örgütlenme başladı.
17 Eylül 1921: İşgalci Yunan ordusu Eskişehir'e doğru çekilmeye başladı.

18 Eylül 1921: Mustafa Kemal Ankara'ya döndü.
19 Eylül 1921: Mustafa Kemal Paşa'ya "Gazilik" ünvanı ve "Mareşallik" verildi.
21 Eylül 1921: Türk ordusu Sakarya Nehri batısına geçti.
24 Eylül 1921: Franklin-Bouillon 21 Eylül'de Ankara'ya geldi, yeni Gazi Mustafa Kemal ile görüşmeler başladı.
26 Eylül 1921: Kars'ta Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan ve Sovyet Rusya temsilcileri ile Kazım Karabekir arasında görüşmeler başladı.
5 Ekim 1921: Malta'dan dönen Ali İhsan (Sabis) Paşa Ankara'ya geldi.
7 Ekim 1921: Batı Cephesine bağlı 1. Ordu kuruldu.
13 Ekim 1921: TBMM Hükümeti ile Kafkas Cumhuriyetleri (Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan) arasında Kars anlaşması imzalandı.
20 Ekim 1921: TBMM Hükümeti ile Fransa Hükümeti arasında Ankara Anlaşması imzalandı.
23 Ekim 1921: İstanbul'daki Ankara temsilcisi Hamit Bey ile İngiliz temsilcisi Sir H. Rumbold arasında, İngiliz esirleriyle Malta'daki Türk tutukluların değiştirilmesi konusunda anlaşma imzalandı. (Serbest bırakılan Malta tutukluları 31 Ekim'de İnebolu'ya çıktılar.)
31 Ekim 1921: Gazi Mustafa Kemal'in Başkomutanlığını üç ay daha uzatan kanun TBMM'nde kabul edildi.
1 Kasım 1921: Türk davasını destekleyen Pierre Loti'ye Meclis adına armağan gönderilmesi kararı alındı.
12 Kasım 1921: Hamdullah Suphi, Maarif vekilliğinden istifa etti.
15 Kasım 1921: Sürgünden dönen Rauf Bey Meclis'e katıldı.
21 Kasım 1921: TBMM, Fransız kadın yazarı G.B. Gaulis'e teşekkür kararı aldı.
5 Aralık 1921: Adana, Ankara Hükümetinin denetimine girdi.
7 Aralık 1921: İşgalci Fransızlar, Kilis'ten çekilmeye başladı.
8 Aralık 1921: İstanbul Fener Patrikliğine, IV. Meletios seçildi.
11 Aralık 1921: İstanbul'da oluşan Anadolu hareketini durdurmayı amaç edinen "Anadolu Cemiyeti" Yunanistan Yüksek

Komiserliği'ne, Yunan işgal bölgelerinde padişah adına geçici bir hükümet kurulmasını önerdi.

13 Aralık 1921: General Frunze başkanlığında, Ukrayna Kurulu Ankara'ya geldi.

24 Aralık 1921: Osmaniye, Fransız işgalinden kurtuldu.

20 Aralık 1921: Adana'da Kolordu binasına Türk bayrağı çekildi.

25 Aralık 1921: Gaziantep'in kurtuluşu.

27 Aralık 1921: İşgalci Fransızlar Tarsus'tan çekildi.

1922

2 Ocak 1922: Ankara Hükümeti ile Ukrayna Hükümeti arasında dostluk antlaşması imzalandı.

4 Ocak 1922: Adana boşaltıldı. (Türk ordusu 5 Ocak'ta Adana'ya girdi.) Mersin ve Dörtyol kurtuldu. (Adana'nın Kurtuluş Günü 1973'te 20 Aralık'a alındı.)

10 Ocak 1922: Gazi Mustafa Kemal, Vakit Gazetesi için, yaşamına, anılarına değinen uzun bir demeç verdi.

1 Şubat 1922: Musul'un kurtarılması kararı alındı.

4 Şubat 1922: Başkomutanlık Kanunu'nun süresi, üç ay daha uzatıldı.

16 Şubat 1922: Merkez Ordusu kaldırıldı.

19 Şubat 1922: Kazım Karabekir, uzmanlardan oluşan üçüncü bir Meclisin kurulmasını önerdi.

1 Mart 1922: T.B.M.M., 3. toplantı yılına başladı.

1 Mart 1922: Rauf Bey, Meclis ikinci başkanı oldu.

4 Mart 1922: Gazi Mustafa Kemal, cepheyi denetlemek üzere Ankara'dan ayrıldı.

15 Mart 1922: Mustafa Kemal Batı Cephesini ziyaret etti.

22-26 Mart 1922: Paris Konferansı. İtilaf devletleri, 22 Mart'ta Türklere ve Yunanlılara mütareke önerisinde bulundu.

26 Mart 1922: Müttefikler, Sevr Antlaşması'nda bazı değişiklikler önerdi.

30 Mart 1922: Gazi Mustafa Kemal, İsmet (İnönü) Paşa ile birlikte Akşehir'den Çay'a döndü.

12 Nisan 1922: İstanbul Darülfünunu, öğrencilerin, milliyet duygularını inciten kimi müderrislerin değiştirilmesini istemeleri üzerine, geçici olarak kapatıldı.
13 Nisan 1922: İşgalci İtalyanlar, Söke yöresini boşaltmaya başladı.
14 Nisan 1922: Yusuf İzzet Paşa öldü.
17 Nisan 1922: Mustafa Kemal, Batı Cephesi karargâhından Ankara'ya döndü.
21 Nisan 1922: Söke, Yunanlılar tarafından işgal edildi.
25 Nisan 1922: İstanbul'da, Garbi Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu.
26 Nisan 1922: Yunan şilebini, Türk denizcileri ele geçirdi.
6 Mayıs 1922: Başkomutanlık Kanunu'nun süresi, ikinci defa üç ay daha uzatıldı.
11 Mayıs 1922: Hasan Bey, iktisat vekili oldu.
2 Haziran 1922: Moskova'dan dönen Ali Fuat Paşa, Ankara'da Mustafa Kemal ile görüştü.
3 Haziran 1922: T.B.M.M. Yunan zulmünü dünyaya duyurma kararı aldı.
4 Haziran 1922: İşgalci Yunanistan'ın Anadolu Orduları Başkomutanlığına, General Hacıanesti atandı.
7 Haziran 1922: Averof gemisi ile iki Yunan gemisi, Samsun'u bombaladı.
11 Haziran 1922: İşgalci Yunan ordusu başkomutanı General Hacıanesti, Afyon'a geldi.
14 Haziran 1922: Mustafa Kemal Adapazarı'nda, annesi ile görüştü.
17 Haziran 1922: İsmet İnönü Paşa, Ali İhsan Paşa'nın görevden alınmasını istedi.
18 Haziran 1922: Gazi Mustafa Kemal İzmit'te, Fransız yazarı Claude Farere ile görüştü. (T.B.M.M. Türkleri destekleyen yazara, 21 Ocak 1922 günlü toplantıda teşekkür kararı almıştı)
20 Haziran 1922: Fahrettin Paşa, Ali İhsan Paşa'nın yerine vekaleten 1. Ordu komutanlığına atandı.
24 Haziran 1922: Mustafa Kemal annesi ile birlikte, Adapazarı'ndan Ankara'ya döndü.

29 Haziran 1922: Nurettin Paşa, 1. Ordu komutanlığına atandı.
3 Temmuz 1922: Ali İhsan Paşa yargılanmak üzere, İstiklal Mahkemesine sevk edildi.
8 Temmuz 1922: T.B.M.M.'nde İcra Vekilleri Heyeti'nin, Meclis başkanınca aday gösterilmeksizin, gizli oyla seçilmesi kabul edildi.
13 Temmuz 1922: Dr. Adnan Bey, T.B.M.M. ikinci başkanı oldu.
14 Temmuz 1922: Fransız milli bayramı dolayısı ile Ankara'da Albay Mougun'in evinde verilen şölende, Gazi M. Kemal uzun bir konuşma yaptı.
16 Temmuz 1922: Gazi Mustafa Kemal, Anadolu ve Müdafaa-i Hukuk Grubu toplantısında doğal başkan, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ise Grup Başkanı oldu. "Misak-ı Milli" temel ilke kabul edildi.
20 Temmuz 1922: Gazi Mustafa Kemal'in Başkomutanlık yetkileri, süresiz olarak uzatıldı.
21 Temmuz 1922 : Mustafa Kemal, Batı cephesine gitmek üzere Ankara'dan ayrıldı.
23 Temmuz 1922: Gazi Mustafa Kemal, Akşehir'e geldi.
25 Temmuz 1922: Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Batı Cephesinin bulunduğu Akşehir'e ulaştı.
27 Temmuz 1922: Mustafa Kemal Paşa, taarruza hazırlanma emrini verdi.
29 Temmuz 1922: İstanbul Darülfünunu'ndan, milliyet duygularına aykırı söz ve davranışları dolayısı ile bir bölük müderris çıkarıldı.
29 Temmuz 1922: İtilaf Devletleri, Yunanistan'a nota göndererek, İstanbul'u işgal etmelerine izin vermeyeceklerini bildirdiler.
30 Temmuz 1922: Planların son şeklini alması ve taarruz günü hakkında Başkomutan'ın karar vermesi. (26 Ağustos 1922)
30 Temmuz 1922: İzmir'deki işgalci Yunan Başkomiseri Sterghiades "Ionia" devletini ilan etti. (Bu kararı, İstanbul ve Ankara Hükümetleri ile İtilaf Devletleri Ağustos ayı içinde protesto ettiler)
31 Temmuz 1922: Yeniden düzenlenen İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nu kabul edildi.

4 Ağustos 1922: Enver Paşa ermeni cinayet şebekeleri tarafından öldürüldü.
6 Ağustos 1922 :Batı Cephesi komutanı İsmet (İnönü) Paşa, ordulara gizli olarak "Taarruza Hazırlık" emri verdi.
6 Ağustos 1922: Gazi Mustafa Kemal, Ankara'ya döndü.
7 Ağustos 1922: Fevzi Paşa, Ankara'ya döndü.
7 Ağustos 1922: İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold, Vahidettin'le görüştü. Padişah, Yunanlıların işgal ettikleri bölgelerin, Hükümetine verilmesi, Anadolu'daki hareketi bastırmada kendisine yardım edilmesini istedi.
13 Ağustos 1922: Genelkurmay Karargâhı'nın, Ankara'dan Batı Cephesi'ne hareketi.
14 Ağustos 1922: Celaleddin Arif Bey, başkanlık görevinden istifa etti.
16 Ağustos 1922: Genelkurmay Karargâhı, Akşehir'de göreve başladı.
17 Ağustos 1922 :Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Ankara'dan cepheye hareket etti.
20 Ağustos 1922: Başkomutan, Akşehir'e geldi.
24 Ağustos 1922: Akşehir'deki karargâh, Şuhut'a nakledildi.
25 Ağustos 1922: Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'e (Başbakan) ordularımızın yarın taarruza başlayacağını bildirdi.
26 Ağustos 1922: Büyük Taarruz başladı. (saat : 5:30'da topçu ateşi ile)
26 Ağustos 1922: İznik işgalcilerden kurtuldu.
27 Ağustos 1922: Afyon işgalcilerden kurtuldu.
30 Ağustos 1922: Dumlupınar'da Başkomutan Muharebesi kazanıldı.
31 Ağustos 1922: Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşaların son durumu değerlendirmeleri ve Başkomutan'ın takip emrini vermesi.
1 Eylül 1922: Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlık emri: "Ordular! İlk Hedefimiz Akdenizdir. İleri!"
2 Eylül 1922: İşgalci Yunan Başkomutanı Trikopis, Çalköy civarında esir alındı, Eskişehir kurtarıldı.
3 Eylül 1922 :30 Ağustos Muharebesi'ne "Başkomutan Muharebesi" adı verildi.

3 Eylül 1922: Gazi Mustafa Kemal, Dumlupınar'dan Uşak'a geldi.
4 Eylül 1922: İşgalci Yunanlılar Akşehir'i yaktı, Söğüt ve Kula kurtarıldı.
5 Eylül 1922: Bilecik işgalcilerden kurtarıldı.
6 Eylül 1922: Bursa'nın Yunanlılarca işgal edilmesi üzerine, T.B.M.M. kürsüsüne örtülmüş olan kara örtü kaldırıldı.
6 Eylül 1922: İşgalci Yunanistan'ın Anadolu ordularına Başkomutan olarak atadığı Polyemekalis İzmir'e geldi.
7 Eylül 1922: İtilaf Devletleri, Ankara Hükümetine başvurarak mütareke istediler. İşgalci Yunanistan'ın Anadolu'yu boşaltmasını koşul olarak ileri sürdüler.
7 Eylül 1922: Yunanistan'da Hükümet istifa etti. Yeni kabineyi Kalogeropulus kurdu.
7 Eylül 1922: Aydın'ın işgalcilerden kurtuluşu.
8 Eylül 1922 :Manisa'nın işgalcilerden kurtuluşu.
9 Eylül 1922 :İzmir işgalcilerden geri alındı.
10 Eylül 1922: Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'e girişi.
10 Eylül 1922: Bursa'nın işgalcilerden kurtuluşu.
12 Eylül 1922 :Akdeniz İngiliz Filosu Başkomutanı Amiral Brock, Ankara'nın İngilizlerle savaş halinde olup olmadığını, Gazi Mustafa Kemal'e mektupla sordu. (Gazi Mustafa Kemal, 13 Eylül'de yanıt vererek, iki hükümetin siyasal ilişkiler kurabileceğini bildirdi.)
13 Eylül 1922: Gazi Mustafa Kemal'in ulusa bildirisi. (Ulusu kutlarken, İzmir'den, Bursa'dan, Akdeniz ufuklarından ordunun selamını bildirdi.)
14 Eylül 1922 :Mustafa Kemal'e "İzmir hemşehriliği" payesi verildi.
15 Eylül 1922: Ayvalık ve bazı kasabalar işgalden kurtarıldı.
15 Eylül 1922: İngiliz kabinesi aldığı kararla, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya, tarafsız bölgeye saldırmaması için bildiride bulunmayı ve bir konferans toplanmasını öngördü.
17 Ağustos 1922: Türk birlikleri Bandırma'ya girdi.
18 Eylül 1922: İtilaf Devletleri, İstanbul ve Boğazlardaki tarafsız bölgelerin tarafsızlığına uyulması konusunda Ankara Hükümetine nota verdi.

18 Eylül 1922: Erdek ve Biga Yunan işgalinden kurtarıldı.
19 Eylül 1922: Başkomutan, General Pelle ile İzmir'de görüştü.
19 Eylül 1922 : İşgalci Fransız ve İtalyan'lar Çanakkale'nin Anadolu yakasını boşaltılar.
20 Eylül 1922: İşgalci Fransız ve İtalyan kuvvetleri Çanakkale'den çekildi.
23 Eylül 1922: İtilaf Devletleri'nin zaferden sonra ilk notaları.
24 Eylül 1922: Damat Ferid yurt dışına kaçtı.
24 Eylül 1922: Türk kuvvetleri Çanakkale'de "tarafsız bölge" ye girdi.
27 Eylül 1922: General Harington, Gazi Mustafa Kemal'e, İstanbul'daki Yunan donanmasının uzaklaştırıldığını bildirdi.
27 Eylül 1922 : Yunanistan'da ihtilal. Kral Konstantin tahtı bıraktı.
28 Eylül 1922: Franklin Bouillon'un güvence vermesi üzerine, Türk ordularının Boğazlara yönelen hareketi durduruldu.
29 Eylül 1922 :Gazi Mustafa Kemal , İtilaf Devletleri'nin 23 Eylül notasına yanıt vererek, Mudanya Konferansı'nın kabul edildiğini, İsmet (İnönü) Paşa'nın delege olarak atandığını bildirdi.
30 Eylül 1922: İsmet Paşa, Mudanya Konferansı delegesi olarak Mudanya'ya hareket etti.
1-2 Ekim 1922: Franklin Bouillon, Müttefik fevkalade komiserleriyle toplantı yaptı.
3-11 Ekim 1922: Mudanya Konferansı.
4 Ekim 1922 :İtilaf Devletleri'nin 23 Eylül notasına, T.B.M.M. Hükümeti geniş yanıtını verdi.
5 Ekim 1922: Gazi Mustafa Kemal, kendisine önerilmiş olan Ankara hemşehriliğini kabul etti.
5 Ekim 1922: Fethi Bey Dahiliye vekili oldu.
7 Ekim 1922: Paris Kararları.
9 Ekim 1922: Fransız ve İtalyan delegeleri, İsmet Paşa ile özel bir görüşme yaptılar.
10 Ekim 1922: İsmet Paşa'ya antlaşma imzalamada yetki verildi.
10 Ekim 1922: Mustafa Kemal Paşa'nın, Franklin Bouillon'a gönderdiği karşılık mesajı.
11 Ekim 1922: Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalandı.

14 Ekim 1922: Mudanya Ateşkes Antlaşması, Yunan Hükümeti tarafından kabul edildi.
15 Ekim 1922: Mudanya Ateşkes Antlaşması yürürlüğe girdi.
15 Ekim 1922: İşgalci Yunanlılar Doğu Trakya'yı boşaltmaya başladı.
16 Ekim 1922 :Gazi Mustafa Kemal Bursa'ya gitti.
19 Ekim 1922 : Trakya'yı teslim almakla görevlendirilen Refet (Bele), İstanbul'a geldi.
19 Ekim 1922 : İngiltere Başbakanı Lloyd George iktidardan düştü. 23 Ekim'de Bonar Law kabinesi kuruldu.
23 Ekim 1922: Doğu Trakya'nın devir teslim tarihleri saptandı.
26 Ekim 1922: İsmet İnönü Paşa Hariciye vekilliğine getirildi.
26 Ekim 1922 : Gazi Mustafa Kemal, kendisine "fahri müderrislik" veren İstanbul Darülfünunu Edebiyat Medresesi'ne teşekkür etti.
27 Ekim 1922: Gazi Mustafa Kemal, Bursa'da öğretmenlere bir konuşma yaptı.
27 Ekim 1922: İsmet Paşa, Batı Cephesi komutanlığından ayrıldı.
27 Ekim 1922: Fevzi (Çakmak) Paşa, Genelkurmay Başkanlığı üzerinde kalmak üzere Batı Cephesi komutanlığına atandı.
28 Ekim 1922: İtilaf Devletleri, Lozan'da toplanacak Konferans için Ankara ve İstanbul Hükümetlerinden delege gönderilmesini istediler. (Ankara Hükümeti 29 Ekim'de, öneriyi kabul ettiğini bildirdi.)
30 Ekim 1922: "Osmanlı İmparatorluğu'nun İnkıraz Bulup Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Teşekkül Ettiğine Dair Heyet-i Umumiye" kararı.
30 Ekim 1922: İstanbul'da son Heyet-i Vükela toplantısı yapıldı. (Askeri tıp öğrencileriyle ilgili bir karar alınmıştır.)
31 Ekim 1922: Doğu Trakya, Türk Jandarma ve sivil memurlarına teslim edilmeye başlandı. Çorlu, Silivri teslim edildi.
1 Kasım 1922: Türk Jandarma birlikleri, Çanakkale Boğazı bölgesinde ve diğer yerlerde yeni durumlarını aldılar.
1 Kasım 1922: Saltanat kaldırıldı.
4 Kasım 1922: İstanbul'da Tevfik Paşa kabinesinin istifasıyla son Osmanlı Hükümeti de ortadan kalktı. İstanbul Ankara Hükümetinin denetimine girdi.

4 Kasım 1922: Osmanlı Devleti'nin resmi gazetesi "Takvimi Vekayi"nin son sayısı çıktı.
4 Kasım 1922: İsmet (İnönü) Paşa, Saltanatın kaldırıldığını İtilaf Devletlerine bildirdi.
5 Kasım 1922: Refet (Bele), İstanbul'da nezaretlere, her türlü çalışmaları kesmeleri buyruğunu verdi. İstanbul Hükümeti böylelikle sona erdi.
5 Kasım 1922: Lozan'a gidecek heyet, Ankara'dan ayrıldı.
6 Kasım 1922: T.B.M.M.'nce kabul edilen kanunlar, İstanbul ve Trakya'da uygulanmaya başlandı.
9 Kasım 1922: Lozan'a gidecek heyet İstanbul'dan ayrıldı.
10 Kasım 1922: Kırklareli'nin işgalden kurtuluşu.
10 Kasım 1922: VI. Mehmet Vahidettin'in son selamlık töreni yapıldı.
11 Kasım 1922: Türk Heyeti Lozan'a vardı.
16 Kasım 1922: Son Padişah Vahidettin, İşgal Orduları Başkomutanı Harrington'a yazıyla başvurarak, İstanbul'da hayatını tehlikede gördüğünü ve İngiltere'ye sığınmak isteğini bildirdi.
17 Kasım 1922: Vahidettin, İngiliz savaş gemisi Malaya ile İstanbul'dan kaçtı.
18 Kasım 1922: Vahidettin, T.B.M.M.'nce Halifelikten düşürüldü.
18 Kasım 1922: Abdülmecid Efendi Halife seçildi.
20 Kasım 1922 :Lozan Konferansı'nın başlaması.
21 Kasım 1922: Lozan Konferansı'nın ilk oturumu yapıldı.
25 Kasım 1922 :Edirne emperyalist işgalden kurtuldu.
26 Kasım 1922: Çanakkale emperyalist işgalden kurtuldu.
28 Kasım 1922 :"Sened-i Hakanilerin Balasına Mevzu Tuğra Yerine "Türkiye Büyük Millet Meclisi" Nam-ı Alisinin İkamesi ve Sened-i Mezkure İzafe olunan "Hakani" Kaydının Ref'i ile "Milli" Sıfat-ı Mübeccelinin Vaz'ı Hakkında Kararname" yayınlandı.
28 Kasım 1922 : Yunanistan'da, yenilgiye neden olan kabine üyleri ile Başkomutan Hacıanesti, idama mahkum edildi.
30 Kasım 1922: Mudanya Ateşkes Antlaşması uyarınca, Doğu Trakya'nın teslim işlemleri tamamlandı.

2 Aralık 1922: Gazi Mustafa Kemal T.B.M.M.'nde, üç milletvekilinin, seçim kanununun değiştirilmesi yolunda verdikleri önerge üzerinde konuştu.
6 Aralık 1922: Dr. Adnan Bey, T.B.M.M. ikinci başkanlığından istifa etti.
6 Aralık 1922: Gazi Mustafa Kemal , Ankara'da Hakimiyeti Milliye, Öğüt, Yenigün muhabirlerine, Halk Fırkası'nı kuracağını açıkladı.
13 Aralık 1922: Ali Fuat Paşa, T.B.M.M. İkinci başkanı seçildi.
16 Aralık 1922: Dr. Adnan Bey, Hükümetin İstanbul temsilcisi oldu.
22 Aralık 1922: Lozan Konferansı'nın kesilmesi ihtimaline karşı, Başkomutan orduya hazırlık emri verdi.

1923

14 Ocak 1923: Mustafa Kemal'in annesi Zübeyde Hanım İzmir'de öldü. Karşıyaka'ya gömüldü.
14-20 Şubat 1923: Mustafa Kemal, Batı Anadolu gezisine çıktı.
27 Ocak 1923: Mustafa Kemal'in İzmir'e gidişi.
29 Ocak 1923: Mustafa Kemal Paşa, Latife Hanım'la evlendi. (5 Ağustos 1925'te ayrılmıştır.)
30 Ocak 1923: Lausanne'de, "Sivil Mevkufinin İadesiyle Harb Esirlerinin Mübadelesine Dair Türk-Yunan İtilafnamesi" imzalandı.
4 Şubat 1923: Lozan Konferansı, önemli noktalardaki uyuşmazlıklar sebebiyle kesildi. (ara verildi)
7 Şubat 1923: Mustafa Kemal'in Balıkesir Zagnos Paşa Camii minberinden halka hitap edişi.
16 Şubat 1923: Lozan Heyeti, İstanbul'a döndü.
17 Şubat 1923: İzmir'de "Türkiye İktisat Kongresi" toplandı.
19 Şubat 1923: Mustafa Kemal, İsmet Paşa ile birlikte Ankara'ya gitti.
24 Şubat 1923: İstanbul Polis Müdüriyeti Umumiyesi lağvedilerek, yerine Ankara'daki Emniyet Umumiye Müdürlüğü'ne bağlı ve İl Teşkilatları düzeyinde İstanbul Polis Müdürlüğü kuruldu.

27 Şubat 1923: T.B.M.M.'nde Lozan Konferansı üzerinde gizli oturumda görüşmeler yapıldı. (6 Mart'ta görüşmeler yapıldı. Ankara Hükümetinin karşı barış önerileri, İtilaf Devletleri temsilcilerine 8 Mart'ta verildi)

28 Şubat 1923: Mustafa Kemal'e "İstanbul hemşehriliği" payesi verildi.

1 Mart 1923: Ali Fuat Paşa yeniden, TBMM ikinci başkanı oldu.

4 Mart 1923:İzmir İktisat Kongresi sona erdi.

15 Mart 1923: Mustafa Kemal, Adana'yı ziyaret etti.

17 Mart 1923: Mustafa Kemal, Adana'dan Mersin ve Tarsus'a geçti.

20 Mart 1923: Mustafa Kemal, Konya'da halka seslendi.

21 Mart 1923: Gazi Mustafa Kemal , Konya'da Hilaliahmer (Kızılay) Kadınlar Şubesi'nde yaptığı konuşmada, kadın haklarına değindi.

22 Mart 1923: Mustafa Kemal Konya'da, Mevlâna Türbesi'ni ziyaret etti.

27 Mart 1923: Milletvekili Ali Şükrü Bey Topal Osman tarafından öldürüldü.

31 Mart 1923: İtilaf Devletleri, Lozan'a yeniden delege istediler.

31 Mart 1923: "Mahkum Askeri ve Sivil Esirler Hakkında Aff-ı Umumi ilanına Dair Kanun" T.B.M.M.'nde kabul edildi.

1 Nisan 1923: Topal Osman, Ankara'nın Seyranbağları'ndaki evinde yaralı olarak ele geçirildi.

1 Nisan 1923: T.B.M.M., seçimin yenilenmesi için karar aldı.

8 Nisan 1923: Gazi Mustafa Kemal "Dokuz Umde" 'yi yayınladı. (Seçim bildirisi niteliğindeki bu ilkeler, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti adına yayınladı.)

9 Nisan 1923: Doğu Anadolu demiryolunun yapımı karşılığında bazı imtiyazların verildiği "Chester Projesi" T.B.M.M. tarafından onaylandı.(Ancak bu proje uygulamadan kaldırıldı.)

16 Nisan 1923: Birinci T.B.M.M. çalışmaları sona erdi.

21 Nisan 1923: İsmet Paşa başkanlığındaki heyet Lozan'a vardı.

23 Nisan 1923: Lozan Konferansı'nın ikinci evresi başladı.

30 Mayıs 1923: Antakya - İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu.

26 Haziran 1923: General Harington, Abdülmecid Efendi'yi ziyaret etti.
28 Haziran 1923: Gazi Mustafa Kemal, kendine "Müderrislik Şahadetnamesi" gönderen İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi'ne teşekkür telgrafı yolladı.
10 Temmuz 1923: Fener Kilisesi Patriği Meletios, Yunanistan'a kaçtı.
12 Temmuz 1923: Polonya ile ticaret antlaşması imzalandı.
19 Temmuz 1923: Gazi Mustafa Kemal, İsmet İnönü'ye Lozan Konferansı konusunda telgraf gönderdi.
23 Temmuz 1923:Türkiye-Polonya dostluk antlaşması imzalandı.
24 Temmuz 1923: Lozan Barış Antlaşması, imzalandı.
29 Temmuz 1923: Batı Cephesi karargâhı Ankara'ya taşındı.
4 Ağustos 1923: Rauf Bey Başbakanlıktan ayrıldı.
5 Ağustos 1923: Genelkurmay Başkanlığı, barış, konuş ve kuruluş planını uygulamaya başladı.
6 Ağustos 1923: Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında Lozan'da suçluların geri verilmesi ve başka konularda sözleşmeler imzalandı. (Görüşmeler 29 Haziran'da başlamıştı.)
10 Ağustos 1923: İsmet Paşa Lozan'dan döndü.
11 Ağustos 1923: T.B.M.M.'nin ikinci dönemi başladı.
13 Ağustos 1923: Mustafa Kemal ikinci kez T.B.M.M. Başkanlığına seçildi.
14 Ağustos 1923: Fethi Bey yeni bir Hükümet kurdu.
18 Ağustos 1923: İzmir'den de seçilmiş olan Gazi Mustafa Kemal, Ankara milletvekilliğini kabul etti.
23 Ağustos 1923: Lozan Antlaşması'nı T.B.M.M. onayladı.
1 Eylül 1923: Batı Cephesi karargâhı kaldırıldı.
9 Eylül 1923: Halk Fırkası kuruldu.
15 Eylül 1923: Karaağaç işgalci Yunanlılardan alındı.
20 Eylül 1923: İstanbul'da , kapütilasyonların öngördüğü yabancı devletlere ait postaneler kapatıldı.
21 Eylül 1923: Bozcaada işgalci Yunanlılardan alındı.
22 Eylül 1923: İmroz işgalci Yunanlılardan alındı.

25 Eylül 1923: Milli sınırlar dışında kalmış ve Milli Mücadele'ye katılmamış olanlara yapılacak işlemleri belirten 347 sayılı kanun T.B.M.M.'nde kabul edildi.

27 Eylül 1923: Harb Okulu, İstanbul'da Harbiye'deki binasına taşındı.

2 Ekim 1923: İtilaf Devletlerinin son birlikleri İstanbul'dan ayrıldı.

4 Ekim 1923: Anadolu Müstakil Türk Ortodoksları lideri Papa Eftim, Milli Hükümeti destekleyen beyannamesini yayınladı.

4 Ekim 1923: İstanbul'da sansür kaldırıldı.

6 Ekim 1923: Şükrü Naili (Gökberk) Paşa komutasındaki Türk birlikleri İstanbul'a girdi.

6 Ekim 1923: İşgalci İngilizler Çanakkale'den ayrıldı.

13 Ekim 1923: Ankara'yı "Hükümet Merkezi" yapan kanun kabul edildi.

13 Ekim 1923: T.B.M.M.'nde "Mübadele İmar ve İskan Vekaleti İhdasına Dair Kanun" kabul edildi.

24 Ekim 1923: T.B.M.M.'nde (362 sayılı) "12 Rebiülevvel Gecesiyle Gününün (Saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım günü) Milli Bayram Addine Dair Kanun" kabul edildi. (27.5.1935 günlü, 2739 sayılı, ulusal bayramlarla ilgili kanun'la kaldırılmıştır.)

27 Ekim 1923: Fethi (Okyar) Bey Hükümeti istifa etti.

29 Ekim 1923: Cumhuriyet ilân edildi. Gazi Mustafa Kemal Paşa gizli oyla oybirliği ile Cumhurbaşkanı seçildi.

30 Ekim 1923: Cumhuriyet'in İlk Hükümetini, Başvekil sanı ile İsmet (İnönü) kurdu.

31 Ekim 1923: Seferberliğin 1 Kasım 1923 tarihinde kaldırılmasına ilişkin Kanun T.B.M.M.'nde kabul edildi. (Seferberlik 13 Eylül 1921'de ilan edilmişti).

1 Kasım 1923: Fethi (Okyar) Bey T.B.M.M. Başkanlığına seçildi.

14 Kasım 1923 Temyiz'in (Yargıtay) Ankara'ya taşınmasını öngören kanun, T.B.M.M.'nde kabul edildi.

19 Kasım 1923: Gazi Mustafa Kemal, Halk Fırkası başkanlığına vekalet etmesini bir yazı ile İsmet (İnönü)'den istedi.

20 Kasım 1923: Halk Fırkası "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" örgütlerini kendi içinde topladı.

24 Kasım 1923: Hindistan'daki İsmaillerin başkanı Ağa Han ve Emir Ali, İsmet (İnönü) Paşa'ya Hilafet konusunda yazılar yazdılar.
10 Aralık 1923: Türkiye-Arnavutluk arasında dostluk antlaşması imzalandı. (Ankara)
15 Aralık 1923: Türkiye-Macaristan dostluk antlaşması imzalandı. (İstanbul)
26 Aralık 1923: "Zafer ve Barış Şerefine" kimi suçlar dışında "Aff-ı Umumi Kanunu" T.B.M.M.'nde kabul edildi.

1924

1 Ocak 1924: Gazi Mustafa Kemal İzmir'e gitti.
2 Ocak 1924: T.B.M.M.'nde "Hafta Tatili Hakkında Kanun" kabul edildi. (O güne değin hafta tatili zorunluluğu yoktu.)
2 Ocak 1924: İstanbul İstiklal Mahkemesi'nde gazeteciler beraat etti.
28 Ocak 1924: Türkiye-Avusturya dostluk, ticaret ve ikamet antlaşmaları imzalandı. (İstanbul)
7 Şubat 1924: T.B.M.M.'nde, Milli Mücadelede şehit olan gönüllü ve subayların ailelerine maaş bağlanmasına ilişkin kanun kabul edildi.
13 Şubat 1924: İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin mahkum ettiği gazetecilerin affı T.B.M.M.'nde kabul edildi.
15-22 Şubat 1924: İzmir'de harp oyunları yapıldı. (Bu günlerde, Hilafetin kaldırılması için karar verildi. Gazi Mustafa Kemal ile İsmet (İnönü) bu konuda görüştüler.)
29 Şubat 1924: Halife Abdülmecit için İstanbul'da son Cuma selamlığı töreni yapıldı.
1 Mart 1924: Gazi Mustafa Kemal, T.B.M.M.'nin açış konuşmasında, öğretimin birleştirilmesi ve ordunun siyasetten ayrılmasının gereğine işaret etti.
2 Mart 1924: C.H.P. Grubu toplantısında, ertesi gün alınacak kararlar üzerinde görüşüldü.
3 Mart 1924: Hilafet kaldırıldı.
3 Mart 1924: Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilerek, eğitimde birlik sağlandı.

3 Mart 1924: Şeriye ve Evkaf Vekaletleri kaldırıldı. (laik devlete doğru ilk adım)

3 Mart 1924: Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti kaldırıldı. (Genelkurmay Başkanlığı, hükümet ve siyaset dışına çıktı)

5 Mart 1924: T.B.M.M.'nde "Ziraat ve Ticaret Vekaletleri Teşkiline Dair Kanun" kabul edildi.

8 Mart 1924: T.B.M.M. Birinci dönem üyelerine İstiklal Madalyası verilmesi yolunda karar aldı.

13 Mart 1924: T.B.M.M.'nde "Orta Tedrisat Muallimleri Kanunu" kabul edildi.

18 Mart 1924: T.B.M.M.'nde "Köy Kanunu" kabul edildi.

30 Mart 1924: Mehmet Rıfat (Börekçi), Diyanet İşleri Başkanlığına atandı.

1 Nisan 1924: Ergani Bakır madeninin devletçe işletilmesi konusunda Kanun, T.B.M.M.'nde kabul edildi.

8 Nisan 1924: "Mehakim-i Şer'iyenin İlgasına ve Mehakim Teşkilatına Ait Ahkamı Muaddil Kanun" ile dinsel mahkemeler kaldırılarak mahkemeler birleştirildi. Kanun, Mayıs başında yürürlüğe girdi.

13 Nisan 1924: Mithat, Mahmut Şevket, Talat Paşalar, Reşit Hikmet Bey ve başkalarının ailelerine vatan hizmetinden dolayı maaş bağlanması konusunda kanun T.B.M.M.'nde kabul edildi.

16 Nisan 1924: T.B.M.M'i "Aff-ı Umumi Kanunu" ile, Kurtuluş Savaşı sırasında düşmanlara yardım edenleri bağışladı.

20 Nisan 1924: Yeni Anayasa kabul edildi.

21 Nisan 1924: T.B.M.M.'nde "İstanbul Darülfünunu'nun Şahsiyet-i Hükmiyesi Hakkında Kanun" kabul edildi.

22 Nisan 1924: T.B.M.M.'nde "Anadolu Demiryollarının Mübayaasına ve Müdüriyet-i Umumiyesinin Teşkiline ve Vezaifine Dair Kanun" kabul edildi. (Bu Kanun'la, Devlet Demiryolları kurulmuş oldu.)

23 Nisan 1924: Ankara'da toplanan kurultay ile Türk Ocakları yeniden kuruldu. (İlk kuruluş, 25 Mart 1912. 1931'de kapatılmış, yerlerine Halkevleri açılmıştı.1949'da yeniden kurulmuştur.)

19 Mayıs 1924: Türk-Irak sınırı konusunda Türkiye - İngiltere görüşmeleri İstanbul'da başladı. (5 Haziran'a değin sürmüş, antlaşmaya varılamamış, konu Milletler Cemiyeti'ne götürülmüştür.)

1 Haziran 1924: Milli Mücadele aleyhinde çalışmaları nedeniyle, Lozan Antlaşması'na bağlı genel af beyannamesinin dışında bırakılan 150 kişinin yurt dışına çıkarılması konusunda Bakanlar Kurulu karar verdi.

6 Haziran 1924: İstanbul'da Papa Eftim (Erenerol)'in girişimi ile Türk Ortodoksları Panaiya kilisesinde kongre yaptılar ve "Müstakil İstanbul Türk Ortodoks Kilisesi"ni kurarak başına Papa Eftim'i getirdiler.

8 Ağustos 1924: Lozan Antlaşması yürürlüğe girdi.

22 Ağustos 1924: Kadınlarımızın yargıçlığa atanmak istemeleri.

25 Ağustos 1924: Gazi Mustafa Kemal, Ankara'da Muallimler Birliği Kongresi üyelerine verilen çayda.

26 Ağustos 1924: Türkiye İş Bankası kuruldu.

30 Ağustos 1924: Gazi Mustafa Kemal, Başkomutanlık Meydan Savaşı'nın ikinci yıl dönümünde, Dumlupınar'da yapılan törendeki uzun konuşmasının sonunda, gençlere seslenerek : "Ey yükselen yeni nesil:İstikbal sizindir. Cumhuriyeti biz tesis ettik

30 Ağustos 1924: Dumlupınar'da Meçhul Asker anıtının temeli atıldı.

1 Eylül 1924: Ankara'da Musiki Muallim Mektebi kuruldu.

22 Eylül 1924: Gazi Mustafa Kemal Samsun'da, İstiklal Ticaret Mektebi'nde öğretmenlerle yaptığı konuşmada: "Dünyada her şey için medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için, en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlmin ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalalettir" dedi.

25 Ekim 1924: Ziya Gökalp öldü.

26 Ekim 1924: Bazı komutanların siyaseti seçmeleri nedeniyle bunalım doğdu.

29 Ekim 1924: T.B.M.M. ikinci binasında Cumhuriyetin yıldönümünü kutladı.

1 Kasım 1924: T.B.M.M. toplantı yıllarına Kasım'da başladı. Daha önce 1 Mart idi.

10 Kasım 1924: Halk Fırkası, "Cumhuriyet Halk Fırkası" adını aldı.
17 Kasım 1924: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruldu.
21 Kasım 1924: İsmet (İnönü) Paşa, Başbakanlıktan çekildi. (22 Kasım'da Fethi (Okyar) Bey Başbakan oldu. 2 Mart 1925'e değin Başbakanlıkta kaldı.)
26 Kasım 1924: Kazım (Özalp) Paşa T.B.M.M. Başkanı oldu. (1 Mart 1935'e değin)
20 Aralık 1924: "Kırkkilise İsminin Kırklareli'ye Çevrilmesi Hakkında Kanun" T.B.M.M.'nde kabul edildi.
29 Aralık 1924: T.B.M.M.'nde "Bahriye Vekaleti Teşkili Hakkında Kanun" kabul edildi.

1925

1 Ocak 1925: Gazi Mustafa Kemal Konya'ya doğru yola çıktı.
3 Ocak 1925: Türkiye-Letonya dostluk antlaşması (Varşova) yapıldı.
11 Ocak 1925: Mustafa Kemal Paşa'nın Birinci İnönü Zaferi'nin Dördüncü Yıldönümü dolayısıyla Konya'da bir konuşma yaptı ve bu zaferin inkılâp tarihimizin bir sayfası olduğunu belirtti.
11-15 Şubat 1925: Doğu'da Şeyh Sait ayaklanması başladı.
14 Şubat 1925: Kurtuluş Savaşı komutanlarından Halit Paşa öldü. (T.B.M.M.'nde Ali Çetinkaya ile vuruşması sonucu)
16 Şubat 1925: Türk Hava Kurumu (Türk Tayyare Cemiyeti adı ile) kuruldu.
17 Şubat 1925: Âşar kaldırıldı.
25 Şubat 1925: Dinin siyasete alet edilmemesi hakkındaki kanun kabul edildi.
26 Şubat 1925: Fransız şirketince yönetilen Tütün Rejisi'nin 1 Mart'ta kaldırılmasına ilişkin "Tütün İdare-i Muvakkatesi ve Sigara Kağıdı İnhisarı Hakkında Kanun" T.B.M.M.'nde kabul edildi.
2 Mart 1925: Fethi (Okyar) kabinesi istifa etti. İsmet (İnönü) 3 Mart'ta Hükümeti kurdu. (Bu olay da Şeyh Sait Ayaklanmasına bağlıdır)

4 Mart 1925: Takrir-i Sükun (huzur ve güveni sağlama, anarşiyi önleme) Kanunu TBMM de kabul edildi.
8 Mart 1925: Adliye vekillerinden Prof. Seyit (Bey) öldü.
9 Mart 1925: 6 Mart'ta Bakanlar Kurulu Kararı ile kapatılan dört gazeteden sonra bugün iki gazete daha kapatıldı.
5 Nisan 1925: Şeker Fabrikalarının kurulması ile ilgili kanun T.B.M.M.'nde kabul edildi.
17 Nisan 1925: Ankara-Yahşihan demiryolu işletmeye açıldı. (20 Kasım : Yahşiyan - Yerköy demiryolu işletmeye açıldı)
19 Nisan 1925: "Cumhuriyet'in İlan günü olan 29 Teşrinievvel (Ekim) Gününün Milli Bayram Addi Hakkında Kanun T.B.M.M.'nde kabul edildi.
19 Nisan 1925: T.B.M.M.'nde "Ticaret Sanayi ve Maadin Bankası Kanunu" kabul edildi.
22 Nisan 1925: T.B.M.M.'nde "Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu" kabul edildi.
22 Nisan 1925: T.B.M.M.'nde "Kadastro Kanunu" kabul edildi.
5 Mayıs 1925: Ankara'da Gazi Orman Çiftliğinin kurulması için işe başlandı.
5 Mayıs 1925 Yunanistan'daki Ermeni komitecilerinin Gazi Mustafa Kemal'i öldürmekle görevlendirdikleri Manok Manukyan Ankara'da idam edildi.
3 Haziran 1925: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Bakanlar Kurulu Kararı ile kapatıldı.
29 Haziran 1925: Şeyh Sait ile 46 adamı Diyarbakır İstiklal Mahkemesi'nce bir gün önce idama mahkum edildi
23 Ağustos 1925: İstanbul'da Sarayburnu'nda Mustafa Kemal'in ilk heykeli dikildi.
27 Ağustos 1925: Mustafa Kemal Paşa şapka ile İnebolu Türkocağına geldi. (Kastamonu seyahati boyunca, kıyafet inkılabı ile ilgili konuşmaları.)
1 Eylül 1925: Ankara'da Birinci Türk Tıp Kongresi toplandı.
2 Eylül 1925: Tekke ve Zaviyeler kapatıldı.
2 Eylül 1925: Sivas'ta gericiler şapka ve tekkeler konusunda ayaklandı. (İstiklal Mahkemesi'nce cezalandırıldılar)
4 Eylül 1925: İstanbul'da bir baloda Türk Kadınları ilk kez güzellik yarışmasına katıldı.

13 Eylül 1925: Gazi Mustafa Kemal, Elazığ İstiklal Mahkemesinde yargılanan gazetecileri bağışladı.

1 Ekim 1925: Bursa dokuma fabrikası, Gazi Mustafa Kemal'in konuşmasıyla açıldı.

11 Ekim 1925: "İcra Vekilleri Heyet-i Celilesinin 2626 Numaralı ve 11 Teşrinievvel 1341 Tarihli Kararnamesi yayınlandı: Resmi Merasimde Giyilecek Elbise ve Teferruatı Hakkında Talimatname" (Frak, silindir v.b.)

14 Ekim 1925: Gazi Mustafa Kemal, İzmir Erkek Muallim Mektebi'nde yaptığı konuşmada : "Milletleri kurtaranlar yalnız ve ancak muallimlerdir" dedi.

5 Kasım 1925: Ankara Hukuk Mektebi açıldı.

14 Kasım 1925: Gazi Mustafa Kemal'in Mütareke sıralarında Şişli'de oturduğu eve bir plaka kondu.

22 Kasım 1925: İstanbul Darülfünunu'na İnkılap tarihi kürsüsü ve bir inkılap müzesi kurulması konusunda Edebiyat Fakültesi meclisinde karar alındı.

23 Kasım 1925: Şuray-ı Devlet (Danıştay) yeniden kuruldu.

25 Kasım 1925: Şapka Kanunu çıktı.

30 Kasım 1925: Tekke ve Zaviyeler ile türbelerin kapatılmasına ve türbedarlar ile bazı ünvanların men ve ilgasına dair kanun yürürlüğe girdi.

8 Aralık 1925: Maarif Vekaleti "Türk Birliğini Parçalamaya Çalışan Cereyanlar" üzerine bildiri yayınladı. (Kürt, Laz, Çerkez, Kürdistan, Lazistan adlarının kullanılmaması, bu konularda mücadele edilmesi)

9 Aralık 1925: T.B.M.M.'nde "Yerli Kumaştan Elbise Giyilmesine Dair Kanun" kabul edildi.

17 Ararlık 1925: Türk - Sovyet tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşması ve bağlı üç protokol Paris'te imzalandı. (S.S.C.B. bu antlaşmayı 7 Kasım 1945'te bozdu.)

26 Aralık 1925: Milletlerarası saat ve takvimin kabulü hakkında Kanun kabul edildi.

BELGE: 8

SÖZLÜK

-A-

Abes: saçma
Adât: adetler
Akamet: kısırlık, neticesizlik
Akim: neticesiz
Alelekser: çok zaman
Âlîcenâp: şerefli, haysiyetli
Anâsır: unsurlar
Aşâir: aşiretler
Avâmil: sebepler, âmiller
A'zam: büyük

-B-

Bahr: deniz
Bahr-i mahût: okyanus
Bahr-i sefîd: akdeniz
Baîde: uzak
Baliğ: erişmiş, varış
Bel': yutma
Bî-bedel: bedelsiz
Bi-behre: mahrum
Bihâr-ı muhîte: okyanuslar
Bî-hudûd: hudutsuz
Bilâd: ülkeler, toplumlar, beldeler
Binâberin: bundan dolayı

- C -

Câbecâ: yer yer
Cây-i sual: sorulacak şey
Cedâvil: cetveller
Cedît: yeni
Cenâh: kanat, kol
Cenûb: güney

- D -

Dağdağa: telaş
Dakik: ince, nazik
Darülfünûn: üniversite
Dûn: aşağı

- E -

Efrâd: fertler, kişiler
Ehl-i salîb: haçlılar
Ekalîm: dünyanın bölgeleri, ülkeler
Ensâl: nesiller, soylar
Esâtir: mitoloji, efsaneler
Esbâb: sebepler
Evâhir: sonlar

- F -

Fâcia-engiz: facia yaratan
Faide-i ameliye: pratik yarar
Fâik: üstün
Fıtrat: yaratılış, tabiat
Fi-l vâki: gerçi, gerçekten
Füyuzât: verimlilik, bolluklar

- G -

Garîb: gurbette olma
Gars: dikilme
Gayr-i mekşûf: keşfedilmemiş
Gılzet: kabalık, kalınlık
Güzâr: geçme, geçiş

- H -

Hâdim: hizmet eden
Hâdis: meydana gelen
Hakayık: gerçekler
Harabezâr: viranelik
Hasîs-fıtrat: kötü yaratılışlı
Haşem: maiyet, yanında bulunanlar
Hirâs: korku
Hirâs-bahş: korku veren
Hiref: sanatlar

Hûnhâr: kan dökücü
Hüsnülpezîr: hâsıl olmuş
Hutût: hatlar, çizgiler
Hükümfermâ: hüküm süren

- I -

Islâh: ilim sözü, terim
Iztırâr: zorunluluk

- İ -

İcbâr: zorlama
İfnâ: yoketme
İfrâğ: şekillendirme
İğtişaş: karışıklık
İhdâs: ortaya çıkarma
İhtikâr: vurgunculuk
İhtiras: şiddetli istek
İhtisâsât: duyugular
İhtiyâr: seçme
İkâ': yapma
İktifâ: yetinme
İktirân: yaklaşma
İktisâb: kazanma
İ'la: yüceltme
İlcâât: mecbur etmeler
İltizâm: kendi için gerekli sayma
İmrâr: geçirme
İnhitat: çökme, çöküş
İntac: sonuç verme
İntifâ: yararlanma
İntişâr: yayılma
İntizâr: gözleme, gözlenilme
İrtifa: yükseklik
İ'sâr: (bir zaman deyimi)
İstimâl: kullanma
İsti'mâr: imâr ettirme, imârını isteme
İtiyât: alışkanlık
İtlâf: kabul etme, kullanma
İtyân: söyleme, bildirme
İzmihlâl: çökme

- K -

Kabâil: kabileler
Kadîm: çok eski
Kâfil: üstüne alan
Karn be-karn: zaman zaman
Kebîr: büyük
Kefâf: yaşayacak kadar kazanç
Kelâl-âver: yorucu
Kesâfet: sıklık, yoğunluk
Kesb: kazanma
Kişvergüşâ: ülke açan, fâtih
Kitalât: kitleler
Kurûn: çağlar
Küûl: alkol

- L -

Livâ: bayrak

- M -

Mâder: ana
Ma'dûdiyet: sayılma
Mahfî: gizli, saklı
Mahfil: toplanma yeri
Mahreç: dışarı çıkacak yer
Ma'kûs: ters
Masnuât: sanatla yapılmış şeyler
Ma'tuf: bir yöne yöneltilmiş, o yöne ait
Mebâhis: bahisler, konular
Medeniyet-i hâzıra: bugünkü uygarlık
Medîd: uzun süre
Mefrûze: ayrılmış, bölünmüş
Mekşûf: keşfedilmiş

Me'mul: umulan, beklenilen
Merâkiz: merkezler
Merbût: bağlı
Menâfi: menfaatlar, çıkarlar
Menâzır: manzaralar
Mesâha: ölçme, ölçüm
Mesâkin: meskenler
Me'ser: güzel eser, iz
Mestûr: örtülü
Mevad: maddeler
Mihânik: mekanik
Miyân: ara
Mi'yâr: ölçü
Muadele: denklem
Muallâ: yüce, yüksek
Muâşır: birlikte yaşayan
Muhâceret: göç etme
Muhik: haklı
Muhtel: bozulmuş
Muktezî: gerekli
Murabba: dört köşeli, kare
Mutaazzıv: uzuvlanmış, şekillenmiş
Mutazarrır: zarar gören
Mutedil: ılımlı
Mutekedât: inançlar
Muzmahil: çökmüş
Müctemi: toplanmış
Müdavelât: devrettirme
Müdevver: devredilmiş
Mühre: damga
Münbit: verimli
Münhat: aşağılık
Müsmir: verimli
Müstahsalât: üretilmiş şeyler
Müstaid: kabiliyetli
Müsta'mere: göçmen yetiştirilen yer, sömürge
Müstefit: yararlanan
Müstenit: dayanan
Müteaddit: birçok
Mütebâyin: zıt, uyuşmaz
Mütehayyiz: önemli
Mütekâbil: karşılıklı
Mütemeddin: uygarlaşmış, uygar
Mütezadd: birbirinin zıddı
Müttehit: birleşmiş
Müverrih: tarihçi

- N -

Nâçar: çaresiz
Na-ehil: ehli olmayan
Neş'et: meydana gelme
Netaic: sonuçlar
Nez': koparma
Nokta-i nazar: görüş
Nukud: nakitler, paralar
Nüfûz: sözü geçme, güç sahibi olma
Nümâyân: görünen, aşikâr

- R -

Rekz: dikme
Rızk-ı kanaat: yetecek kadar azık
Rikkat: incelik
Rûm: romalı
Rüsum: bir vergi çeşidi

- S -

Sâni: ikinci
Sa'y: emek
Setr: örtme
Sevahil: kıyılar
Sevaik: sâikler, sevkeden unsurlar

Seyyal: akıcı
Seyyâr: gezici, göçebe
Seyyiât: kötülükler
Seyr: dolaşma, gezme
Sîm: gümüş
Sirkat: çalma
Sû-ı istemâl: kötüye kullanma
Sûret: şekil, biçim
Sülüs: üçte bir

- Ş -

Şerâfet: şereflilik
Şerâit: şartlar, koşullar
Şimâl: kuzey
Şuûn: olaylar

- T -

Taallûk: ait olma
Taayyün: meydana çıkma
Taazzuv: uzuvlaşma, şekillenme
Taht: alt
Takarrür: karar kılma, yerleşme
Ta'riz: dokundurma
Tavattun: yerleşme
Teâvün: birbirine yardım etme
Tebellür: billûrlaşma, kristalleşme
Tecelliyât: görünümler
Tedric: yavaş yavaş ilerleme
Teessüs: kurulma, kökleşme
Tehallüf: uygunsuzluk
Tekâlif: bir vergi çeşidi
Tekessür: çoğalma
Tekevvün: meydana gelme
Telâtım: dalgalanma
Temeddün: uygarlaşma
Tenâsur: yardımlaşma
Tesmiye: isimlendirme
Tesviye: düzeltme
Tetebbuât: incelemeler
Tevellüdât: doğumlar
Tev'em: ikiz
Tevlîd: meydana getirme
Tevsî: genişleme, genişletme
Tevsik: sağlamlaştırma
Tezâyüd: artma

- U -

Umrân: bayındırlık, uygarlık
Umûr: işler

- Ü -

Ülfet: kaynaşma, alışma
Üss: esas, temel

- V -

Vakfe: duruklama
Vecd: aşırı heyecan
Velâyet-i âmme: bütün kişileri ve malları kapsayan velâyet, velîlik
Vikâye: koruma
Vustâ: orta
Vüs'at: genişlik

- Z -

Zâil: sona eren, biten
Zer: altın
Zevâl: yok olma, sona erme
Zî kıymet: kıymetli.

KAYNAKLAR:

DERGİLER:

Adımlar, Aksiyon, 68'liler Birliği Vakfı Bülteni, Ant, Aydınlık, Belleten, Berfin Bahar, Bilim-Sanat, Birikim, Çark Başak, Devrimci Hareket, Emek, Forum, Genç Öncü, Gün, Güney, İks, İleri, Meydan, M.K Dergisi, Orhun, Özgür Üniversiteli, Özgürlük, Sosyal Adalet, Tarih ve Toplum, Tohum, Toplumsal Tarih, Turan, Türk Solu, Türkiye Defteri, Yarın, Yazın, Yeni Dünya, Yeni Forum, Yeni Ufuklar, Yön, Yurt ve Dünya, Yürüyüş

FİLM:

Babam ve Oğlum, Yönetmen: Çağan Irmak, Yapım yılı: 2005

GAZETELER:

Akşam, Birgün, Bizim Gazete, Cumhuriyet, Çağdaş Marmara, Değişim, Devrim, Devrimci Demokrasi, Evrensel, Günaydın, Güneş, Hürriyet, Milli Gazete, Milliyet, Radikal, Sabah, Ses, Son Havadis, Tan, Tercüman, Ulus, Vakit, Vatan, Yeniçağ, Yeni Şafak, Zaman

KİTAPLAR:

ADIGÜZEL, Hüseyin: Atatürk/ Nerimanov ve Kurtuluş Savaşımız, İleri Yayınları, İstanbul, Agustos 2004

ADIGÜZEL, Hüseyin: Milli Komünizmin Öncüleri-Riskulov, İleri Yayınları, İstanbul, Ekim 2005

ADIGÜZEL, Hüseyin: Milli Komünizmin Öncüleri: Mollanur Vahidov-Yaşamı ve Mücadelesi, İleri Yayınları, İstanbul, Kasım 2006

AĞIN, Ömer: Alev/ Duvar ve TKP, Gendaş Yayınları, İstanbul, Ocak 2003

AKAL, Emel: Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal/ İttihat Terakki ve Bolşevizm, Tüstav Yayınları, Mayıs 2002

AKBULUT, Dursun Ali: Albayrak Olayı/ Milli Mücadele Başlarında Halk Hükümeti Kurma Girişimi Erzurum-1920, Temel Yayınları, İstanbul, ikinci baskı, Haziran 2006

AKÇURA, Yusuf: Üç Tarz-ı Siyaset, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991

AKÇURA, Yusuf: Türkçülüğün Tarihi, Kaynak Yayınları, İstanbul, Kasım 1998

AKÇURAOĞLU, Yusuf: Türkçülük, Toker Yayınları, İstanbul, 1990

ASLAN, Yavuz: Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi/ Türkiye Komünistlerinin Rusya'da Teşkilatlanması (1918-1921), Atatürk Kültür-Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1997

AVCIOĞLU, Doğan: Yön ve Devrim Yazıları (Atatürkçülük-Milliyetçilik-Sosyalizm), İleri Yayınları, İstanbul, Ocak 2006

AYDEMİR, Şevket Süreyya: Suyu Arayan Adam, Remzi Yayınları, İstanbul, 1967

AYDEMİR, Şevket Süreyya: İnkılap ve Kadro, Bilgi Yayınları, Ankara, ikinci baskı, Ocak 1968

AYDEMİR, Şevket Süreyya: Kırmızı Mektuplar ve Son Yazıları, Çağdaş Yayınları, İstanbul, Haziran 1979

AYDIN, Mehmet: Türklerin Felsefe Kültürüne Katkıları, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1985

BAGİROV, Ali Oruç: Kurtuluş Savaşı Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri, Bilim Yayınları, İstanbul, Şubat 1979

BAHADINLI, Yusuf Ziya: Gemileri Yakmak (Reşat Güngıkan'ın yaşamı), Yeni Dünya Yayınları, İstanbul, 1977

Bakü Komünü (Rus Devriminde Milliyet ve Sınıf), Belge Yayınları, İstanbul, Ekim 1990

BAL, Mehmet Akif: Osmanlıdan Cumhuriyete Trabzonlu Simalar ve Trabzon'un Köklü Aileleri, Sancanlar Basım Art, İstanbul, 2005

BAYRAKTUTAN, Yusuf: Türk Fikir Tarihinde Modernleşme/ Milliyetçilik ve Türk Ocakları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996

BAYSUN, Abdullah Recep: Türkistan İstiklal Hareketleri ve Enver Paşa, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001

BELEN, Fahri: Türk Kurtuluş Savaşı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, Temmuz 1983

BENNINGSEN, A. Alexandre/ WIMBUSH, S. Enders: Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliğinde Milli Komünizm, Anahtar Yayınları, İstanbul, nisan 1995

BERBER, Engin: Kendi Kaleminden Teğmen Cemihl Zeki (Yoldaş), Arba Yayınları, İstanbul, Kasım 1994

BIYIKLIOĞLU, Tevfik: Atatürk Anadolu'da 1919-1921, Kent Basımevi, Ankara, Ekim 1981

BİLDİRİCİ, Faruk: Gizli Kulaklar Ülkesi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998

1920-21'ler Türkiyesi ve Mustafa Suphi'lerin Dönüşü, Tüstav Yayınları, İstanbul, Haziran 2005

BOZKURT, Mahmut Esat: Atatürk İhtilali, Kaynak Yayınları, İstanbul, üçüncü baskı, Haziran 1995

BULUT, Arslan: Türkçü Devrimci Diyaloğu/ Doğu Perinçek ve Attila İlhan'la Röportajlar, Kaynak Yayınları, Eylül 1998

ÇAPA, Mesut: Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 1998

CEBESOY, Ali Fuat: Sınıf Arkadaşım Atatürk, Temel Yayınları, İstanbul, 2000

CEBESOY, Ali Fuat: Moskova Hatıraları (Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya), Temel Yayınları, İstanbul, Ekim 2002

CEMİL, Arif: 1. Dünya Savaşında Teşkilat-ı Mahsusa, Arba Yayınları, İstanbul, Kasım 1997

CERRAHOĞLU, A. (Kerim Sadi), Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı, May Yayınları, İstanbul, Haziran 1975

CİNEMRE, Levent- ÇAKIR, Ruşen, Sol Kemalizme Bakıyor, Metis Yayınları, İstanbul, Aralık 1991

Çerkes Ethem: Anılarım, Berfin Yayınları, İstanbul, ikinci baskı, Ağustos 1993

ÇİLOĞLU, Fahrettin: Kurtuluş Savaşı Sözlüğü, Livane Yayınları, İstanbul, ikinci baskı, eylül 2004

ÇULCU, Murat: Osmanlı'da Çağdaşlaşma-Taassup Çatışması, Kastaş Yayınları, İstanbul, Kasım 1990

DENKER, Arif Cemil: Birinci Dünya Savaşında Teşkilat-ı Mahsusa, Arma Yayınları, İstanbul, ikinci baskı

DİLİPAK, Abdurrahman: Cumhuriyetin Şeref Kitabı, İşaret Yayınları, İstanbul, Ağustos 1993

DİNAMO, Hasan İzzettin: TKP/ Aydınlar ve Anılar, Yalçın Yayınları, İstanbul, Mayıs 1989

DURSUNOĞLU, Cevat: Milli Mücadelede Erzurum, Kaynak Yayınları, İstanbul, ikinci baskı, Ağustos 2000

ELİÇİN, Emin Türk: Kemalist Devrim İdeolojisi (Niteliği ve Tarihteki Yeri), Ant Yayınları, İstanbul, Mart 1970

50 Ünlü Vali- Meşhur Valiler (Hazırlayan ve sunan merkez valileri: Hayri Orhun, Celal Kasaroğlu, Mehmet Belet, Kazım Atakul), İçişleri Bakanlığı Merkez Bürosu Yayınları, Ankara, Temmuz 1969

ERDEM, Hamit: Mustafa Suphi/ Bir Yaşam Bir Ölüm, Sel Yayınları, İstanbul, Kasım 1999

ERİKAN, Celal: Kurtuluş Savaşı Tarihi, İleri Yayınları, İstanbul, Mayıs 2005

ERTEM, Sadri Ertem: Sovyet Rusya Hatıralarım, Tarih ve Toplum Kitaplığı,İstanbul, Ocak 1989

FEYİZOĞLU, Turhan, Deniz/ Bir İsyancının İzleri, yirmiikinci baskı, Haziran 2005, Ozan Yayınları, İstanbul

FEYİZOĞLU, Turhan: *Türkiye'de Devrimci Gençlik Hareketleri Tarihi*, Cilt: 1, 1960-1968, Belge Yayınları, İstanbul, Ekim 1993

FEYİZOĞLU, Turhan: *Mahir/ On'ların Öyküsü, Ozan Yayıncılık*, İstanbul, 8. baskı, Mart 2004

FEYİZOĞLU, Turhan: İbo/ İbrahim Kaypakkaya, Ozan Yayıncılık, İstanbul, Nisan 2000

FEYİZOĞLU, Turhan: Sinan/ Nurhak Dağlarından Sonsuzluğa, Ozan Yayınları, İstanbul, 3. baskı, Kasım 2004

FEYİZOĞLU, Turhan: Fırtınalı Yıllarda Ülkücü Hareket, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2. baskı, Ekim 2003

FEYİZOĞLU, Turhan: Fikir Kulüpleri Federasyonu/ Demokrasi Mücadelesinde Sosyalist Bir Öğrenci Hareketi, Ozan Yayıncılık Yayıncılık, İstanbul, Nisan 2002

FEYİZOĞLU, Turhan: Fırtınalı Yılların Gençlik Liderleri Konuşuyor, Ozan Yayıncılık, İstanbul, ikinci baskı, Kasım 2004

FEYİZOĞLU, Turhan: Yılmaz Güney/ Bir Çirkin Kral, Ozan Yayıncılık, İstanbuL, ikinci baskı, Ekim 2003

FEYİZOĞLU, Turhan: Ahh Marilyn/ Marilyn Monroe, Ozan Yayıncılık, İstanbul, Mart 2005

FEYİZOĞLU, Turhan: Hüseyin Cevahir/ Ulaş Bardakçı-İki Adalı, Ozan Yayınları, İstanbul, Ekim 2006

GALİYEV, Sultan: Bütün Eserleri (Yayma hazırlayan: Özgür Erdem), İleri Yayınları, İstanbul, Mart 2006

GEDİKLİ, Yusuf: Bekirağa Bölüğünden Türkistan'a/ Yaver Muhiddin Beyin Hatıralarında Enver Paşa'nın Son Yılları, Ufuk Ötesi Yayınları, İstanbul 2003

GEORGEON, François: Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, üçüncü baskı, 1999

GEVGİLİLİ, Ali: Türkiye'de Modernleşme Düşüncesi/ Sivil Toplum/ Basın ve Atatürk, Bağlam Yayınları, İstanbul, ikinci baskı, Aralık 1990

GLASNECK, Johannes: Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye, Onur Yayınları, Ankara, Aralık 1976

GOLOĞLU, Mahmut, Cumhuriyete Doğru (1921-1922) Milli Mücadele Tarihi, Başnur Matbaası, Ankara, 1971

GOLOĞLU, Mahmut: Milli Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa, KTÜ Yayınları, Trabzon, 18.5.1981

GÖKAY, Bülent: Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Aralık 1998

GÖKALP, Ziya: Türkçülüğün Esasları, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, Aralık 1986

GÖKALP, Ziya: Türkleşmek/ İslamlaşmak/ Muasırlaşmak, Kamer Yayınları, İstanbul, 1999

GÖKAY, Bülent: Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Aralık 1998

GÖKTÜRK,Halil İbrahim: Bilinmeyen Yönleriyle Şevket Süreyya Aydemir, Arı Matbaası, Ankara, 1977

GÜLTEPE, Necati: Turan/ Turancılık Tarihinin Kaynakları, Turan Kültür Vakfı Yayınları, 1999 ekim

GÜR, Metin: Diyardan Diyara TKP'nin Avrupa Yılları, Günizi Yayınları, İstanbul, Kasım 2002

GÜRÜN, Kamuran: Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991

HABLEMİTOĞLU, Necip: Sovyet Rusya'da Devlet Terörü, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, ikinci baskı, Aralık 2004

HABLEMİTOĞLU, Necip: Çarlık Rusya'sında Türk Kongreleri, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, ikinci baskı, Ocak 2005

HARRİS, S. George: Türkiye'de Komünizmin Kaynakları, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, ikinci baskı, 1976

HİÇYILMAZ, Ergun: İpsiz Recep/ Kaldırın Silahları Şafak Boyu, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul, 2005

HÜLAGÜ, M. Metin: Pan-İslamist Faaliyetler (1914-1918), Boğaziçi Yayınları, İstanbul, Ocak 1994

İLERİ, Rasih Nuri, Kurtuluş Dergisi Yazıları, Anadolu Yayınları, İstanbul, Mayıs 1975

İLERİ, Rasih Nuri: Türkiye Komünist Partisi Gerçeği ve Bilimsellik/ Quo Vadis İbrahim Topçuoğlu?, Anadolu Yayınları, İstanbul, Mart 1976

İLERİ, Rasih Nuri: Mihri Belli Olayı, üç cilt, Anadolu Yayınları, İstanbul, Eylül 1976

İLERİ, Rasih Nuri, Atatürk ve Komünizm/ Kurtuluş Savaşı Stratejisi, Skala Yayınları, İstanbul, beşinci baskı, Mayıs 1999

İRFANOĞLU, Ahmet Rıza: Allahu Ekber Dağları'ndan Sibirya'ya/ İrfanoğlu İsmail Efendi'nin Esaret Yılları Hatıraları, Basım yeri: İstanbul, 2004

İSLAMOĞLU, Mustafa: Fedailer Hareketi (Kuleli Olayı), Denge Yayınları, İstanbul, yedinci baskı, Şubat 1998

İŞYAR, Ömer Göksel: Sovyet-Rus Dış Politikası ve Karabağ Sorunu, Alfa Yayınları, İstanbul, Mart 2004

KARA, İsmail: Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, Gerçek Hayat Dergisi Yayınları, İstanbul, 2001

KARABEKİR, Kazım: İstiklal Harbimiz, Türkiye Yayınevi, İstanbul, ikinci baskı, 1969

KARAMAN, Sami Sabit: Trabzon ve Kars Hatıraları (1921-1922) / İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa, Arma Yayınları, İstanbul, ikinci baskı, Mayıs 2002

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, Vatan Yolunda Atatürk, İletişim Yayınları, İstanbul, 1981

KAYMAK, Erol: Sultan Galiyev ve Sömürgeler Enternasyonali, İrfan Yayınları, İstanbul, Ocak 1993

KILIÇ, Selami: Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu, Dergah Yayınları, İstanbul, Mayıs 1998

KIVILCIMLI, Hikmet: Günlük Anılar (25 Nisan- 25 Eylül 1971), Yol Yayınları, İstanbul, Mayıs 1980

KOCABAŞ, Süleyman: Kuzey'den Gelen Tehdit. Tarihte Türk-Rus Mücadelesi, Vatan Yayınları, İstanbul, Kasım 1989

KOCABAŞ, Süleyman: Türkiye'de Politikada Şiddetin Perde Arkası (1876-1996), Vatan Yayınları, İstanbul, 1996

KOCABAŞ, Süleyman: Geçmişten Günümüze Çarpıtılan Tarihimiz, Vatan Yayınları, İstanbul, ikinci baskı, 2000

KOCABAŞOĞLU, Uygur/ BERGE, Metin: Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar, Kebikeç Yayınları, Ankara, Kasım 1994

KURAN, Ahmet Bedevi: Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılap Hareketleri, Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1959

KUSHNER, Davıd: Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, Fener Yayınları, İstanbul, 1998

KÜÇÜK, Yalçın: Aydın Üzerine Tezler, beş cilt, Tekin Yayınları, İstanbul, 1988

LENİN, Vlidamir İliç: Seçme Eserler, cilt:8, İnter Yayınları, İstanbul, Ekim 1996

LUXEMBURG, Rosa: Spartakistler Ne İstiyor?, Belge Yayınları, İstanbul, Nisan 1979

MALRAUX, Andre: Turan Yolu, Çan Yayınları, İstanbul, 1965

METEL, Ali Balkan: Balkan Savaşı ve Batı Trakya Türk Cumhuriyeti, Yeni Batı Trakya Dergisi Yayınları, İstanbul, dördüncü baskı, (baskı tarihi belirtilmemiş).

MUHAMMETDİN, Rafael: Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1998

MUMCU, Ahmet: Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, Ağustos 1985

MUMCU, Uğur: Gazi Paşa'ya Suikast, Tekin Yayınları, İstanbul, 13. baskı, 1995

Mustafa Suphi ve Yoldaşları/ 28-29 Ocak 1921'i Unutma, üçüncü baskı, Güncel Yayınlar, İstanbul, 1977

MÜFTÜOĞLU, Mustafa: Yakın Tarihimizde Siyasi Cinayetler/ Meşrutiyet Devri, Yağmur Yayınları, İstanbul, ikinci baskı, 1977

NEJAT, Ethem: Türklük Nedir ve Terbiye Yolları, Kızılelma Yayınları, İstanbul, şubat 2001

NERİMANOV, Neriman (Çeviren: Hüseyin Adıgüzel): Seçme Makaleler, İleri Yayınları, İstanbul, Mart 2005

NESİMİ, Abidin: Türkiye Komünist Partisi'nde Anılar ve Değerlendirmeler (1909-1949), Promete Yayınları, İstanbul, Haziran 1979

ODABAŞIOĞLU, Cumhur: Trabzon (1869-193) Yılları Yaşantısı, İlk-San Matbaası Ltd. Şti., Ankara, 1986

ODABAŞIOĞLU, Cumhur: Trabzon- Doğu Karadeniz Gazete ve Mecmuaları (1869-1928), Karadeniz Gazetesi ve Matbaacılık LTd. Şti., Trabzon, Haziran 1987

ODABAŞIOĞLU, Cumhur: Trabzon- Belgelerle Milli Mücadele Yılları (1921-1923), Trabzon, 1990

OKAY, Süleyman: Hişştt!, Engin Matbaacılık San. Ve Tic. Ltd. Şti., İstanbul, Ağustos 2004

ÖNER, Kenan: Öner ve Yücel Davası, Kenan Matbaası, İstanbul, üçüncü baskı, 1947

ÖZCAN, Azmi: Pan-İslamizm/ Osmanlı Devleti- Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ikinci baskı, 1997

ÖZÇELİK, Ayfer: Ali Fuad Cebesoy (1882-10 Ocak 1968), Akçağ Yayınları, Ankara, 1993

ÖZEN, Sadık: Etnik Sorun Yaratma Çabaları/ Yapay Gündemler ve Milliyetsiz Aydınlar, İlknur Yayıncılık, Ankara, 2006

ÖZEY, Ramazan: Dünya Hakimiyet Teorileri ve Merkezi Türk Hakimiyet Teorisi, Marifet Yayınları, İstanbul, Nisan 2000

PARUŞEV, P.: Atatürk, Cem Yayınları, İstanbul, 1981

PEHLİVANLI, Hamit: Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri Polis Teşkilatı, Genelkurmay Basımevi, yayın numarası: '92/7, Ankara 1992

PERİNÇEK, Doğu: Lenin/ Stalin/ Mao'nun Türkiye Yazıları, Kaynak Yayınları, İstanbul, üçüncü baskı, Temmuz 1992

PERİNÇEK, Mehmet: Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri/ Sovyet Arşiv Belgeleriyle, Kaynak Yayınları, İstanbul, Şubat 2005

RAŞİD, Ahmed: Orta Asya'nın Dirilişi/ İslam mı, Milliyetçilik mi?, Cep Yayınları, İstanbul, Eylül 1996

RESULZADE, Mehmet Emin: Bir Türk Milliyetçisinin Stalin'le İhtilal Hatıraları, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1997

Rıza NUR, Topal Osman Olayı, İşaret Yayınları, Ağustos 1993

Rus Devlet Arşivi Gizli Belgeleri/ Türkiye'nin Parçalanması ve Rus Politikası (1914-1917), Örgün Yayınları, İstanbul, 2004

SAÇAN, Adil Serdar: Ak Babalar Örgütü (Türkiye'de Mafia), Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, Haziran 2004

SARAY, Mehmet: Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998

SAYILGAN, Aclan: Türkiye'de Sol Hareketler (1871-1972), Hareket Yayınları, İstanbul, ikinci baskı, Haziran 1972

SELVİ, Halûk: Milli Mücadele'de Erzurum (1918-1923), Atatürk Kültür-Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000

SERTEL, Zekeriya: Nazım Hikmet'in Son Yılları, Milliyet Yayınları, İstanbul, Ekim 1978

SEYFETTİN, Ömer: Türklük Üzerine Yazılar, Bilgi Yayınları, Ankara, birinci baskı, Aralık 1993

STALİN, V. Josef: Tarih Çarpıtıcıları, İnter Yayınları, İstanbul, Haziran 1989

STALİN, V. Josef: Eserler, cilt:5, İnter Yayınları, İstanbul, Nisan 1990

SOLMAZ, Gürsoy: Deli Halid Paşa, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996

SORGUN, Taylan: Halil Paşa/ İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş, Kamer Yayınları, İstanbul, ikinci baskı, 1997

SUPHİ, Mustafa: İlk Yazılar, birinci cilt (1908-1910), Derleyen ve Türkçeleştiren: Dilek A. Kanat, Amaç Yayınları, İstanbul, Eylül 1989

SUNY, Ronald Grigor: Bakü Komünü / Rus Devriminde Milliyet ve Sınıf, Belge Yayınları, İstanbul, Ekim 1990

SÜKAN, Faruk: İhanetten Kurtuluş, üçüncü kitap, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1985

ŞEN, Bilal: Cumhuriyetin İlk Yıllarında TKP ve Komintern İlişkileri/ Belgelerle Bilinmeyenlerin Öyküsü, Küyerel Yayınları, İstanbul, Ekim 1998

ŞENER, Cemal: Çerkes Ethem Olayı, Okan Yayınları, İstanbul, ikinci baskı, Ağustos 1984

ŞENER, Cemal: Topal Osman Olayı, Ant Yayınları, İstanbul, 1992

ŞENGİL, Mizyal Karaçam: Birinci Dönem TBMM'de Düşünce Akımları, Cem Yayınları, İstanbul

ŞEMSUTDİNOV, A./ BAGİROV, Y.A.: Bir Karagün Dostluğu/ Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri, Bilim Yayınları, İstanbul, Şubat 1979

TANSU, Semih Nafiz: İki Devrin Perde Arkası (Hüsameddin Ertürk Anlatıyor), Pınar Yayınları, İstanbul, 1964

Tarih Çarpıcıları (SSCB Enformasyon Bürosu-Stalin), İnter Yayınları, İstanbul, Haziran 1989

TEPEDELENLİOĞLU, Nizamettin Nazif: Ordu ve Politika, Bedir Yayınları, İstanbul, 1967

TEPEYRAN, Ebubekir Hazım: Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları, Çağdaş Yayınları, İstanbul, Haziran 1982

TEVETOĞLU, Fethi: Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960), Ayyıldız Matbaası, Ankara, Şubat 1967

TEVETOĞLU, Fethi: Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988

TOGAN, Zeki Velidi: Hatıralar, Hikmet Gazetecilik Ltd. Şti. (Tan Matbaası), İstanbul, 1969

TOGAN, Zeki Velidi: Türklüğün Mukadderatı Üzerine/ Rus Emperyalizmi ve Onun Yeni Silahı Komünizm, Kayı Yayınları, İstanbul, 1970

TOPÇUOĞLU, İbrahim: Neden İki Sosyalist Partisi/ 1946, üç cilt, Eser Matbaası, İstanbul, Şubat 1976

TÖKİN, Füruzan Hüsrev: Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965), Elif Yayınları, 1965

TUNAYA, Tarık Zafer: Türkiye'de Siyasal Partiler (İkinci Meşrutiyet Dönemi), cilt:1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, Kasım 1984

TUNÇAY, Mete: Türkiye'de Sol Akımlar, üç cilt, BDS Yayınları, İstanbul, 1991-1992

TUNÇAY, Mete: Mustafa Suphi'nin Yeni Dünyası, BDS Yayınları, İstanbul, Kasım 1995

TUGAÇ, Hüsamettin: Bir Neslin Dramı-1, Mars Matbaası, Ankara, 1966

TUĞSAVUL, Burhan: Mustafa Suphi ve Yoldaşları, Tüstav Yayınları, İstanbul, dördüncü baskı, Kasım 2004

TURHAN, Talat: Bomba-Davası/ Savunma, İleri Yayınları, İstanbul, Ekim 2006

Türk'ün Altın Kitabı/ Gazi'nin Hayatı, İleri Yayınları, İstanbul, ikinci baskı, Haziran 2005

Türkiye Komünist Partisi (TKP) Davası Gerekçeli Karar/ Esas no: 1984/ 147-Karar no: 1985/90, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1985

TKP Programları ve Mustafa Suphi Tezleri, Ürün Yayınları, İstanbul, Eylül 1997

TKP-MK (1920-1921) Dönüş Belgeleri (Çeviren: Yücel DEMİREL), cilt: 1, Tüstav Yayınları, İstanbul, Mart 2004

TKP-MK (1920-1921) Dönüş Belgeleri (Çeviren: Yücel DEMİREL), cilt: 2, Tüstav Yayınları, İstanbul, Mart 2004

ULUBELEN, Erol: İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, Çağdaş Yayınları, İstanbul, ikinci baskı, Eylül 1982

Üçüncü Enternasyonal (1919-1943), Belge Yayınları, İstanbul, Ekim 1979

ÜLKÜ, İrfan: KGB Arşivlerinde Enver Paşa, Kamer Yayınları, İstanbul, 1996

ÜNÜVAR, Veysel (Emekli General): Kurtuluş Savaşında Bolşeviklerle Sekiz Ay (1920-1921), Göçebe Yayınları, İstanbul, 1997

YALÇIN, Hüseyin Cahit: İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları (Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul, Ekim 2002

YALÇIN, İsmail: TBKP'nin "Öznesi" Nesnesi, Türkiye Fikir Ajansı Yayınları, Ankara, 1988

YAMAUCHI, Masayuki: Hoşnut Olmamış Adam Enver Paşa/ Türkiye'den Türkistan'a, Bağlam Yayınları, İstanbul, Temmuz 1995

YÜCEER, Saime: Milli Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri, Ekin Kitabevi, Bursa, Bursa 1997

YÜCEL, Mehmet Lütfi Rıfai (Emekli Kurmay Yarbay): Hatıralarım (Hazırlayan: Arif Suavi Okay), Günaydın Ofset, İstanbul, Eylül 2006

YÜCEL, Hasan Ali: Davam, Ulus Basımevi, Ankara, 1947

ZÜRCHER, Erik Jan: Milli Mücadelede İttihatçılık, İletişim Yayınları, İstanbul, ikinci baskı, 2003

MAKALE, DİZİ YAZILAR, SÖYLEŞİ, HABER

AKAL, Emel: DR. Şefik Hüsnü'nün Bir Konuşmasında ve İttihat ve Terakki Erkanının Yazışmalarında Mustafa Suphi, Toplumsal Tarih, Ekim 2001, sayı:94

AKSAY, Hakan: Sovyetler Birliği'nin Yıkılışı-1, Cumhuriyet, 14.12.2006

ALBAYRAK, Sadık: Bolşevik-İslam Olur mu?, Yeni Şafak, 3.2.2006

ALPMAN, Nazım: Türk Dünyasının Büyük Kaybı: Niyazov, Birgün, 23.12.2006'

AKSAY, Hakan: Sovyetler Birliği'nin Yıkılışı-1, Cumhuriyet, 14.12.2006

ATATÜRK, Mustafa Kemal: 60 Yıl Sonra Rusya 60 Parça Olacak (1936'da söylenmiş), Yeni Çağ, 27.1.2007

BAYUR, Yusuf Hikmet: Mustafa Suphi ve Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Bazı Dışarıda Akımlar, Belleten, Ekim 1971, cilt: XXXV, sayı: 140, sayfa: 587'den 654'e kadar.

BELGE, Murat: Marksizmin "Millileşmesi"mi "Yerlileşmesi"mi?, Birikim, Şubat 1980, sayı: 60

BORAN, Behice: Marksist Metod Nedir?, YÖN, 28.11.962, sayı: 50

BOZDAĞ, İsmet: Rus Komünist Partisi'ne Kayıtlı Tek Anadolu Türk'ü Mustafa Suphi'yi Kim Öldürdü?, Milliyet, 1-6.12.1991

COŞKUNARSLAN, Hakan: SSCB'de Milliyetçi Sosyalist Önderler, Turan, Mart 2005, sayı: 2

ÇETİNKAYA, Mirza: 7 Yıl Önce Semaverlerini Satanlar Şimdi Kreditör Oldu, Zaman, 29.1.2007

ÇİÇEK, Rahmi: Bolşevikler ve Bakü Kongresi Hakkında Hafız Mehmed Bey'in Beyanatı, Toplumsal Tarih, Ocak 1999, sayı:61

DEMİREL, Yücel: Mustafa Kemal-Arif Oruç Mektuplaşması, Toplumsal Tarih, Ocak 1999, sayı:61

DONAT, Yavuz: Cumhuriyet Döneminde 89 Parti Kuruldu Kapandı, Tercüman, 18.10.1981

DUMONT, Paul: Bolşevizm ve Doğu/ Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Partisi (1918-1921), Birikim, Mart 1980, sayı: 61

DURAN, Tahir: Burjuvaziyle Konuşurken Silahınızı Sıkı Tutun, Evrensel, 30 Ocak 1998

ERER, Tekin: Atatürk'ün Komünist Partisi, Son Havadis, 17.5.1978

ERDOĞAN, Recep Tayip: Komünistler Değişti Bizimkiler Değişmedi, Vatan, 22.1.2007

FEYİZOĞLU, Turhan: Sendika Yetkilileri Sorunumuzla İlgilenmeli, Cumhuriyet, 28.1.1979

FEYİZOĞLU, Turhan: 1960-1970 Gençlik Liderleri Tartışıyor(1), Yarın, Haziran 1985, sayı: 46, Temmuz 1985, sayı: 47

FEYİZOĞLU, Turhan: Türkçe Konuş Kampanyası, M.K. Dergisi, Ekim 1987, sayı:12

FEYİZOĞLU, Turhan: Öğrenci Hareketi Tarihinden, Özgür Üniversiteli, Mart 1993, sayı:1

FEYİZOĞLU, Turhan: 68 Hareketinin Sanat ve Toplumdaki Yeri, Çağdaş Marmara, 23.3.1993

FEYİZOĞLU, Turhan: Terörizm/Türkiye ve Siyasi Cinayetler, Genç Sosyal Demokrat, Şubat 1993, sayı: 9

FEYİZOĞLU, Turhan: 14 Şubat Sevgililer Günü, Genç Sosyal Demokrat, Mart 1993, sayı: 9

FEYİZOĞLU, Turhan: Demokratik Üniversite Temelini Gençlik Attı, Devrimci Gençlik, Ocak 1995, sayı: 1

FEYİZOĞLU, Turhan: Deniz/ Bir İsyancının İzleri, Değişim, 1.3.1995(1)

FEYİZOĞLU, Turhan: Sağ Sol Çatışması Yok Siyasi İktidarların Desteğinde Örgütlenmiş Faşist Saldırılar Var, Devrimci Gençlik, Mart 1995, sayı:2

FEYİZOĞLU, Turhan: Öğrenci Cemiyetleri Demokrasi Okuludur, Devrimci Gençlik, Mart 1995, sayı: 2

FEYİZOĞLU, Turhan: Ölümünün 23. Yılında THKP-C Önderlerinden Ulaş Bardakçı'yı Saygıyla Anıyoruz, Devrimci Gençlik, Mart 1995, sayı:2

FEYİZOĞLU, Turhan: Deniz-Mahir-İbrahim, Yazın, Haziran 1995, sayı:66

FEYİZOĞLU, Turhan: Biyografik Bir Kitap Üzerine Bazı Notlar, Yazın, Haziran 1995, sayı: 66

FEYİZOĞLU, Turhan: 12 Eylül Kitapları, Yazın, Eylül 1995, sayı: 67

FEYİZOĞLU, Turhan: Kitaplardaki İşçi Sınıfının Somutlaştığı Gün 15-16 Haziran, Özgürlük, Ağustos 1995, sayı: 1

FEYİZOĞLU, Turhan: Bir İşçi Önderi Necmettin Giritlioğlu, Özgürlük, Eylül 1995, sayı: 2

FEYİZOĞLU, Turhan: 1965'te Komünistler Moskova'ya 1995'te Ya Sev Ya Terket, Özgürlük, Ekim 1995, sayı: 3

FEYİZOĞLU, Turhan: Öğrenci Derneklerinin Sosyal İşlevleri, Özgürlük, Kasım 1995, sayı: 4

FEYİZOĞLU, Turhan: Mahir (Yazı Dizisi), Cumhuriyet, 13-24.4.1996

FEYİZOĞLU, Turhan: Hikayeci Yılmaz Güney, Yazın, Eylül

1996, sayı: 72

PEYİZOĞLU, Turhan: İlk Öğrenci Cemiyetinden Günümüze Bazı Hatırlatmalar, M.K. Dergisi, Eylül 1997, sayı: 11

FEYİZOĞLU, Turhan: Çekiç Güç ve Türk-ABD İlişkilerine Bir Bakış, 68'liler Birliği Vakfı Bülteni, Temmuz 1996, sayı: 14

FEYİZOĞLU, Turhan: 1961-71 Döneminde ABD-NATO ve 6. Filoya Karşı Yapılan Eylemler Dizini, 68'liler Birliği Vakfı Bülteni, Temmuz 1996, sayı: 14

FEYİZOĞLU, Turhan: Yayıncılıkta Korsanlık Yapanlar, TÜRDAV Kitap Kataloğu, Ağustos 1996, sayı: 84

FEYİZOĞLU, Turhan: Üç Gencin Ortak Yaşam Çizgisi, Sanat ve Edebiyat Dergisi Tohum, Mayıs 1997, sayı:16

FEYİZOĞLU, Turhan: İstanbul Üniversitesi Öğrencileri 12 Nisan 1918'de Lenin'i Nobel'e Aday Gösterdiler, M.K. Dergisi, Mart 1998, sayı: 14

FEYİZOĞLU, Turhan: Yerli Malı Kullanma Haftası, MK Dergisi, Nisan 1998, sayı:15

FEYİZOĞLU, Turhan: Bağımsızlık Haftası, MK Dergisi, Mayıs 1998, sayı:16

FEYİZOĞLU, Turhan: Bir Uzun Yürüyüş, Yazın, Mayıs 1998, sayı: 81

FEYİZOĞLU, Turhan: Nurhakta Bir Şafak Vakti, Cumhuriyet, 25.5.1998-7.6.1998

FEYİZOĞLU,Turhan: 1961-71 Döneminde Kemalizm ve Gençlik, Yazın, Kasım 1998, sayı:83

FEYİZOĞLU, Turhan: Abdülaziz'i Tahttan Eden Hükümet Darbesi, Berfin-Bahar, Ocak 2000, sayı:23

FEYİZOĞLU, Turhan: Gençliğin Anayasal Hareketlere Katılımı, Berfin-Bahar, Şubat 2000, sayı:24

FEYİZOĞLU, Turhan: İlk Gençlik Cemiyeti ve Kuruluş Nedeni, Berfin-Bahar, Mart 2000, sayı: 25

FEYİZOĞLU, Turhan: Neden İbo?, Devrimci Demokrasi, 16-31.3.2000, sayı:4

FEYİZOĞLU, Turhan: Öykücü Yılmaz Güney ve Bir Öyküsü, Berfin-Bahar, Nisan 2000, sayı: 26

FEYİZOĞLU, Turhan: Lenin'e Nobel Barış Ödülü Verilmesini İsteyen Öğrenciler, Berfin-Bahar, Nisan 2000, sayı:26

FEYİZOĞLU, Turhan: İhtilalci Türkler Paris Komününde, Berfin-Bahar, Mayıs 2000, sayı: 27

FEYİZOĞLU, Turhan: Deniz Gezmiş'in Öyküsü, Cumhuriyet, 7.5.2000(1)

FEYİZOĞLU, Turhan: 1959 Devriminden 41 Yıl Sonra Küba, Berfin-Bahar, Haziran 2000, sayı: 28

FEYİZOĞLU, Turhan: Sinan Cemgil'in Hayat Nikayesi, Yeni Gündem, 31.5.2000-2.6.2000

FEYİZOĞLU, Turhan: İYTGD'nin Nâzım Hikmet'in Affedilmesi İçin Yaptığı Çalışmalar, Berfin-Bahar, Temmuz 2000, sayı: 29

FEYİZOĞLU, Turhan: İzmir'in İşgali ve İstanbul Mitingi, Berfin-Bahar, Ağustos 2000, sayı:30

FEYİZOĞLU, Turhan: Mustafa Kemal'in Bursa Konuşması ve Gençlik, Berfin-Bahar, Eylül 2000, sayı: 31

FEYİZOĞLU, Turhan: Aşk ve Cinsellik Üzerine Çeşitlemeler/Sanatçılar-Yazarlar ve Cinsel Yaşamları, Berfin-Bahar, Ekim 2000, sayı:32

FEYİZOĞLU, Turhan: 1922 Boykotu, Berfin-Bahar, Kasım 2000, sayı: 33

FEYİZOĞLU, Turhan: Bayram mı Tatil mi?, Bizim Gazete, 28.12.2000

FEYİZOĞLU, Turhan: Bebekleri Kaynatmışlar Kuzu Eti Ye Diyorlar, Berfin-Bahar, Aralık 2000, sayı:34

FEYİZOĞLU, Turhan: Açıklama, Berfin-Bahar, Şubat 2001, sayı:36

Feyizoğlu Yargılandı/ Biyografi Kitabına Bölücük Davası, Cumhuriyet, 15.8.2000

FEYİZOĞLU, Turhan: 1946 Yılında Yapılan Bir Açlık Grevi, Bizim Gazete, 31.7.2001

FEYİZOĞLU, Turhan: Bir Kişiyi Anlatacak En İyi Şey O Kişinin Eserleridir, Güney, Ekim/Kasım/Aralık, 2001, sayı: 18

FEYİZOĞLU, Turhan: Bir Sosyalist Öğrenci Örgütlenmesi/

FKF, Eski Dergisi, Mayıs 2002, sayı: 7

FEYİZOĞLU, Turhan: Bilimle Uğraşmak da Bir Yerde İnsanlığa Hizmettir, Berfin-Bahar, Mayıs 2002, sayı: 51

FEYİZOĞLU, Turhan: Toplumsal Tarih Yadsınıyor, Alternatif Süreç, 18.6.2002, sayı: 39

FEYİZOĞLU, Turhan: Bütün Kitaplarımda Belgelere Ağırlık Verdim, Cumhuriyet Kitap, 12.9.2002, sayı: 656

FEYİZOĞLU, Turhan: Yılmaz Güney'in İlk Çocuğu Güney (Elif) Pütün ile Söyleşi, Cumhuriyet Dergi, 13.10.2002, sayı: 864

FEYİZOĞLU, Turhan: 24.09.2001 Tarihli Gerekçeli Beraat Kararı Önemli Bir Belgedir, Devrimci Demokrasi, 1-16.1.2003, sayı: 8

FEYİZOĞLU, Turhan: Yazar ve Yayıncılık Dünyası, Türdav Kitap-Kaset-Kırtasiye Kataloğu, Ocak-Şubat 2003, sayı: 125

FEYİZOĞLU, Turhan: Türk Petrolünü Koruma Derneği, İks, Ocak-Şubat 2003, sayı: 2

FEYİZOĞLU, Turhan: Sol Muhalefet Değil İktidar Görevi Yapabilir, İleri, Kasım-Aralık 2002/ Ocak Şubat 2003, sayı: 13/14

FEYİZOĞLU, Turhan: Deniz Gezmiş ve Arkadaşlarının Öyküsü, Cumhuriyet, 6-11.5.2003

FEYİZOĞLU, Turhan: 18 Temmuz 1703 Ayaklanması, Türk Solu, 19.1.2004, sayı: 48

FEYİZOĞLU, Turhan: Karakol Teşkilatı MM Grubu, Türk Solu, 23.2.2004, sayı: 50

FEYİZOĞLU, Turhan: 1961-71 Döneminde Kemalizm ve Gençlik, Türk Solu, 8.3.2004, sayı: 51

FEYİZOĞLU, Turhan: Kastro Nuri, İleri, Ocak-Şubat-Mart 2004, sayı: 20

FEYİZOĞLU, Turhan: Hem Uzun Hem Dopdolu Bir Ömür Vedat Günyol, Berfin-Bahar, Nisan 2004, sayı: 74

FEYİZOĞLU, Turhan: Ömer Ayna, Berfin-Bahar, Mayıs 2004, sayı: 75

FEYİZOĞLU, Turhan: Deniz/ Bir İsyancının İzleri, Cumhuriyet, 6.5.2004(1)

FEYİZOĞLU, Turhan: İbo /Devrim İçin Her Zaman Ölecekler Bulunur, Cumhuriyet, 18-19 Mayıs 2004

FEYİZOĞLU, Turhan: Bir Marilyn Monroe Vardı/ 36 Yılın Kısa Hikayesi, Berfin-Bahar, Haziran 2004, sayı: 76

FEYİZOĞLU, Turhan: 15-16 Haziran/ Türkiye'yi Sarsan İşçi Direnişi, Cumhuriyet, 15-16 Haziran 2004

FEYİZOĞLU, Turhan: En Güzel Latin Sanatçı Jennifer Lopez, Berfin-Bahar, Temmuz 2004, sayı: 77

FEYİZOĞLU, Turhan: "Türk Kahvesi" İsteyen Marlon Brando, Berfin-Bahar, Ağustos 2004, sayı: 78

FEYİZOĞLU, Turhan: En İyi Dövüşen ve Silah Sıkan Sanatçı Eşref Kolçak, Berfin-Bahar, Eylül 2004, sayı: 79

FEYİZOĞLU, Turhan: Her Erkeğe Sahip Olmak İsteyen Kadın Jayne Mansfield, Berfin-Bahar, Ekim 2004, sayı: 80

FEYİZOĞLU, Turhan: Yazarlıktan Tiyatro ve Sinema Oyunculuğuna Fikret Hakan, Berfin-Bahar, Kasım 2004, sayı: 81

FEYİZOĞLU, Turhan: Kızım Bana Anne Demiyor Diye Ağlayan Gönül Yazar, Berfin-Bahar, Ocak 2005, sayı: 83

FEYİZOĞLU, Turhan: Bebekleri Kaynatmışlar Kuzu Eti Ye Diyorlar, İleri, Ocak/ Şubat/ Mart 2005, sayı: 24

FEYİZOĞLU, Turhan: Bütün Yönleriyle Suzan Sözen, Berfin-Bahar, Şubat 2005, sayı: 84

FEYİZOĞLU, Turhan: Âşk Meleği Marilyn Monroe, Haber Manşet, 2.2.2005(1)

FEYİZOĞLU, Turhan: Deniz'ler ve Filistin, Cumhuriyet, 8.5.2005-13.5.2005

FEYİZOĞLU, Turhan: Ajda Pekkan, Berfin Bahar, Haziran 2005, sayı: 88

FEYİZOĞLU, Turhan: Nükhet Duru, Berfin Bahar, Temmuz 2005, sayı: 89

FEYİZOĞLU, Turhan: Gerilla/ Mustafa Kemal ve Türk Yurtsever Kurtuluş Savaşı, İleri, Nisan/ Mayıs/ Haziran 2005, sayı: 25

FEYİZOĞLU, Turhan: 1915'te Irkçı-Faşist Ermeni "Kasap Alayları"nın İspir'de Müslüman Türklere Yaptığı Soykırım ve

Bundan Kaçmaya Çalışan Müslüman-Türk Halkının Hazin Göçü, Türk Solu, 18.4.2005, sayı: 80

FEYİZOĞLU, Turhan: Düşünce Özgürlüğüne Aykırı Hareket Eden Irkçı-Faşist İsviçreli Savcıya Yanıt: 19. ve 20. Yüzyılda Soykırıma Uğrayan Türklerin Sayısı Yaklaşık 12 Milyondu, Türk Solu, 23.5.2005, sayı: 82

FEYİZOĞLU, Turhan: Danimarka/ Norveç/ İsviçre ve Kanada Büyükelçileri İstenmeyen Adam İlan Edilmeli/ Türkiye'den Derhal Çıkartılmalıdır, Türk Solu, 20.6.2005, sayı: 84

FEYİZOĞLU, Turhan: Türk Vatandaşının Ölümüne Yol Açan Mayınlar Hangi Ülkenin Malı/ C-4 Plastik Tahrip Maddesi Hangi Ülkelerde Üretiliyor?, Türk Solu, 4.7.2005, sayı: 85

FEYİZOĞLU, Turhan: 1. Dünya Savaşı Devam Ettirilmek İsteniyorsa Yeni Bir Erzurum Kongresi Toplanmalı, Türk Solu, 1.8.2005, sayı: 87

FEYİZOĞLU, Turhan: Çernobil: Göze Görünmeyen Ölüler, Bilim-Sanat, Eylül 2005, sayı: 1

FEYİZOĞLU, Turhan: "Biz Her Gün Çocuk Yaşta Suçlu İhraç Ediyoruz Ankara-İstanbul-İzmir'e", Türk Solu, 12.9.2005, sayı: 90

FEYİZOĞLU, Turhan: Savcıları Göreve Çağırıyoruz, Türk Solu, 26.9.2005, sayı: 91

FEYİZOĞLU, Turhan: Kurtuluş Savaşı'nda Yedi Düvelle Savaşmıştık. Şimdi Karşımızda 40 Devlet Var!, Türk Solu, 18.7.2005, sayı: 86

FEYİZOĞLU, Turhan: 68-Anti Emperyalizm ve 2. Kurtuluş Savaşıdır, Bilim-Sanat, Ekim 2005, sayı: 2

FEYİZOĞLU, Turhan: Türküm-Tarafım Talep Ediyorum, Türk Solu, 10.10.2005, sayı: 92

FEYİZOĞLU, Turhan: Öztürk Serengil, Bilim-Sanat, Kasım 2005, sayı: 3

FEYİZOĞLU, Turhan: Türk Devletinin Sınır Komşusu Irak'ta Soykırım Yapılıyor, İleri, Ekim/Kasım/Aralık 2005, sayı: 27

FEYİZOĞLU, Turhan: Mustafa Kemal ve Afrika'da Ulusal Kurtuluş, Türk Solu, 7.11.2005, sayı: 94

FEYİZOĞLU, Turhan: Şemdinli'de Bir Kısım Esnaf Bir Camcıya (!) Bir Tır Dolusu Cam Siparişi Vermiş (!), Türk Solu, 21.11.2005, sayı: 95

FEYİZOĞLU, Turhan: Başlangıcından Bugüne Türk Sinemasi, Bilim-Sanat, Aralık 2005, sayı:4

FEYİZOĞLU, Turhan: AB-ABD-İngiltere-Fransa Gibi Emperyalist İşgalci Güçler Tarafından Desteklenen Talabani ve Barzani Adlı Şahuslar Türkiye'nin İçişlerine Karışmaktadır, Türk Solu, 5.12.2005, sayı: 96

FEYİZOĞLU, Turhan: F-16'lar Uçacak Tanklar Yürüyecek, Türk Solu, 19.12.2005, sayı: 97

FEYİZOĞLU, Turhan: Brigitte Bardot, Bilim-Sanat, Ocak 2005, sayı: 5

FEYİZOĞLU, Turhan: Dünya Tarihini Bilmek İçin Türklerin Tarihini Bilmek Gerekir, Türk Solu, 2.1.2006, sayı: 98

FEYİZOĞLU, Turhan: 22 Ülkenin Sınırları Sistemleri Değişecek, Türk Solu, 16.1.2006, sayı: 99

FEYİZOĞLU, Turhan: Silahlı veya Silahsız İşgal Altında mıyız?, Türk Solu, 18.12.2006, sayı: 122

FEYİZOĞLU, Turhan: Türk'ün Dünyadaki Nüfusu ve Nüfuzu, İleri, Ekim-Kasım-Aralık 2006, sayı: 31

FEYİZOĞLU, Turhan: Korsan E-Posta Adresleri, Bizim Gazete, 6.12.2006

FEYİZOĞLU, Turhan: Erzurum Atatürk Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin Kurulmasına Neden Engel Olunuyor?, Türk Solu, 8.1.2007, sayı: 123

FEYİZOĞLU, Turhan: Rüzgar Gibi Geldi Geçti/ Turan Seyfioğlu, Bizim Gazete, 12.1.2007

FEYİZOĞLU, Turhan: Türk Sagan'ı Suzan Sözen, Bizim Gazete, 1-2.2.2007

FEYİZOĞLU, Turhan: Deniz Gezmiş 60 Yaşında/ Hepimiz Birer Deniz'iz, Türk Solu, 5.3.2007, sayı: 129

FEYİZOĞLU, Turhan: Mahir Çayan ve Hüseyin İnan Şimdi Nerede?, Türk Solu, 12.3.2007, sayı: 130

FEYİZOĞLU, Turhan: Sinemanın Sevda'lı Yılları/ Sevda

Ferdağ, Bizim Gazete, 9.3.2007

GALİYEV, Sultan: Mustafa Suphi ve Yapıtı, Ant, Ocak 1971, sayı:9

İLHAN, Attila: Neriman Nerimanof'u Takdim, Cumhuriyet, 21.6.2004

İLHAN, Attila: Karanlık Soru İşaretleri, Cumhuriyet, 28.6.2004

KAKINÇ, S. Halit: Gün Işığına Çıkartılan 12 Yeni Belge Tartışmalara Soru İşareti Getiriyor Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını İttihatçılar mı Öldürttü?, Toplumsal Tarih, Ocak 1999, sayı: 61

KARAGÜL, İbrahim: Türkmenbaşı (Saparmurad Niyazov) Öldürüldü mü?, Yeni Şafak, 27.12.2006

KLAUS, Vaclav (Çek Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı): Komünizmin Yerini Çevrecilik Almış, Milliyet, 22.3.2007

KUN, Bela: Mustafa Çokay'dan Sultan Galiyev'in Turan Devleti Hakkında, Turan, Mart 2005, sayı: 2

KURAT, Akdes Nimet (ÇORUHLU, Samih): İstiklal Savaşında Komünizm Faaliyeti, Yeni İstanbul, 16-25 Mayıs 1966/ 1-17 Temmuz 1966

Lenin Akif'i Kıskanırdı, Yeni Şafak, 27.12.2006

Mustafa Suphi'nin Ölüm Yıldönümü Nedeniyle Güvenlik Birimleri Uyarıldı, Milliyet, 24.1.1988

Mustafa Suphi ve 14 Arkadaşı Ölümlerinin 82. Yıldönümlerinde TKP İl ve İlçe Örgütlerinde Anıldı, Cumhuriyet, 30.1.2003

Mustafa Suphi Anıldı. Katliamının 86. Yılında İstanbul Boğazı'na Karanfil Bırakıldı, Cumhuriyet, 29.1.2007

OĞAN, Gökçen: Orta Asya'da Yeni Denklemler, Yeni Şafak, 28.12.2006

OPÇİN, Tuncay: İlk Komünist İlk Faili Meçhul, Aksiyon, 28 Aralık 1996-3 Ocak 1997, sayı: 108

ÖMEROV, B./ ŞAKİRBEYOZ, R.: Ateşli Devrimci Mustafa Suphi, Ant, Ocak 1971, sayı: 9

ÖREN, Reha: Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Savcıları Nerede ?, Türk Solu, 21.11.2005, sayı: 95

ÖZSOY, İskender: Bu Fotoğrafı Ben Çekmiştim, Bizim Gazete, 12.1.2007

ÖZSOY, İskender: Bir Zorunlu Açıklama Daha (Özgül Apaçe), Bizim Gazete, 19.1.2007

ÖZSOY, İskender: Yine Özgül Apaçe Hakkında, Bizim Gazete, 26.1.2007

PERİNÇEK, Doğu: Lenin, Akif'i Kıskanırdı, Yeni Şafak, 27.12.2006

PERİNÇEK, Mehmet: Mustafa Suphi Konusunda Yeni Belgeler, Aydınlık, 28.1.2001

PULUR, Hasan: Muhafızı Atatürk'ü Anlatıyor. Emekli General İsmail Tekçe'nin Hatıraları, Milliyet, 10-22.11. 1968

SARIKAYA, Muharrem: Kafkas Dansı, Sabah, 29.12.2006

SUPHİ, Mehmet Mustafa: Türklüğün İstikametleri, Aydınlık Sosyalist Dergi, Aralık 1968, sayı:2

SUPHİ, Mehmet Mustafa: Türklüğün Yönleri, Yeni Ufuklar, Kasım 1974, sayı: 254

SUPHİ, Mehmet Mustafa: Uygarlaştırma Görevi (Vazife-i Temdin), Türkiye Defteri, Haziran 1975, sayı: 20

ŞAHİN, Haluk: Orta Asya'ya Yeniden Bakmak, Radikal, 22.12.2006

TULGA, Refik: 60. Yılında Sovyet İhtilali, Cumhuriyet, 7.11.1977

TUNÇAY, Mete: Paul Dumont'un Yazısı Dolayısıyla Mustafa Suphi Üstüne Notlar, Birikim, Mart 1980, sayı: 61

TKP Genel Sekreteri Yaşar Nabi Yağcı (Haydar Kutlu) ile TİP Genel Sekreteri Ahmet Nihat Sargın, 16 Kasım 1987'de Türkiye'ye Geldi

TKP'nin Kuruluş Yıldönümü Kutlandı, Cumhuriyet, 12.9.2004

TKP'liler Buluşuyor. 15'leri Anma Gecesi, Cumhuriyet, 27.1.2007

Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov (Türkmenbaşı) 21 Aralık 2006 Perşembe günü öldü.

VARINCA, Ahmet Kemal: Mustafa Suphi'nin Macerası, Meydan, 1.2.1966, sayı: 55

YALÇIN, İsmail: TKP'nin Dünü-Bugünü, Tercüman, 13-18 Kasım 1987

YILMAZ, Onay: Mustafa Suphi'den Son Telgraf, Milliyet, 2.5.1995

YILMAZ, Önay: Mustafa Suphi'yi Kim Öldürttü? Cinayeti Örten Sis Perdesi Aralanıyor, Milliyet, 24.1.1999

YILMAZ, Serpil: Rusya Büyükelçisi Petr Stegniy'enin İstiklal Marşı'yla Türkiye'ye Vedası, Milliyet, 31.12.2006

Zekeriya Sertel Komünistlerin Kongresinde, Cumhuriyet, 23.6.1953

Zekeriya Sertel 25 Yıl Sonra Türkiye'ye Döndü , Günaydın, 4.3.1977